دەستەودامانی نالی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب

***

ناونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

دەستەودامانی نالی

مەسعود محەمەد

ناوی کتێب: **دەستەودامانی نالی**
نووسینی: **مەسعود محەمەد**
بڵاوکراوەی ئاراس – ژمارە: ٦٠٠
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: سەنگەر عەبدولقادر
دەرهێنانی بەرگ: حەمید ڕەزا ئازموودە
چاپی دووەم، هەولێر – ٢٠٠٧
لە کتێبخانەی گشتیی هەولێر ژمارە (٥٢٤)ی ساڵی ٢٠٠٧ی دراوەتێ

مێژساڵێکە، مەراقی کارێکی پێویستی سەر شانی ئەدەبدۆستی کوردەواری هەستم دەڕووشێنێت و دنەم دەدات و دەستم پێی ناگات: دەمەوێ، پاتەوپات و بێ مەرایی، بڵێم شەرحەکەی دیوانی نالی لەلایەن مامۆستا عەبدولکەریمی مودەڕیس و، گیانشاد، فاتیحی ڕۆڵەی بێگەرد و بێتەقسیریەوە کە خانەی ویرانی خاکوخۆڵی بۆ کورد و کوردستان سەرلەنوێ ئاوەدان کردەوە و بێن و بەرامەی گوڵستان و بۆستان و بەهارستانی ئەدەبی پەردەپۆشی کەڵەشاعیری کوردی لە دەماغی خەیاڵ و خەون و خولیای هەموو هەستەوەری ناسك گێڕا، کاتی ئەوەی هاتووە، ئەگەر نەڵێم پیر بووە، درزێکی سەربان و کەلێنێکی دیوار و تیکێکی تاق و پەنجەرەکانی بە کوتانەوە و پڕکردنەوە و مشتومالّدان کەمتاکورتە ڕەونەقێکی تازە بخەنە سەر پڕشنگی چراغانی دیوانەوە کەوا لە حەقیقەتدا کارێك دەبێ بریتی لە هەڵکێشانی فتیلی چراکە، نەك خواستنەوەی نەوت بۆی. لێرەشدا حەقە بەسەرمەوە، لەچاو ئەدەبدۆستانی دیکەی کورد کە خۆم بەرپرسیارتر بزانم بۆ ئەم کارە، هەر نەبێ، لەبەر دوو هۆی سەرەکی:

هۆی یەکەم ئەوەیە کە شەرحی دیوانی نالی لەلایەن باوك و ڕۆڵەی پەرۆشدارەوە، کاتێك درایە کۆڕی زانیاری کورد بۆ لەچاپدانی، یەکسەر بە من سپێردرا بینرخێنم

(ئەوسا ئەندامی تەرخان و کارای کۆڕ بووم و هەر لەسەر بڕیاری ئەنجومەنی کۆڕ، دیراسەی نالی و حاجی قادرم بەملەوە بوو، ئەوسا کە شەرحەکەی مامۆستا و ڕۆڵەی، بە من درا، ڕیزە گوتارم لەسەر نالی لە گۆڤارەکەی کۆڕ بڵاودەکردەوە) ئەو شەرحەی باسکراو، کارێکی سادەو کەم بڕشت بوو، ڕەنگە سێیەکی شەرحی دواتری نەدەبوو، گیانشاد، فاتیح، چەند کۆبوونەوەیەکی لەگەڵمدا کرد و هەندێك لایەنی واتا ونەکانی بەشێك لە هەڵبەستی نالیم بۆ ڕوون کردەوە و هەر لەبیرمە، بەنموونەی هەوەڵ جار، ئەم بەیتەم بۆ شەرح کرد:

خاو و بێ خاوی دو زولفی خاوم ئەز

چاوە چاوی یەك غەزالە چاوم ئەز

گوتم سەیرکە، لە نێو دێڕی یەکەمدا «خاو و بێ خاو»، دوو وەصفن بۆ دوو زولف. لە نیوە دێڕی دووەمدا «یەك» هاتووە بۆ غەزال کەچی دوو چاوی هەیە. بەو پێیە «چاوەچاو» و «یەك غەزالە چاو» یش لەنگەریان لەگەڵ یەکتردا بەستووە، وەك کە «خاو، بێ خاو» لەنگەریان بەستووە لەگەڵ «دووزولف». بەدەم وتووێژی چەند ڕۆژەمان بایی بڕشتی زەینی خۆم، بەشێك لە لایەنە شرایەوەکانی شیعری نالیم بۆ فاتیح ڕوون کردەوە، ئیتر متمانەی هات کە دەبێ جارێکی دیکە بە شەرحی دیوانەکەدا بچنەوە، وابوو کاك محەمەدی برایشی لە سەفەری هەندەران گەڕایەوە و بەشداری سەروبەری شەرح و لەچاپدانی دیوانەکە بوو؛ تا بوو بەو شەرحە مەزنەی وا لەبەر دەستاندایە.

هۆی دووەم ئەوەیە کە گیانشاد فاتیح باوەڕی بە بۆچوونەکانی من هەبوو، دەربارەی تەمەن و مێژووی ئاوارە بوون و هەڵسوکەوتی نالی لە غەریبی.

سەیرێکی پەراوێزی لاپەڕە ٣١ی شەرحەکە بکرێت، دەدیترێت، فاتیح نووسیویەتی «ئەم بەڵگانەم هەموو لە دەستنووسێکی فلان وەرگرتووە». هەر ئەو دەستنووسە بوو دواتر بووە بەشێکی گوتارەکانم لەبارەی نالی کە بوون بە کتێبی **"چەپکێك لە گوڵزاری نالی"** بە پێشەکییەکی بیندرێژەوە. یەکەم ئاڵقەی گوتارەکان لە ساڵی ١٩٧٦ بڵاو بووەتەوە کە دەکاتەوە ساڵی لەچاپدانی شەرحەکەی مەلا کەریم و فاتیح. ساڵمەرگی نالی لە گوماندا نەما، دوای ئەوەی مامۆستا عەبدوڵڵا حەدداد لە خوێندنی ئەورووپای گەڕایەوە و لە تەلەڤیزیۆنێك بڵاوی کردەوە کە نووسەرێکی فەرەنسی، نووسیویەتی:

نالی لە ١٢٩٠ ك لە ئەستەنبۆڵ بە خاك سپێردراوە و نووسەر خۆی لە دەمی ناشتنی تەرمەکەی حازر بووە. [من بەپێی ئەوەی باپیرم لە ساڵی ١٢٨٩ ی کۆچی، نالی لە مەککە و مەدینە دیتووە و لەوێشی بەجێی هێشتووە وەهام بە دڵدا هات نالی ئەو شوێنە بەجێ ناهێڵێ لەو تەمەنەی کۆتایی ژیان؛ بەڵام دیارە بەهەر نیازێك بووبێ بەر لە مەرگی، ڕەنگە ساڵی ١٢٨٩ یان سەرەتای ١٢٩٠ بۆ ئەستەنبۆڵ چووە].

لەم نووسینەمدا، تەنها یەخەگیری شەرحی ئەو بەیتانە دەبم کە لە دیوانەکەدا هاتووە و من جۆرێکی جودا پەسەند دەکەم. بێگومان زۆر شوێنی دیوانی نالی، جاریێ بە واتا گومی ماوەتەوە، ئیتر سەبەب هەرچی بێت. لە نموونەدا دەڵێم قەصیدەی «ئەی جیلوەدەری حوسن» کە لە دیوانەکەدا بە ستایشی خودا حیساب کراوە، ئەویش بە تەئویلێکی دوورەدەست، هەڵدەگرێ بەهەمان ئەرکی تەئویل، بدرێتەوە بە مەدحی یار، بە تایبەتی لە نیوەی دووەمی بەیتی سەرپەڕگی لاپەڕە ٧٦ کە دەڵێ «ئەی شەوقی ڕوخ و ذەوقی لەبت ذاقیە بەخشا»، ئینجا لە بەیتی دوای ئەودا، لاپەڕە ٧٧، کە دەڵێ:

جان بەر لەبی بۆسەی لەبتە عاشقی زارت

فالبائس یستوهب من فیك معاشا

بەلای مجێزی منەوە، ئەم «خطاب»ە ناشێ بۆ لای خوا هەڵگێڕدرێتەوە، مەگەر بە زەبری کوتەك. دەبێ لێرەدا بڵێم، لە شەرحی بەیتی سەرپەڕگی لاپەڕە ٧٦ کە ئەمە دەقەکەیەتی بە پێی نووسینی ناو کتێبەکە:

فەییاضی ڕیاضی گوڵ و میهرو مل و لەعلی

ئەی شەوقی ڕوخ و ذەوقی لەبت ذائقە بەخشا

وشەی «مل» بەمل و گەردەن لێك دراوەتەوە، کەچی وشەکە «مول- مُل»ە، بە واتای شەراب دێت. هەر ئەم واتایەش جێی دەبێتەوە لە بەیتەکەدا؛ چونکە لە هەموو بەیتەکەدا تەنها «شەراب» هەیە یەکسەر و بێ هەناسەسواری، تام ببەخشێت و داوای «ذەوقی لەبت» و «ذائیقە بەخشا» بکات. ئەو سێ دێڕەی وا لە شەرحی بەیتەکە هاتووە، چ پەیوەندییەکی لەگەڵ دەقی بەیتەکە نییە و لە ناچاریشەوە مل و گەردەنی باس کردووە؛ چونکە بۆ واتای «شەراب» نەچووە، لە کۆنیشدا «گوڵ، مول، دوڕر...»، هەمووی «گل، مل، در...» دەنووسرا. تێکستێکی ئەو بەیتە «مل و لەعلن» ی نووسیوە. شەرحەکە تەئویلێکی بۆ ضەمیری کەسی دووەمی کۆ «... لەعلن» بەوەدا پەسەند

کردووه، گۆیا ئەم ضەمیرەی کۆ بۆ حورمەتی خودایە کە ڕووی قسە لەوە.

بەڵام ئەم تەئویلە لەخۆوە هەڵدەوەشێتەوە کە لە نیوەی بەیتی دووەمدا دەڵێ: «ذەوقی لەبت» کە قسەی لەگەڵ تاکە. وەك من بۆی دەچم، ئەم ضەمیرە ڕووی لە «شەوقی ڕوخ» و «ذەوقی لەبت»ە و هەردوویان دەبنە کۆ. ئەمە دەڵێم بۆ دروستاندنی «لەعلن» لە بەیتەکەدا، خۆ ئەگەر «لەعلی» بێ، یەکسەر بۆ یار دەچێتەوە یان بۆ هەر شتێکی تاك بێت کە لێرەدا هەر خوا بەزەیندا دێت... تەعبیری «لەعلن»، تەنها «شەوقی ڕوخ و ذائیقە بەخشا»، قبووڵ دەکات کە چیهرەی یارن. ئیلتیقای پۆلا و ئاسن...یش (لاپەڕە ١٧٠) کە لە شەرحەکەدا بە تێکەڵبوونی نێرومێ لێکدراوەتەوە، لە ئاست داخوازیی مەقام، کورت دەهێنێ چونکە گونجاندنێکی متمانەبەخش، نە بە وشەی پاتەوپات و نە بە زەمینەیەکی مەعنەویی دڵڕاگر، لە بەیتەکاندا نییە. من ڕایەکی یەکجارەکی لەم مەسەلەیەدا نادەم، هەر ئەوەندە دەڵێم شەرحەکە (لەبەر هەر هۆیەك بێت) خوتخوتەی دڵ کپ ناکات. لە نموونەدا دەڵێم، وشەی «حدید»، لەشەرحەکەدا مێیینە و «پۆلا»، نێرینە حیساب کراوە: ئەگەر قورئان بکەین بە شایەد بۆ «حدید»، تەعبیری «فیە بأس شدید»ی بەکار هێناوە نەك «فیها». تەئویلێکی نەحوی هەیە دەی کا بە مێ، گۆیا وشەیەکی لە چووك کردنەوە «تصغیر»دا بوو بە مێ، هەر بە مێ حیساب دەکرێت، ئیتر لەم بەیتەدا دەبێ بڵێین نالی قورئانی بەلاوە ناوە لەبەر خاتری نەحو.

نیوەی دووەمی بەیتی سەرەتای بڕە شیعرەکە، لە دەسنووس یاخود چاپکراودا دیتوومە بەم شێوەیە هاتووە: «جەمعی ماء و نار و مردە و زیندە و مەرخ و عەفار». ئەم دەقە نەختێك لایەنی «مێ» و «نێر» خزمەت دەکات کە خەلق بە زۆری لە ڕووی شەرمەوە، بە مووی بەر دەڵێن، مووی مردار. بەیتی دووەم بەم جۆرەیە:

ئەم لەسەر تەعظیم و گەورەگرتنی ئەو بێ قوصوور

ئەو لەسەر تەحقیر و تەخفیف و شکستی ژاری مار

بە پێی شەرحەکە «ئەم» بۆ ئاسنە، کە دەکا مێینە و «ئەو» کە گۆیا نێرینەیە ...هتد «چاکترە خۆت شەرحەکە بخوێنیتەوە». من لەگەڵ شەرحەکە نیم کە «ئەم» لەو بەیتەدا بۆ دوور بەکارهاتووە، کە لە بەیتەکەدا پۆلا سەرەتایەو ئاسن دوور کەوتووەتەوە... بە پێی دەست پێکردنی بەیتەکە، وشەی «ئەم»، هەرە وشەی نێزیکە و بەرانبەر پۆلا دەوەستێ. «ئەو»، بۆ ئاسنەکە دوور کەوتووەتەوە لە سەرەتای شیعر.

تەعبیری «زاری مار»، ژەهریش و دەمیش دەگرێتەوە: زەهرەکە هـی مارە کە دەڕشێتەوە، زارەکەش هـی ئافرەتە کە ماری تێ دەچێت، لە بەیتـی دواتردا (سەرەتای لاپەڕە ۱۷۳) کە دەڵێ:

ئەم بچێ ئەو دادەنیشێ دەم وەکوو گوڵ خەندران

ئالەتـی پیاو «دەچێ» و هـی ئافرەت دەم دەکاتەوە... کە دەڵێ : «ئەم دەبێ هەستێ...» هەستانەکە بێ مەکەمەکە، هـی ئالەتـی پیاوە. لە بەیتـی دواتردا: «ئەم بەچاو دوڕڕ و بەسەر لەعلـی هەدییەی بۆ دەبا» دیسان هەر ئالەتـی پیاوە، دوڕڕ «لوولوو»ی سپـی لە کونـی تاکە چاویەوە هەڵدەڕێژێ و سەروکەڵلەی سوورهەڵگەڕاویشـی وەکوو لەعلـی سوورە؛ ئەمما زلە وەك «سەر» پێشـی دەگوترێ سەر...

خولاسە لەگەڵ تێکڕای ئەم قەصیدەیە و شەرحەکەی دیوان، نائارامم... خوێنەر بمبەخشێ شتێکی متمانەبەخشم پێ نییە. لەوانەبوو ئەگەر بڕە شیعرەکە بە ڕێنووسێکی بێ قۆرت و ڕاست و دروست نووسرابایەوە، باشتر سەرەدەری لێ کرابایە؛ بەڵام داخم ناچێ. ئەم عوزرە بۆ من و شەرحەکە و هەموو کەسێك ڕەوایە. لێرەدا بەیتەکە دەنووسمەوە وەك لە شەرحدا هاتووە:

ئـەم بـچـێ ئـەو دادەنـیشێ دەم وەکـوو گـوڵ خـەنـدەران

ئەم دەبێ هەستێ کە ئەو بێ چاو یەك و قەطرە هەزار

بەیتـی هەرە دوایـی قەصیدەکە بریتییە لەمە:

نـەظـمـی نـالـی مـثـلـی ئـاو و ئـاوێنـە ڕەنـگـی نـیـیـە

دوو ڕووە بۆ سەیری خاطر: یەك خەفی و یەك ئاشکار

وشەی «ئاوێنە» بەیتەکە تەنبەڵ دەکات و مۆسیقاکەی تێك دەدات. لە پەراوێزدا تێکستـی «ك» «ئایینە»ی نووسیوە کە عەیبـی لێ ناگیرێ. لزومیش نییە گیانـی کوردایەتـی بەدواکاتەوە خاوەنـی بەشێ لەو تێکستانە («عم» و «ت» و «عب» و«من»)وشەکە بگۆڕن بە «ئاوێنە» و بەیتەکە عەیبدار بکات: وا لە پایانـی بەیتەکەدا، وشەی «ئاشکار» زەق زەق بە فارسـی دەدوێت و نەشکرایە ئاشکرا ... ڕاستییەکەی شوعەرای ئەو سەردەمانە، هەتا لە پایەی شاعیریەت هەڵدەکشان، هەڵبەستیان بەوشەی دڵپەسەندی ئەوسا دەڕازاندەوە. بە نموونە سەیرێکی وەڵامەکەی سالم بکە بۆ نالـی دەبینـی «ئابـی حەیات و ئاتەشـی ئەفسوردەیـە دەمت»، وشەیەکـی کوردی و (کە

فارسیش بەکاری دەهێنێت «دەم») یەکێکی عەرەبی و سێی فارسیی بەکارهێناوە لە نیوە بەیتێکدا .

لێرە بەدواوە خەریکی کارەکە دەبم بەو جۆرەی لە سەرەوەتر ڕامگەیاند، ناوناوەش، ئەگەر هەڵەیەکم دیت یاخود جۆرە ڕێنووسێکی ئەوتۆ کە نالی لەو سەردەمە بە لایدا نەچووە، زەینی خوێنەری بۆ ڕادەکێشم. ئیتر پەنا بەخوا و بە چاوپۆشیی خوێنەران لە کەموکەسەرییەکی بڕیاری ناچاری بەسەرمدا دەیسەپێنێ.

***

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٩٠:

شەبەهی زولفی شەبەهـ گۆنەیە، ڕووگەردانی

بەسەری ئەو کە بە سەودا سەر و سامانم دا

ئەو شەرحەی بۆی دراوە لەو وشانە هەڵناستێ، گۆیا ئەمە واتایەتی: «کە من سەروسامانی خۆم لە دڵداریدا، یا بە مامەڵە، دا بە سەری زولفی یار و ئەویش نەییدا و ڕووی وەرچەرخاند، زولفی ڕەشی دەرخست و دنیای لێ تاریك کردم...». لەو دەقەدا مومکین نییە «ڕووگەردانی» ببرێتەوە بۆ "ڕووی وەرچەرخاند". ڕووگەردانی بریتییە لە: «مضاف ومضاف الیە» ئەوەی پێی دەڵێن «إسناد» بۆ «جملەی خەبەری»، تێیدا نییە و نابێ. ئەگەر بی خەیتە پێش هەموو بەیتەکە و بڵێی: «ڕووگەردانی شەبەهی زولفی شەبەهـ گۆنەیە»، ئیسناد پەیدا دەبێ؛ بەڵام واتای دروستی نابێ. ڕەنگ بوو ئەگەر بە ڕێنووسی سەردەمی نالی، بەیتەکە نووسرابایەوە سەرەدەرییەکی لێ کرابایە؛ چونکە لەوانەیە شەبەهی، شەبەهـ گۆنە... شبهی یاخود. شبە.. نووسرابایە و لەگەڵ ڕێنووسی هەموو بەیتەکەدا، وێنەیەکی مەفهوومیی بەدەستەوە دابایە.

لە لاپەڕەی ٩٢، بەیتی یەکەم:

شیرەیی جانە وتم یا مەیە چا بوو فەرمووی

عەکسی لەعلی لەبی مەرجانە لە فنجانمدا

پێویستە بڵێم «شیرەیی جان» دەست نادات؛ چونکە مەبەست ڕەنگە عەکس بداتەوە. ئینجا کە «یا مەیە» ی بە دوادا بێت لەجیاتی ئەوەی بەیتەکە سەرەژوور چووبێت لە واتا و ناوەڕۆك، کەچی دادابەزێ لە بۆ ڕێکاری شەراب کە زۆر بەرەژێری شیرەیی جانە.

«شێوەیی جامە»، ڕاستە وەك لە بەرەوەی شەرحەكە هاتووە.

شەرحەكە، ڕاستە واتای وشەكانی لێك داوەتەوە، بۆ وردیاتی بەیتەكە نەچووە. نالی دەڵێ: شێوەی جامە (كە ڕەنگی ئاڵ دەنوێنێ) یان شەرابە؟ یار فەرمووی عەكسی لەعلی...هتد، عەكسی لەعل كە جاران «لعل» دەنووسرا، ئەویش كە لە خوارەوە بۆ سەرەوەی بخوێنیتەوە هەمان «لعل» دێتەوە. لێوی مەرجانی یار عەكس بووەتەوە وەك لەعل، لەعلەكەش عەكس بێتەوە هەر خۆی دەردەچێت.

عەكسی لەعلی لەبی مەرجان: لە نێو شیعر دۆستان «لەبی مەرجان» پیتی سەرەتای مەرجان دەبەخشێت كە «میم -م»ە. ناوی ئەم پیتەش وەك «لعل» بە مەعكووسیش هەر دەبێتەوە میم. خۆ ئەگەر پیتی كۆتایی «مەرجان» یش مەبەست بێت، دیسان «نوون» بە مەعكووسی دەبێتە نوون. ئینجا حەرفی «میم» زاری پێ تەشبیهـ دەكرێ وەك نالی خۆی گوتوویەتی «لەبت میم و قەدت ئەلف و ....» خولاسە نالی تەماشاخانەیەكی سازداوە هەر دەبێ تێوەی ڕامێنیت.

یبەیتی دووەم لاپەڕە ٩٢:

بەحثی سیڕڕی دەهەنی نوقطە بە نوقطە بگەڕێی

سەری مووییٚ نییە بیٚ نوكتە لە دیوانمدا

شەرحەكە بۆ ڕاستەواتای ئاشكرای بەیتەكە چووە، وردەكارییەكی تێدایە باسی نەهاتووە. نالی لە نووسینی خۆیدا، وشەی كۆتایی نیوە دێڕی یەكەمی «بكرێ» نووسیوە. هەر ئەمیش لەگەڵ «بەحث»، «باس» دا خزمە، گەڕان لێرەدا جێی نییە.

كە دەڵێ «سەری موویێ نییە بێ نوكتە» مەبەسیەتی بڵێ، پیتی سەرەتای موو كە میمە «م»، نوكتە «مەبەس نوقطەیشە»ی بچێتە سەر لە لەفزی «مو»دا، دەبێتە »فو« كە لە عەرەبیدا بە واتای زار دێت. نالی خۆی لە شیعری دیكەی گوتووە: لەبت میم و قەدت ئەلف و ... بەوپێیە باسی «سیڕڕی زاری» (لەبەر زێدە بچووكی وەك سیڕڕە) لە هەموو دیوانەكەدا هەیە، نەك بەقسە و ئیددیعا، بەڵكوو هەر سەرە موویەك بێ نوكتە نییە لە دیوانەكەدا، هەمووی زارە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٩٢:

نالی ئەو نوقطە كەوا بوو بە نیشانەی چاوی

من لە صەفحەی ڕوخی ئەو دولبەرە نیشانم دا

من لە نوسخەدا دیتوومە لەجیاتی «کەوا بوو» نوسراوە «کە بوو بوو».

کە لە سەرەتاکانی حەفتاکاندا، لەگەڵ مەرحوم هەژار ئەندامی کۆڕ بووین، ئەم «بوو بوو»ەمان بۆ یەکتر باس کردووە و هەر یەکە لەلای خۆیەوە بۆ واتاکەی چووبوو.

نالی دەڵێ: ئەو نوقطەی بووەتە نیشانەی چاوی، واتا هەمیشە چاوی تێ بڕیوە، لە هەمان کاتیشدا بیبیلەی چاو دەگرێتەوە، تومەز عەکسی ئەو خاڵەیە لە ڕووی یار.

فیعلی «بوو بوو» کە دەنووسرا «بو بو» مانای بیبیلەشی هەیە کە بە عەرەبی «بؤ بؤ»ە و لە گوتەی کوردیدا هەمزەکەی سوواوە. شەرحەکە بۆ ئەوە چووە کەوا ڕەنگە بە پێی مەعنایەکی شەرحەکە، خۆی لێکی داوەتەوە، نالی تانەی بەسەر چاوەوە هەبووبێت. ئەم بۆچوونە بنەمای نییە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٩٣:

عیشقت لە دڵ و دیدەیی پڕ ئەشك و ئەلەمدا

گونجایش و تەسکینی نییە زۆرە لە کەمدا

شەرحەکە لە هاتنی ئەشك و ئەلەم بە دوای دڵ و دیدەدا، لەفف و نەشری موشەووەشی بەدی کردووە کەوا دڵ لە تەرتیبدا کەوتووەتە بەرامبەر ئەشك، دیدەش کەوتووەتە بەرانبەر ئەلەم. منیش دەڵێم لە هەمان کاتدا لەفف و نەشرێکی موشەووەشی دیکەشی لەوەدا پێك هێناوە کە گونجایش کەوتووەتە بەرانبەر دڵ و تەسکینیش کەوتووەتە بەرانبەر دیدە کە دەبوو تەسکینەکە لەگەڵ دڵدا جووت بێت و گونجایشیش بۆ دیدە.

لە ئاست بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٩٤:

لافی دەمی تۆ، غونجە لە دەمیا بوو، بە عەمدا

با خوستی بڕی، خستی، کە مستێکی لە دەم دا

لەم شەرحەدا دەبینم «خوست»، بە واتای دامەن بێت. دەگوترێ «هەستوخوست»، وەك کۆمەڵێك بێژەی ئەوتۆیی: شڕوشیتاڵ، کلۆکۆ، چشتومشت، کەلوپەلی ... دەشگوترێ پێخوست، تۆ بڵێی ئەم خوستە هەمان دامەن بێت؟

شەرحەکە دەبوو بڵێ وشەی «عەمد»، لەوەوە هاتووە کە بایەکە بە ئەنقەست مستی لە دەمی غونچەکە دا؛ چونکە لافی دەمی یاری تێدا بوو.

لە کۆتایی میصرەعی یەکەمی بەیتی دووەمی لاپەڕە ٩٤ «دیده لە نمدا» نووسراوە. بێگومان نالی «دیده لە نەمدا»ی مەبەست بووە؛ چونکە هەر دە قافییەی بڕە شیعرەکە: ئیرەمدا، حەرەمدا، ئەلەمدا، لەکەمدا، بە عەمدا، لە دەم دا، لە نەمدا، لە یەمدا،... غەمدا، قەڵەمدا ئەو پیتەیان فەتحەی بەسەرەوەیە.

بەیتی لاپەڕە ٩٥:

نالی مەثەلی حالّی لە ئەشکەنجەیی غەمدا

وەك نالّە لە نەیدا وەکو نالە لە قەڵەمدا

شەرحەکە «نال»ی بەو ماددە شکڵ لۆکەی ناو قەڵەمی قامیش لێك داوەتەوە، ڕاستیشی بۆچووە. ئەم وشەیە واتایەکی دیکەش دەبەخشێ کە نالّی ولاغە، قەڵەمیش بۆ پێی ولاغە، وەك دەگوترێ: قەڵەمی دەستوپێی شکا. لەهجە هەیە بۆ دەست دەی کاتە «قولەم». لەلایەن ئەشکەنجەوە، نالّە ولاّغ پتر لە لۆکەی ناو قەڵەم بە ئازارە...

شەرحەکە وای ڕانواندووە کە «نالّە لە نەیدا» ئیشارەتی تێدایە بۆ بەیتێکی مەثنەویی جەلالەددینی ڕوومی کە دەڵێ:

بشنو از نی چو حکایت میکند

وز جدائیها شکایت میکند

گۆیا قامیش لە ژێر پێدا، زیکەی دێ، ڕازی خۆی ئەگێڕێتەوە و سکاڵای دەردی دووری دەکا... وەك من بزانم «نەی» لەو بەیتەدا شمشاڵ مەبەستە لێی کە نەغمەی لێ پەیدا دەبێت و سۆزی دڵێك دەداتەوە. جەلالەدینیش هەر ئەمەی مەبەست بووە، نەك زیکەزیکی قەمیش و زەل.

لە لاپەڕە ٩٧، دێڕە شیعری:

ئەحوەلی تەفرەقە نەظەر تەقوییەتی سەبەب دەکا

عاریفی وەحدەت ئاشنا لەم قسەیە ئەدەب دەکا

لە شەرحەکەدا هاتووە کە دەڵێن نالی ئەم پارچە شیعرەی لە ڕەتدانەوەی موفتی زەهاوی، باوکی جەمیل صیدقی زەهاوی، داناوە، لەوەدا کە موفتی سەلماندوویەتی «سەبەب»، بە تەئسیرە و «ئەحوەل» ەکەش هەر موفتیی تێدا مەبەستە. ئەم باسە لە منەوە بیسترا: ساڵی ١٩٣٨ (یان ئەو دەوروبەرە) کە من بە مێوانی هەمیشەیی لە

ماڵی مەلا ئەفەندیی هەولێر، خوێندنی سانەویم تەواو دەکرد، موناسەبەیەك بوو مەلا ڕەفیق ئەفەندی، "خادم السجادە"، هاتە سەردانی مەلا ئەفەندی، دەوری دوو حەفتەیەك مایەوە و تابڵێی لەزەتم لە قسەکانی دەبرد و بە گەلێك لادا، دەرگەی وتوویژی ئەدیبانەی دەکردەوە... یەکێك لەو شتانەی لەویم بیست، لەناو وتوێژی دوانی لەسەر نالی و ئەم قەصیدەیەی «ئەحوەل...» گوتی: موفتی زەهاوی پلارەکانی ناو قەصیدەکە و ئەحوەلی تەفرەقە نەظەری دەبردەوە سەر خۆی کە نالی ئەوی تێدا مەبەست بووە. ئێتر نازانم ئایا موفتی خێل بووە یان نالی لەبەر «سببیە» کە وەك شیرکە بەلای «وەحدەت ئاشنا» وە بە خێلی حیساب کردووە، کە خێل یەك بە دوو دەبینێ.

هەر لەبیرمە ڕەفیق ئەفەندی لە خوێندنەوەی شیعرە فارسییەکەی شێخ ڕەزا کە مەدحی صەدری ئەعظەمی پێ کردووە، کاتێك گەیشتە نیوە بەیتێك کە دەڵێ: «نە سازد چیزکی گر بر معاشم صدر أعظم ضم»، ڕەفیق ئەفەندی گوتی، ئەم قافیەیەی «ظم» و«ضم» ی وەك یەك داناوە وەیا «س،ص» دەکاتە قافیەی شیعرێك پێی دەگوترێ «شایگان- شایەگان»، کە ئەم حیکایەتەم بۆ مەرحوم هەژار گێڕایەوە، زۆر گەش بووەوە کە زاراوەکەی بۆ ڕوون بووەوە، حاجی قادر لە بڕە شیعرێکی خۆی دەڵێ «ئەم قافیە شایەگانە ئەمما...» سەرەتای قەصیدەکەشی ئەمەیە:

بەم نەحوەیە صەرفی عیشقبازی

موستەقبەلی باشترە لە مازی

ڕەنگە وشەیەکی تری تێدابێ لەجیاتی «زۆرترە»، وەك بڵێین «ڕوونترە...» یان هەرچی هەیە ببێ. دەبوو بڵێم قافیەی سەرلەبەری قەصیدەکەی مەدحی «صدر أعظم»، دووبارە کردنەوەی یەك وشە بوو کە سەرەتا بەمیان دەستی پێ کرد:

مَزَن بیهودە از فضل و هنر ای یار هـمدم دم

کە از فضل و هنر بهتر بُوَدْ دینار و درهم هم

لەم شیعرەی نالیدا، وشەی «عارف»، بۆ ئەهلی تەصەووف و عیلمی باطین، بەکاردێت. «عرفان»یش عیلمی سەر بە تەصەوفە. بەیتی دووەمی قەصیدەکە:

بەندە ئەزەل بە خەططی خۆی قابیلی قیسمەتی بووە

ئیستە بە ئیقتیضای عەمەل جێگەیی خۆی طەڵەب دەکا

نوسخە هەیە، بەپێی شەرحەکە لە جیاتی «خەططی خۆی »، «حەظظی خۆی»ی نووسیوە. من لەگەڵ «خەططی خۆی» ڕێکم. لە خەریك بوونم بە بەیتی چوارەم، ئەم لایەنە ڕوون دەکەمەوە:

شەرحەکە بەیتی سێیەمی برە شیعرەکە وشەی «ئیراك»ی نووسیوە، هەرچەندە قامووسم لا نییە پرسی بکەم؛ بەلاّم وەهام بە دڵدا چووە وشەکە «ئەراك» بێت.

بەیتی چوارەم لە لاپەڕە ٩٩:

سەهم و نەصیبی ئەصلییە بەحتی گیاه و گڵ نییە

تووتنە خەرجی سووتنە موودنە ماچی لەب دەکا

خوالێخۆشبووی شێخ نەجمەددینی شێخ کەریمی بەرزنجەی کۆیێ، لە پیریدا بە کوڵ ئەم قەصیدەیەی دەخوێندەوە و لەم بەیتەدا دەی گوت "بەختی گیا و گڵ نییە" بێ سێودوو لێ کردن، ئەم بەختەم بەلاوە ڕاستە. بەقیاس لەم ، دیارە «خەططی خۆی» دروستە نەك «حەظظی خۆی»؛ چونکە دیتمان لە مەسەلەی تووتن و مۆرنەدا، بەخت دەورێکی نییە.

بەیتی دواتر:

لەومەی زەمان دەکەی کە بۆچ خوارییی ڕاستی دەوێ؟

غافلی دەستی ڕاستی خۆت خزمەتی دەستی چەپ دەکا

وشەی «لەومەی»، کێشەکەی ناقولاّ کردووە. بێگومان نالی «لومی زمان دکی» نووسیوە. پێویستە «لەوم» بێ نەك «لەومەی». من دیتوومە نووسراوە: غافڵە! دەستی ڕاستی خۆت...". ئەمەیش ڕاگەیەنتر و شیرینترە. هەڵبەت ئێمە لە ئاست ئەدەبەکەی نالی بێ قسەین، یاخود من بێ قسەم، ئەگەر نا چ شیرینی دیار نییە لەوەدا، ڕاستە خزمەتی چەپە بکات یان نەی کات... کە بەندە لە ئەزەلەوە بە خەططی خۆی قابیلی بەشێك بووبێ، ئیتر عەمەلی پاش ملیۆنەها ساڵ چ تەئسیری دەبێ. ئیمامی عومەر گوتوەتی:"عیلکم بأیمان العجائز..." هەر ئەمەیشە لە «لەقەزاو قەدەر» دەوەشێتەوە.

لە لاپەڕە ١٠٠، بەیتی :

طووطییی تۆ لە حیرصی دڵ داوی طەمەع دەکاتە مل

بولبولی من لە عەشقی گوڵ تەغنییە وو طەرەب دەکا

«عیشق» ڕاستە نەك «عەشق»- بایی ئەوەی دەیزانم . لە نوسخەدا دیتوومە

«طەوقی طەمەع» نووسراوە. ئەگەر داوە، ئەگەر طەوقە، مەبەس لێی ئەو خەتە نەقشینەیە بە دەوری ملی تووتیدا سووڕاوەتەوە و نالی کردوویەتە هۆی شکاندنەوەی پیاوی تەماعکار کە تووتییەکەی بەو داوە، بە خۆو تەوقی ملیەوە.

بەیتی کۆتایی بڕە شیعرەکە لە لاپەڕە ١٠٠:

نالی حەریفی کەس نییە، ئیلف و ئەلیفی کەس نییە

بەیتی ڕەدیفی کەس نییە، هەرزە نویسە، گەپ دەکا

شەرحەکە دایناوە حەریف، هاودەم... ئیلف و ئەلیف، هاوشان.... ڕەدیف، هاوسەر بێت. دیسانەوە دەڵێم قامووس و کتێبی ئەوتۆم لا نییە بۆی بچمەوە، لەو هێندەی بیستومە و زانیومە، من ″حەریف″ بە «خصم» دەزانم، مادەم وشەکە لەم تەرزە شوێنەدا بەکار هاتبێت. لە ئەسکەندەر نامەدا کە پاڵەوان دەردەست نەدەبوو، بەرانبەرەکەی دەیگوت «حریف پر زوراست». بەهەمەحاڵ تێبینییەك دێتە پێش: ئیلف و ئەلیف، وەك بزانم، واتای ئاشنا دەبەخشێ، وەك بڵێی دووبارە کردنەوەی «حەریف نەبوونی کەس» ڕادەگەیەنێ. بەیتی ڕەدیف: ئەم ڕەدیفە بە کەسێك دەڵێن لە دوای سواری سەر زینەوە سوار بێت، یاخود بڵێین پاشکۆی سوارە. بەیتی ڕەدیف، بۆ شیعر دەچێتەوە، لە زاراوەکانی شیعرە. ئەوەندەی دەی زانم کە نالی دەڵێ: «هەرزە نویسە گەپ دەکا»، بێباکیی خۆی لە ئاست خەلق ڕادەنوێنێ کە دێت بە هەرزە نویسی وتوویژیان لەگەڵ دەکات. تێشی گەیاندووین ئەم هەرزە نویسییە چ شاکاری وشە و واتای تێدایە.

قەصیدەی لاپەڕە ١٠١-١٠٥ «بولبولی طەبعم»، تابڵێی دژوارە، نەك هەر لەبەر مەهارەتی نالی، بەڵکوو گۆڕانی ڕێنووسی کە هەر نووسەرە، کەموزۆر، بێ ئەوەی خراپەی مەبەست بووبێ، دەسکارییەك یاخود هەڵەی تێدا کردووە. شەرحەکەش ئەم لایەنەی ڕوون کردووەتەوە. لە نموونەدا دەڵێم، ئەو دەستەواژەی «جەوهەری ذاتی ئەمن» سوێندی لەسەر بێ کە نالی وشەی «ئەمن»ی بە دڵدا نەهاتووە. من دیتوومە لە نوسخەیەکدا نووسراوە «ذاتی ئەحەق» هەر نەیسە!

شەرحەکە بەیتی یەکەمی قەصیدەکەی بەم جۆرە لێك داوەتەوە و ئەمەش دەقی بەیتەکەیە:

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ثەنا خوانی دەکا

نوکتە سەنجی و، بەذلە گۆیی و، عەنبەر ئەفشانی دەکا

گۆیا نالـی دەڵێ: تەبیعەتـی عاشقی بە شەوق و ذەوقم دیسانەوە کەوتە ستایش و پیاهەڵدان و وتنـی قسەی نەستەق و خۆش و بڵاوکردنەوەی بۆن و بەرامەی خۆشـی شیعری جوانـی وەك عەنبەر کە هەموو لایەك ئەگرێتەوە... بەڵام نالـێ، ثەناخوانـی و پیاهەڵدانەکە بۆ کێیە و بۆ چییە؟ بە هەڵەش بێ، دەبێ نیشانەیەکـی لەبار بدۆزرێتەوە تا بەیتەکە بـی پێکێت و نەچێتە بۆشاییەوە. من وای بۆ دەچم مەبەستـی نالـی هـەڵـدانـەوە و ثـەنـاخـوانـیـی شەخسی خـۆیـەتـی. بـەیـتـی دووەمـی بڕە شیـعـرەکـە، تاڕادەیەکـی متمانەبەخش ئەم لایەنە دەسەلمێنێت:

هەرکەسێ ئیظهاری دانایـی بکات و، مەقصەدی

خود پەسەندی بێ، یەقین ئیظهاری نادانـی دەکا

ئەم بەیتە بە کەسی هەڵنەگوتووە، بگرە خەلقەکە دەشکێنێتەوە چ جایـی پیاهەڵدان؛ بەڵام پاڵپشتە بۆ هەڵدانەوەی خۆی کە «نوکتە سەنجی و بەذلەگۆیی و عەنبەر ئەفشانـی» یەکەی خود پەسەندی تێدا نییە.

بەیتـی سێیەم:

خەرقەپۆشێ کەی دەپۆشێ جەوهەری ذاتـی ئەمن؟

بێتە نێو، جیلوەی بە زوشتـی خۆی بە عوریانـی دەکا

بەلامەوە «خەرقەپۆشی»، نەك «خەرقەپۆشێ» کە لە شەرحەکەدا بە صوفی لێك دراوەتـەوە. ئـەگـەر لـە ئـاست «جـەوهـەری ذاتـی ئـەمـن»، نـەعـەوقـێین و ذاتـێکـی چۆناوچۆنـی بێ، پێـی ڕازی بین، من وەهای بۆ دەچم: خەرقە لەبەر کردن چۆن جەوهەری ذات... دەشارێتەوە؟ ئەو ذاتە ... هەر هاتە ناو جیلوەی بڕشتـی خەرقەکەوە، ڕووت و قووت خۆ دەنوێنێ.

من «بڕشت» پەسەند دەکەم: «بە زوشتـی»، گەلێك بێئۆقرەیە لە نێو بەیتەکەدا و زۆر پینەوپەڕۆی گەرەکە هەتا دەخونجێتە مەعنایەکەوە کە موفرەداتـی بەیتەکە، بێ هەناسە سواری، بەخۆیەوە دەگرن. ئەم «بە زوشتـی» یە، وەك مێوانـی بێ کارتە هاتووەتە سەر سفرە. لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ هەزار ڕەحمەت بۆ گۆڕی فاتیح، کە ئەم هەموو ئەرکەی هەڵگرتووە و چـی کردووە و چـی کردووە... ئنجا لەبەرەو کۆتایـی شەرحەکەدا، ئەویش «بڕشت»ی هەڵبژاردووە، هێندە هەیە، ئیعتیرازی لە «ذاتـی ئەمن» نەبووە.

لە بەیتـی سەرەتای لاپەڕە ۱۰۳ کە سەرەتای ئەمەیە: «شاهیدی فکرم کە بێتە

جیلوەگاهی دولبەری»، وشەی «دولبەر» لە دوانی ڕەمەکییەوە ڕۆییوە بۆ دوانی ئەدەبی: ڕاستییەکەی «دلبەر»ە، کورتە واوەکە مەعنای پێ ناهێڵێ. سەیرێکی لاپەڕە ٤٢٧ بکەیت لە نیوەی دووەمی بەیتی دووەمدا هاتووە: «ئەو شاهی دڵبەرە، نە شەهـنشاهی دڵـدەرە»، لـەمیـانـدا، چوکڵـە خـراوەتـە سەر «دل» تـا بـە قـەڵـەوی بخوێندرێتەوە و لەگەڵ «دولبەر» یەك نەگرنەوە. بەڵام ئەمە کارێکی بێ سوود و بێ جێیە؛ چونکە دلبەر هەر دلبەرە، بە چوکڵە وبێ چوکڵە، فارس بە «دل»ی دەخوێنێتەوە، کوردیش بە «دڵ»، ئەوەی لامی قەڵەویش دەرنابڕی دەی کاتە «در».

ئەگەر «دولبەر»، مەعنایەکی دیکەی هەبێ کە من نەمبیستووە، بمبەخشن.

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا:

نووکی خامەی من کە بێتە مەعنائاراییی کەمال

«مەعنـائـارایـی»، بـەیـتـەکە لـەنگ دەکات، دەبێ «مـەعنـی ئـارایـی» بێت. ئودەبا، مەبەست شوعەرایە، لە شوێنی ئەوتۆییدا ئەو «ی» مەنقوصە، بە «ی» دەهێڵنەوە. لە نموونەدا دەڵێم، «تقوی» بە تەقوا دەخوێندرێتەوە کەچی کەلیم -شاعیری زێدە مەشهووری فارس- ″بنیادی تقو را″ ی گوتووە، نەك ″تقوا را″: چونکە قافیەکە هەڵی ناگرێت و ڕێش دراوە بەو جۆرە ڕەفتارە. کوردەکە فێرە بە «تجلی - تەجەللی» لە شیعر و لە قسەشدا دەکاتە «تەجەللا». نالی خۆی وەهای کردووە لە لاپەڕە ٤٥٩، بەیتی یەکەم، «بنازم بەم تەجەللایە» هاتووە.

بەیتەکە ئەو مەعنایەی هەیە کە شەرحەکە بۆی چووە، کۆڵەکەی لێکدانەوەکەش «مانی»ی نیگار کێشە؛ بەڵام ڕەنگە، واتای تریشی لێ وەربگیرێ و لە ڕوویەکەوە دەشبێتە ناچاری:

دەزانین موبالەغە لای شوعەرای ڕۆژهەڵات نەك هەر ڕەوایە و بەس، بگرە لە سوننەتی ڕەواییش ژوورتر تێهەڵدەکشێ. لەم بەیتەدا، بەتایبەتی، نالی دەستی بردووە بۆ ئەوپەڕی هونەری موبالەغەی پەسەند و مەقبوول لای ئەدیبان: «لە مەعنی ئاراییی کەمال»دا، نالی ئەم «کمال - کەمال»ەی بە نیازی تێپەڕین لە مەهارەتی نەقشی مانی هێناوە. «صورەتی مانی» هەروەك مانیی نیگارکێش دەگرێتەوە دەشکرێ ببێتە «مان» و ضەمیری کەسی سێیەم، کە لێرەدا ″مضاف ومضاف الیە″ دەردەچن. بەو پێیە نالی دەڵێ: نووکی خامەی من کە بێتە مەعنی ئاراییی تەواو و بێ کەموکورتی،

هەموو خەتەکانی، خەت بە خەت، ئیظهاری مان و نەفەوتانی نەقشی وێنەی ئەو مەعنی ئارایییە تەواو دەکات... مەعلوومە مەعنای شتی نووسراوخەت بە خەت تەواو دەردەچێت... خەت لە دوا خەت واتا دەڕسکێ، نەك بە یەکجاری کە مومکین نییە مەعنای بەیتێك یان غەزەلێك، سەرلەبەر، بە یەك وشە تەواو بێت.

سێبەرێکی کزی واتایەکی دیکەش لەوەدا دێتە بەر زەین کە «مانی» بۆ «مەعنی» ببرێتەوە و عەینەکەی سوابێت وەك کە لە «مانا»دا «مەعنا» مەبەسە و عەین سوواوە. بەمەدا «مەعنی»ی بەیتەکە و مەعنی ئارایی نووکی قەڵەم دەبێتە صورەتێکی نەقشی ئاشکرا...

لە لاپەڕە ١٠٧ بەیتی دووەم:

بێتە حوجرەم، پارچەپارچەی موسوەدەم بکڕێ بە ڕۆح

هەرکەسێ کووتاڵ و پارچەی بێ بەدەڵ سەودا دەکا

لە شەرحدا وای بۆ چووە کە نالی دەڵێ: ئەوەی بە دوای پارچەی گرانبەهادا دەگەڕێ، بابێتە حوجرەکەم، پارچەپارچەی ڕەشنووسەکانم بکڕێ و لە بریتیدا گیانی خۆی دانێ، هێشتا هەر قازانج دەکا.

شەرحەکە «بێ بەدەڵ»ی بە زێدەگران و لە نرخ نەهاتوو داناوە، ڕاستیشی بۆچووە؛ بەڵام لە هەمان کاتدا وشەکە «بێ موقابیل، بێ بریتی»ش دەگرێتەوە. لەم واتایەی بێ بریتی مەعنای شیعرەکە جوانتر دەبێ: نالی دەڵێ: هەرکەسێ بە ئارەزووی ڕۆحی، گیانی بیەوێ پارچەپارچەی موسوەدەی بێ بریتی «لە هەمان کاتیشدا لە نرخ نەهاتوو»، سەودا بکا، با بێتە حوجرەم. حوجرە لێرەدا هەم حوجرەی مەلا و فەقێ دەگرێتەوە، هەم حوجرەی توجار و بازرگانی ئیروو.

بەیتی کۆتاییی غەزەلەکە، یان قەصیدەکە، لاپەڕە ١٠٧:

شیعری خەڵقی کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکی؟

کەی لە دیققەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا

بەپێی شەرحەکە، نوسخە هەیە لە جیاتی «بۆ نازکی» «ئەی نالیا»ی هێناوە. هەردوو شێوە دەست دەدەن، هەرچەند «بۆ نازکی» پاراوترە. ئەوەکەی تریش تەخەللوصی "نالی"ی پێوەیە...

شەرحەکە لیرەدا «هەودا»ی، بە ″تاڵی ڕیسمانی ئاوریشم″ لێك داوەتەوە. دیارە «ڕیسمان»ی بە مل مەعناکەدا بڕیوە لە موقابیل «پەتك»دا. «تاڵ» خۆیشی داوە مووە چ ئاوریشم چ غەیری ئاوریشم. باشتریش ئەوەیە بڵێم داوە، مەرج نییە موو بێ.

لە لاپەڕە ٤٦٢ ئەم بەیتە:

حەڵقە حەڵقەی چ دەکەی داوی کەمەندی زولفت

بـۆ دڵـی خـەسـتـە کـەوا بـەسـتـەیـی هـەودایـێکـە

لە شەرحدا «هەودا» بە «تاڵی موو»، بێ ئاوریشم لێك دراوەتەوە. ئەوەی ڕاستی بێ، مەبەس باریکیی هەودایە کە لەگەڵ «دیققەت» دا لێکەوە نزیکن. ئەگەر گوتبای ″کەی لە نەرمیدا...″ دەشیا هەودای نەرم پێویست بێ.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٠٩:

خێل و قیچە، یا بە غەمزە بۆ نیشانەی دڵ بە چاو

مەیلی ڕاست هاوێتنی موژگانی دڵ پەی کەر دەکا

شەرحەکە دەڵێ: لەوانەیە «مەیل» نەبێ «میل» بێ و لەم حاڵەدا «پەی کەر» یش بە «پەیکەر» دەخوێندرێتەوە بە مەعنا نیشانە. واتە: میلی ڕاست هاوێتنی گوللەی برژانگی دڵ، ئەکا بە نیشانە. ئەم واتایە لە جێدا نییە؛ چونکە دەبێت «... بۆ نیشانەی دڵ...دڵ نیشانە دەکا». وشەی «پەی کەر»یش هەر دەبێ «پەیکەر» بنووسرێت وەکوو خۆراکی «دەسخۆر، دەمڕاست...».

بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە:

چاوی هەم ڕەنگی، گوڵی مەستی شەو و ڕۆژن مەدام

یەك لە نەشگوفتەی بەنەفشە یەك لە نەیلۆفەڕ دەکا

وشەی «مەدام»، وەکوو بزانم «مودام»ە دوو مەعناشی هەیە: یەکیان «هەمیشە» کە لە «أدم، یدیم،مدام». ئەوی دیکەیان «شەراب» کە ئەمیان بەیتەکە پڕوچڕ دەکات و مەستییەکەی چاو دەسەپێنێ. لە ڕوباعییەکی خەیام ئەم «مودام»ە لە دێڕی چوارەمدا دەردەکەوێت بە هەردوو واتا، بەداخەوە دێڕی سێیەم و بەشێکی چوارەمیم لەبیر ماوە:

بەر گردی پیالە ئایەتی هەست موقیم

... ... مـودام خـوانـە نـد ئـانـرا

شاڵڵا لەوەی نووسیم هەڵەم نەکردبێ. هەرچۆنێك بێ، «مودام»ەکە لە نێواندا سەلامەتە... نوسخەی ڕێکوپێکی ڕوباعیات لە ماڵەکەم هەیە، بەڵام نازانم کەوتووەتە چ پەنا و پەسێوێك بۆی بگەڕێم.

من دەقی ئەو بەیتەم لە نوسخەی دەستخەتدا دیتووە بەم جۆرە:

چاوی هەمڕەنگی گوڵە مەستی شەو و ڕۆژی مودام

یەك لە نەشکوفتە وەنەوشە، یەك لە نەیلوفەڕ دەکا

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ١٠٩ کە سەرەتاکەی نووسراوە: «عەکسی چاوی تۆ...» من بە هەموو عومرم هەر گوتوومە «عەکسی چاوی خۆت...» تومەز هەر وەهاشم دیتووە لەو نوسخەی بەر لە ٥٠-٦٠ ساڵ لە دەستدا بووە. لە تێکستەکانی ئەم «خۆت»ە نییە، بگرە تێکستێکی دیکەی تێدا نییە. «خۆت» یش، ڕێکتر دێت، چونکە دەکاتەوە: «تۆ عەکسی چاوی خۆت...»، ئەگەرنا دەبێتە «تۆ عەکسی چاوی تۆ».

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١١٠، لە نیوە بەیتی دووەمیدا «لوطف و قەهری» هاتووە. من بەر لەم شەرحە هەر خوێندوومەتەوە «قەهر و میهری»، لە کۆنیشدا هەر وەهام دیتووە. ئاشکرایە «قەهر ومیهر» پتر بە دڵەوە دەنووسێ لەلایەن مۆسیقای وشەکانەوە، شەرحەکە خۆیشی لە زۆر شوێندا بەڵگەی وەها دەکاتە هۆی هەڵاواردنی جۆری خوێندنەوەی بەیتەکان، بەڵام مەرجیش نییە هەموو جاران شاعیر وشەی هەرە پەسەندی بەکار هێنابێت، ئیتر ئەگەر «لوطف و قەهر» یش، حەقیقی بێ سەیر نییە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١١١:

نالی ئەم وەحشی غەزالە کەس ئەبەر داوی نەکەوت

چونکە شاهێنی دووچاوی تیژە دائیم سەر دەکا

شەرحەکە دەڵێ: نالیا تا ئێستا کەس نەکەوتووەتە داوی ئەو یارەوە کە بپێکرێ و ئەویش بێ بی گرێ و بیبا؛ چونکە چاوە وەك شەهێنەکانی ئەوەندە تیژ و زووبینن، کە بۆ کەسێ ئەڕوانن تیری نیگایان سەر ئەکا و ناپێکێ.

ئەم واتایە لە زۆر لاوە پرسیاری لەسەر هەڵدەستێ: کە یار وەحشی غەزال بێ، چۆن داو دادەنێتەوە بۆ گرتنی خەڵق؟ گریمان مامز بوو بە ڕاوکەر، چۆناوچۆنی سەرکردنی تیری نیگا، دەبێتە هۆی ئەوەی خەڵق بە داویەوە نەبێ؟ هەر نەبوایە بۆ چارەسەرکردنی

ئەم گرفتە لە جیاتی «داوی» «ڕاوی» هەڵبژاردایە وەك كە «چر» پەسەندی كردووە و لە شەرحەكەدا دییارە.

ڕاستیی واتای ئەم بەیتە، عەكسی بۆچوونی شەرحەكە و، وادیارە هی خاوەن نوسخەكانیش بێت. نالی دەڵێ: ئەم وەحشی غەزالە ئەبەر داوی «یان ڕاوی» كەس نەكەوت؛ چونكە شاهێنی تیژی چاوی سەر دەكات، واتە بڵندنۆڕە، سەرووی داو و ڕاوی خەڵق دەكەوێتەوە... تۆ بێنە لە بەیتەكەدا، جێگەی چەند پیتێك بگۆڕە بە تەواوی بۆت ڕوون دەبێتەوە نالی ئەوەی گوتووە كە نووسیم: «كەس ئەبەری داوی نەكەوت» بكە بە «ئەبەر داوی كەس نەكەوت». ئەو صیغەیەی لە دیوانەكەدا هاتووە عەینی مەعنای ڕاست و دروست دەگەیەنێ؛ بەڵام لە هەمان كاتدا، بە ڕواڵەت، ئەو مەعنا نادروستەش دەگەیەنێ كە شەرحەكە بۆی چووە؛ ئەمما هەر چونكە دەقی شیعرەكە واتایەكی محاڵی هەیە و بەسەر هیچ وێنەیەكی مومكیندا ناكەوێت، بە ناچاری مەعنا ڕاست و دروستەكە خۆی دەسەپێنێ. بێگومان نالی بە عادەتی بەرچاوی تویكڵداری شیعرەكانی ویستوویەتی تەپكە بۆ خەڵق دانێتەوە، وا بە زۆریش خەڵقەكە تێی دەكەون.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١١٢:

تا موعەییەن بێ كە زۆرن دەس گری و دەس كوژی
فەرقی سەر، پەنجەی بە خوێناوی حەنا ڕەنگین دەكا

شەرحەكە، ڕاستە قسەكانی بە واتا ئاشكراكانی بەیتەكە لێك داوەتەوە بێ ئەوەی تێمان بگەیەنێ چۆناوچۆنی خەنە لە سەر و دەست گرتن بەڵگەی زۆربوونی دەسگر و دەسكوژە: ئافرەت نەبوو لە وڵاتی كورد بەر لە سەد ساڵ، خەنە لە سەرو دەست نەگرێ، بێ ئەوەی چ دەلالەتێكی لێ وەربگیرێ. بێگومان، هێمای بەیتەكە بۆ شتێك چووە كە خەنە تێیدا ببێتە بەڵگە، بەداخەوە من بۆ ئەو شتە ناچم...لێم دیار نییە!!

شەرحەكە كە هاتووە «فەرقی سەرپەنجەی» كردووەتە دوو وشە «فەرقی سەر» و «پەنجە»، بۆ زێدە سەپاندنی زۆربوونی دەسگر و دەسكوژ، چ سوودێكی بە بەیتەكە و وێنە شیعرییەكەی نەگەیاندووە؛ چونكە ئەوەی بە خەنە سوور هەڵدەگەڕێ «سەرپەنجەكان»ـە، مووی سەری پێ سوور هەڵناگەڕێ: مووەكان ڕەشن، ڕەشتر دەبن بە خەنە و وەسمە. «فەرقی سەرپەنجە»، مەبەس لێی نیهایەتی پەنجەكانە، كە بە زۆری،

ژنان نینۆك و گرێی پەنجەی نینۆکەکانیان لە خەنە دەگرت... تەوقی سەر، کە شەرحەکە بە فەرقی سەری داناوە، چ پێوەندییەکی بە دەسکوژ و دەسگرەوە نییە، کە هەردوویان کاری دەست و پەنجەن.

من عوزری شەرحدەران تێدەخوێنمەوە کە هاتوون شەرحی هەموو دیوانەکەیان بە ملەوە گرتووە، بە لای تەبیاتی مرۆوەش، کاری سەرلەبەر نابێ کەلێنی تێ بکەوێ. بەڵام باشتر ئەوەیە کە مەعنایەکی زۆرەملێی پێویست بوو، ئیشارەتێکی بۆ بکرێت... ئەوەندەی من بەبیرمدا بێت لە تەوجیهی ئەم بەیتە تەنها هەر دەلالەتی سوورایی نینۆکەکانە و مەهارەتی وشە و مەعنا ئارایی نالییە ڕەنگەکە دەکا بە «خوێناوی حەنا». بەڵام پترم تەما بە نالییە لەو هێندەی گوتم.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١١٢:

بێ قسەی غونچەی دەمت کاتی تەبەسسوم ڕوو بە ڕوو
هەتکی شوعلەی بەرق و نەظمی دائیرەی پەروین دەکا

شەرحەکە لە بەشێکدا هەر ئەوەی گوتووە کە ڕستەی دوو نیوە بەیتەکە پێمان دەڵێ: کاکڵی شەرحەکە ئەمەیە: خونچەی دەمت، بێ ئەوە هیچ بڵێ، تەنها بە بەرەوڕوو وەستان، لە کاتی زەردەخەنەدا، بە خڕی خۆی و بە دەرخستنی ڕێزی ددانە سپییەکانت... هتد.

دوو تێبینیم هەیە لە ئاست ئەم شەرحەدا: یەکیان ئەوەیە کە هەتکی شوعلەی بەرق و نەظمی دائیرەی پەروین، ڕیزی ددانەکان دەیکەن، چونکە «دائیرەی پەروین»، خزمی قەوسی ددانەکانە و شوعلەی بەرقیش هەر تریسکەی ئەو ددانانە دەیکەین بە مەهتووك.

تێبینیی دووەم ئەوەیە کە دەڵێ: «بێ قسەی غونچەی دەمت...» مەبەسی ئەوەیە بڵێ دەمی یار هەر بە غونچە مایەوە، ئەگەر بە قسە هاتبایە، دەبوو شکۆفە کە ناچار دەبوو دەم بکاتەوە. جگە لە وەی کە هەتکی بەرق و پەروین پێویستی نەبوو بە قسە و بەڵگە، تەنها زەردەخەنەیەك بەس بوو بۆی.

شەرحەکە بۆ ئەوەش چووە کە دەشێ «ڕوو بە ڕوو» بخوێندرێتەوە «ڕوو و برۆ»؛ بەڵام ڕێزمان مانیعە لەم بۆچوونە؛ چونکە برۆ و ڕوو لە کوردیدا جەمعن داوا دەکەن کۆتایی بەیتەکە ڕاناوی جەمعیان بۆ بەکاربێت نەك «پەروین دەکا» کە بۆ تاکە. لەگەڵ ئەمەشدا بۆچوونەکە وەك سێبەری بەیتەکە مەقبووڵە بە ئارایشت.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١١٣:

تیری موژگانت لە سینەمدا دەچێ بۆ پیری دڵ

هێندە کەچ ئایینە قەصدی خانەدانی دین دەکا

شەرحەکە ئەو «پیری دڵ»ەی ڕای خۆی و بۆ مەبەستی واتادروستی لە «پەڕی دڵ»ەوە گۆڕیوە. «پەڕ»یش، «پەڕی دڵ»، دەخوێندرێتەوە لەبەر کێشی بەحرەکەی.

لە پێشەوە دەڵێم «هێندە کەچ ئایینە»، جگە لە واتا ئەصلییەکەی، وەصفی موژگانەکانیش دەکات کە زۆر کەوانەیین. «هێندە کەچ...»، دەشێ بۆ یار بچێتەوە بۆ تیری موژگانیش... لەلایەن واتاوە «پەڕی دڵ» ئەو مەعنایە دەگرێتەوە کە شەرحەکە مەبەسیەتی لە «پیری دڵ»ی بخوازێتەوە؛ چونکە لە قورئاندا و لە مەعقوولاتی ئیسلامدا «دڵ»، مەخزەنی ئەسرارە و جێی کوفر و ئیمانە... کە دەڵێ «لە سینەمدا دەچێ بۆ پەڕی دڵ»، وێڕای «قەصدی خانەدانی دین»، وەهاش ڕادەگەیەنێ کە تیرەکە بە تەووژمە لە سینەدا ناوەستێ تا دەگاتە دڵ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١١٣:

گوڵ بەدەم بادی صەباوە پێکەنی یەعنی وەرە

تۆ لە وەصڵم بۆ بەرە، ئەو بۆیە بولبول شین دەکا

مصرەعی یەکەم بەشی «گوڵ بەدەم بادی صەباوە پێکەنی»، لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٢٩ دا هاتووە، لە جێی «یەعنی وەرە» «بولبول فڕی»، بووەتە کۆتاییەکەی. پێشتریش نموونەی ئەوتۆییمان دیت.

شەرحەکە بە بیروڕای عەلی موقبیل ڕازی نییە، بابڵێین لێی بێدەنگە، کە گوتوەتی «ئەو بۆیە» لەبەر کێشی شیعر سووک کراوە، بە ئەصل دەبێ «ئەوە بۆیە...» بوو بێت. ئنجا شەرحەکە دەڵێ:" ڕەنگە «ئەو بۆیە» نەبێ و «ئەو بە ویە» بێ؛ واتە: گوڵ لەگەڵ بای سبەیناندا ئەم قسەیە ئەکا و بولبول لەولاوە بۆ خۆی لە داخا دەس ئەکا بە گریان ..." (سەیری شەرحی دیوانەکە بکە).

ڕاستییەکەی هیچ کامێك لەم تەئویلانە بە دڵەوە نانووسێن و لە نالیش ناوەشێتەوە، ئەگەر نەڵێم لە بنەڕەتدا ئەمە زمانی شیعر نییە، خۆ منیش چ تووشەیەکی ئەوتۆ لەم بەیتە وەرناگرم، خۆم لێی ڕازی بم: زڕە واتایەك بە دنەدانی «ئەو بۆیە بولبول شین

دەکا» و یەقینی هەبوونی واتا لە بەیتەکەدا لێم ئاسان دێ، دەری برم. ئیشکالەکە لە «ئەو بۆیە...» دایە کە جێگەی «مبتدأ»ی لە ڕستەدا گرتووە و دەبێ خەبەری هەبێ: ئنجا ئەگەر خەبەرەکەی بکەینە «بولبول شین دەکا»، واتای بەیتەکە وەهای لێ دێ: گوڵ بە بای صەبا دەڵێ: تۆ لە وەصڵم، لە گەیشتنت بە من، بۆن وەرگرە یان نەقل بکە «چونکە «بۆ بەرە» هەردوو واتا دەگەیەنێ» ئەو بۆنە بولبول شین دەکا، ڕەنگی شینی لێ دەکا بە زینەت.

ئەگەر لە سەردەمی نالی وشەی «بۆیاغ» کە تورکییە بە واتای «ڕەنگ»، وەکوو ئێستا «بۆیە»ی پێ گوترابێ، لە ڕێی «استخدام»ەوە جێگەیەك بۆ خۆی دەگرێتەوە لە نێوان «بۆن و شین»دا.

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١١٤:

چاوی من بەحری موحیطی تۆیە بۆ دەفعی گەزەند

لێت موعەییەن بێ کە نالی گوڵ بە دڵ پەرژین دەکا

شەرحەکە دەڵێ: تۆ لەناو چاوی مندای... ڕێ نامێنێ چاوەکە ببێتە «بەحری موحیط»، دەریای دەوراندەوری یار. دەبوو شەرحەکە بڵێ چاوم وەکوو بەحر دەوری گرتووی، نەك تێیدایت. لە وشەی «لێت موعەییەن» بێ، ئیشارەت هەیە بۆ چاو کە «موعەییەن» خۆی لە «عەین»ەوە وەرگیراوە.

لە لاپەڕەی ١١٤دا سەرەتای غەزەل دەڵێ:

یابدر علوا وضیاء وکمالا

فالغصن مع الاصل الی فرعك مالا

شەرحەکە لکە دار و قەدی دارەکەی بە قۆڵ و باڵی یار و لەش و لاری یار داناوە و زوڵفی ڕەشی بە شەو... گۆیا نالی دەیەوێ بڵێ: ئەی ڕووی وەك مانگی چواردە جوانی یار، تا ئەتوانی بەرزتر و ڕووناکی بەخشتر و پڕ و تەواوتر بە، چونکە شانوقۆڵی یار لەگەڵ لەش و لاریدا، بەرەو زوڵفی درێژی بۆ داوێن شۆڕبووەوەی، لاربوونەتەوە و ئەگەر تۆ بەرزتر نەبیتەوە و ڕۆشنتر نەبی، شەوی درێژی زوڵفی ئەو ئەگاتە زەوی و دەوروبەری ئەگرێتەوە و ئەیکا بە تاریکستانی.

ئەم لێکدانەوەیە، چ پەیوەندی نییە لەگەڵ بەیتەکە. لك و قەدی دار، هی داری

ڕاستەقینەن. کە ڕووی قسەش لەگەڵ بەدرە، یار مەبەستە لێی کە وەك مانگی خڕوپڕە لە بەرزی و ڕۆشنی و تەواویدا. چ داوای بەرزتربوون و گەشتربوون و تەواوتریش بوونیش پەیدا نییە نە پاتەوپات نە بە هێما.

لکە دار و قەدی داریش لاربوونەتەوە بۆ لای زوڵفی یار کە لەو بەرازییەوە زوڵفەکە گەیشتووەتە زەوی...ئەگەر ڕێم هەبێ دەڵێم، بە شێوەیەکی یەکجار تەماوی ئیشارەتێك هەیە بۆ ئەو حیکایەتەی مەشهووری ناو کتێبان کە «دار»ی وشك بۆ لای پێغەمبەر لار بووەتەوەو نالی لە موبالەغەدا بنەدار و لکەکانیشی بۆ لای زولفی یار لار کردووەتەوە.

ئەم بەیتە سەرەتایەکە سەربەخۆ، مەبەس نەبووە تێیدا، ئاخۆ چی بە دوادا دێت.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١١٥:

تاسونبولی زولفت لە نیهالی قەدت ئالأ

من دوودی هەناسەم گەییە عالەمی بالأ

لە شەرحەکەدا دەڵێ: کە دیتم زوڵفی وەك سونبولت باوەشی بە نەمامی بالأتا کرد و لێی ئالأ، خەم و پەژارە دای گرتم کەوا چۆن خۆم لێی بێبەش بووم، بۆیە دووکەڵی هەناسەم بەرز بووەوە و گەیشتە ئاسمان. شەرحەکە لە دێڕی پایینتردا دەڵێ: ئەم بەراوردەی نالی لە نێوان شۆڕبوونەوەی زوڵفی یار و گەیشتنە ئاسمانی دووکەڵی هەناسەی خۆیدا کردووە، شاکارێکی هونەریی بەرزە.

نالی زوڵفی بە گوڵی سونبول نەچواندووە، چ شاعیرێکی دیکەش وەهای نەکردووە: تەشبیهەکە بە پەلك و لاسکی شلك و نەرمی سونبول دەکرێ. لەوەشدا کە نالی بەم بەیتە شاکارێکی هونەریی بەرزی برسکاندووە ڕاستییەکی بێشوبهەی گوتووە؛ بەڵام ڕاستییەکە ناتەواوە: شتێك ماوە لە بەیتەکەدا دەربخرێ کە بریتییە لە دوورە هەرە بەنرخەکەی ئەم بەیتە: «عالەمی بالأ»، هەر وەك ئاسمان دەگرێتەوە، پتر و جوانتر و شیرنتر و مەبەستتر «بالأ»ی یار دەگرێتەوە... ئەوەی نالیش پێوەی خەریکاوە، خەم و پەژارەی تێئالأنی زوڵف لە قەدی یار نییە، چونکە زوڵفەکە و قەدەکە هی یەك کەسن، پەژارەی نالی لە حەپەسان بەرانبەر جوانی و سووتان و تینوەتییە بۆی: تا ڕادەیەك کە دووکەڵی هەناسەی دەگاتە «بالأ»ی یار، جۆرە ئامۆژناکییەکی تێدا بەدی دەکرێ... کە بەرز دەبێتەوە بۆ ئاسمان لە خۆڕایی دەڕوا.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ١١٥:

من گریە، ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین

من لەعلی بەدەخشان و، ئەتۆ لوئلوئی لالا

شەرحەکە لە پێشەوە، واتای بەیتەکەی لێك داوەتەوە بەو جۆرەی ئاشکرایە کە نالی فرمێسکی خوێنین و یاریش خەندەی لوولوویی بە یەکتر دەفرۆشن، «لەعلی بەدەخشان ڕەنگی سوورە بۆیە گوتم فرمێسکی خوێنین». دواتر شەرحەکە ئیحتمال بەوە دەدا کە کە نالی فرمێسکی لوولوویی و یاریش دیمەنی لێوە سوورەکانی، بە یەکدی بفرۆشن. ئەم واتایەی دووەم بێ بنەمایە: ئەوەندە بەسە ئەگەر گوتبای «... لەیەکتر دەکڕین» ئەوسا واتاکەی دووەم دەبووە کاکڵی بەیتەکە.

شتێکی کەم دەخەمە سەر واتا ڕاستەکەی یەکەم جار: لوئلوئی «لالا» ئەوەیە کە لە قەپێلکێکدا یەك دانە لوولوو هەبێ کە دروشت و نرخدارە. ئەگەر قەپێلك لە دانەیەکی پتر تێدابوو ئەوسا لوولووەکە پێی دەگوترێ، «لیلی» و ورد و کەمنرخە...

هەرچەندە بەناتەمامیش بێت، شتێك دەگێڕمەوە: مەلا ڕەفیق ئەفەندی "خادم السجادە"، لەو سەردانەی باداوەی مەلا ئەفەندی، لە موناسەبەی لوولووی ناو بەیتی شیعر دوو بەیتی عەرەبی هێنایەوە ئەم لیلی و لالایەیان تێدا بوو؛ بەڵام بە مەهارەتێکی نایابەوە. بەیتەکە بە ئەصل وتووێژە لە نێوان عاشقێك و کیژێکی نازداردا:

رأیت غصنا علی کتیب　　شبیه بدر اذا تلالا

فقلت ماالاسم؟ قال لولو　　فقلت لی...لی...فقال:لا...لا

-کتێبی ئەنیس مەنصوور: **کانت لنا ایام فی صالون العقاد**،لاپەڕە ٥٨.

قافیەی بەیتی یەکەم «یتلالا»یە، بەیتی دووەم پرسیارە و وەڵامە. ئەم «لیلی»یە دەبێتە «لی ... لی» بە واتای ئایە بۆ من بۆ من، لە هەمان کاتیشدا جۆری لیلی نیشان دەدا. «لالا»یەکەش، دەبێتە وەڵامی نەیار بۆ «فقلت لی...لی...» کە ڕەفزی مەتلەبەکەیە، دەشبێتە جۆری لوولووی پەسەند کە «لالا»یە.کتێبی: **کانت لنا ایام فی صالون العقاد**-ی ئەنیس مەنصوور، ئەم دوو بەیتەی تێدایە کە موناسەبە هێناویەتی لە مەجلیسی عەققاددا، بەڵام ئەنیس مەنصوور نەیزانیوە لالا و لیلی دوو جۆری لوولوون، نایاب و بازاڕی، تومەز ئەدیبی کوردی وەك مەلا ڕەفیق پتر شارەزای ئۆین و ئایینی ئەدەبی کۆنن، لە تازە پێگەیشتووی دوای ١٩٥٠، خوێنەر بمبەخشێ لەم تێوەریخە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١١٦:

بـادِرْ وَ أغـرِ كـوكـبـهَ الـبـدربـداراً

قد فقتَ سنا الشارق لاذُقتَ زوالا

شەرحەکە وشەی «سنا»ی بەبەرزی و ڕێز داناوە، واتاکەی شتێکی دیکەیە، ئەویش «ڕووناکی»، لە بەیتەکەشدا کە دەڵێ «فقت سنا الشارق»، مەبەسی ئەوەیە کە تۆ ئەی یار لە ڕووناکیی «شارق» ڕۆژت تێپەڕاندووە. وشەی «أغر»یشی بە «هێرش بەر» لێك داوەتەوە: ڕاستییەکەی «غار»، بە واتای ئاوابوو، ون بوو هاتووە، وێڕای واتای دیکەشی. ئەگەر هێرش، مەتڵەب بایە، دەبوو بڵێ «أغر علی کوکبە البدر». شەرحەکە دەڵێ: زووکە دەستوبرد کە هێرش بەرە سەر تیپی لەشکری مانگی چواردە و لە ناوی بەرە...دواتریش مەعنای «زوال» لێ دەداتەوە، بەوەی کە ڕۆژ لە ناوەڕاستی ئاسمان تێدەپەڕی، ڕاستیشی بۆچووە، بەڵام واتای بەیتەکە ئەمەیە:

زووکە و بەر لە خۆرهەڵات، تاقمەی مانگی بەدر (یا چواردە یا پازدەی مانگی عەرەبی) ئاوا بکە. تۆ لە ڕووناکیدا ڕۆژت نزم کردووە. دەك هەرگیز «زەوال»ی نەچێژی. «زەوال»: بە کاتی نیوەڕۆ و بە «بەسەرچوون و نەمان» یش دەگوترێ. کە دەڵێ «زووکە و خێرا بە» سەبەبەکەی ئەوەیە کە بەدری تەواو لە پاش بەیانی و نزیك ڕۆژهەڵات یاخود لەگەڵ ڕۆژهەڵاتدا، ئاوا دەبێ کەواتە دەبێ یار خێرایی بکات دەنا ڕۆژەکە پشکی دەبێ لەو ئاوا کردنەدا هەرچەند لەچاو یاردا هەر کزە.

بەیتی دووەم :

طوڕڕەت وەکو تۆماری شکستە و، سەری کوڵمت

بۆ نووری سەوادم بووەتە شەمعی موتاڵا

شەرحەکە دەڵێ: زوڵفی ڕەشی پێچپێچت، تۆماری نامەی بە خەتی شکستە نووسراوە... سەری کوڵمیشت وەك مۆمی داگیرساو وایە، من لەبەر ئەم مۆمەدا، تۆماری زوڵفت ئەخوێنمەوە... و تێی دەگەم.

شەرحەکە بۆ «سەواد»، خەتی ڕەشی بەردەست و بۆ خوێندەواری جارانیشی، داناوە... گەوهەری بەیتەکە لە «نووری سەوادم» دایە، ئەم سەوادە سێ مەعنای هەیە: یەکەم: خوێندەواری نەك خوێندەوار. جاران دەگوترا باسەواد... فلان، خەت و سەوادی هەیە. دووەم: ڕەشاییی طوڕڕەی شکستە. سێیەم: ڕەشاییی چاوی خوێنەر کە نالییە.

بەو پێیە سەری کوڵم، لە تۆماری شکستەی زوڵفی وەك شەویدا، بۆی بووەتە مۆمی

موتالاّ لە بەر کردن. دیسانەوە سەری کوڵم بۆ سەوادی خوێندنەوەی بووەتە شەمعی موتالاّ، ئەویش لەناو طوڕڕەی شکستەدا.

دیسانەوە سەری کوڵم بۆ ڕووناکی ڕەشاییی چاوی «چاو سپی بێ کوێرە»، بووەتە شەمعی موتالاّ.

لەطافەتێکی نهێنی خامۆش هەیە لە بەیتەکەدا کە مۆم هەر بەشەو پێ دەکرێت، سەری کوڵمیش لە ڕەشایی وەك شەوی طوڕڕەدا بووەتە مۆم.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١١٧:

ئەو چاوە غەزالە فەتەراتی سەر و ماڵە

ئەو نەرگسە کاڵە نە منی هێشت و نە کالاّ

شەرحەکە «فەتەرات»ی بە فەوتان لێك داوەتەوە کەچی کۆی «فترە»یە بە واتای «فتور»ە. نالی خۆی «فتوری چاوەکانت نانوێنی»ی گوتووە... خەڵقەکە بە زۆری «فەتەرات» یان بە مەعنای ناو شەرحەکە وەرگرتووە. «فتور»، خاوی و بێهێزی دەبەخشێ کە مەدحە بۆ چاو... دوور نابینم نالیش بەو مەعنایەی مەقصەد بووبێ، هەرچەند دەکرێ، دەقی شیعرەکە، وەك هەیە، فتوری چاو و هەلاکی سەروماڵیش ڕابگەیەنێ. لە ناو خەڵق ڕۆیشتووە کە شتێکی بە دڵ کرا یا گوترا لە بەرانبەردا بگوترێ: سەروماڵ، سەروماڵ... خۆم ئەم حاڵەتەم لە زۆر باردا دیتووە. نیوەی دووەمی بەیتەکەش دووپاتی واتای یەکەمی دەکاتەوە و تێرڕەنگی دەکات.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١١٧:

حوققەی فەلەکول ئەطلەس و ئەستوونەیی زێڕین

بێ بیکە بە تارای سەر و ترکەی خەز و والاّ

من ئەم بەیتەم بەم جۆرە دیتووە:

شیققەی فەلەکولئەطلەس و ئەستوونەیی زەڕڕین

بێ بیکە بە تارای سەر و سرکەیی والاّ

لەم شەرحەدا دەبینم، «حوققە»، ئاسمان بێت، پێشتر تووشی نەبووم. «حوققە» بە «شووشە»، ڕۆیشتووە، وەك شووشەی دەرمان یا شەربەت...هتد. ئەگەر ئەم مەعنایە مەبەست بێت و بۆ ئاسمان بەکار هاتبێت هیچی بەسەر هیچەوە نابێت...

هەرچی «شیققەی فەلەك...»ـە، بۆ واتای پارچە قوماش دەست دەدات و ببێتە تارای بووکێنی. سرکەییش لوول دەدرا و لە تارا و غەیری تاراش دەپێچرا، ڕەنگاوڕەنگیش بوو مناسبی پەلکەزێڕینە بوو.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ١١٨:

دنیا بە فیدای قەددی بکە، دامەنی بگرە

طوبی لمن اختار علی المال مآلا

شەرحەکە دوور کەوتووەتەوە لە مەعنای دەقی شیعرەکە و وردەکارییەکانی دەرنەخستووە، هەر ئەوە دەڵێ: دنیا بە قوربانی باڵای یار بکە و دەسەوداوێنی ببە، پارە قیمەتی نییە و سەرەنجام شتە. خۆزگە بەوەی بیر لە دوا ڕۆژ ئەکاتەوە و ئەیخاتە پێش ڕابواردنی ئێستاوە...

دەبێ بزانین «طوبی» داری بەهەشتە. بەو پێیە نیوە بەیتی دووەم دەڵێ: داری طووبا بۆ کەسێ بێت کە «مآل – سەرەنجام» هەڵدەبژێرێ بەسەر ماڵدا، واتە بەهەشتی دەوێ نەك دنیا. ئنجا دەبێ بزانین طووبای درەختی بەهەشت کە بەسەر ماڵدا تەرجیح دەدرێت، قەدی یار مەبەستە لێی بۆ کەسێکی دامەنی یار دەگرێ، دامەنەکەش «مآل – سەرەنجام»ـەکەیە، طووبا هەڵبژێرە بە «مآل – سەرەنجام»، نەك ماڵ. دنیا فیدای قەدی بکە و دامەنی بگرە کە طووبا نەصیبی کەسێکە، مەئال مەبەستی بێ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١١٨:

نالی بە ئومێدی ظەفەری طەوقی تەلیسمت

ماری سڕی زوڵفت لە سەر و گەردنی ئاڵا

شەرحەکە هەمان قسەکانی بەیتەکەی کردووەتەوە بەپێی واتا ئاشکراکانیان کە گۆیا ناکامی و بەداوەوە بوونە.

وشەی «سڕ» ناگونجێ لەگەڵ ئاڵانی مارەکە لە سەر و گەردەنی نالی؛ چونکە «سڕ» جووڵەی نامێنێ لە شتان بئاڵێ. «سەر» لەبارە. «سەری زوڵف» لە سەر و گەردەن بئاڵێ مەدحێکی گەورەی تێدایە بۆ زوڵفەکە کە پێویست نییە هەموو مووەکەی بەکار بهێنێ بۆ تێئاڵان لە سەر و گەردەن.

وەك دێتە دڵمەوە نالی، لە پەنا حاڵەتی تێوەگلان لە ماری سەری زوڵف، دەیەوێ تێی بگەین کە زەفەری بە تەوقی تەلیسم بردووە؛ چونکە بەختەوەرییەکی زلە، زوڵفی

یار تێی بئاڵێ... ناکامی ئەوەتە لە بەیتی سەرەتای غەزەلی دوایی دێت هەر لە لاپەڕە ١١٨:

حیرەت زەدە وا دیدە وەکوو حەلقەیی دەر ما

بێ مایە نییە عاشقی بێچارە، بفرما

شەرحەکە دەڵێ: چاوم سەرگەردانە، وەك ئەڵقە ڕێزی دیوی دەرەوەی دەرگە. بە هۆی هاتوچۆی خەڵکەوە دەلەرێتەوەو... چاوەڕوانە یەکێکی تر دەرگاکەی پێ بکوتێتەوە... دەفەرموو بگەرە فریام. وامەزانە عاشق هیچی لەدەستدا نییە..

نیوە بەیتی یەکەم ڕادەگەیەنێ کە چاوی نالی وەك حەلقەی دەرگەلێدان هەمیشە کراوەیە؛ چونکە حەلقەکە هەرگیز وێك نایەتەوە، چاوەکەش هەمیشە کراوەی چاوەڕوانی هاتنی یارە. نالی خۆی لە ژوورەوەیە و دەڵێ فەرموو دەرگە لێ بدە، عاشق مایەی عیشقی هەیە کە بەکەڵکی ئەو تەرزە هاتنە دێ، بێچارەیشە کە دیدەی شەووڕۆژ وەکوو ئەڵقەی دەرگە کراوەتەوە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٢١:

وا ظەن مەبە ڕوخسارەیی تۆ غائیبە قوربان

بنوارە چلۆن نەقشە لە نێو دیدەیی تەڕما

نالی ئیسپاتی قسەی خۆی کرد، کە ڕوخساری یار، هەمیشە لەناو چاودایە، بەوەدا دەکا کە دەڵێ: بنوارە، چونکە کە یار نۆڕییە چاوەکەی، وێنەی تێدا دەردەکەوێ.

بەیتی دواین لە هەمان لاپەڕەدا:

یا توربەتێ یا غوربەتێ با ڕێ بشکێنین

هەر مونتەظیرە نالی ئەگەر مرد و ئەگەر ما

شەرحەکە دەڵێ: یا غەریبیم بشکێنە و بانگم کە بێمەوە، ئەگەر بەسەر زیندوو بووم، یا ئەگەر مردم سەرێ لە گڵکۆکەم بدە...

بەیتەکە ئەوەی نەگوتووە کە شەرحەکە ڕای دەنوێنێ؛ چونکە نالی «توربەت»ی پێش «غوربەت» خستووە، بەمەشدا دەبێ بزانین نالی لەبەر خەفەتی دابڕانی لە یاری، چاوەڕوانی مردن پتر دەکات تا ئەوەی یار غەریبییەکە بشکێنێ. نیوەی دووەمی بەیتەکەش مردنەکە پێش دەخات.

دەقی بەیتەکەش نالەبارە؛ چونکە لە میصرەعی یەکەمیدا فیعلی «بشکێنین» دەست نادات بۆ »یا توربەتیٚ یا غوربەتیٚ»؛ چونکە ئەمانە کەسی سێیەمن فیعلەکەش هی کەسی یەکەمە، ئنجا «توربەتیٚ، غوربەتیٚ»ش دەست نادات؛ چونکە «توربەتیٚ، غوربەتیٚ» ئیضافە کراون بۆ کەسی سێیەمی تاك کە نالی خۆیەتی. نیوە بەیتەکە دەبیٚ ئەمە بیٚ:

«یاتوربەتی یا غوربەتی با ڕیٚ بشکێنین»

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٢٢:

جەنانی وەك جینانی کردم بە ماوا

حەبیبەی «مالْیاوا» مالْی ئاوا

شەرحەکە دەلْیٚ: حەبیبەی مالْیاوایی، خوا مالْی ئاوا کا، دلْی وەك بەهەشت ئاوەدان کردمەوە و کردی بە جیٚ و ماوای خۆی.

لە بارەی «مالْیاوا» وە خوێندوومەتەوە کە دێیەك بەو ناوە نەهاتووە (ڕەنگە لەم شەرحەشدا چاوم پێی کەوتبیٚ و ناچمەوە سەر شوێنەکەی لە دیوانەکەدا). ئەوەی بزانم لە شیعری مامۆستا زیوەر، کە مەدحی بەرزنجە دەکا:

خاکی بەرزنجە چەندە دلْگیرە

جێگەیی قوطب و ئەولیا و پیرە

کە دێتە سەر وەصفی دەوروبەری دەلْیٚ، فلاْنە شاخ «شاخی مایاوە»، نیوەی دووەمی بەیتەکە دەلْیٚ: «سەیری دەشتی هەمووی جەلای چاوە».

دەبیٚ ئەم شاخە لەگەلْ دێی مالْیاوە هاوناو بیٚ و کەمێك گۆڕانی بەسەردا هاتبێت. ناشیٚ نالی لە خۆوە ئاوەدانییەك بە ساختە دروست بکات هەر بۆ ئەوەی واتائارایی پەیدا بیٚ.

نالی کە دوعا بۆ یار دەکا و دەلْیٚ: «مالْی ئاوا» پێشتریش گوتوەتی دلْمی کرد بە ماوا وەکوو بەهەشت، دوعا بۆ دلْەکەی خۆیشی دەکات کە هەمیشە ئاوەدان بیٚ بە یادی یار.

بەیتی دووەم لە هەمان لاپەڕە، ١٢٢دا، بە پێی ڕێنووسی شەرحەکە:

حەلاْلْی بیٚ نیکاحی حووری عینم

بە جووتیٚ ناظیری شەرع و فەتاوا

بێگومان نالـی نووسیویەتـی: «حەلالـی بـی نکاح حور عینم». وشەی «عین»کە وەك نـووسراوە بـخـوێنـدرێتـەوە، دەبـێتـە صیفـەت، بـۆ «حـور» کە جـەمـعـی «حـوریـە»یـە. دەشگونجێ «عەین»، بخوێندرێتەوە، ئەوسا «حور» دەبێتە موضاف بۆ «عەین». «ناظیر» هەم تەماشاکەر هەم «شاهد»ی مارەبڕین هەڵدەگرێت. بەو پێیە و بە تێبینـیی وردەلایەنـی دیکەش دەشێ بەیتەکە وەها بخوێندرێتەوە:

حەڵاڵـی بێ نیکاحـی حوور عەینم. نیکاح جگە لە مارەبڕین، بەیەك گەیشتنـی نێر و مێش دەبەخشێ. لەگەڵ ئەوەشدا کە حۆری نیکاحـی شەرعی، ناوی وا لـە نیوە بەیتـی دووەمدا، دوو شاهیدی شەرح و فەتوا حازری مارەبڕینەکەن. مەعناکە وەها دەردەچێ: عەینم نیکاحـی حووری لێ حەڵاڵ بێ، بە جووتە شاهیدی شەرع و فەتوا. وەیاخود بەو جووتە ناظیر (کە دەکاتەوە جووتە چاو)ـەی، وا تەماشای شەرع و فەتوا دەکەن. «ناظر» لە مەعنادا «شاهد»ە و مورادیفی یەکترن.

خوێندنەوەی دیکە ئەمەیە: حەڵاڵـی بێنیکاحـی حووری عینم، بە جووتە تەماشاکەری «دوو چاو» شەرع و فەتاوا دروستە. دەشکرێ «حووری عەینم» بێ، فەرق ناکات.

نالـی بەو مەهارەتە بێمانەندەی بە یەك شکڵ نووسین جارێکیان حۆری لە چاو مارەبڕ دەکات بێ نیکاح. جارێکیان شەرع و فەتوا دەکاتە دوو شاهیدی حەڵاڵبوونـی مارەبڕینـی حۆری. دوو چاوی سەیرکەری شەرع و فەتوا کە حۆری حەڵاڵ دەکا بێ مارەبڕین. ئائەو دوو چاوە هەر خۆیانیش دەبنەوە بە شاهیدی مارەبڕین. لە هەمان کاتدا چاوەکانـی نالـی کە بە شاهیدی شەرع و فەتوا نیکاحـی حۆری بۆ دروستە و بێ نیکاحیش بۆی دروستە، ئائەو دوو چاوەی نالیش «ناظر ، شاهد»ی شەرع وفەتوان، واتە چاوەکانـی کە لزوومیان نییە بە شاهید، دوو شاهیدی شەرع و فەتوا و دوو شاهیدی سەیرکەر کە دوو چاوەکەی خۆیەتـی ئەو نیکاحە حەڵاڵ دەکەن.

بـەیتـی سەرووی لاپەڕە ١٢٣:

زەفافەتگاهـی پـەردەی ئـاڵـی چـاوم

موبـارەك حـەجلە بێ بۆ بووك و زاوا

خوێنـەر سـەیری شـەرحـەکە بکات بۆ بـەراورد کردنـی لـەگەڵ ئـەوەدا کە من بۆی دەچم، زۆریش لێکتر دوور نین.

لە بەیتـی پێشوو، بـەیـەك گەیشتنـەکە هـی دیتنـی یار بوو. لـەم بـەیتـەدا پـەردەی ئاڵـی

چاوی خۆی بە شوێنی بووکی هەوەڵ شەو دادەنێ کە بە عادەت ڕەنگی ئاڵ تێیدا بەرچاوە. بە دوا ئەمەدا لە بەیتی دواتر:

صیداقی ڕوونما وو وەصلی شاهید

لەگەڵ شایی کەران بێ دەنگ و داوا

شەرحەکە «ڕوونما» («ڕوونەما» ڕاستە چونکە فارسییە)ی بەو ئاوێنەیە داناوە کە لە گواستنەوەی بووکدا، ڕووبەڕووی بووکەکە، لەپێشیەوە هەڵدەگیرێ. وەك من بۆی دەچم «ڕوونەما»، ئەوەیە کە لە کوردەواری «سەرمەشقانە»ی پێ دەڵێن کە بە ئەصل «شەرم شکێنە» یە بەو پارەیە، یان بەو شتە نرخدارەی وەك زێڕو خشڵ دەگوترێ لە شەوی بووکێنی زاوا دەیدا بە بووك و شەرمی پێ دەشکێنێ و پەردەی لەسەر ڕوو هەڵدەداتەوە، ئا بەوە دەگوترێ، ئەویش بەدوا صیداقدا دێت کە مارەیی مەبەستە لێی. بە هەر مەعنایەك بێت «صیداقی ڕوونەما»، دەست نادات؛ چونکە ئاوێنەی پێش بووك چ مارەیی پێوە نییە. دەبێ «صیداق و ڕوونەما» بێ وەك لە نوسخەی «ك» دا هاتووە. لە شەرحەکەدا دەڵێ: دەبوو ئەم بەیتە پێش کەوێت لە بەیتی ژووروو؛ بەڵام وابزانم جێی نەگۆڕیوە، چونکە لە مارەبڕیندا جارێ شایی دەستی پێ نەکردووە. لە بەیتی پێشوو، شوێنی بووك سازدراوە، لەمیاندا «وەصلی شاهید» مراز لێی وەصلی یارە کە «شاهید»، بە یاریش دەگوترێ (ئەگەر سەهووم نەکردبێ). دەبێ یار بچێتە پەردە و حیجلەی بووکێنی، هەتا ڕوونەما وەرگرێ. شتێکی سەر سەخت دەمێنێتەوە، دەبێ شەرحی بدەم لە نیوە بەیتی دووەمدا: نالی ئەم نیوەبەیتەی بە ڕێنووسی بەر لە سەد ساڵ پتر بەم شکڵە نووسیوە: «لکل شایی کران بی دنك و داوا». خۆشبەختانە لە کتێبەکەی د. کەمال مەظهەر: **کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی**، لە لاپەڕەکانی ٤٠، ٤١، ٤٢ دا، نموونەی نووسینی کوردی، هی شوباتی ١٩١٤، لە گوتارێکی «بانك کرد» کە «بانگی کورد»ی، مەقصەدە هێناویەتەوە لە نموونەدا: «سعی و تقدیر - دولتیکی عظیمی - امانش وکو ایمە انسانن فقط- همو کەسی مجبور تعظیم و تقدیر شخصیان دکن».

نالی کە لە ١٢٩٠ ك مردبێ، گوتارەکەی بانگی کوردستان لە ڕەبیعولئەوەلی ساڵی ١٣٣٢ ك لە بەغدا، بڵاوکرابێتەوە، ٤٣ ساڵ دوای نالی هاتووە. خوێنەر بۆ خۆی حوکوم بدات کە ئیملای ئەوسا چۆن بووە.

ئینجا ئەگەر بەو جۆرەی ڕێنووسی کۆن، نیوە بەیتەکە شەرح دەین، بە ڕێنووسی سەردەم دەبێتە «لەگەڵ شایی گران بێ دەنگ و داوا». «شایی» پارەیەکی ڕەوای ئەو سەردەمە بوو «شایی گر» ئەو کەسەیە شایی وەردەگرێ کە چاوەشی دەهۆڵ و زوڕنایە، خەڵقەکە لە خۆیانەوە بێ داوا و فێڵ، پارەکە دەدەن. دەبوو دەقەکە ئەمە بێ «لەگەڵ شاییگرانا بێ دەنگ و داو». بەڵام کێشی شیعری گۆڕیویەتی و گۆڕینەکەش ڕەوایە وەك لە نموونەی دیکەشدا دەردەکەوێ. زیوەر دەڵێ: «عەرەق نییە لە عالەما کە لابەرێ لە دڵ غەما»، لە جیاتی «غەم لە دڵا»... باوکم لە باسی هەڵاتنی ئینگلیزەکان لە شەڕی بێتوێن، دەڵێ: «بە بازێ چوونە بەغداوە لە دەربەند»، لە جیاتی «چوونە بەغدا لە دەربەندەوە». بەخشیشی کە دەدرێتە چاوەش، پێویستی بەوە نییە وەك ڕاوی مەل بە داوە مووسکە، دانە و داوی بۆ بەکار بێت لە لایەن چاوەشەوە. چیتر بەدوای بەیتەکە ناکەوم، درێژی کێشا.

لە لاپەڕە ١٢٤، بەیتی دووەم:

پەچەیی پەرچەمی یو پرچی سیا
هەر دەڵێی مانگەشەوە کوڵمی تیا

شەرحەکە بۆ ڕوونکردنەوەیەکی جوان ڕۆیشتووە، کە دەڵێ: تەشبیهی پەچە و پەرچەمی ڕەش بە مانگەشەو، شتێکی سەیرە (چونکە لە پەچە و پەرچەمدا هەر ڕەشاییی شەو پەیدایە)؛ بەڵام وشەی [دەبوو بڵێ:دەستەواژەی] «کوڵمی تیا»، مەسەلەکە ڕۆشن دەکاتەوە. پێش ئەم قسەیەی گوتوەتی:" تەشبیهی مورەککەب و صنعەتی «ایهام» یشی بکارهێناوە، مەبەس لە ئیهام شوێنەگۆڕکێیە کە کوڵمەکە چووەتە دوای مەنگەشەو و لەوێ خزاوە". هەموو قسەکان تەواون تەنها یەك تێبینی دەمێنێ لەوەدا کە کوڵم چۆتە ناو مانگەشەوەکە: مەهارەتی نالی وەهای کردووە مانگەکە لە شەوەکە بدزێتەوە و کوڵمی لە جێگەدا دابنێ. هەڵبەت لە واقیعدا، مەبەس لە بەیتەکە ئەوەیە کە بڵێ: پەچەی پەرچەم و پرچی سیا کە کوڵمی تێدایە، هەر دەڵێی مانگەشەوە، بەڵام داڕشتنەکە بە زیادەوە بۆ کوڵم و پەرچەم و پرچ، واتا و زینەتی کۆکردووەتەوە لەسەر حیسابی مانگەکە، وەك کە نەخش و نیگار بەسەر جلوبەرگ و نوێن و دار و دیواردا خۆی دەکاتە ئەصلە مادده.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٢٥:

لاده دەسرۆکەیی هەوری لە جەبین

دەرکەویْ شەمس و قەمەر، نوور و ضیا

شەرحەکە لە دوو نوختە کورتی هێناوە: یەکێکیان ئەوەیە کە دەبوو بڵێ لە «شەمس و قەمەر و نوور و ضیا» ئیشارەت هەیە بۆ ئایەتی «وجعلنا الشمس ضیاء والقمر نورا». دووەمیان ئەوەیە کە دەڵێ: لە هێنانی «نوور» و «ضیا» یشدا، بە دوای «شەمس» و «قەمەر»دا، لەف و نەشری مورەتتەب هەیە. لەفف و نەشرەکە، موشەووەش هاتووە نەك مورەتتەب؛ چونکە لە بەیتەکەدا «شەمس» بەرانبەر «نوور»، دەوەستێ و «قەمەریش»، بەرانبەر «ضیا». هۆی سەهووکەش ئەوەیە کە شارح ئایەتەکەی قورئانی بەبیردا نەهاتووە کە لەوێدا «شەمس» ضیایە و «قەمەر» نوورە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٢٦:

مەمخەرە هاوییەی هەولی فیراق

دەستی من دامەنی تۆ ڕۆژی قیا

شەرحەکە دەڵێ «قیا» کە کورتکراوەی «قیام، قیامەت»ـە کارێکی زۆر زمانەوانیی نوێیە هاوچەشنمان پێشتر لە کوردیدا نەدیوە. ڕەنگە، بۆچوونەکە ڕاست بێ؛ بەڵام دوو نوختە هەیە ڕوون بکرێتەوە: یەکیان ئەوەیە دەبێ تەفتیشێکی ورد لە هەموو شیعری کوردیی بەر لە نالی بکرێت. دووەمیان ئەوەیە کە لەهجەی کوردستانی جنووبی لە سەردەمی نالییەوە بوو بە زمانی شیعر لە کەمتاکورتێکی ئەوتۆ نەبێ کە بڕیاری لەسەر هەڵناستێ، بۆ دەستوور لێ وەرگرتن... مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی لە کتێبی «کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی»، هەوڵێکی دڵسۆزانەی داوە بۆ وەدەستهێنانی نموونەی ئەدەبی ئەوتۆ پتر تێهەڵکشابێ بەرەو ڕابووردوو لە سەردەمی نالی و کوردی و سالیم، جارێ ماوەیەتی خەرمانێکی لێ پەیدا بێ و زەمانێکی دووری هەڵکردبێتەوە. لە پاش نالی، حاجی قادر بەیتی هەیە هەمان ڕەفتاری کردبێ کە دەڵێ: «تەماعی گەورەیی بێ چەك نەکەن نەك».

لە شەرحی بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٢٧ کە دەنووسێ: سەری فەرهادم و نووکی قوڵنگەکەی، ئیتر چیم ئەمێنێتەوە بۆ پان بوونەوە؟ دەبوو باسی پانبوونەوە نەکات؛ چونکە قوڵنگ لەش پان دەکاتەوە، سەرەکە لەت دەکات، وەك لە ئەفسانەی شیرن و فەرهاد هاتووە کە فەرهاد بیستی شیرن مردووە[بە درۆ مرێندرا بوو]، قوڵنگی بەرد

تاشینی هەڵدا و لە هاتنە خوارەوەی سەری خۆی بەبەر دا و لەت بوو. جێی خۆیەتی بڵێم، دەبوو وشەی کوڵنگ لە بری قوڵنگ بەکاربێت لە نووسینی کوردیدا، چونکە ئالەتی کۆڵین و هەڵکۆڵینە وەك کە بێژنگ ئالەتی بێشتنی دانەوێڵەیە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە١٢٧:

خاطری زاهیدی خاڵی، خاڵی

نییە، ئەلبەتتە، لە بێنێکی ڕیا

چەندێکیش کە حەز ناکەم، بەڵام بۆچوونێك هەیە بە چاوپۆشی خوێنەر، دەری دەبڕم: وشەی «بێن» بە تەئویل بۆ ڕیاکاری دەچێتەوە و جێی خۆشیەتی. بەڵام لەگەڵ «ڕیا» دا بێ تەئویل و پاتەوپات «هۆ و ئەنجام»ن. وەك کە «قیا» «قیام»بوو، «ڕیا»ش ڕیانە واتە ڕیێن.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٢٨:

دوور لە تۆ، ئیدی مەپرسە، قوربان

حاڵی نالی کە نە مردو نە ژیا!

شەرحەکە دەڵێ: لەمەی زیاتر کە بۆم لێکدایتەوە، چی تر هەواڵی نالی مەپرسە... نە ئەوەتە بمرێ و بە جارێ لێ بێتەوە و نەوەکوو خەڵکیش بە خۆشی ئەژی... لە دۆزەخی دووریدا، وەك دانیشتووی دۆزەخی لێ هاتووە کە قورئان باسی ئەکا و ئەفەرموێت «لا یموت فیها ولایحیی»، واتە نە تێیدا ئەمرێ و نە تێیدا ئەژی.

ئەو «ئیدی مەپرسە»، مەرج نییە دەلالەتی باسکردنێکی لەمەو پێشی هەبێ، زاراوەیێکە بۆ زلکردنی حاڵەتێك بەکار دێت لە گێڕانەوەدا، لەوانەیە بۆ کەسێك بە کاربێت کە پێشتر نەدیترابوو. ئیشارەتی شەرحەکە بۆ ئایەتی قورئان زیرەکانەیە.

دوو تێبینی هەیە مەعنای بەیتەکە تەواو دەکەن ئەویش لە دەستەواژەی «دوور لە تۆ» کە بە دوو مەعنا دێت، یەکیان دوعای چاکەیە بۆ چەپارە دانی یار، لە حاڵەتێکی وەکوو حاڵەتی نالی، واتە: لێت بە دوور بێ. دووەمیان بە واتای: لە دووریی تۆ...

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٢٨ کە نووسراوە: «ڕیشەکەی پان و درێژە، بۆ ڕیا خزمەت دەکا» دەبێ «... درێژی...» بێت دەنا ڕستەی دوایەوە پێوەی نانووسێ. شەرحەکە تەواوە. دەمێنێتەوە بگوترێ وشەی «بۆ ڕیا» کە نالی «بوریا»ی نووسیوە واتای گەسکیش هەڵدەگرێ...

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٢٩:

عاشقی صونعی حەققم، قوربانی ڕەنگی قودرەتم

چاوی ماوی، خاڵی شین، کوڵمی سپی، زولفی سیا

شەرحەکە ئەو تێکستە ڕەت دەکاتەوە کە لە جیاتی «صونعی حەقم»، «صوبغی...»ی نووسیوە. جارێ دەبێ بڵێم ئەگەر صونع ئەگەر صوبغ، نالی «صنع-صبغ»ی نووسیوە. «صبغ»یش «صوبغ» ناخوێندرێتەوە، «صیبغ» دەخوێندرێتەوە، هەر خۆیشی بەیتەکە دەوڵەمەندتر دەکات؛ چونکە لە قورئاندا «صبغە اللە» هاتووە کە دەکاتەوە «صیبغی حەق». وشەی «صیبغ»یش بە واتای بۆیاغە نەك ڕەنگ، وەك کە لە شەرحدا هاتووە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٣٠:

سەرگرانە قافڵە سالاری ڕێی چین و خەتا

چونکە باری عەنبەر و میسکە لە زولفەینی دو تا

بێگومان نالی، «قافلە»ی نووسیوە. وشەکە «قافیلە»، دەخوێندرێتەوە و لەگەڵ پێداویستیی کێشی بەحرەکە دەڵێ: یار کە پێشڕەوی کاروانی ڕێی چین و خەتایە و بارەکەی بریتییە لە بۆنی خۆش، خەریکە و دەستی گیراوە؛ چونکە هەردوو تا باری زوڵفەکانی عەنبەر و میسکی بۆن خۆشە کە خاڵەکانی گۆنایەتی. یاخود: سەری سەر قافڵەی ڕێی چین و خەتا قورس بووە، چونکە هەر بە دوو تاڵ لە زوڵفەکانی بارێ عەنبەر و میسکی هەڵگرتووە.

من دەڵێم «سەرگران»، بە واتای سەر قورسیش دێت چ لەبەر مەستی بێت و چ لەبەر سەرێشەی خەفیف بێت. ئنجا ئەگەر «خەریك» مەبەس بێت، وەها ڕادەگەیەنێ کە یار خەریکە، سەبەب بەوەی کاروانەکەی باری عەنبەر و میسکی لە دوو زولفی قافڵەسالارەوە هەڵگرتووە. چین و خەتاش، بەتایبەتی خەتا، مەشوورە بە میسك و بۆنی خۆش.

ئەگەر سەرگران لە مەستی وەیا سەرێشەی سووکەوە بێ، ئەوسا دوو تا لە عەنبەر و میسکی زوڵفەکانی ئەوسەری قافڵەباشییان قورس کردووە.

شەرحەکە کە «تا» بە «تاڵ» لێك دەداتەوە و عەنبەر و میسکی بێن خۆشیش دەکاتە خاڵەکانی گۆنای یار زۆر لە مەعنای دەق و وشەکانی بەیتەکە، دوور کەوتووەتەوە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٣١:

صۆفییی مەستووری ڕووت و موفلیسی خستە طەمەع

سەیری خاڵی بێ حیساب و ماچی لەعلی بێ بەها

شەرحەکە وا دادەنێ کە مەبەست لێی ئەوەیە کە خوا گفتی داوە بە ئەهلی بەهەشت هەتا دەتوانن سەیری جوانی حۆرییەکانی بەهەشت بکەن و لێوی ئاڵیان بمژن، ئا ئەو گفتە صۆفیی خستە طەمەعەوە... بەڵام تا بەڕاستی نەبێتە خواناس، هیچی دەسگیر نابێ.

من وەها نازانم مەبەستی بەیتەکە قیامەت بێ؛ چونکە هیچ ئیشارەتێك نییە تێیدا بۆ قیامەت. وشەی «مەستوور»یش هەروەك داپۆشراو دەگەیەنێ «زێدە مەست»یش دەگەیەنێ وەك دەگوترێ: چاوی مەستوور. «لەعلی بێ بەها»ش نەك بێ قیمەت و خۆڕایی، بەڵکوو «لە نرخ نەهاتوو»ی مەبەستە...

دیمەنەکە هی دنیایە، مەستووریی صۆفیش هی حاڵەتی جەزبەیە، دەشکەوێتە طەمەع بە دیتنی دڵداران کە دەکەونە حاڵی لەزەت بردن لە دیتنی جوانی و مشتنی لێوی ئاڵی یارەکانیان.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٣١:

ظاهیر و باطین، لەسەر لەوحی حەقیقەت یا مەجاز

ئاشنای سیڕڕی قەڵەم بێ، غەیری «نالی» کەس نەما

شەرحەکە درێژەی هەیە و خۆی دەکاتە تەواوکەری بەیتی پێشوو، کە من وا دەزانم بەیتێکی سەربەخۆیە. دەبوو بەیتەکە لە شەرحدا بۆی تێ بخوێندرێتەوە کە نەك هەر «لەوح»ی «اللوح المحفوظ»ی تێدایە، بەڵکوو «قەڵەم» یشی تێدایە کە لە قورئاندا هاتووە: «ن والقلم ومایسطرون». لەوحی مەحفووظ، قەڵەمی خودایی تایبەت بە لەوحەکەوە شتی تێدا دەنووسێ. هەروەها دەبوو لە ئاست «ظاهیر و باطین» بڵێ، «عیلمی ظاهیر و عیلمی باطین»یش دەگرنەوە، نەك هەر ئاشکرا و بزر.

لەلایەن دەلالەتی وشەی «نال» بە واتای ئەو مادده شکڵ لۆکەی ناو قەمیش، کە قەڵەم لەو قەمیشە دروست دەبێ، کە وشەکە «نال»ـە نەك «ناڵ»و لەبەرەو هەرە کۆتاییی بەیتەکەشدا بووەتە نازناوی«نالی»، گۆیا ئەمە ئیسپاتە بۆ ئەوەی کە نازناوی شاعیر «نالی»یە نەك «ناڵی»، وەك هێندێ کەس ڕادەنوێنن. هەرچەندە من خۆم دڵنیام لەوەدا

که«نالی»نازناوەکەیە؛ بەڵام لەلایەن ئیسپاتەوە کورت دەهێنێ؛ چونکە نالی خۆی بەیتی ئەوتۆی هەیە«ناڵی»تێیدا هاتبێ و نازناویش لە بەیتەکە جێگیربووبێ وەك ئەمە:

صەوتی نەغمەی بولبولە یا چەهچەهەی خڵخاڵییە

دەنگی عوودە، یا لە ژێر پێی ناڵەناڵی ناڵییە

وا لێرەدا بەپێی داخوازیی واتائارایی، «نالی» بوو بە «ناڵی».

ڕوونکردنەوەیەکی پێویست:

من کە ویستم ئەم بەیتە بهێنمەوە بە شایەد، گەڕام بە دوا دەقی بەیتەکە لە کتێبەکەدا، بۆم نەدۆزرایەوە. ناچار ئەو شتەم نووسی کەوا لەبەر چاوی خوێنەردایە. جارێکی دیکە بۆی گەڕام بە پێی پێڕستی هەڵبەستەکان کە لە لاپەڕە ٧٤١ دەست پێ دەکا، دیتم ئەم فەردە لە لاپەڕە ٥٨٨دا نووسراوە، بەم دەقە:

صەوتی نەغمەی بولبولە یا چەهچەهەی خڕخاڵییە

دەنگی سۆڵە، یا لە ژێر پێی ناڵەناڵی ناڵیە؟!

هەر لەو گەڕانەدا بۆم دەرکەوت کە بەدوا کاتەوە شەرحدەرەکان، لە لاپەڕە ٧٣٩ دان بەوەدا دەهێنن کە لە بەیتی، «ڕیشەکەی پان و درێژی بۆ ڕیا خزمەت دەکا»، ئەم «بۆ ڕیا» یە هەڵدەگرێ «بوریا» بێ بە واتای ئەو قامیشە باریکەی دەکرێ بە چیغ. من لەکاتی تێبینی لەو بەیتەدا، گوتوومە «بوریا»، بە واتای گەسکیش دێت. دەرکەوت چیغە نەك گەسك. خوینەر سەیری نەیەتەوە لەوەدا کە ناگەڕێمەوە بۆ ئەو هەڵەیە و ڕاستی بکەمەوە: من کە دەنووسم لەبەر دەرفەتی تەسك و بێ کەرەستەیی، ڕەشنووس و پاکنووسم یەك شتە، کە هەڵەی ڕێنووس دەکەم، بە دەمی مووس دەیکرێنم و لە شوێنی خۆیدا دەینووسمەوە. ئەگەر لە پیتێك هەڵەم کردبێ هەر ئەو پیتە دەکرێنم.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٣٣:

زولفەینی بەخەم مار و بە حەڵقەن وەکوو عەقرەب

شیعری لەف و نەشرن، چ موشەووەش،چ مورەتتەب

شەرحەکە «شیعر»ی نووسیوە کە دەبوو، «شەعر» بنووسێت هەرچەند نالی «شعر»ی نووسیوە و بۆ کاتی خۆی و ئێستاش، بەکار هاتووە و دێت.

کە «شەعر» – بەواتای موو- بێت بەوەدا بەیتەکە جوانتر دەبێ کە «شیعر» لاسایی

«لەف و نەشر»ی زوڵفی کردبێ. لەو حاڵەتەدا «شیعر» لەف و نەشر بێ، ئائەم صورەتە دەبێتە واتای دووەم و وێنە سێبەرێکی زوڵفەکە.

بەیتی سێیەمی غەزەلەکە لە سەرووی لاپەڕە ١٣٤:

بەو شەهدی کەلامەت کە بە ئیشرابی لەطافەت

لەذذەت دەگەیێنی بە دڵ و ذیهنی موخاطەب

شەرحەکە وەهای بۆ چووە کە: قسەی وەك هەنگوینی شیرینت، کە وەك چۆن بە ئاسانی و خۆشی قووت ئەچێ، تۆیش وا بە ناسکی بە گوێی گوێدەرا ئەدەی – خۆشی و ئارامی بە دڵ وبیری ئەوانە ئەگەیەنی کە قسەیان لەگەڵ ئەکەی.

من وەختی خۆی لە **چەپکێك لە گوڵزاری نالی** دا بۆچوونێکی جودام دەربڕیوە، ئێستا بە داخەوە دەستم بە کتێبەکە ڕاناگات، بە ناچاری پەنا بە یاد و بیرکردنەوە، بۆی دەچمەوە. من لە جیاتی «دڵ و ذیهن»– کە بە ڕێنووسی نالی خۆی بنووسرێن، «ذهن» دەنووسرێ نەك «ذیهن»، «دڵ و دهن» م پەسەند کردبوو کە دەکاتەوە «دڵ و دەم» بەڵام پیتی «ی» لە «دهن» دا ئەوەستێندرێ لەبەر کێشی بەیتەکە، کە لە فارسیدا وەك بزانم «دەهەن» دەگوترێ.

دەزانین هەست کردنی دڵ بە هەر شتێك بێ، هەستێکی ناماددییە. هی «ذیهن»یش ناماددییە، هەرچی هەستی «دەهەن»ـە ماددییە. لە شەهدی کەلام ئەوەی بە دڵ دەگات شیرنایی مەعنەوییە، هەروەهاش «ذیهن». ئنجا ئەگەر «دەهەن» بێ، شیرنایی ماددی لە «دەهەن»ـەوە و هی مەعنەوی لە «دڵ»ـەوە، سەرلەبەری شیرنایی دەگرنەوە. لە هەمان کاتدا: وشەی «لەذذەت» لە ڕێنووسی کۆنیشدا، ئەو دەنگەی «ذ»ی گوشراوە کە دەکا دوو «ذ». شەهدی کەلامەکە بە پاراو کردنی لەطافەت کە حاڵەتێکی ناماددییە، بە بەریەوە هەیە نوختەی یەك لە «ذ»ەکانی «لەذذەت» بپەڕێنێ. دیارە بەسەر «دڵ»ـەوە ناوەستێ: چونکە واتا نابەخشێ، هەر دەمێنێتەوە بەسەر «دەهەن»ـەوە بوەستێ و بیکاتە «ذهن» کە ئەوسا «دڵ» و «ذیهن» پێکەوە کامیاب دەبن، وێڕای «دەهەن».

من لە تێبینییەکەوە بۆ ئەم واتایە چووم کە ئەمەیە: ئەگەر نالی ئیشێکی بە «ئیشرابی لەطافەت» نەبی، «شەهدی کەلام»، خۆی بەسە لەززەت بەدڵ و ذیهن بگەیەنێ، ئەوسا ئەگەر ئیشی پێ نەبووایە بەتاڵایی شوێنەکەی بۆ مەبەستێکی دیکە پڕ دەکردەوە.

کاتی خۆی لە **چەپکێك لە گوڵزاری نالی** دا، وەك لە بیرمە، بەیتێکی پاڵپشت بۆ ئەم واتایەم لە «مەحوی»یەوە هێنا بوو، ئێستا بۆ ئەو بەیتە ناچمەوە. لەوەشدا گوتبووم، غەیری «مەحوی»، چ شاعیرێکی دیکەی کورد ئەم مەهارەت و وردەکارییەی لە دەست نەهاتووە، «مەحوی»ش لەو کارەیدا شوێن پێی نالی هەڵگرتووەتەوە، نەك بە چاولێکەری، بەڵکوو لە نوختە نیگای بەخۆدا ڕاپەڕموونەوە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ١٣٤:

وەك صۆفیی صافیی مەبە ئالوودە بە دونیا

بێهوودە موکەددەر مەکە سەرچاوەیی مەشرەب

شەرحەکە دەڵێ: خۆت وەك سۆفییە نەفام و سادە لەوحەکان، تێکەڵی دنیا مەکە و لە خۆڕایی سەرچاوەی کانیاوی ڕاستی و خواناسی لێڵ مەکە... بەڵام شەرحەکە تێمان ناگەیەنێ، لێڵییەکە لە چییەوە دێت! وەك من بۆی دەچم لە ڕێی «استخدام»ـەوە نالی وشەی «ئالوودە بوون»ی بۆ ئەو واتا و سەبەبە بەکارهێناوە، چونکە هەر کەسێك خۆ لە هەر سەرچاوەیەك وەربدا، بێگومانە لێڵی دەکات (مەگەر لە چەمەنتۆ دروست کرابێ، کە ئەوسا پەیدا نەبووبوو!!)، سەرچاوەی ئاوی لێ خواردنەوەش، چ ئەوسا و چ ئێستا ، سروشتییە و بووە، نەك حەوزی مەڕمەڕە کە قوڕاو نابێ. مەشرەب هەم لێ خواردنەوە و هەم مجێز و دڵ و دەرون دەگەیەنێ.

لە ئاست بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٣٥:

عاشق هەوەسی مەیـەدەوو عیلمی بەسیطە

عاقڵ طەڵەبی مەدرەسەوو جەهلی مورەککەب

دوو قسەم هەیە: یەکیان وشەی «هەوەس» کە حەز و ئارەزوو ڕادەگەیەنێ، هەروەها گیرۆدەیی مەراقی سەخت و خولیایش، بە دەستەوە دەدات. «بوالهوس»، زاراوەیەکی مەشهووری نێو ئەدیبانە. دووەم قسە ئەوەیە: خۆزی وشەی «عاقڵ» گۆڕاوی «غافڵ» بووبێت بە دەست نووسخە نووسانەوە.

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا، وشەی «موستەحەق» هەڵەیە و بەکارهێنانێکی بازاڕییە، ڕاستییەکەی «موستەحیق»ـە: ماف، سزا، پایە «موستەحەق»ن. خاوەن ماف، سزا کار، خاوەن پایە «موستەحیق»ن، بە گوشینی دەنگی «ق» لە هەردوویاندا، کێشی بەحرەکە مانیعی گوشینەکەیە.

لە شەرحەکەدا لایەنی «خسف»ی فەلەك ڕوون کراوەتەوە وەك کە قورئان لە بارەی قاروونەوە دەڵێ: «خسفنا بە وبدارە الارض». بەڵام لایەنی گرتن دیار نییە لە شەرحەکەدا. گرتنەکە دەچێتەوە بۆ «شەمس و قەمەر» کە لە نیوەی دووەمی بەیتەکە هاتووە: شەمس و قەمەری بە زیو و زێڕ داناوە. هەردووکیان لە بەدوا یەکتر هاتنی «زیو و زەڕی شەمس و قەمەرە»، شەرحەکە سەهووی کردووە کە دەڵێ: «لەف و نەشری مورەتتەبە»؛ چونکە ڕۆژ بۆ زیو دەچێتەوە و زێڕیش بۆ مانگ - بەمەشدا لەف و نەشرەکە مووشەوەشە؛ چونکە ڕۆژ زێڕە و مانگ زیوە.

لە بەیتی لاپەڕە ١٣٦:

قەللابی جیهان نەقدی عەیاری نییە قوربان

نالی مەحەکی هیممەتی کردوویە موجەڕڕەب

شەرحەکە وای بۆ چووە کە نالی خۆی خۆی بە مەحەکی هیممەت تەجرەبە کردووە... ئەم مەعنایە مەبەستە ئەصلییەکەی تێدا نییە، بەڵکوو سێبەرە مەعنای ئەصلییە. نالی دەڵێ: جیهان بێبار (تەقلەبازە). پارەی ساغڵەمی نییە. نالی بە مەحەکی هیممەتی خۆی، ئەم جیهانەی لە عەیارە داوە و قەللابییەکەی دەرخستووە.

بەیتی لاپەڕە ١٣٧:

ماتەم وەکوو زولفەینی سیەه، گرتی سەراپات

پۆشی لە ڕوخت تەعبییەیی بەیدەق و شامات

شەرحەکە لە وشەی «شامات» کە بە وڵاتی شامیش دەگوترێ، بە سەهوودا چووە و دایناوە نالی لە شامەوە ئەم مەرسییەی بۆ مەرگی باوکی یارەکەی داناوە، ئیتر دەڵی، ماتەم... ڕێی لێ بڕیت چاوساغەکان کۆکەیتەوە بەرەو وڵاتی شام بکەویتە ڕێ... ئەم بۆچوونە هیچی بەسەر هیچەوە نییە: گریمان باوك مرد، ئایا حەبیبە لە کوێوە دەتوانێ بەرەو شام بکەوێتە ڕێ بۆ مولاقاتی نالی... تۆبڵێی حەبیبە ئاگادار بووبێ لەوەی نالی دانیشتووی شامە؟ بەهەمەحاڵ، ئەمە یەك لە مەعناکانی شەرحەکەیە... مەعنای سێیەمی دەچێتەوە بۆ یاریی شەترەنج و دەڵێ: ماتەم ڕێگای کۆکردنەوەی پیادەکانی شەترەنجەکەتی لە ئەسپەکان گرت و بەهۆی ئەوەوە «شا» مرد و «کش مەلیك»ی لێ کراو دۆڕاندت...

بەیتەکە ناوی ئەسپی نەهێناوە؛ بە لەکارهێنانی وشەی «ڕوخ» - کە جاران «رخ»

دەنووسرا و فارسیشە بە واتای ڕوو - سیلاحێکی شەترەنجی ڕەخساندووە کە پێی دەگوترێ «ڕوخ-ڕخ» و بە ئەصل باڵدارێکی مەیلەو ئەفسانەییە و لای عەرەبەکان «قلعە» ڕۆیشتووە. «بەیدەق»یش تەعریب کراوی وشەی «پیادە»یە. ئەم مامڵەتە سەر لەبەرە و تەشبیه ئاراییە لە بنەڕەتدا سەری هەڵداوە لە وشەی «ماتەم» کە دەنووسرا «ماتم» کە هەم تازیە دەگرێتەوە هەم «من ماتم» دەگرێتەوە. «مات»یش زاراوەیەکی شەترەنجە «شەترەنجیش لە «شەش ڕەنگ»ەوە هاتووە».

نالی ئەم قەصیدەیەی داناوە لە ڕۆژگارێکدا کە جارێ لە سلێمانی وەیا جێگەیەکی دیکەی ئەو هەرێمە بووە. ئەم تاکە بەیتە تەنها خۆی بەسە بۆ سەپاندنی ئەم ڕاستییە:

بۆ گریەیی تۆ ڕەنگە منیش هێندە بگریەم

گەوهەر بڕژێنین بە بڵندی قەد و باڵات

«گەوهەر بڕژێنم» ڕاستە. ئایا ئەگەر لە شام بایە بە چەند ڕۆژان خەبەری ئەو مەرگەی پێ دەگەیشت؟ دەسا هەتا هەتایە مەرگی بۆرەپیاوێکی ئەوتۆیی لەو سەردەمانەدا ناگاتە شام، خۆ ئەگەر گەیشتبێتیش نالی ڕێی نابێ بڵێ، «گەوهەر بڕژێنین»، چونکە دەمێکە حەبیبە لە گریان بووەتەوە و کاغەزی نالیش بە ڕۆژەها ناگاتە حەبیبە و فرمێسکەکانیشی هەرگیز لەگەڵ فرمێسکە بەسەرچووەکانی حەبیبە کۆمەڵ نابن.

ئەگەر «ماتم»، بخوێنینەوە، بەیتەکە وەها دەخوێندرێتەوە: «ماتم وەکو زولفەینی سیەه گرتی سەراپات»، بە مەعنای «سیەه گرتووی سەراپات». ئەگەر «ماتەم» مەبەست بێ، بەو جۆرە دەخوێندرێتەوە کە لە شەرحەکەدا هاتووە... لزوم نابینم چی دیکە بەدوای ئەم بەیتە بکەوم...

لەبەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٣٨، شەرحەکە «تاقانە یەتیمی خەلەفی...»، بە چاکی ڕوون کردووەتەوە بەڵام هەمووی ئەفسانەیە لە ناو ئەدیباندا باوبوو. مەعلوومە «لوولوو-مرواری»، چۆن پەیدا دەبێ. «دوڕڕی یەتیم» ئەو لوولووەیە کە پێشتر باسم کرد پێی دەگوترا «لالا».

لە بەیتی سەرووی لاپەڕە ١٣٩، یەك تێبینیم هەیە: نەدەبوو لە واتای «ژالە»، بۆ لای «تەزرە» بچێ لە شەرحدا و بڵێ: «چاوەکانت» تەرزە کوتاونیەتەوە. دەبوو هەر واتای شەبنمی لێ بەمەبەست بگرێ. «تەرزە و تەزرە لە کوردیدا ڕۆیشتوون. لە فارسیدا «تگرك»ی پێ دەگوترێ. لەمەوە وەها دەردەکەوێ، تەزرە ڕەسەنتر بێ؛ چونکە پیتی «ر»

تێیدا کەوتووەتە ئەو شوێنەی کە پیتی «ر» لە «تگرك»ەدا گرتووەتیەوە. دەنگی «گ» لە زمانی هیندی ئەوروپاییەکاندا، دەگۆڕێ بە «ز» وەك کە «گنوست» بە واتای زانست و «ماگنا کارتا»، «مەزنە کارتا» ی لێ مەبەستە. «ئاگر» و «ئازر» یەك شتن...».

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٤١، نووسراوە، «هاذیم» لە شەرحیدا دووبارە «هاذیم» نووسراوە «لە هاذیمی لەذذت»، بە مەرگ لێك دراوەتەوە. من وشەی «هاذم» م نەبیستووە. لەو بەیتەشدا بە «هادم» م بیستووەو خوێندووەتەوە، تەنانەت لە حیکایەتی ئەلف لەیلەدا «هادم اللذات، مفرق الجماعات»، هاتووە، هەروەها لە هەر کتێبێکی دیکەی وەصفی مردنی پێ کرابێ.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ١٤١:

ئەو پیری خەرەف، ئافەتی مەردییو صەفا بو

تۆ شۆخ و جوان، دوور بی لە ئافات و خەرافات

«ئافەتی مەردییو صەفا»، ناچێتە دەفری هیچ ئەدەبدۆستێکەوە، چما نالی دوژمنی یارەکەیەتی تا باوکە مردووەکەی دژی مەردایەتی لە قەڵەم بدات؟ ئنجا مەردی و صەفا کەرەستەی مەیدانێك نین: مەردی و سەخاوەت... صەفا و کەیف!! من بەلای خۆمەوە دڵنیام لەوەدا کە ئەم دوو وشەیە بۆ صەفا و مەروەی حەج دەچنەوە... کە لە نیوە بەیتی دووەمیشدا دەڵێ: «دوور بێ لە ئافات و خەرافات» «خورافات ڕاستە» ئیشارەتە بۆ ئەوەی ئەو پیرە خەرفاوە چوونە حەجیشی لەگەڵ خورافات تێکەڵ بووە.

وەك بۆی دەچم صەدری بە یەك لە دووان هاتووە:

ئەو پیر و خەرەف ئافەتی مەڕوا و صەفا بوو

ئەو پیر و خەرەف ئافەتی مەروی وو صەفا بوو

«مەڕوا» کەش لەبارترە کە ئەلفەکە بریتییە لە «إشباع الفتحه». لە نوسخەی دەستنووسیشم دیتووە، بەم جۆرە نووسراوە...

کە نووسیم «پیر و خەرەف»، نەك «پیری خەرەف» لەوەوەیە کە ڕووی قسەی دێتە یار دەڵێ: تۆ «شۆخ و جوان» نەك «شۆخی جوان»، باوك و کچیش لە بەیتەکەدا تێك دەڕوانن.

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٤٢، «گوڵ و مل» هەیە. دیسانەوە شەرحەکە هەر دووپاتی «مل» دەکاتەوە کە پێشتر ڕوونم کردووەتەوە «مول»ـە بە واتای «شەراب».

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە، وشەی «کەش و فش» بۆ «موباهات» ناشێ کە لە «بهاء» دوە هاتووە، تەنانەت زەقایی دەعیەشی تێدا نییە. «پێوە نازین»، بۆ موباهات لەبارە. کە دەشڵێ «موژدە هات کەوا بەهار بە فیز و فشەوە گەیشتە بەرەوە»، نازانین مەطلەبی چییە لەو «بەرەوە» دا، بابڵێم من نازانم ئایا «ثمر» ی مەقصەدە کە جاریێ بەهاریش زووە بۆ بەر؟ من وەها دەزانم «گەییە بەر» یەعنی گەییە بەژن و لەش کە دەکاتەوە تاج لەسەرنانی گوڵ و مەخمەڵ پۆشینی چەمەن.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٤٣:

نەجم و شەجەر و نەرگس و ئەنواری شکۆفە

جیلوەی چەمەنن یەعنی زەمین بوو بە سەماوات

شەرحەکە، نەجم و ئەنواری بە گیای باڵا کورت و بە ڕێژەی کۆی «نەور – کە بە پێی شەرحەکە چرۆی ئەو درەختانە گوڵ ئەکەن»ی لێك داوەتەوە، گۆیا ئەو نەجم و درەخت و نەرگس و چرۆی درەختان وەهایان کردووە، زەمین ببێ بە سەماوات.

دەبێ بزانین «نجم و أنوار»، لە هەمان کاتدا بە واتای ئەستێرە و کۆی وشەی نور هاتووە. ئەم دوو وشەیە بە مەعنای دووەمیان وەهایان کردووە زەمین ببێ بە سەماوات.

لە بەیتی بەرەوەتردا «عطرفشانە» هاتووە، ئەگەر «عەترفشان» بایە کە کورد دەڵێ «عەتر» جێی خۆی بوو؛ بەڵام وەك بزانم لە عەرەبیدا «عِطرْ:عیطر» دەگوترێ.

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٤٤، «ئاحادی هوزار» ی هاتووە کە مەبەست لێی بولبولە. پێشتر و لە دەمێکیشە ڕوونم کردووەتەوە کە هوزار هەڵەیە، هەزار ڕاستە. لە کۆتاییی شەرحەکەش، کاکە محەمەدی مامۆستا مەلا کەریم (لاپەڕە٧٤٠)، دان بەوە دادێنێ کە لەم وشەیە بەسەهوو چووبوون و ...هتد، بەڵام ناڵێ چۆناوچۆنی ڕاستییەکەیان بۆ دەرکەوتووە...

بەیتی یەکەم و دووەمی لاپەڕە ١٤٥:

چاوت لە برۆ یەعنی لە ژێر طاقی نەظارەت

بێ پەردە عەیان دێتە تەکەللوم بە ئیشارەت

شایستەیی شان، لایقی مل طورڕەیی تۆیە

نەك طورڕەیی شاهەنشەهی یو طەوقی وەزارەت

شەرحەکە هەردوو بەیتی لێك گرێ داوە، گۆیا مەعنایەکەشیان بەسراوە بە شیعری پاشەوەیەوە. وشەی «نەظارەت» بە وەزیری لێك دراوەتەوە. دیارە لەوەوە هاتووە کە لە سەردەمی عوسمانلی بە وەزیر دەگوترا «ناظر». ئەم بۆچوونە تەواو نییە؛ چونکە ئەگەر بە بەیتی دوایەوە پێوەندیی هەبێ، لەوێدا، «طەوقی وەزارەت» بێبایەخ کراوە دوای بێبایەخ کردنی «طوڕڕەی شاهەنشەهی».

«نەظارەت»، بەلای منەوە، لەم شوێنەدا، تەماشاکردن و موراقەبە دەبەخشێ. دەمێنێتەوە «طاقی نەظارەت»: دیارە لەو سەردەمەدا جێگەیەك هەبووە طاقی نەظارەتی پێ گوترابێ و ڕاز و نیاز و سرکە و کورکەیەکی لێپرسراویی تێدا جاری بووبێ کە سەردەکێشێتەوە بۆ سزادان. شەرحەکە بەیتی دووەم دەکاتە گفتوگۆی چاوەکە (کە ئەمە لە محالاتە) بەو پێیە چاوێکی لە ژێر تاقی وەزیریدا بێ چۆناوچۆنی پەرچەم دەکاتە لایقی مل و تەحقیری طوڕڕەی شاهان و طەوقی وەزارەت، کە چاو خۆی وا لە ژێر تاقیدایە، دەکات؟ کەی پەرچەم ژوورووی چاو کەوتووەتەوە؟

بەیتی دووەم، سەربەخۆیە و قسەی نالییە ڕووەو یار. ئنجا ئەگەر بگوترێ، چۆن نالی طەوقی وەزارەت بە کەم دادەنێ لە حاڵێکدا چاوی دانا لە ژێر تاقی نەظارەت؟ وەڵام ئەوەیە کە چاو لە ژێر برۆدا بوو، نەظارەتیش وەزیری نییە، شتێکی دیکەیە. هەر چۆنێك بێ، برۆ چ قیاسی ناکرێ لە طەوقی وەزارەت بۆ لایەنی حورمەت.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٤٦:

سەر خاتیمەیی حوسنی عیادەت کە نەهاتی

باری بگەرە فاتیحە وو دەئبی زیارەت!

شەرحەکە وا ڕادەنوێنێ کە نالی لەم بەیتەدا دەڵێ: ئێستا مردووم وەرە سەر قەبرم. هەرچەند لە داب و دەستووری شیعر دەشێ شاعیر بە مردوویی قسە بکات، دیسانەوە، هەتا ڕێ هەبێ، قسەکە بدرێتەوە بە دەمی پێش مردن، مەعقوولترو دڵپەسەندترە. ئنجا ئەگەر بڵێین: نالی بێ ئومێد بوو لە هاتنی یاری بۆ لای، بەر لە مردنی کە کەوتووەتە گیانەڵڵاوە، ئەو داوایە دەکا کە بۆ فاتیحە و سەر قەبرەکەی بێت.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٤٦:

کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتووت

لەو تەختە کەوا صاحێبی مۆرن بە صەدارەت؟

شەرحەکە وای بۆ چووە: کێ دەستی دەگاتە بەهێی مەمك و هەناری ڕوومەتت، بەسەر تەختی سینەو ڕووتەوە، کە هێشتا کاڵن و فەرمانی گرتنی لای سەرەوەیان دراوەتێ. بەهێ و هەنارەکە هەردووکیان بۆ جووتە مەمك دەچنەوە. هەردوویان خاوەن مۆرن لە حاڵی صەدرنشینیشدا. صەراحەت لەمە پتر چەنگ ناکەوێ کە جێی هەردوویان صەدرە. مۆرەکەش زاری بەهێ و هەنارەکەیە. «نەگەیشتووت» دەلالەتی تازەیی و نەگوشراوی دەگەیەنێ، کە دەستی کەسیش ناگاتە ئەو بەهێ و هەنارە، سەبەبێکیان ئەو تەخت و مۆر و صەدارەتەیە، سەبەبێکیش بەرزیی باڵای یارە بە موبالەغەوە...

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٤٧:

دەسرۆکەیی هەوریی چ حیجابێکە کە تێیدا

شـمـسُ فـلـك الـحـسـن أنـارَت فـَتـوارت!

شەرحەکە لە بارەیەوە دەڵێ: سەرپۆشی تەنکی هەوری چۆن جۆرە سەرپۆشێکە، ڕۆژی ڕووتی جارجارە لێوە دەرئەکەوێ و جارجار ئەشارڕێتەوە... ئەو لایەنەش ڕوون دەکاتەوە کە وشەی «هەوری» وەك دەسرۆکەیە، نیسبەتیشە، وەلای «هەور» کە ڕۆژی ڕووی یاری تێدا دەشرێتەوە و دەریش دەکەوێت...

ئەم بزر بوون و دەرکەوتنەوەیە لە مەبەستی بەیتەکەدا نییە. بە پێچەوانە، سەرسووڕمانی تەعبیری «چ حیجابێکە!» لەوەدایە کە ڕۆژی فەلەکی جوانی «ڕووی یار» لەو حیجابە هەورییەدا گەشاوە و پەنهان بوو... «توارت»، پتر پەنهانی تێدایە لە «احتجبت»و، لە «غربت» نزیك دەبێتەوە. نە بە صەراحەت و نە بە هێما، وشە و تەرکیبێك لە بەیتەکەدا نییە، جارجارە دەرکەوتنەوەی ڕووەکە بە دەستەوە بدات. ئەو نیوە بەیتەی «شمس فلك الاطلس نارت فتوارت»، ئەگەر «نارت» بە واتای «أنارت» هاتبێ و «ال» ێکی تەعریفیش خرابایە سەر ئەطلەس و ببێتە «الفلك الاطلس»، وێنە تەشبیهێکی جوان پەیدا دەبوو بەوەدا کە فەلەکی ئەطلەس ئەستێرەی پێوە نییە، بۆیە بوو فەلەکناسەکانی ئیسلام دەیانگوت «وهو کاسمه غیر مکوکب» واتە: وەك ناوەکەی بێ ئەستێرەیە، مەبەستیش لە بێ ئەستێرەیی «ئەطلەس»، بێ نوختەییە. ئنجا دەسرۆکە هەیە یەك ڕەنگ و بێ نەخش، لە بەیتەکەدا کتومت دەبووە فەلەکی ئەطلەس.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٤٩:

لە سندووقی پڕی سینەم بترسە

کە ئاگر بەربداتە تەخت و تابووت

تێکستی «عم» لە جیاتی «پڕ»، نووسیویەتی «گڕ». لەو هێندەی بەیتەکە ڕای دەگەیەنێ، بۆ بەر زەینمان «گڕ» لەبارترە بۆ ئاگرتێبەردانی تەخت و تابوو. ئەگەر هاتبایە «تابوو» واتای هەبایە وەك لە ئینگلیزیدا هەیەتی دەشیا «تابووت»، بە واتای «تابووی تو» بێت و ئەو لێکدانەوەیەی یەکەمی شەرحەکە «کە دەڵێ: بترسە لەوە، ڕۆژێ لە ڕۆژان بڵێسەی بتگرێتەوە: لە ژیانا بیت تەخت و تاراجت بسووتێنێ و، مردبیت تابووتەکەت بکا بە خەڵووز»، جێی بۆ بکرێتەوە بە مەرجێك: ئەگەر واتای تابوو یاریدەدەر بێ بۆ ئەم لایەنە. بەهەمەحاڵ، شەرحەکە گوێی نەداوەتە ئەوەی کە نالی بەپێی لێکدانەوەی ئەوتۆی زێدە دڕ و دوژمنانە دواوە. چەندی لە واتای بەیتەکە دێتە بەر زەینی گوێگر هەر ئەو واتایەی دووەمی شەرحەکەیە کە «ئاگر لە تەخت و تابووتی نالی بەر بدات». لەم حاڵەتەدا، وشەی «بترسە»، جێی لەق دەبێ بەوەدا هۆی ترس لە بەیتەکەدا بۆ یار پەیدا نییە. بە تەئویلێکی نەختێك چاولێپۆشراو دەشێ بگوترێ «تابووت» ی کۆتاییی بەیتەکە «تابووتت» بێت و «ت» ی دووەمی وشەکە قرتابێت بە پێی داخوازیی کێش و قافیە. ئەوسا هەردوو مەعنا جێیان دەبێتەوە...

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٥٠:

لەبەر خەندەی لەبی لەعلی ئەتۆ بو

کەوا شەککەر دەرباری گوڵ دەپشکووت

نیوە بەیتی یەکەمی، بەم قاڵبەوە غەدرێکی گەورەی لە شکڵ و واتای شیعرەکە کردووە: شەرحەکە بە پێی لێکدانەوەی خۆی وشەی «لەعلی» داناوە بە کەلێنگر بۆ تەشبیهی لێو بە گوڵ. «لەعل» لەگەڵ «شەکر»دا ناڕوات «لەعلی نمەکین» هاتووە، بە واتای لەعلی خوێدار... نالی خۆی لە موناجاتەکەی ڕێی حەجی «شەفیری چاڵی شۆری هەر دەڵێی لەعلی نمەك پاشە»ی گوتووە. شەکر لە لەعل نابارێت.

ئەو نیوە بەیتەی «ئەوە لێوی ئەتۆیە پڕ لە خەندە» کە شەرحەکە بە لاوەی ناوە، خۆی تەنها خۆی بۆ بەیتەکە دەست دەدات: لێوی بێ پێکەنین بە غونچە دەڕوات، کە خەندەی لەگەڵدا بوو بە گولی پشکووتوو دەڕوات. عەینی خەندە خۆی لە هەر دەقێکی بەیتەکەدا بێت، شەکربارینەکە بە دەستەوە دەدات.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٥١:

چ شیرینە خەطووطی دەوری لێوت

بەڵێ مەعلوومە خۆشە خەططی یاقووت

شەرحەکە خەتەکانی دەوری لێوی بە گەندەموو لێك داوەتەوە. چ ناچارییەك لە بەیندا نییە، خەتی دەوری لێو بە گەندەموو لێك بدرێتەوە. جارێ با لە پێشەوە بڵێم وشەی «دەور»، واتای دەور کردنەوەی کتێب و نووسراویش دەبەخشێت، لێرەشدا خەتی یاقووت هەیە بۆ دەورکردنەوە. ئنجا لێوی خۆی کە بە دەورەیە چ لە عەینی لێوەکە بێ و چ لە ڕۆخی خودی لێوەکە، خەتی وردی پێوەن کە دەزانین لێو لووس نییە، وەك هەسان. ئەگەر مەدحەکە بۆ کوڕی سادە بێ، گەندەموو، لەویش زبرتری بۆ دەست دەدات.

کە دەشڵێ «بەڵێ مەعلوومە خۆشە»، دوو نیشانە دەپێکێت: یەکیان خەتی یاقووت، ئەوی دیکە «شیرینی» خوطووطی دەوری لێو کە هەر خۆیان خەططی یاقووتن.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٥٢:

ئەی سەروی بوڵەند قەدد و، برۆ تاق و مەمك جووت!

کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتووت؟!

نیو بەیتی دووەم لە غەزەلێکی پێشووتردا نیوە بەیتی یەکەم بوو. لەوێدا گوتم «بەی و نار» بۆ جووتە مەمك دەچێتەوە نەك وەك شەرحەکە «بەی»ی بۆ مەمك و «نار، هەناریش» یشی بۆ گۆنا داناوە. لەم بەیتەشدا هەمان شتی دووبارە کردووەتەوە، هەر دەشبوو وەها بکات، منیش هەمان قسەی ئەو شوێنەم دووبارە دەکردەوە. «بوڵەند» دەبێ «بولەند» بێ؛ چونکە «ڵ» لە فارسیدا نییە.

دوو بەیتی لاپەڕە ١٥٥:

عومری بێ حاصڵی من، چوو بە عەبەث

ئەمەکم هەرچی هەبوو، چوو بە عەبەث

میهری بێ میهری ڕوخت گیراوە

لە منی سایە صیفەت چوو بە عەبەث

دەبوو نیوە بەیتی یەکەم ، قافیەکەی، «بوو بە عەبەث» بێ، لەبەر چەند سەبەبێك: یەکێکیان ئەوەیە کە سێ قافیەی بەدوا یەکتردا هاتووی «چوو بە عەبەث»، عەیبە لە شیعر. دووەمیان ئەوەیە ئەگەر کۆتایی بەیتی دووەم بکەینە «بوو بە عەبەث» عەیبی دوو قافیەی بەدوا یەکدیدا هاتووی بەیتی یەکەم دەمێنێ و عەیبترە لەوەی قافیەی دوو بەیتی جودا یەك شت بێ، سەرەڕای ئەوەی کە «چوو»ی کۆتاییی بەیتی دووەم، جگە

لە «ڕۆیی، نەما»، واتایەکی دیکەشی هەیە کە «لێکترچوون، تشابە» دەبەخشێ، بەوەدا کە گیرانی ڕووی یار «کە بە ڕۆژ حیساب کراوە»، وەهای کرد لە «نالی»ی سایە صیفەت بچێ. ئەم واتایەش کە لێکترچوون دەبەخشێ سەبەبە نالی ڕازی بکا بە هاتنی دوو «چوو» لە قافیەی دوو بەیتی دراوسێ مادام واتایان جودایە.

وشەی «ئەمەك»، جگە لەوەی بازاڕییە و گۆڕاوی «نمەك»ـە بەسەر زارانەوە، بە زۆرەملێ نەبێ جێی لە بەیتەکەدا نابێتەوە، مەگەر بسەلمێنین هەر وشەیەکی کێش تێك نەدات، قبووڵ بێت وەك ئەوەی بڵێین: تووتنم هەرچی هەبوو چوو بە عەبەث. دیارە «ئەمەلم» لە جێدایە.

نیوە بەیتی دووەم لە سەرووی لاپەڕە ١٥٧:

شیرین کچ و، لەیلا کچ و، سەلما کچ و، عەذرا کچ

یەك بڕگەی زیادە لە کێشی بەحرەکە، دەبێ «و» ی دوای کچی دووەم لاچێت:

شیرین کچ و، لەیلا کچ، سەلما کچ و، عەذرا کچ

بەحرەکە چواردە بڕگەییە، ئەمیان بووەتە پازدەیی و مۆسیقای ناوەکیی بەحرەکەش، پازدەیی قبووڵ ناکات وەك کە هەندێ بەحر قبووڵ دەکات، لە نموونەدا دەڵێم:

خاو و بێ خاوی دو زوڵفی خاوم ئەز

یازدە بڕگەییە، کەم و زیاد هەڵناگرێ

«عومری بێ حاصلی من چوو بە عەبەث»، ئەمیش یانزە بڕگەییە، بەڵام نیوە بەیتی یەکەمی کۆتایی غەزەلەکە:

نالی ئەم غونچە دەمەبیزارە [یاخود بێ زارە]

دە بڕگەییە و لەنگیش نییە. نیوەبەیتی دوای خۆی:

مەکە ماچی دەمی ئەرجوو بە عەبەث

یازدەییەو ناشبێتە دە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕەکەدا، وشەی «ڕۆشن» هی زاری ئێستاکەی بەشێکی کوردەوارییە، نالی «روشن»ی نووسیوە و گومانیش نییە لەوەدا کە «ڕەوشەن» ی مەبەست بووە. پێشتریش عەینی مەبەستم دەربڕیبوو، تەنانەت وەك لە بیرمە «ڕەوشەن بەدرخان» یشم بە بەڵگە هێنابووەوە. نالی کە بڵێ: «وەرە سەر بام

بامداد...»، بێگومان «ڕەوشەن» بەکاردەهێنێت. بەشی زۆری هەرە زۆری ناوی کچی کوردی ئەم ڕۆژگارەش، هەر «ڕەوشەن»ـە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٥٨:

بێ بێنە گوڵێ ژاڵە، هەم بێ بەرە، هەم تاڵە

قەد سەرو و سنەوبەر کچ، چاو نێرگسی شەهلا کچ

کاشکی دەمزانی وشەی «نرگس – کە بە نێرگس نووسراوە»، ئایا نالی «نرگس» یاخود «نیرگس»ی نووسیوە؟ مەنتیقی ئەو سەردەمانە، بێ مەکەمەکە «نرگس»ی سەلماندووە، ئەگەر «نرکس» نەبووبێ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٥٩:

جەزلی ثەمەر و سایە بۆ صەولەتی ئەعدا کوڕ

نەخلی ثەمەر و مایە بۆ دەوڵەتی دنیا کچ

بە دەست خۆم نییە، وشەی «ثەمەر»، لە بەیتی دووەمدا وەك دوومەڵ دێتە بەر تەبیاتم؛ چونکە هەر واتای «نەخلی ثەمەر» ی نیوەبەیتی پێش خۆی، هەڵدەگرێ بە واتای بەر، بەرهەم. بەلامەوە لە ڕادەی بەڵگەنەویستدایە کە «ثەمەر»ی دووەم، «سمر» بووە بە واتای ڕابواردنی شەوانە و «سەمەر» دەخوێندرێتەوە. کە سەیری شەرحی بەیتەکەش بکەیت، لە ئاست «ثەمەر» دا، لە بەیتی دووەم، دەڵێ: بۆ ڕابواردن... بەڵام خۆی لە «ثەمەر» ەکە دزیوەتەوە؛ چونکە بۆی نەگونجاوە پاتەوپات بیباتەوە بۆ ڕابواردن. «نەخلی سەمەر و مایە بۆ دەوڵەتی دنیا کچ» زادەی هەناو و قەڵەمی نالییە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ١٥٩:

کوڕ زیبی دەبوستانە، کچ شەمعی شەبوستانە

بۆ بەزمی تەماشا کوڕ، بۆ خەڵوەتی تەنها کچ

لە شەرحدا دەبوستان هاتووەتەوە؛ بەڵام شەبوستان کراوە بە شەبستان و واتاکەشی بە تاریکستانی لێك داوەتەوە. وادەزانم دەبوستانیش دەبستان بێت، بەڵام بێگومان «شەبستان»، ڕاستە نەك بە واتای تاریکستان؛ بەڵکوو بە واتای ژووری مەحرەمی خاوەن ماڵ کە شەوانە تێیدا ڕادەبوێرێت.

لە لاپەڕە ١٦٠ لە نیوەبەیتی سەرووی لاپەڕەکە وشەی «نەشگوفتە» هاتووە. گەڕامەوە بۆ لیستەی هەڵەکان، ئیشارەتی بۆ نەکراوە، دەبێ لەبیریان چووبێ... بەڵام دەبینم لە شەرحیشدا «نەشگوفتە» هاتووە، وادەزانم «نەشکوفتە» ڕاستە بە واتای نە پشکووتوو.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٦١، نیوە بەیتی یەکەمدا، وشەی «گوڵبەن» نووسراوە. لە قەصیدەی لاپەڕە ٥٤٤ وشەکە «گوڵبن» هاتووە. بێگومان نالی «گلبن»ی نووسیوە، ڕەنگە «گ»ـەکەشی بە «ك» نووسیبێ. وابزانم «گولبُن» ڕاست بێ.

لە بەیتی سێیەمی لاپەڕەکەدا، «تێیدا» کێشی شیعری تەنبەڵ و ناجۆر کردووە، «تیا» شیاوی جێگاکەیە.

لە بەیتی دووەمدا دەبوو بڵێم وشەکانی، «بێ خاری، ئەزهاری، ئەسراری» کە دراونەتە کەسی دووەمی تاك دەبوو، بدرێنە کەسی سێیەمی تاك و بنووسرێ «بێ خارە، ئەزهارە، ئەسرارە»؛ چونکە هەموو قەصیدەکە، ڕووی قسەی لە کەسی سێیەمە.

لە سەرەتای لاپەڕە ١٦٢، «گەر» هاتووە، ڕاستییەکەی «کوڕ»ە.

ئەم برە شیعرە لە «محاورە» ی نێوان دوو شاعیر دەچێت، یەکیان بۆ کوڕ ئەوی دیکەیان بۆ کچ دابشکێنێ. هەر لە بیرمە لە سەرەتای عومری خوێندنی «متوسطە»مدا، گوێبیستی ئەوە بووم کە نالی و شاعیرێکی دیکە، ئەو قەصیدەیە «یان یەکێکی وەك ئەو»، یان بە نۆرە داناوە، هەر یەکە بەیتێکی بۆ دڵپەسەندەکەی خۆی گوتووە، ئەمیان بۆ کوڕ ئەویان بۆ کچ.

دەشێ ئەو دەمە کە قسەکەم دەبیست حیکایەتێك هەڵبەسترا بێت لەسەر بنەمای ئەو قەصیدەیە. ئەمە دەڵێم لەم ڕۆژگارەدا کە دەزانین لە سەردەمی گەنجایەتی نالیدا، لە سالم و کوردی بەولاوە، شاعیر پەیدا نەبووبوون، هاوشانی نالی بن... هەروەها دەگوترا غەزەل هەیە «خواهیش مەکە ئیللا کوڕ» کە ڕکەباری ئەم غەزەلە دوولایەنەی کردووە، ئیتر بۆ حەریق یا شاعیرێکی دیکە دەبرایەوە. بەهەمەحاڵ، سەیرێکی وردی بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٦٢ بکەیت:

صیددیق و عەزیز هەروەك یووسف کە نەبی بوو کوڕ

صیددیقەیی مەعصوومە وەك داکی مەسیحا کچ

لەبەر مجێزی من بە هی نالی ناچێت. واللە اعلم بالصواب.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ١٦٦:

بەو دەننی فوراتە کە دەکا پەششە بە عەنقا

نەك لەو خومی نیلە کە دەکا باخە بە تیمساح

شەرحەکە تیمساحی بە نەهەنگ داناوە، و دەس و قاچیشی داوەتێ و قەپاغی وەك کیسەڵیشی بۆ ساز داوە: حوت؛ نەهەنگە، دەست و قاچ و قەپاغی نییە... تیمساح جانەوەرێکە لە قیسمی خاکی و ئاوییە، لە نیلی میسر زۆرە، لە فورات نییە... «بەو» لە سەرەتای بەیتدا دەبێ، «لەو» بێ، وەك کە «لە خومی نیلە...». «خوم»، نەختێك لە واتا، کەم دەکاتەوە: نالی «خم»ی نووسیوە کە بۆ «خوم» و بۆ «خم» یش دەڕوات. «خوم» کووپەیە. «خم» ڕەنگی نیلییە جلکی پێ ڕەنگ دەکەن. کتێبەکە هەر شەرحی وشەکانی داوە واتاکەی بۆ خوێنەر بە جێ هێشتووە.

لە پێشەوە دەبێ بڵێین، ئەفسانەی دینیی کۆن هەبوو دەیگوت پێنج زێ هەن لە بەهەشتەوە هەڵدەقوڵن بۆ زەمین دێن، نیل و فورات لەو پێنجانە دەژمێررێن.. ئاوی سازگاریش هەر فوراتە. نالی کە لە «دەننی فورات» داوا دەکات، لایەنی واتای وشەکەی دراوەتە پاڵ ناوی زێیەکە و ڕایشکاندووە بەسەر «نیل» دا کە واتاکەی خمە. ئاوی «فورات»ی سازگار بەبەریەوە هەیە، مێشوولە بکا بە ملی عەنقای هەرەهەرە زلی باڵندان، هەرچی نیلە (واتە: خم) کە مەشهوورە بە تیمساح، لەوانەیە کیسەڵ بکا بە دڕندەی وەك تیمساح، نالی فوراتی هێشتەوە بە بەهەشت و نیلیشی کردە خم.

ڕەنگە وردە موناسەبەی ئەدیبانەی دیکە هەبێ، سەر بە نیل و فورات کە من نایزانم باشتر لایەنی تاو و تەئسیری نیل و فورات، بە چاك و بەدییەوە ڕوون بکاتەوە.

بەیتی لاپەڕە ١٦٧:

لەم گەردشی مینایە کەوا دەورە، نە جەورە

ساقی کەرەمی سایقە، نالی مەکە ئیلحاح

شەرحەکە وای بۆچووە کەوا کەرەمی خوا لێخوڕە، شەرابی بە ئاوات گەیشتن ئەدا بەدەستی هەر کەسێکەوە... یاخود یار خۆی ئەزانێ کەی وەختی ئەوەیە دڵی نەرم بێ... ئیلحاحی ناوێ.

من لەگەڵ «سابق» نەك «سایق» ڕێکم، واتە ساقی، «یار بێ یان ڕەحمەتی خوا بێ»

،بەخشندەییەکەی پێش وەخت قەرارداده بووە. ئیلحاحی بادە نۆشی ناوێ. ئەم مەعنایەش لەگەڵ «دەورە نە جەورە» ڕێکتر دێت؛ چونکە لە کۆنەوە بڕیار دراوە لەسەر بەخشینەوەی شەراب. هەر کەسە بە پێی نەصیبی خۆی. لەمەدا ڕەخنە ناگیرێ کە کەسانی زۆر هەن بەر ئەو بەخشەندەییە ناکەون؛ چونکە نالی قسەی لە ئەهلی بەزمی «دەننی فورات»ـە کە هەمووی خاوەن پشکن، ئەوانەی لەو جۆرە کەسانە نین حیساب بەدەرن.

لە بەیتی سێیەمی «قوربانی تۆزی ڕێگەتم»، لاپەڕە ١٧٦، نووسراوە «طۆفانی». گومان نییە لەوەدا، نالی نووسیویەتی «طوفانی یاخود طوفان» بە پێی نووسینی فارسەکان کە لەم تەرزە شوێنەدا «ی»ی «اضافە» ی بەگەڵ نایەخەن. ئیتر دەبوو بە ڕێنووسی کوردی «طووفانی» بنووسرێت.

لە شەرحی نیوەبەیتی یەکەمی دووەم دێڕی «قوربانی تۆزی ڕێگەتم» کە ئەمەیە دەقەکەی:

ئەی لوطفەکەت خەفییو هەوا خواە و هەمدەمە!

دەبوو وشەی «خواە» بە ڕێنووسی کوردی «خواھ» بنووسرێت؛ چونکە ئەم شکڵە «ە» لەبری فەتحەیە نەك دەنگی «ھ». تۆ دەبێ بنووسیت «ئەڵڵاھ» نەك «ئەڵڵاە».

وشەی «لوطف» یش بەم جۆرە واتای لێدراوەتەوە: ئەی ئەو بایەی کە نەوازش و دڵ دانەوەت، یاخود ناسکیت، پەنهانە و کەس پێی نازانێ. من دەڵێم مەبەس لە «لطف» هەم نەوازشتە و هەم زێدە ناسکی کە چاو نایبینێ، نەك کەس پێی نازانێ؛ چونکە لەم بارەدا لوطفەکە بە نەبوو دەبێت: مرۆ هەستی شنەی با دەکات، هەرچەندە ناشبینرێت. لە ئەدەبیات و زانستی کۆندا، هەوا بە ماددەیەکی «لطیف»، حیساب کراوە.

لە ئاست نیوە دێڕی یەکەمی بەیتی سێیەم، «لاپەڕە ١٧٧ی شەرحەکە» کە ئەمە دەقی بەیتەکەیە:

هەم هەم عەنانی ئاهم و، هەم هەم ڕیکابی ئەشك

ڕەحمێ بەم ئاھ و ئەشکە بکە، هەستە بێ قوصوور

شەرحەکە دەڵێ: «کە خانووی سەبرم ڕووخا... هیچم بۆ نەمایەوە ئەوە نەبێ هەمیشە پێ بە پێی ئاخ هەڵکێشان و فرمێسك ڕشتن بڕۆم...». بەلای منەوە باشتر ئەوەیە بگوترێ: هەم هەمجڵەوی ئاخم و هەم هەمڕکێفی فرمێسك... چونکە نالی لەگەڵ ئاخ و

فرمێسك سەفەری نەكردووە، هەتا وشەی «برۆم» جێی ببێتەوە. لە «هەمجلەوی ئاخ و هەمرکێفی فرمێسك»، سەراحەت نییە «ڕۆیشتن» بگەیەنێت، دەشێ بدرێتەوە بە هاوڕێیی هەست و شعوور لەگەڵ «بادی خۆش مروور»دا. دەشبوو، وشەكانی «هەم عەنان، هەم ڕیكاب»، بەسەر یەكەوە «هەمعەنان، هەمڕیكاب» بنووسرێن مادەم شەرحدەر كەرتی «هەم» ی لە نزیك وشەی دوا خۆیەوە، نووسیوە، ئیتر بۆ پێیەوە نەنووسێت. تۆ كە نووسیت «زۆر دار» جودا دەبێ لە «زۆردار».

لە لاپەڕە ١٧٩، نیوەبەیتی سەرووی لاپەڕە، تێیدا هاتووە، «ڕۆشنی». هەڵبەت نالی و كەسانێكی نوسخەیان لە دیوانی گرتۆتەوە، هەموویان «روشنی» یان نووسیوە؛ بەڵام بێگومان نالی و نوسخەنووسانیش «ڕەوشەنی» یان مەبەست بووە، تەنانەت زۆربەی خەڵقی ئێستاش هەر دەڵێن «ڕەوشەن». بەهەمووی چەند ساڵێكە «ڕەوشەن بەدرخان» كۆچی دوایی كردووە، كەس نەیدەگوت «ڕۆشن خان». وشەی «بلوور»یش لە كۆتایی نیوەبەیتی دواییدا دەبوو، «بەلوور» بنووسرێت؛ چونكە خەڵق وەهای دەڵێت و نالیش بێگومان، «بەلوور»ی مەبەست بووە كە وشەكە لە ئەصلدا «بەلوور»ە.

هەر لە لاپەڕە ١٧٩ دا، شەرحی ئەم بەیتە هەیە:

یا عەكسی ئاسمانە لە ئاوێنەدا كە وا

ئەستێرەكانی ڕابكشێن وەك شیهابی نوور

وشەی «شەهاب»، لە دیوانەكەدا هاتووە، من بە «شیهاب»م نووسی: لە قورئاندا «شِهاب ثاقب»، هاتووە كە بە كەسری دەنگی «ش». ئەو شەرحەی دیوانەكە و ئەوەی مامۆستا سەجادی بۆی چوون، نیشانیان نەپێكاوە. لە شەرحەكەدا دەڵێ:"واتە: سەرچنار كانیاو نییە، ئاوێنەیەكە دانراوە، دیمەنی ئاسمانی بە ئەستێرەكانیەوە تیا دیارە. [وردە بەردەكانی بنی ئاوەكە جێگەی ئەستێرەكان دەگرنەوە لە شوبهاندندا] بەڵام؛ چونكە وێنەی ئەستێرەكان لە ئاوەكەدا ئەجووڵێنەوە [مەبەست ئەوەیە كە ئاوەكە بەسەر وردە بەردەكانا ئەڕوا، وا دێتە پێش چاو، بجووڵێنەوە و بكشێن]، وەك ڕاكشابن و درێژ كشابن وایە و، لەوەدا لەوە ئەكەون كە لە ئەستێرەی عادەتی بچن و، وەك ئەو ئەستێرانەیان لێ دێ كە بە دوای شەیتانە بۆ ئاسمان ڕۆیشتووەكاندا، ئەكشێن". مامۆستا عەلائەددینیش هەر بۆ ئەم واتایە چووە.

نالی لەم بەیتەدا، تەپكەیەكی سەیری بۆ ئودەبا ناوەتەوە. بەڵێ، نالی ئەو واتایەی

شەرحی دیوانەکەی لە دڵ و مەبەستدا بووە کە ئەدەبدۆستان پێوەی بزرووقێنەوە؛ بەڵام بە نەختێك قووڵبوونەوە دەردەکەوێ، ئەگەر مەبەستی بەیتەکە ئەوە بێ بگوترێ: «ئەستێرەکان ڕابکشێن وەك شیهابی نوور» ئەوسا بەیتەکە وەهای لێ دێ کە گوتبێتی «ئەستێرەکان ڕابکشێن وەك ئەستێرەکان»؛ چونکە «شیهابی نوور» خۆی ئەو ئەستێرەیە کە ڕادەکشێت.

ڕاستیی واتای بەیتەکە ئەمەیە: وشەی «ئەستێرەکانی»، دەشێ کۆی «ئەستێرە» بێ کە دەزانین، یاخود دەبێ بزانین، «ئەستێرە» جۆرێ حەوزی ئاوە، هەڵدەندرێ بۆ ئەوەی ئاوی تێدا کۆببێتەوە، شیناووردی پێ ئاو بدرێت. ئەگەر وشەکە کەرت بکەین، بە «ئەستێرە - کانی»، ئەوسا دوو واتای جمرانە دەست دەکەوێ، یەکیان ئەوەیە: ئەستێرەکانی سەرچنار «حەوزە ئاوەکانی سەرچنار» ڕادەکێشن، وەك شیهابی نوور و هەر دەڵێی ئاوێنەیە ئاسمان عەکس دەکاتەوە. دووەمیان: ئەستێرە، کانی «حەوزەئاو - کانی» ڕابکێشن وەك شیهابی نوور... چی لە شەرحی دیوانەکە و لە کتێبەکەی مامۆستا عەلائەددین و لە قسەی ئەدەبدۆستان هاتووە، هەمووی سێبەری واتای ڕاستەقینەی بەیتەکەن و پێیانەوە دەوڵەمەندتر بووە و نالی خۆی سازی داوە.

لە لاپەڕە ١٨٠، بەیتی دووەم کە ئەمە دەقیەتی بە ڕێنووسی شەرحەکە:

دەم وت دووچاوی خۆمە ئەگەر «بەکرەجۆ»یی ئەشك

نەبوایە تیژ و بێ ثەمەر و گەرم و سوێر و سوور

لەشەرحدا «بەکرەجو»، بە «متنازع فیە» داندراوە لە نێوان «دەم وت» و «نەبوایە»دا؛ یەعنی هەردووکیان ئەو بەکرەجۆیە بۆ خۆی ڕادەکێشێت. خوێنەرانی ئەم سەردەمە، بە درەنگەوە لەم جۆرە فەندە ڕادێن، ڕەنگە هەر ڕانەیەن... من قسەم هەیە دەربارەی ئەم تەنازوعە؛ بەڵام بەدەنگ نایەم؛ چونکە درێژخایێنە، هەر ئەوەندە دەڵێم، ئەگەر لە جیاتی «نەبوایە» وشەی «ببوایە»، هاتبایە ئەوسا وشەکانی «تیژ، بێ ثەمەر، گەرم، سوێر، سوور» دەبوونە «متنازع فیە» لە نێوان فرمێسکی چاوی نالی و جۆگەی بەکرەجۆدا.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ١٨١ کە ئەمە دەقیەتی، بە پێی نووسینی شەرحەکە:

داخڵ نەبێ بە عەنبەری سارایی «خاك و خۆڵ»

هەتا نەکەی بەخاکی «سولەیمانی» یا عوبوور

وشەی «هەتا»، لە نیوە بەیتی دووەم کێشی زەدە دەکات. یا دەبێ بگوترێ،

«هەتتا» یا «هەرتا». من بەزۆری «هەرتا»م بیستووە و زۆریش لە بارە، هەم لەلایەن دروستیی کێشەوە و هەم لەلایەن ئێسك سووکیی وشەکەوە. تێکستی «چن و ك»، «حەتتا»ی پەسەند کردووە کە لەلایەن کێشەوە دەست دەدات؛ بەڵام زەق خۆی دەنوێنێ؛ چونکە بەیتەکە تەنها وشەیەکی عەرەبیی تێدایە، ئەویش «عبوور» کە قافیە داخوازیی کردووە. «هەرتا» شیرنتر و ئاشناترە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٨٢ کە ئەمەیە:

شامی هەموو نەهار و فصوولی هەموو بەهار

تۆزی هەموو عەبیر و بوخاری هەموو بوخوور

شەرحەکە بۆ ئەوە چووە کە لە نێوان «تۆز و عەبیر» و «بوخار و بوخوور»، طیباق هەیە وەك کە لە بەیتێکی پێشووتر طیباق هەبوو لە نێوان «ماء و نار». هەرچەند شەرحەکە لەبەر درێژیی ڕاڤە کردنی بەیتەکە، خۆی لەلایەنی «محسنات» نەگەیاندووە. هەرچەند کتێبی سەر بە بابەتی «محسنات»م لا نییە، دابزانم چۆن وەصفی «طباق» دەکات؛ بەڵام بە هەستی فیطری وا دەزانم لە کۆبوونەوەی دراوسێیەتی دوو شتی دژ بە یەکتر «طباق» پەیدا دەبێ بە مەرجێك دژایەتییەکە هەر بمێنێ: هەرچی بەیتەکەی نالییە طیباقەکەی بەتاڵ کردووەتەوە، بەوەدا کە تۆزی بە عەبیر و بوخاری بە بوخوور داناوە. تۆ کە بە یەکێکت گوت: درۆی تۆ لە ڕاستبێژیی خەڵق مەردانەترە... درۆکە لەوە دەردەچێت خاوەنەکەی عەیبدار بکات.

بەیتی لاپەڕە ١٨٣، ئەمە دەقیەتی لە شەرحەکەدا:

شارێکە عەدل و گەرمە، لە جێگێکە خۆش و نەرم

بۆ دەفعی چاوەزارە دەڵێن شاری شارەزوور

ئنجا دەڵێ: شارێکە بە داد یاخود شارێکی تەخت و گەرمە...هتد.

چەندەی بمەوێ بۆم نالوێ «گەرم» بۆ مەدح بەکار بێت لە ئاست ئاوایی، هەر ئاواییەك بێت، چ جای سلێمانی کە ئەگەر گەرم بووایە لێی دەبوو بە عەیب.

من نووسیومە دوای ئاوایی پیرمەم بەوسەرە چیایە هەموارەوە، شاری سلێمانی، لە هەموو ئاوەدانییەکی کوردستانی عیراق، لەبارترە لە ڕووی خۆشی و، تا ڕادەیەکیش فێنکییەوە، ئنجا کراوەییەوە. لەو تێکستانەی بە پەراوێز لە شەرحەکەدا هێمایان بۆ کراوە، تەنها «کم» لە جیاتی «گەرم» وشەی «کەرەم» ی بەکار هێناوە. بەڵام کێشەکەی

ناتەواوە، ئەمەش دەقەکەیەتی: «شارێکە پڕ لە عەدل و کەرەم، جێیەکی خۆشی و بەزم». بەحری قەصیدەکە ١٤ بڕگەییە. ئەمیان ١٦ بڕگەییە، تەنانەت «خۆشی وو بەزم» کە پێداویستی کێشەکەیە، ئەگەر بشکرێتە «خۆشی و بەزم»، دیسانەوە ١٥ بڕگەی لێ دەمێنێتەوە. بەلای منەوە دەبێ بڵێین: «شارێکی عەدل و کەرەم جێگێکی خۆش و نەرم». ئیتر دەشێ «لە جێگایی»– «لە جێیێکی» پەسەند بکرێت، خۆم «لە جێیێکی» هەڵدەبژێرم؛ چونکە دەنگ دەداتەوە لەگەڵ «شارێکی»، ئەگینا «لە جێگایی»م هەڵدەبژارد. دەزانم لە ڕووی جیناسەوە «گەرم» و «نەرم» هاوکێشن بەڵام لە ڕووی واتای سەرلەبەری بەیتەکەوە بە زەرەر دەگەڕێت جگە لەوەی کە «عەدل» و «کەرەم» خزمترن بە یەکدی نەك «عەدل» و «گەرم» کە هیچ ئاشنایی نییە لە نێوانیاندا.

بەهەمە حاڵ، کە متمانە پەیدا نەبێ لە هەڵاواردنی یەکێك لەو تێکستانە، دەبێ هەموویان بخرێنە ڕوو، بگرە هی تازەش پەیدا بوو هەر دەبێ قبووڵ بکرێ؛ بەڵام ناشێ «گەرم» بۆ سلێمانی بە مەدح بڕوات، شازدە و پانزدە بڕگەییەکەش ئەگەر نەکرێتە ١٤ بڕگە هی سەلماندن نییە؛ بەڵام لەبەر نرخە بنەڕەتییەکەی، وشەی «کەرەم» تێیدا بەسەر هەمووواندا زاڵە و لێمان داوا دەکات ئوستادانە بیگونجێنین.

لە لاپەڕە ١٨٤دا بەیتی یەکەم:

ئەهلێکی وای هەیە کە هەموو ئەهلی دانشن

هەم ناظیمی عوقوودن و هەم ناظیری ئوموور

شەرحەکە سووکێك لێی بووەتەوە: لە ناظیمی عوقوود، هەر لایەنی مەهارەتی شاعیرانی لێ وەرگرتووە کە وەکوو ملوانکەی مرواری شیعر دەهۆننەوە و لە ناظیری ئوموووریش هەر ئەوە دەڵێ کە خەڵقەکە کاری دنیاییش ڕادەپەڕێنن. ناظیمی عوقوود جگە لە ملوانکە هۆنینەوە لایەنی ئیداری و ئابووریش بەخۆیەوە دەگرێ؛ چونکە «عقد»، هەموو مامڵەتی کڕین و فرۆشتن، تا دەگاتە «عقد الزواج» و کرێگرتەیی...و... هتد دەگرێتەوە. کە «ناظم» خەڵقی شاری سلێمانی بن نەك بە ڕەمەکی، بەڵکوو بە مەهارەتەوە ئەو کارانە ڕادەپەڕێنن. «ناظیری ئوموور»یش، لایەنی ئیدارە و ئاسایش دەگرێتەوە کە ئەوسا وەزیر پێی دەگوترا «ناظر»، بەو پێیە هەر مرۆیەی لە سلێمانی هەبێ، کارامەیی وەزیرێکی تێدایە... هەر تازە لە بەیتێکی پێشووتردا، خەڵقەکە یان وڵاتەکە و شارەکە بە عەدل ناوی هات، وێڕای کەرەم.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٨٤:

سەیرێ بکە لە بەرد و لە داری مەحەللەکان

دەورێ بدە بە پرسش و تەفتیش و خوار و ژوور

دەبوو بنووسرێ «... بە پرسش و تەفتیشی خوار و ژوور». ڕەنگە نالی «ی» بە دوا «تەفتیش»دا نە نووسیبێ، وەك فارسەکان نەیان دەنووسی، جا ئەگەر ئەو دەقەی بێ «ی». پەسەند بکرێ، دەبێ وەها بنووسرێ «... بە پرسش و تەفتیش، خوار و ژوور» کە لێرەدا «خوار و ژوور»، دەبنەوە بە ئاوەڵکار «ظرف»، بۆ «دەور، پرسش، تەفتیش» وەك کە بڵێی: «وڵات گەڕام، سەرلەبەر».

لە لاپەڕە ١٨٦، شەرحەکە «تەفریقەیی شۆڕش و نوشوور»ی پەسەند کردووە، بەڵام پێمان نالێ «و»ی عەطفی نێوان «شۆڕش» و «نوشوور» چ ڕۆڵێکی بینیوە لەو جوداکردنەوەی «شۆڕش» لە «نوشوور» و چۆن «شۆڕش» سەربەخۆ و «نوشوور»یش سەربەخۆ پەیدان کە دەزانین «نوشوور» زیندووبوونەوەی مردووانە، دوای بەرپابوونی قیامەت، شتێکیش نییە لەو حاڵەدا زاراوەی «شۆڕش»ی بۆ بەکار هاتبێت. شەرحەکە دەڵێ: نوشوور ڕۆژی قیامەتە کە هەموو زیندووان ئەمرن. کەچی هەموو مردوو، زیندوو دەبنەوە. ئەگەر «نوشوور»، حاڵەتی مردنی هەمووان بێت، تەفریقە و شۆڕشی لێ پەیدا نابێت. دەبێ نیوە بەیتەکەی وەها بێت:

یاخۆ بووە بە تەفریقەیی شۆڕشی نوشوور

هەر لەو لاپەڕەیەدا، شەرحەکە «ئەنجومەنی قوبوور» - «أنجُم قُبور، بە نووسینی عەرەبی» ی داناوە بە کۆی وشەی نەجم - «نجم»، بە واتای کۆی ئەستێرەکان یانی ئەستێران. دیارە «قبور»یش کۆی قەبرە... بەیتەکە ئەمە دەقیەتی:

«سەیوان» نەظیری گونبەدی کەیوانە سەبز و صاف

یاخۆ بووە بە دائیرەیی ئەنجومی قبوور؟

شەرحەکە وەهای داناوە، ئەستێرەی کەیوان «زوحەل» کە دەرکەوێ ئەستێرەی تر خۆ نانوێنێ... ئەمە لە حەقیقەتی لاداوە: دوو ئەستێرەی زوهرەو موشتەری لە زوحەل گەورەتر خۆ دەنوێنن، ئەستێرەی «مریخ»یش بە ١١ یان ١٢ساڵ جارێك زۆر لە ئەرز نزیك دەبێتەوە و لە موشتەری، گەورەتر دێتە بەرچاو؛ بەڵام وابزانم ناگاتە زوهرە. گونبەدی کەیوان شۆرەتی بەستووە کە دەڵێن، «ئەیوانی کەیوان»، ئیتر لەبەر هەر

سەبەبێك بێت كە من نایزانم و نەشمپرسیوە لە بارەیەوە.

وشەی «ئەنجوم –أنجم» یش هەم كۆی «نجم» بە واتای ئەستێرە و هەم كۆی «نجم» بە واتای داری وەك بەڵاڵووك و تیروێ ، دەبەخشێ. لێرەدا ئەنجوم بەم واتایەی داری كورت و باریك مناسبی «سەوز و صاف» دێت، بە عادەتیش قەبرستان زۆر و كەم داری لێ دەڕوێت. دەشگونجێ قەبرەكان بە پڕی لەسەر گردی سەیوانی «نەظیر»ی گونبەد كەیوان وەك ئاسمان خۆی بنوێنێ بەو شێوەیەی شەرحەكە بۆی چووە.

لە لاپەڕە ١٩١، وشەی «دەس بەندییانە» كە بۆ سەر و نارەوەن هاتووە بە وەصف، جگە لەوەی شەرحەكە دەڵێ:" وەك لاوانی هەڵپەڕكێ كەر دەستیان گرتووە دێن و دەچن"، حاڵەتێكی تریش بۆ ئەو درەختانە ڕادەگەیەنێ كە «بەندی – حەبس» بوونە، واتە بەندكراو؛ چونكە بە زەوییەوە بەندن، هاتوچۆكەشیان ئەوەیە كە با دەیانهێنێت و دەیانبات. هەر جارە لە خوێندنەوەی ئەم بەیتە وا دەوری هەڵدێین و ئەمە دەقیەتی، بە پێی ڕێنووسی شەرحەكە:

دەس بەندییانە دێن و دەچن سەر وو نارەوەن

یا حەڵقەیانە صۆفیی مل خوار و مەندەبوور

وەصفێكی كە سارتەر بۆ پەرژینی باغچەیەكی سیحرچن كردووە لە مێشكدا دەزرنگێتەوە. وەصفەكەم لەم تەرجەمەی عەرەبی بەم شێوەیە دیتووە:"وكان السیاج حركه خضراء كبیره مسمره أو موجه بحر تجمدت لحظه انتثارها". نالی، وەك بڵێی، سەرێكی لە دواڕۆژ خوار كردبێتەوە و ئەم «دەس بەندییانە...» ی بە دیاری بۆ بڵیمەتی وەك سارتەر بەجێ هێشتبێت... وەی كاشكی سارتەر ئەم وێنەكێشییەی نالی بدیتایە یان خێرخوازێكی ئەم ڕۆژگارە زەینی ئودەبای ئیمڕۆی فەرەنسی بەلایەوە بادابایەوە...

هەر لە لاپەڕە ١٩١، بەیتی دووەم كە ئەمە دەقیەتی:

مەیلێ بكە لە سەبزە درەختانی مەدرەسە

ئەوراقیان موقەددیمەیی شینە یا نە سوور

واتایەكی وردی زێدە هونەراویی نالی تێدایە، شەرحەكە بۆی نەچووە. چی لێرەدا ڕوونی دەكەمەوە لەو شەرحەدا، وابزانم لای كەسی دیكەش، نییە: لە دەستەواژەی «موقەددیمەیی شینە یا نە سوور» دا هەر یەكێك لە «شین» و «سوور» دوو واتای

لێکتر جودای هەیە کە بە دوا «ئەوراق» دا دێن و وەصفی دەکەن. وشەی «شین»، بە واتای ڕەنگی شین، مناسبی گەڵا و گیا و درەختە وەك کە دەگوترێ: شینایی، شیناوورد، درەختی شین، هەمیسان شین بە واتای تازیە و خەفەتباری دێت و دەگوترێ: «شین و شەپۆر». وشەی «سوور»یش بە واتای ڕەنگی سوور کە مناسبی سوورهەڵگەڕانی پەلکی دارە لە پاییزدا. واتای دووەمی «سوور»یش شادی و کەیفە: حاجی قادر دەڵێ: «تەماعی سووری نەبێ کەس لە ژێر چادری شین». وشەی «سوورانە» ش کە سەرەك عەشیرەت یاخود برا گەورەی دەسەڵاتدار لە مارەبڕانەی بووك وەری دەگرت، دەکاتەوە مزەی شادی. «چارشەنبە سووری»ش، ئەو سەیران و چوونە دەری ئەهلی شاری وەك هەولێر و کەرکووك کە زۆریان تورکی زمان بوون لە ڕۆژی چارشەممۆی بەهاراندا دەیان کرد، بوو بە زاراوە.

ئنجا ئەگەر لە وشەی «شین»، سەوزایی درەخت و گیاوگۆڵ مەبەست بێ، «سوور» دەبێتە دەمی گەڵاڕێزانی پاییز. ئەگەر لە «شین» تازیە مەبەست بێ «سوور» دەبێتە کەیف و شادی... دەبێ بشڵێم «موقەددیمەیی شین» لە بەرانبەر سوورهەڵگەڕانی گەڵای دەمەو پاییزدا دەبێتە هێما بۆ دەرەبەهار.

لە لاپەڕە ١٩٦، ئەم بەیتە:

زارم وەکو هیلال و نەحیفم وەکو خەیاڵ

ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خوطوور

بەلای ڕای منەوە بەشێکی مەتانەت و وردەکاری لە دەست داوە: دەبوو لە جیاتی «هیلال» وشەی «خیلال» هەڵبژێرێت کە پووشکەی ددان کۆڵینەوەیە. بەر لە هەموو شتێك دەزانین وشەی «نەحیف – بە واتای لەڕ، لاواز» لەگەڵ پووشکە دەڵێی جمرانەن. ئەگەر لە جیاتی «نەحیف» وشەی «خەفیف» هاتبایە باشتر لەگەڵ «خەیاڵ» دەگونجا. «خیلال» پڕ بەپێستی واتا و داخوازیی «ئایا دەکەومە زار» ە لە نیوەبەیتی دووەمدا؛ چونکە تاکە سوودی مرۆ لە خیلال ئەوەیە دەکەوێتە زار بۆ ددان کۆڵینەوە. ئنجا «خیلال» و «هیلال» هاوئاهەنگ و یەککێشن لە چەژی مۆسیقای شیعردا تەواو شیرنن. کە «خیلال» بۆ «زار» بێت، دەمێنێتەوە «هیلال» بۆ واتای «بەدڵدا دەکەم خوطوور». لە بەیتەکەدا «هیلال» وەصف کراوە بە «زار» کە بێتینی و سستیش ڕادەگەیەنێ. لە ڕێی فەننی «استخدام»ـەوە بۆ «خیلال» ڕۆیشت کە واتاکانی «دەم» لە واتاکانی «زار»

مناسبی «خیلال»ـە. ئەم جارە هەم لە واتای «زەعیفی و سستی» ی وشەکەوە و هەم لە شکڵی هیلالی باریك و خەمیدە و هەم لە تێکڕای واتای دڵبزوێنی بەیتەکەوە، جێی خۆیەتی نالی بپرسێت: ئایا بە دڵدا دەکا خطوور؟ هیلالیش یەکێکە لە جورمە ئاسمانییەکانی نیگاڕاکێش کە لە سەروبنی مانگدا بەدەر دەکەوێت و خەیاڵچەسپ دەبێ.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٩٧ یەك تێبینی هەیە لەوەدا کە شەرحەکە بەو لایەدا نەچووە کە زاراوەی «مەصڵحەت تەوەققوفە»، کتێبگرەوە و ئەوانەی ویفقی ئیمامی غەزالی پێڕەوی دەکەن، بەکاری دەهێنن لە خوێندنەوەی بەسەرهات و بەخت، تەنانەت لە موناسەبەیەکدا مەرحووم مەلا ڕاجی ساڵی ١٩٤٧ حیسابێکی کتێب گرتنەوەو ویفقی بۆ لێك دامەوە بۆ بەرژەوەندێکی ئەو دەمەم «کە ئاشکرام نەکرد بۆی» گوتی: مەصلەحەت لە تەوەققوفدایە. گوتم ئەی چ دەڵێی لە ئاست هەلێکی دووەمی وەك هینەکەی ئێستا؟ سەر لە نوێ ڕاما لە کتێبەکە و گوتی: مەصلەحەتی ئێستات کۆسپی لە پێشدا نییە. هەردوو قسەی گەیشتە جێ... خوێنەر وانەزانێ من کابرایەکی جنۆکاویم: مەجلیسەکەمان گەرموگوڕێکی کرمانجانە بوو لە دێی پێبازۆك، مەلا ڕاجیش بولبولی مەجلیسەکە بوو، لە هەموو بابەتێکەوە دەدواین، یەك لەو بابەتانە، فاڵ و بەخت و تالع. چەند کەسانێك کتێبیان پێ گرتەوە منیش بێ ئەوەی پشت ببەستم بە چەند و چۆنی وەڵامەکانی، وەك پلاری کوێری، پرسەکەم پێ کرد، بابڵێین ڕێکەوت بوو یان هەر جۆرێك بوو کتێبەکەی ڕاستی خوێندەوە. با ئەوەش بڵێم: سێر ئۆلیڤەر لۆج، زانای مەزنی ئینگلیز لە دەمی گەنجایەتی ڕەسیوی پێشبینییەکی ئافرەتە قەرەجێك لە ئیلحادەوەی هێنایە سەر باوەڕ بە غەیب، مەبەستیش لە غەیب بەهەشت و جەهەننەم نییە، بەڵکوو ئەو هەست و سۆزەی زێدە پەنامی دەروونە کە زۆر جاران ڕاست دەردەچێت و پێوەندییەکی بە فیزیا و کیمیا و فەلەکەوە... نییە.

غەزەلی «سەیلی هیجرەت»، لاپەڕە ٢٠١، لە بار تەبیاتی من، بۆ نالی کورت دەهێنێ، هەرچەندە ناوناوە هەناسەی باغی نالی تێدا هەست پێ دەکرێ، بەتایبەتی کە نیوەبەیتی یەکەمی دێڕە شیعری پێنجەم لەم دەقەدا:

دڵ موشەببەك بوو لەبەر ئێشان و نێشانی موژەت

ئیشی چاو بوو بۆیە هێند گریام و خوێنی کەوتە سەر

هەر خۆیەتی لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٥٧٦دا هاتووە:

دڵ موشەببەك بوو لەبەر ئێشانی نیشانی موژەت

حەیفە قوربان! ئاخر ئەم نیشانەیی شانی هەیە

هاتنی نیودێڕە شیعر لە دوو غەزەلدا دەشێ هی خاوەن هەردوو غەزەل بێت و ڕێشی تێدەچێ شاعیرێکی لەخۆ ڕازی بۆ بەڵگەی لێهاتوویی خۆی بەیت و نیوەبەیتی چڕو پڕی غەیری خۆی خستبێتە شیعری خۆیەوە. بە عادەت شاعیر لە حاڵێکدا بیەوێ دێڕێك و نیودێڕێك دووبارە بکاتەوە لێی چاوەڕوان دەکرێ، هەوڵی دووەم جاری هی هەوەڵ جار بەجێ بهێڵێتەوە دەنا دەبێتە خۆ سووك کردن. لێرەدا دیارە بەیتەکەی لاپەڕە ٥٧٦ بە مەودا لە بەیتی لاپەڕە ٢٠٢ پێش کەوتووەتەوە. بەڕاستی سەرلەبەری غەزەلی دووەم هەمان مەودا لە سەرلەبەری غەزەلی لاپەڕە ٢٠٢ تێپەڕیوە. بێگومان ئەمەی یەکەم شوێن پێی غەزەلی دواتری هەڵگرتووەتەوە کە دەبینین، وێڕای ئەم نیوە بەیتەی خوازرایەوە، بە زۆری دەوری گریان و دڵ و چاو هەڵدێت وەك غەزەلی دووەم . بەهەمەحاڵ، من قەناعەتی خۆم دەردەبڕم، بێ ئەوەی بەڵگەی کۆنکرێتیم بە دەستەوە بێت. وەك دەشزانین غەزەلی ئەوتۆ کەوتووەتە دیوانی نالییەوە، بەهیچ پێوانەیەك لە نالی ناوەشێتەوە، تەنانەت غەزەلی «ئەو سیلسیلە وا مێشکی خەتا نێوی براوە» کە لەوانە نییە پێی بگوترێ لاواز، نیسبەتی وەلای کەیفی دەدرێت و لە دەستنووساندا بۆ ئەو حیساب کراوە، دووریش نابینم ڕایەکەم ڕاست بێ، بگرە دەیسەلمێنم... قسەم زۆرن لێرەدا لێی دەبڕمەوە.

هەر چۆنێك بێت، دەبوو هەردوو نیوەبەیت، واتە هی لاپەڕە ٢٠٢ و لاپەڕە ٥٧٦ یەك جۆرە دەقیان هەبێ؛ چونکە ئەو هێندە جوداوازییە لە دەقەکانیان، خزمەتی هیچ مەبەستێکی نەکردووە. دەشبێ بڵێم غەزەلی لاپەڕە ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٣ شەڕێکی نێوان چاو و دڵ دەگێڕێتەوە، شەرحەکەش باسی کردووە، ئەمما پێویستە بگوترێ، ئەم جۆرە شەڕەم بیستووە، لە دوو گۆرانیی میصری، یەکێکیان هی کەلسوومە، ئەوی تریان هی نەجات عەلی، سەرەتای عومری گۆرانی گوتنی: یەکەمیان «ان کنت أسامح» دووەمیان، «العین وقلبی» بەشێوە ئاخاوتنی بازاڕی نەك نەحوی.

لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٠٤، «شەوی بەهاری جوانی» دەبوو «جەوانی» بنووسرێ؛ چونکە بێگومان نالی و نووسەرانی سەردەمی ئەو کە نووسیویانە «جوانی»، مەبەستیان شکڵ و شەمایل نەبوو، بەڵکوو جحێڵی بوو، لەو شوێنانەدا کە

مەسەلەی «جوانی» لە گۆڕێدا نەبووە. هەر وەك لە «کەمال»، کەمالیان مەبەس بووە، هەروەهاش لە «شەوی بەهاری جوانی» جەوانی مەتڵەبە. حاجی قادریش کە دەڵێ «پەرچەم و فێسی کەچی تۆ ئەی جوان»، هەر کوڕی جحێڵی مەقسەد بووە. وشەی «پایز» لە نیوەدێڕی دووەمدا دەبێ «پاییز» بێ ئەگەر نا شیعرەکە لەنگ دەبێ.

لە بەیتی دووەمدا، دەبێ بنووسرێ، «چ شەو چ ڕۆژی وەهای کورتی لەهو و لەعبی میزاح»، نەك «چ ڕۆژ» لەبەر کێشی بەیتەکە چونکە لە١٥ بڕگەوە دەبێتە ١٤ بڕگە. ئەگەر لە کۆتایی بەیتەکە، بڕگە کەم بکات، ئەم بەحرە ناشێوێ وەك کە بڵێین «لەهو و لەعبی ماح». لە بەیتی دواتردا وشەی «تەقصیر»، ئەم کارەی کردووە، لەوانەیە «تەقصیر» وەیا «کەچەشیر» وەیا «دەمەتیر»... بێ و بڕگەکان بکاتەوە ١٥ بڕگە. قەصیدەی «النهر المتجمد»ی میخائیل نەعیمە، بەیتەکانی هەڵدەگرن لە بیست بڕگە تا ١٦ بڕگە بن. ئەو وشەیەی «پایز» لە کۆتایی بەیتی ئەم بەحرە دەست نادات دەبێت «پاییز»بێ تەنانەت لە قسەکردنیشدا ناشێ بگوترێ «پایز»، مەگەر بە یارمەتیی وشەیەکی تر بە دوایدا بێت وەك: پایزەکات... حیکایەتی تەفعیلە و بڕگەی بەحری شیعری عەرەبی درێژخایێنە و لەگەڵ فۆنەتیك تێکەڵ دەبێت... و هتد دەقی بەیتەکە ئەمەیە:

چ شەو چ ڕۆژ؟ وەها کورتی لەهو و لەعب و میزاح

کە هەردوو وەك یەکەچوون بە نەغمەیی بەم و زیر

لە شەرحدا «یەکەچوون» بە «یەك ئەچوون» لێك دراوەتەوە و ڕاستیشی بۆ چووە؛ بەڵام شتێکی گرنگ هەیە لەو یەکچوونییەدا شەرح نەدراوە.

دەزانین لە ساڵدا دوو جاران شەو و ڕۆژ دەبنە دوازدە سەعاتی، بەڵام دیسانەوە یەکچوونییەکە پەیدایە لەوەدا کە شەو و ڕۆژ بە نۆرە کورت و درێژ دەبنەوە و پێکەڵپێکن. لە لایەن «نەغمەی بەم و زیر»ەوە کە یەکیان دەنگی بەرز و ئەوی دیکەیان دەنگی نزمە، دیسان یەکچوونییەکە لەو نۆرە کردنەی کورتبوون و درێژبوونی شەو و ڕۆژ، پەیدا دەبێتەوە: جارێکیان ڕۆژ بەم و شەو زیرە، جاری دووەم شەو بەم و ڕۆژ زیرە. [یەکەچوونن: وەزنی بەیتەکە ڕاست دەکاتەوە].

لە بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٢٠٦ وشەی «سوجدە»، هاتووەو لە لاپەڕە ٢٠٧ دووبارە بووەتەوە. ڕاستیی وشەکە «سەجدە»یە نەك «سوجدە»، سوورەتێکی قورئانیشە، ژمارە ٣٢ی دراوەتێ لە نێوان دوو سوورەتی «لقمان» و «الاحزاب»دا.

لە ئاست شەرحی بەیتی لاپەڕە ٢٠٧:

وەکو نەهاری بەهاری درێژ و پایزی کورت

ئەمەل گەلێك و طەویل و، عەمەل کەمێك و قەصیر

شەرحەکە لەفف و نەشری موڕەتتەبی باس کردووە لە نێوان دوو کەرتی نیوەبەیتی یەکەم و دوو کەرتی نیوەبەیتی دووەمداو باشیشی پێکاوە؛ بەڵام لە شتێك بێ دەنگە: هەرچی درێژایی «نەهاری بەهار» و کورتیی «نەهاری پاییز»ە، سروشتییە و یەك «بعد»ی هەیە، ئەویش مەودا و مەسافە. ئەمما «ئەمەل» و «عەمەل» کە لە نالییەوە هەڵدەقوڵن، جگە لە «طەویل» پۆزایی «گەلێك» و جگە لە «قەصیر» پۆزایی «کەمێك»یشی لەگەڵ دایە. لێرەدا نالی پتر خۆ دەشکێنێتەوە لەوەی بۆی قەرەردادە کردووە. زێدە مەهارەتی نالی لەم نوکتەیەدایە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٠٨:

غوباری ئەو شەو و ڕۆژەن ڕدێنی ماش و برنج

کە تێکەڵن شەبەهی صوبح و شام و شیر و قیر

شەرح دراوە کە چۆن ڕدێنی ماش و برنج «... مووی ڕەش و سپی تیا تێکەڵ بووە، وەك تێکەڵیی «بەیانی» و «ئێوارە»؛ واتە شەو و ڕۆژ و، لەیەکەوە نزیکیی «شیر» و «قیر» کە بە دیمەن تەنها تیپێکیان لە یەك جیایە و لە ڕاستیشدا یەکێکیان سپی و ئەویان ڕەشە». ڕاستییەکەی ، نالی نەهاتووە "لە یەکەوە نزیکیی شیر و قیر" باس بکات، بەڵکوو مەبەسیەتی تێکەڵبوونی شیر و قیر وەك تێکەڵبوونی شەو و ڕۆژ ڕەنگ بدەنەوە وەك ڕەنگی ڕدێنی ماش و برنج، مەسەلەکەش هێند ئاشکرایە بە دوا کەوتنی ناوێ.

لەو شەرحەی بۆ بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٠٨ دراوە، نائارامم: نازانین «هەموو موو» و «لەسەر» و «مونەووەر»، ئایا چۆناوچۆنی نووسراون؛ چونکە لەسەردەمی نالی «هەموو» هەر «همو»، دەنووسرا ئنجا ئەگەر «مو»ی بە دوادا هاتبێت ببێتە «همومو» ئایا «هموم»ی عەرەبی پەیدا دەکات یان نا.

«لەسەر» کە «لە سر» بنووسرێ بە چ مەعلووم «لە سیرر، سِرّ» مەتڵەب نییە؟ کێ دەڵێ «مونەووەر» کە «منور» بنووسرێت، نابێتە «مونەوویرش»؟ خولاسە پشت بەو خوێندنەوەیەی خاوەن تێکستەکان بۆی چوون، نابەسترێ و مانای بەیتەکە وەزەحمەت دەکەوێ. چەند بەیتەکەی تری ئەو قەصیدەیە بایی دڵنیایی خوێنەر نیشانیان پێکاوە.

شەرحەکە «سپی نەذیر»ی لێ قبووڵ دەکەم بە هەدیەیێکی گرانبەها.

قەصیدە تورکییەکە دەمێنێتەوە بۆ تێوەڕامان: بەیتی یەکەمی لە لاپەڕە ٢١٧ و بەیتی دەوومی لاپەڕە ٢١٨ قافیەکەیان وشەی «یر»ە بە واتای جێگە. «یر»ی یەکەم وشەی «نیجە»ی پێش کەوتووە. وەك بزانم ئەم وشەیە بە واتای «چۆن» دێت نەك «چەند»، وەك لە شەرحەکەدا بۆی چووە، ئنجا نەشمبیستووە وشەکە لە وتوێژی ئەدیبانەدا، بەکار هاتبێت و ئەمە دەڵێم، زۆریش ئاگاداری سەروبەری ئاخاوتنی تورکی نیم. بەڵام لە ئاست دێڕی سێیەمی لاپەڕە ٢١٨ دا، یەك تێبینیم هەیە، بەیتەکە وەها ڕۆیشتووە:

عکس زولفك قدحی دیدەی گریانمدە

نشئەی سنبل تر شیوەی نیلوفری وار

من وای بۆ دەچم کە لەوانەیە وشەی «قدح» بە ئەسڵ «قەزح» بووبێت؛ چونکە قوزەح ڕەنگێکە لەگەڵ سونبولی تەڕ و نەیلووفەڕی چاوی بە فرمێسك، دەگونجێ.

دەشبوو، قەصیدەکە بە یەك جۆرە ڕێنووس بێت نەك «شیوەی» لەتەك «سنبل تر» و «نشئەی» هەڕەمەیی بنووسرێن. ئنجا «زولفك» کۆنە ڕێنووسی تورکی بەکارهێناوە کە بە «زولفن» دەخوێندرێتەوە.

بەیتە تورکییەکەی لاپەڕە ٢١٩:

نفس ساعت گیبی ایشلرسە گریاد ایلە طاعتدر

بر انك قورمەسی پیریولنە احیای ساعتدر

لە واتای «احیای ساعت» دوو جۆر لێکدانەوە کراوە، یەکیان بە مەعنای کات (واتە زیندووکردنەوەی شەو بە تاعەت). دووەمیان زیندووکردنەوەی سەعاتەکە خۆی. وابزانم، واتای سێیەمی هەیە کە «قیامەت» ڕادەگەیەنێ، تاعەتەکە درێژ دەکاتەوە هەتا ئەو ڕۆژە. لە ئایەتی «ان الساعە آتیە لاریب فیها» و حەدیثی «جئت والساعە کهاتین»، وشەکە قیامەتی لێ مەبەستە. ئەو حەقەشم هەیە، بڵێم کە لە بەیتەکەدا، چ هێمایەکی ئەوتۆ نەبێ وشەکە بۆ شەو بباتەوە، مەگەر عادەتی سلووکی شەوانە کە لەلاوە دەزانین هەیە، ماناکەی «قیامەت»، حەوجە بە پاڕانەوە نییە بۆی تا قبووڵ بکرێت، وەك مووی لووت بە لمبۆزی بەیتەکەوە دەنووسێ.

لە لاپەڕە ٢٢١ بەیتی یەکەمی غەزەلەکە:

خاو و بێ خاوی دو زولفی خاوم ئەز

چاوە چاوی یەك غەزالە چاوم ئەز

بەداخەوە فاتیحی جوانەمەرگ، هێمای بۆ ئەو لێکدانەوەی من ڕوونم کردەوە بۆی، نەکردووە، ڕێی هەبوو ئیشارەتێکی بۆ بکات، وەك بۆ لێکدانەوەکەی مامۆستا شوکری کردووە. ئەوەی من بۆی چووم و لە بەرایی ئەم نووسینەدا باسم کردووە، وردەکاری و گەوهەرچنیی نالی دەردەخات، چی دەمێنێتەوە لە واتای ئاشکرای وشەکان، شتێکی عادەتی و جوانە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٢٢٢:

ناری سینەم گەر نەبێ غەرقم ئەمن

ئاوی چاوم گەر نەبێ سووتاوم ئەز

لە شەرحەکەدا، ڕاستە واتای وشەکان لێکدراوەتەوە. وابزانم لە «چەپکێك لە...» یان لە وتووێژدا، لایەنێکی گرنگی شرایەوەی بەیتەکەم ڕوون کردووەتەوە، ڕەنگە بۆ فاتیحیشم دەور کردبێتەوە: ئەم بەیتە یەکسەر لە بەیتێکی تەصەوفی عەرەبی وەرگیراوە ئەمە دەقیەتی:

فلولا زفيری اغرقتنی ادمعی

ولولا دموعی احرقتنی زفرتی

واشدەزانم بەیتەکە هی «بوصیری»ی خاوەن «بردیە و هەمزیە»یە.

نالی لە خواستنەوەی واتای ئەم بەیتەدا مەهارەتێکی سەیری نواندووە:

کە دەڵێ «ناری سینەم گەر نەبێ غەرقم»، هۆی غەرقبوونەکەت پێ ناڵێ تا لە نیوەبەیتی دووەمدا «ئاوی چاوم» دێت نوکتەکەت بۆ ئاشکرا دەکات. لەم نیوەدێڕەی دووەمیشدا کە دەڵێ، «سووتاوم ئەز»، هۆی سووتان دیار نییە، دەبێ بچیتەوە بۆ میصرەعی یەکەم، وا لە وێدا «ناری سینەم»ی بۆ ساز داویت: ئەم هێنان و بردنەی نیگا و زەینی خوێنەر لە بەر و دوای بەیتەکە بۆ وەدەستهێنانی تەواوی واتاکەی هەر لە شاسواری وەکوو نالی دەوەشێتەوە، سەیریش لەوەدایە کە ئەم سیحرکارییە، نەك هیچی زیادی تێ نەچووە، بەڵکوو بە لێگلدانەوە و شاردنەوە و خامۆشیی بڵیمەتی و مەهارەتەکە و جوانیی بەیتەکە ساز بووە. هەرچی بەیتەکەی بوصیرییە لە هەر

نیوەبەیتدا، هۆی دیاردەکەی بە دەستەوە داوە وەك بڵێی نیوەبەیتەکان خۆیانیان بەتاڵ کردووەتەوە لە چاو ئەوەی نالی کردوویەتی.

لە ئاست بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٢٢:

غەیری زوڵفی تۆ کە ڕشتەی عومرمە

دەست لە «مافیها»ی زەمان بڕیاوم ئەز

شەرحەکە دەڵێ: ئەگەر زوڵفی یار نەبێ، کە هەناسە هەناسەی عومری شاعیر بە یەکەوە ئەبەستێ، هەر هەناسەیەکی بگری، دوا هەناسە ئەبێ و، پەیوەندی بە شتێکی ترەوە نابێ بە دوای ئەودا بێ.

من وەهای بۆ ناچم: نالی دەڵێ زوڵفەکەی یار ڕشتەی عومرمە، عومریش زەمانە و لەگەڵ ڕۆژانی تەمەنی هاوجینسە کە شەو و ڕۆژیش هەر زەمانن. جگە لەمە: دەکرا بگوترێ لێدانی دڵی بەو ڕشتەیە بەستراوە، هەر نەبێ لێدانی دڵ و خوێنەکە و دەمارەکان، هەمووی بەشێکی وجوودی شاعیرن، کەچی بای هەناسە لاوەکییە و ناویشی نەهاتووە یاخود، خوردتری بکەینەوە، زوڵفەکەش لە بەیتەکەدا نەلەراوەتەوە، هەتا تارمایی با بێتە خەیاڵمان. لەمانە هەموو تێپەڕ کەین: نالی بە ئیصرارەوە سوورە لەسەر هێندێ کە لە هەموو دنیا غەیری عومرەکەی کە بریتییە لە زەمان، شتێکی دیکەی مەبەست نییە، ئەویش لە قودسیەتی ئەو زوڵفەیە کە ئەجزای عومری بەیەکەوە دەبەستێتەوە. لێرەدا تێبینییەکی گرنگ هەیە واتاکە خەستتر دەکاتەوە: نالی زەمان و عومر و ڕشتەی زوڵفی، وەها تێك بەستووە و لێی گرێ داون کە موحتاجی فکرەی هەناسە نەمێنێ وەك ئەوەی کە هەناسە ڕابگرێت بۆ چەند دەقیقە زوڵفەکە پێوەندیی ڕشتە و عومرەکە بەردەوام دەکات، هەر زوڵفەکە بڕا، عومرەکە دەبڕێ، کە دیتمان هەناسە بڕا و عومر بەردەوام بوو. خولاسە و بێگومان نالی، بۆ دەوامەی عومری، چاوی بڕیوەتە زوڵف، لەوە بەولاوە «مافیهای زەمان»ی مەبەست نییە.

لە بارەی «مافیها»ی زەمانەوە کە شەرحەکە دەڵێ، دەبوو «مافیە» بێ؛ چونکە زەمان نێرە نەك مێ، گلەییم لەو تێبینییەی شەرحەکە نییە، هەرچەند دڵم دابین نەبووە، بە سەلماندنی سەهووی نالی لە ئاست نێری و مێیی زەمانەوە، بەڵام خۆم لێ کەڕ دەکرد، هەتا ئەمڕۆکە، ڕێکەوتی ١٧-٣-١٩٩٦، کە بە نووسینەکەی خۆمدا دەهاتمەوە، بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەیەکی کردبێتم، لە هێکڕا شەبەنگی واتایەك بە زەینمدا هات، ئەو

گرفتەی دەڕەواندەوە. نالی کە دەڵێ «دەست لە مافیهای زەمان»، وشەی دەست دەکاتە مەرجەعی ڕاناوی «ها»ی مێیینە کە لە عەرەبیدا «ید – دەست» مێیە. ئەو «ما» یەی بە «اسم موصول» دەناسرێ و ئەو شتانە دەگرێتەوە، لە ناو دەستی نالیدان، هەمووی هی زەمانن، واتە هەر شتێکی سەر بە زەمان بێ و پێوەندییەکی، هەر چۆنێك بێ، بە نالییەوە هەبێ، نالی دەستی خۆی بڕیوە لەو شتانە. ئنجا کە دەستی نالی بڕا لە زەمانە، هەردەمێنێتەوە زوڵفەکەی یار کە ڕشتەی عومریەتی. بەو پێیە عومری نالی بە زەمانەوە بەند نییە، هەر ڕشتەی زوڵفەکە، بەردەوامی کردووە و دەیکات، چ کاتێك ڕشتەکە پسا، نالی بە مردوو حیسابە.

لە ئاست بەیتی کۆتایی غەزەلەکە لە لاپەڕە ٢٢٣:

ئەی ڕەفیقان! صوحبەتی نالی مەکەن

بۆچ؟ کە من لەوڕا وەکوو بەدناوم ئەز

خۆزی تێکستی دیکەی ئەم بەیتەش لە دەستدا دەبوو: من دیتوومە «گەلێ بەدناوم ئەز» هاتووە. جگە لەم وشەیە هی دیکەشم دیتووە جودا لەم تێکستە؛ بەڵام نایەتەوە بیرم، ئەمما دەزانم «لەوڕا»ی تێدا نەبوە. ئەم «لەوڕا»یە لە نێوان فەقێیاندا، کاتی دەرس وەیا موناقەشە، دەبیسترا نەك بە واتای «لێرەدا»، بەڵکوو بە واتای «چونکی». ڕاستییەکەی نیوەبەیتی دووەم، جێی متمانە نییە و ناقۆڵایشە، مۆسیقای شیعری تێدا نییە. «کە من لەوڕا وەکوو» بەهیچ پێوانەیەك لە قەبەڵ نالی، بگرە چ شاعیرێکی دامەزراو، ناکرێت. هەر نەبایە «بۆچ کە لەوڕا من وەکوو بەدناوم ئەز»، کەمێکی ناقۆڵاییەکی لادەبرد، هەرچەند هاتنی «من» لەگەڵ «ئەز»، بۆ هەڵنانی یەك جوملە لە گەپی منداڵ دەکات کە حەزی چووبێتە «ئەز». «وەکوو بەدناو»، هۆی نەسیحەتەکەی بێهێز کردووە؛ چونکە «وەکوو» بۆ تەشبیهە، دەستووری «قاعدە التشبیە نقصان مایحکی» لە بەد ناوییەکە دادەشکێنێ. ئەم بەیتە بە هیچ جۆرێك و لە هیچ ڕوویێکەوە، کەڵکی شیعریی پێوە نییە.

لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٢٤:

هەی کەرێکم بوو چ پەیکەر؟...

شەرحەکە دەڵێ «چو پەیکەر...»، ڕاستە بە واتای «وەك پەیکەر» ، هەموو نوسخەکان چ پەیکەریان نووسیوە و بەهەڵەدا چوون. کەچی شەرحەکە لە سەهوودایە؛ چونکە «چ

پەیکەر» ڕازی نییە ئەو کەرە وەك پەیکەر بێ، دەیەوێ پەیکەرێکی سەرسووڕهێن و دەگمەن و بێمانەند بێت، وەك کە دەڵێی: چ بلیمەتێك!! چ نازدارێك!! چ ئافەتێك!!.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٢٥ کە ئەمە دەقیەتی لە کتێبەکەدا

بن زگ و جەبهەت سپی، کلك ئێستر و دامەن سیا

یەککە تاز و، سێ بڕ و، دوو باد و شەش دانگ و درێژ

بەلای منەوە لە تێکڕای تێکستەکانی دامەنی لاپەڕەکە، بەیتەکە بەم شکڵە، ڕاست دەردەچێ:

بن زك و جەبهەت سپی، کلك و سەر و دامەن سیا

یەککە تاز و، دوو بڕ و سێ باد و شەش دانگ و درێژ

«کلك ئێستر»، لە بەیتی سێیەمی لاپەڕەکە هاتووە، ناشێ لە مەودای وەها کورتدا، دوو جاران بگوترێتەوە. ئەو ژمارانەش «یەك، دوو،سێ، شەش» بە دوا یەکتردا بێن نەك «یەك، سێ، دوو...».

لەبەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٢٦ «لاکین بێ کرێژ»، دوورە لە زەوقی شاعیرانی کورد، هەر نەبا «لێکین» بووایە، وەك حاجی قادر دەڵێ:«نەزەربازن وەلێکین دوور بە دووری». بەڵام بێگومان، «ئەمما بێ کرێژ» لە بارترە، وەك لە هەندێ تێکستدا هاتووە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٣٨:

ئەی دڵ! خەراجی حاصڵی ظوڵماتی بەحر و بەڕ

میراتی ئیعتیبارە لە فرزەندی فەیلەقووس

شەرحەکە «فرزەندی فەیلەقووس»ی بە ئەسکەندەری مەکدۆنی، لێك داوەتەوە: وا دەزانم مەبەستی ئەسکەندەری زولقەرنەینی ناو کتێبی ئەسکەندەر نامەیە کە گۆیا هەموو دنیای گرتووە بە تاریك و ڕووناکیەوە. دەشڵێ: «ئەوەی بۆ بنیادەم دەمێنێتەوە، تەنها ئەو میراتەیە کە لە پێشینان بۆمان ماوەتەوە...» وەك بۆی دەچم مەبەسی نالی ئەوەیە کە «ئیعتیبار»؛ واتە عیبرەت و پەند وەرگرتن لە جیهانگیریی ئەسکەندەر، تەنها میراتێکە بۆمان ماوەتەوە، هەرچی «خەراجی حاصڵی ظولماتی بەحر و بەڕ» هەیە، لەوەی زولقەرنەین وەری گرتووە لەو عیبرەتە بەولاوە هیچی نەماوە و نامێنێ.

لە لاپەڕە ٢٤٧، بەیتی کۆتاییی غەزەلەکە ئەمەیە:

یــا گــەدایــێکــە غــەنــی، یــا پــادشاهــێکــە فــەقــیــر

لەم دووە خاڵیـی نییە نالـی لـە ڕووی حەددی وەسەط

شەرحەکە وەهای بۆچووە کە نالـی خۆی بە «گەدای غەنـی»داناوە، هەرچەند پاتەوپات دەری نەبڕیوە، گۆیا بەیتەکە ڕادەگەیەنێ کە نالـی یا دەبێ خۆ بە دەسەڵاتدارەوە هەڵنەواسێ و هەژاری ماڵـی دنیا بێ؛ بەلام لە دەروونـدا ساماندار بێ، یان دەبێ خۆی سووك و بێ سەنگ بکات تاکوو لە بارەی ژیانـی ماددیەوە وەك پاشا بژیت.

ئەم شەرحە عەکسـی مەبەس و واتای بەیتەکەیە؛ چونکە گەدای غەنـی دەکاتەوە بێ سەروەتــیــی دنــیــایــی و دەوڵــەمــەنــدیــی دڵ و دەروون. پــاشای فەقیریش دەکاتەوە دەوڵەمەندی دڵ و دەروون و دەسبەتاڵ لە ماڵـی دنیا: گەدای غەنـی و پاشای فەقیر پێکەڵپێکن؛ چونکە گەدا فەقیرە و غەنـی پاشایە.

لە بەیتـی یەکەمـی لاپەڕە ٢٤٨، وشەی «مەحاڵ» نووسراوە. وا دەزانم «محال» بە «موحال» دەنووسرێت. لە بەیتـی دووەمدا:

مەعنایـی نوور و ظوڵمەت و نەشری حەیات و مەوت

بوو، ڕوو و زوڵف و ڕۆژی ویصال و شەوقـی فیراق

شەرحەکە بەیتەکەی لە قەبەڵ پێوەندیـی نێوان نالـی خۆی و خۆشەویستەکەی کردووە... ڕاستییەکەی، واتای بەیتییەکە تێکڕای خەڵق و جیهانـی بەرین دەگرێتەوە کە نالیشی بەردەکەوێت. نوکتەیەکـی زێدە گەورەش لە دەقەکەدا شرایەوەیە: هەرچـی «ڕوو» و «زوڵف»ـە تەنها «نوور» و «ظوڵمەت» دەگرنەوە. هەرچـی «ڕۆژی ویصال» و «شەوی فیراق» ـە سەر لەبەری نوور و ظوڵمەت و نەشری حەیات و مەوت دەگرنەوە: ڕۆژی ویصال کە نەشری حەیاتە لە هەمان کاتدا نوورە. شەوی فیراق کە مەوتە ئەویش لە هەمان کاتدا ظوڵمەتە. سیڕڕی ئەم گرنگییەش لەوەدایە کە ویصال جگە لە دیتنـی یار لەزەتـی گەورەتری تێدایە کە گەیاندنە جێـی ئارەزۆیە، شەوی فیراقیش جگە لە تاریکایـی، مەرگیشـی پێوەیە کە دوورکەوتنەوەیە لە یار.

دەستەواژەی «نەشری حیات و مەوت» دەشێ وشەی «نەشر» هەر بۆ حەیات ئیضافە بکرێت کە واتای ژیانەوەی مردووان لە ڕۆژی قیامەت ڕادەگەیەنێ . هەرچـی «مەوت»ـە بێ نەشر، ئەدای مەبەست دەکات.

لــە بــەرایــی بــەیــتــەکە، وشەی «بــوو»، بــێــجــێــیــە، «وەك» لــەبــارە. نــاشزانم چۆن لە

نووسینی کۆندا فەرقی نێوان «بوو» و «بۆ» کراوە تا لەو شەرحەدا تێکستی جودایان بۆ سازدات.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ۲٤۹، نیوەدێڕی یەکەمی نووسراوە:

شیرینی یو، لە تاڵی یو ترشیی عیتابی ڕووت

وشەی «عیتاب» لەگەڵ واتای ئاشکرای بەیتەکە، چ پێوەندییەکی نییە. لە شەرحدا بە زۆرەملێ جێگەیەکی لەق و تەسکی بۆ سازداوە، گۆیا یار لە خۆیدا شیرینە؛ بەڵام بەهۆی ئەو هەموو گلەیی و بناشتە تاڵ و ترشەوە کە ئەیکەیت... هتد هەموو غەزەلەکە عیتابێك و ترشییەك و تاڵییەکی تێدا نەهاتووە... لەبەیتێکی دواتردا دەڵێ: ئەی میهری میهرەبان.

من بە عومری خۆم هەر «خولاصە ڕووت»م، خوێندووەتەوە و لە تێکستی دەستخەدا، وەهام دیتووە. هێنانی دانەیی سماقیش بە وەجهی «مفارقە»، هاتووە و بەیتەکەی شیرنتر کردووە.

شەرحەکە وشەی «ناوچاو»ی هێناوە لە کۆتایی شەرحی بەیتەکەدا بە واتای «جەبین» یاخود هەرنەبێ کەوتووەتە ئاست شوێنی جەبین لە بەیتەکەدا. پێشتر نەمبیستووە، «ناوچاو»، «جەبین» بێت: دەگوترێ «ناوچەوان» کە کورتکراوەی «ناوچاوان»ـە. شەرحەکە دەڵێ "خاڵەکەی بە ناوچاویشتەوەیە وەك دەنکی ترشە سماق دێتە پێش چاو". ئەگەر «ناوچاو» «فی العین» «داخل العین» بێت، هەر بیبیلە هەیە وەك دانە بێت... لە دەمی ئەم نووسینەدا، دەنگم بە کەس ڕاناگات، پرسی پێ بکەم لە بارەی واتای «ناوچاو» ەوە. خوێنەر سەرپشکە...

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ۲٥۰دا، وشەی «تەسبێح» هاتووە: بێگومان نالی نانووسێت و ناشیەوێ بنووسێت و نەشیتوانیوە بنووسێت «تەسبێح»؛ چونکە ئەوسا ئیملای ئێستاکە پەیدا نەبووبوو. شوبهە نییە لەوەدا کە نالی و هەموو نووسەران «تەسبیح» یان نووسیوە و هەرچی ئەدیبە مەبەسی «تەسبیح» بووە نەك «تەسبێح».

لە بەیتی دووەمدا کە «محاق» بە مانگی شەوی ۳۰ داندراوە کە دەرناکەوێت، نەختێك، کورتی هێناوە؛ چونکە مانگی عەرەبی ۲۹و ۳۰ ڕۆژی هەیە. واش دەبێ لە سەرەتای مانگدا لەبەر تۆز یان هەور مانگەکە نادیترێ، دەشێ مانگی ۲۹ شەوی ببێتە ۲۸ ڕۆژی، ئەمەش کاری خۆدزینەوەیە لە زانست بۆ وشکە ئیمان. لە ئاست «بابی بامداد»و، نیوەبەیتی دووەمی دێڕە شیعرەکە کە ئەمە دەقیەتی لە کتێبەکەدا:

ئەی میهری میهرەبان وەرە سەر بامی بامیداد

دا مەهرووان ببن بە هیلالی شەوی میحاق

شەرحەکە دەڵێ: نالی کە «سەربان» دەکا بە «مضاف الیە» لە ڕێی «ی» ئیضافەوە بۆ بامیداد، ئەو بامیدادەی کردووە بە شتێکی ماددی کە لە کاتیەوە گۆڕیوە بۆ جێگە، کاتیش ماددە نییە.

دەبێ بڵێم، من دڵنیا نیم لەوەدا نالی «بامی بامیداد»ی نووسیبێت؛ چونکە بە زۆری ئەو «ی» ـەی ئیضافە لە شێوە نووسینی فارسی ئامێز نەدەنووسرا. ئنجا ئەگەر بشسەلمێنین «بامی» نووسراوە، تەگەرەی گەورەتر دێتە پێش؛ چونکە کە «بام :بان»ی ڕاستەقینە نەبوو، هەر کات هەبوو، ئەو میهری میهرەبانە لەسەر چی ڕاوەستێ و بەرزبێتەوە هەتا ماهڕووان بێ نوور بکات... دەشیا بگوترێ لە دەستەواژەی «بام بامیداد»دا، مەعنای ئیضافە پەیدایە، ئەو ماددیەت و سێبەری ئەصلە، واتا و زێدە جوانییەك لە بەیتەکەدا پێك دەهێنێت.

تێبینیم لەوەندەدا ناوەستێ، یەکێکی گرنگتر ماوە بیڵێم، شەرحەکە دەڵێ:″ئەی یار ڕوومەت وەك خۆر و، بە بەزەیی! لە ئاسۆ هەڵ بێ و وەرە سەربانی سبەینان، تا هەرچی جوانی تر هەن لە تاو جوانیی تۆ هەموویان خۆیان بشارنەوە، وەك مانگی ڕۆژی سیی مانگ، باریك و بێهێز ببن″ «مانگی محاق نە باریك و نە بێهێز دەبێ چونکە دیار ناکەوی».

ئەم واتایە لەتەك ڕاستینەی واتای بەیتەکە، وەك من بۆی دەچم، زۆر کورت دەهێنێ: نالی دەڵێ ئەی یار... سبەینێ وەرە سەربان هەتا هەموو ئەو جوانانەی ڕوویان وەك مانگە، ببن بە هیلالی شەوی محاق. «هیلال لە شەوی محاقدا نادیترێ. لە نموونەدا دەڵێم: کە گوتت «مرۆیەکی ئازاد کۆت و زنجیر کرا» ئازادییەکەی لە ناو دەچێت هەرچەندە مرۆکە خۆی هەر ماوە. هیلالەکەی بە شەوی پێشووش هەر ماوە؛ بەڵام نووری نەماوە، نادیترێ». نالی لەم بەیتەدا وا ڕادەنوێنێ کە دەرکەوتنی یار لە بامدادا، وەهای پرشنگ دایەوە کە نووری بەیانیشی شاردەوە، خستییە ڕێزی شەو. دیارە «ماهڕوو»، لە باری وەهادا دە جاران و سەد جارانیش نووریان پێوە نامێنێ و دەبنە هیلالی محاق... کەم وەها دەبێ موبالەغەی ئەدیبانەی دڵپەسەند بگاتە ئەم ڕادەیە. هەرچەند جێی لەباریش نییە بۆ شتێکی ئەوتۆیی سەر بە موبالەغە، بەڵام نییەتی

سوود گەیاندن بە زەینی خوێنەر لێم خۆش دەهێنێ ئەم شاکارەی «تصوف» کە لە شکڵدا موبالەغە و لە سلووکی "تصوف"دا بە حەقیقەت دەڕوات:

یەك جورعە مەی ئەز حەریفی مەستت برەسەد
صەد چاشنەیی دەمی ئەلەستەت برەسەد
ئین جام نیهادەئەند دەر تاقی بولەند
پا بەر سەر خویش نیە کە دەستت برەسەد

واتە: یەك قومە شەڕاب لە دەستی هاوبادەی مەستەوە پێت بگات، صەد تامی دەمی ئەلەستت پێ دەگا. ئەم جامەیان لە ڕەفی بڵندا داناوە، دەبێ پێ لەسەر کەللەی خۆت دابنێیت هەتا دەستت پێی دەگات.

«دەمی ئەلەست» ئەو دەمەیە کە خوا لە خەلقەندەی خۆی پرسی:"ألست بربکم"، هەڵبەت ئیمانی ئەو دەمە کە ئیمانی دیتنە نەك بیستن و سەرگوزشتە، ئەوپەڕی ئیمانە، کەچی شاعیری صوفی هاوپەیمانیی لەگەڵ ڕابەردا، پەسەندتر دەکات، صەد جارانیش پەسەندتر.

من وەها دەزانم مەبەستی لەوەدایە کە ڕووبەڕووبوونی خوا، دەهشەتێکی وەها دەخاتە دڵ و ویژدانی بینەر، بەبەریەوە نامێنێ لەززەت ببەێت: هەرچی ڕابەرە، دەشتگەیەنێ بە پلەی بالآیی و لەززەتیشت پێ دەبەخشێ.

مەبەس لەم چوارینە لایەنی موبالەغەی «پێ لە سەر کەللەت دابنێ...»یە کە موستەحیلە، کەچی موستەحیلەکەش بووەتە مومکین لە ڕێی«حەریفی مەستەوە».

لە بەیتی سەرووی لاپەڕە ٢٥٠:

صۆفی لە فەقر و فاقە وەکو فاقە فاقی دا
تەسبێحی دام و دانەیە، ڕیشی دو فاقی فاق

شەرحەکە دەڵێ: تەزبێحەکەی – صۆفی – لەو ڕووەوە کە بازنەییە وەکوو داو وایە و،... من دەڵێم تەزبێح خۆی بریتییە لە دەنکەکان و لەو داوەی دەنکەکانی پێوە دەکرێن، بەوەدا تەزبێحەکە خۆی دەبێتە هۆی گرتنی چوێلەکە، یان تەیری دیکەی وەك کەو، سوێسکە... ڕاوچی داوە مووسکە دەنێنەوە، بەدەورییەوە دانەی گەنم، جۆ پەخش دەکەن. ئەمەیان وەسیلەیەکی ڕاوی خەڵقە. وەسیلەی دووەم ڕیشی صۆفییە کە بە شکڵی دوو

فاقی دەبێتە فاقە. تەنها یەك دانەی پێویستە کە مەل بۆی بچێت، نالیش لە «دام و دانە» خەمخۆریی ئەم لایەنەی کردووە؛ چونکە «دانە»ی هاوڕێی «داو»ەکە لە قەبەڵ تەنها داوەکە نەکراوە (دەبوو ئەم بەیتە پێش کەوێتەوە لە بەیتی پێشووتر؛ بەڵام هەڵکەوت یان ڕێکەوت وەهای هێنا)، بە کەڵکی فاقی ڕیشی صۆفیش دێت.

لە ئاست بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٢٥١ کە ئەمە دەقیەتی:

نالی کە صەدری مەسنەدی تەمکینی تەکیە بوو

بۆ تۆ بووە بە دەربەدەری کووچە وو سوقاق

شەرحەکە لە وردەکارییەك بێئاگا بووە: وشەی «دەربەدەر» عادەتەن بۆ کەسێك دەگوترێ لە شارێکەوە بۆ شارێك، لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێك سووڕ بخوا. لەم بەیتەدا، نالی کە بە زاهیر خۆی دەکاتە گەڕیدەی ئەم دەرگە بۆ ئەو دەرگەی سوقاقان، مەبەسیەتی یار بدۆزێتەوە، بە هەر نەوعێك بێ و بۆ هەر ماوەیەك بێت چاوێکی پێ بکەوێت. ئەم مەعنایە ڕاست دەردەچێ، ئەگەر یار لە ماڵی خۆیشی نەچووبێتە دەرەوە بە مەرجێك نالی نەیدیتبێ: دەرگەی هەموو ماڵێك لێ دەدات و چاوێکی تێدا دەگێڕێ بەڵکوو... خواوڕاستان... ڕێکەوت با پێشی بگوترێ سواڵکەری دەربەدەری کووچە و سوقاق.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٥١:

چییە گوارە گوناهی، وا بە نەستەق

بە گوێ هەڵتاوەسیوە، سەر موعەللەق

وشەی نەستەق لە «نَسَقْ –نەسەق»ـەوە هاتووە و دەلالەتی ڕێکوپێکی هەیە. ئێستاش لە وتووێژی بازاڕی ترنجاندنی «ت» لە هەندێ وشەی بێگانە باوە وەك «کەستارە» لە جیاتی کەسسارە. دەڵێن «فیتراقی کرد» لە جیاتی «فراق–فیراق».

زاهیری بەیتەکە وەها دەنوێنێ کە گوارە هەڵواسراوە بە گوێچکەی گوارە خۆیدا وەك باو بوو زۆردار خەڵقی هەڵدەواسی بە گوێ، بە لووت، بە گەردەن... کەچی بە گوێی یاردا هەڵواسراوە سەرەوژێرێکی دەسڕەنگینانە.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٢٥٢، حیکایەتۆکەیەکی دڵپەسەندی ئەم ڕۆژگارەی لەگەڵدا هەیە: هەژاری شاعیر و زمانزانی نەمر لە ڕادیۆی قاهیرە، بەر لە دەیان ساڵ، بە دەم وتووێژەوە لە ئاست پرسیارێك لە بارەی بەهرەی نالییەوە گوتبووی:

دەخـیـلـت بم نـەخـیـلـی یا ڕوطابـی

وەها شیرین و، سینە نەرم و، دڵ ڕەق

ئەم نەخیلەماڵـی عەرەبە و هەزاران شاعیری بێ ڕەزای هەیە: یەکێکیان دارخورمای وەها عەزیز نەکردووە و بەم جۆرەی هەڵنەداوەتەوە. ڕەحمەت لە نالـی و لـە هەژاریش...

دەقی بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٢٥٢:

سەراپای   گرتـووی زوڵـف، بـۆیـە بـوویـی

موقەییەد هەم موخەلخەل، هەم موطەووەق!

وشەی «زوڵف» لە نیوەدێڕی یەکەمدا، بەیتەکەی تەنبەڵ کردووە، لە بار مجێزی مندا، نالـی پێـی ڕازی نییە. وام لە بیرە بەر لە ساڵەها وەهام خوێندووەتەوە: کە بوویـی. دەقی نوسخەی «کم» و «من» لە پەراوێزدا کە ئەمەیە: «سەراپای گرتووی زوڵفەینـی خاوت»، چەندێکـی دووریشە لە دەقـی پەسەندکراوی شەرحدەر، بێگرفتە و عەیبـی تێدا نییە. نیوەبەیتەکە دەبێتە «عامل»بۆ موفرەداتـی نیوەبەیتـی دووەم. موخەلخەلیش لە خلْخاڵەوە هاتووە بۆ پێـی.

لە بەیتـی یەکەمـی لاپەڕە ٢٥٣:

لــە پـێت ئـاڵاوە حـەڵـقـەی   مـاری گێسووت

عەجایب حەییـی بێ جان قەیدی موطڵەق!

شەرحەکەی تەواوە، تەنها یەك نوقصانیـی هەیە، ئەویش لە «قەیدی موطلەق»دا، مەبەس لێـی ئاڵقەی گێسووە، بووەتە قەید و قەیدەکەش بەڕەڵڵایە، چونکە گێسووەکە نەبووەتە گرێ هەر ئەڵقەیە... بەڵام وشەی «مطلق» کە بوو بە وەصفی قەید یان هەر شتێك بێ، هەڵدەگرێ هەمیشەیـی و هەمەگیر بێت، وەك کە دەڵێـی «مطلق الزمان»، «إطلاقاً»، «موطلقاً»... هتد. بەم مانایە قەیدەکە دەبێتە هەمیشەیـی لە پێیدا؛ چونکە چەندێکـی زوڵف شۆڕبووەوە لە پێـی ئاڵاوە. بەڵام دیسانەوە نەبووەتە گرێ، واتە ڕێـی هیچ شتێکـی لێ نەبەستووە، قەیدی موطلەق لە مەعنادا هەڵدەگرێ «مطلق القید» بێ، قەیدی هەمەکات بێت.

لە بەیتـی دووەم، لاپەڕە ٢٥٣ کە ئەمە دەقیەتـی، بە پێـی ڕێنووسـی کتێبەکە:

کە لێڵ و سوور و کول بوو چاوی تیژت

ئەوەندە   پـێـی دەڕێژی   خـوێنـی نـاحـەق

وشەی «کە لێڵ» لە بەرانبەر وشەی «تیژ»دا، بە ناچاری و لە ڕێی «تەداعی عکسی»یەوە دەبێ «کلیل- کەلیل» بێ، واتە تیژیی پێوە نامێنێ و وەك تیغی کولی لێ دێت. وشەی «کول»، لە نیوەدێڕی یەکەم هاتووە بە واتای نەخۆشیی کولییە، نەك کول بوونی تیغە. دەگوترێ «ذهن کلیل»: واتە زەینی نەبڕ، بێ بڕشت. لەگەڵ ئەمەشدا، وێنەی مەعنا لێدانەوەی شەرحەکە کە «کول»ی نەبڕ داناوە جلوە دەبەستێ.

بەیتی کۆتایی بڕە شیعرەکە لە لاپەڕە ٢٥٤ ئەمە دەقیەتی:

شوکر نالی سەری خەصمت وەکوو گۆ

بە خواری نەك بە یاری کەوتە بەر شەق

شەرحەکە وەهای داناوە کە مەبەس لەو خەصمە - دوژمنە- زولفی یارە کە تێی ئالاوە و دەستوپێی بەستووە و... هتد «دەبێ شەرحەکە بخوێندرێتەوە».

ڕاستییەکەی من لەگەڵ هیچ وشە و شەرحێکی ئەو بەیتە نیم: هەرچی بەیتێکی ئەم غەزەلە زولفی تێدا هاتبێت بە مەدح و هەڵدانەوە بووە، چ هێما و نیمچە ڕستە و ڕاگەیاندنێك نییە، زولفی وەك خلخاڵ و قەید و تۆق و ئاڵقەی مار ببێتە تۆپ و شەقی تێ هەڵدرێت.

بەیتەکە بێ تەئویل، ڕیسوا کردنێکی خەصمە کە ئەگەر نەشبێ لە پێویستدا پەیدا دەکرێ... ئەم غەزەلە لەلای «وحدە»ی مەعنای تێدا مەبەست نەبووە. لە گوارەوە بۆ ڕوطەب، بۆ زوڵف، چاوی کول و کەلیل، سەری خەصم، واتا ئارایی کردووە و بەشێکی هەرە بەرچاوی شیعری فارسی و کوردی و زۆربەی وڵاتانی خاوەری موسڵمان لەم جۆرە بوون.

لە لاپەڕە ٢٥٥ بەیتی یەکەم:

ئەی شۆخی بێ نیاز و گران ناز و غەمزە سووك

تیری موژەت نیشانەیی دڵ کون دەکا بە نووك

شەرحەکەی ڕێکە؛ بەڵام وشەی «بێ نیاز»ی کە لێك داوەتەوە «بە کەس موحتاج نەبووی» و ڕاستیشە لەم تەرزە جێگەیەدا واتایەکی دیکەش دەبەخشێت کە جێی نیازی کەسیش نیت؛ چونکە لە خۆیان ڕانابینن تەما لەو هەموو جوانی و شۆخی و ناز و فەتتانییە بنێن.

دڵم بۆ ئەوەش دەچێت کە نالی لە دراوسێیەتی دوو وشەی «کون» و «نووک –جاران نوک دەنووسرا» تەپکەیەکی نابێتەوە وەك بڵێی، خۆڕایی نییە هەر کامێکیان هەڵگێڕیتەوە، ئەویتر دەردەچێت... خەیاڵ دەگێڕم و بە شتێکەوە بەند نابێ.

لە کۆتایی بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە «سولووك» نووسراوە گۆیا وێڕای شێخ سولووکیش بەستەی کەمەندی زوڵفی یارە. «سولووك – سلوك بە نووسینی عەرەبی»، ناوی واتایە نەك ماددە، ناشێ و نابێ بەستەی هیچ شتێك بێت... ڕاستییەکەی «سەلووك»ـە کە بە واتای «سالیك» دێت. شەرحەکە لە کۆتاییدا دەڵێ: دەشێ وشەکە سەلووك بێ... دەبوو لە سەرەتاوە »سولووك« ڕەت بکاتەوە.

لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٥٦:

نەقدی دڵێ کە ڕائیجی سەودایی تۆ نەبێ

مەغشووش و کەم عەیارە وو هەم قەڵب و هەم چرووك

شەرحەکە نەقدی بە زێڕ لێکداوەتەوە ، نەقد یا پارەیە یا ڕەخنە و نرخاندنە. وشەی سەوداش کە شەرحەکە دەڵێ:«زێڕی دڵێ کە لە بازاڕی خۆشەویستی تۆدا نەڕوا و تۆ پەسەندی نەکەیت و وەری نەگریت، زێڕێکی خاوێن نییە»و لە قەبەڵ مامەڵەی کڕین و فرۆشتن کراوە، واتایەکی دیکەشی هەیە کە عیشقە. ئەم واتایە نەقدەکە دەکاتە خولیا و شەیدایی کە ئەویش ئەگەر بەلای ئەو گران نازەوە ڕەواجی نەبوو، قەڵب و چرووك دەردەچێت. دەبێ خوێنەر بزانێ«نەقدی دڵێ...»لە هەر مەعنایەکیانەوە بۆی بچیت هەر دەبێتەوە خولیاو شێواوی و شەیدایی دڵ، بە مەجاز وەصفی«مەغشووش، کەم عەیار، قەڵب، چرووك»ئاڕاستەی نەقدینەی پارەی کردووە کە دەزانین دڵ پارەی لزووم نییە و پێشی هەڵناگیرێ!! نالی، نەقدی دڵ کە خولیا و خەیاڵ و عیشقە بۆ لای سەودای دەباتەوە کە ئەویش شتێکی دەروونییە؛ بەڵام وەصفی مەغشووش و کەم عەیار... هتد کە هەمووی هی ماددەیە«لە ڕێی ئیستیخدامەوە»، بە مل سەودای مامەڵەی کڕین و فرۆشتن و بە مل سەودای عیشق و دڵداریدا دەهێنێ... ماددە دەبێتە نامادی و بەعەکسیشەوە.

لە لاپەڕە ٢٥٧:

دەستی چناری ڕووت و، سەری شاخ و، لێوی گوڵ

ڕازانەوە بە خەلعەتی دیبا وو بە بەرگ و تووك

لە شەرحدا «سەری شاخ»، بە لووتکەی شاخ «چیا»، لێك دراوەتەوە: وادەزانم لووتکە، شاخ لە نێوان «دەستی چنار» و «لێوی گوڵ»، جێی نییە و نابێتەوە، مەبەسی لە «شاخ» لکەدارە کە دەگوترێ شاخی درەخت، وشەکە فارسییە.

لە لاپەڕە ٢٥٧، بەیتی دووەم:

دەس بەندیانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن

صاحێب کولاە و سایە وو بەرگن وەکوو مولووك

نیوەبەیتی یەکەمی بە دەقی خۆی لە لاپەڕە ١٩١ هاتووە، لەوێدا بەیتێکی «قوربانی تۆزی ڕێگەتم»ـە. وشەی «صاحێب» نادروستە؛ چونکە بێگومان نالی، «صاحب»ی نووسیوە و مەبەسیشی «صاحیب» بووە بە ڕێنووسی ئەم سەردەمە. «کولاە» دەبوو «کولاھ» بێت؛ چونکە «ە» لەبری فەتحەی عەرەبییە، نەك دەنگی «ھ» لە کوردی.

لە شەرحی بەیتی لاپەرە ٢٥٨ «ئێجگار» هاتووە، ڕاستییەکەی «ئێکجار - یەکجار»ە، ناشێ بێژەی بازاڕیی ناوچەیی، جێگە بە وشەی ڕاست و دروست لەق بکات. شەرحەکە خۆی تەواو بێعەیبە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٥٩ ئەمە دەقیەتی:

ڕاییڵ و تار و، پۆیی کولووی بەفرە، ئابشار

با بای دەدات و ماسیی پێدا دێ وەك مەکووك

وشەی «پێدا»، نیوەبەیتەکەی لە لایەن کێشەوە تەنبەڵ کردووە، دەبوو «پیا» بنووسرێت وەك کە نالی خۆی لە جیاتی «تێدا» هاتووە «تیا»ی بەکار هێناوە:

پەچەیی پەرچەمیی و پرچی سیا

هەر دەڵێی مانگەشەوە کوڵمی تیا

هەر هەمان «تێدا» یشی بەکار هێناوە، بە پێی هەڵگرتن و داخوازی کێش. لە لاپەڕە ١٨١، ئەم بەیتە هاتووە:

یەعنی ڕیاضی ڕەوضە کە تێدا بە چەند دەمێ

موشکین دەبی بە کاکۆڵی غیلمان و زوڵفی حوور

لێرەشدا دەبوو «کاکوڵ» نەك «کاکۆڵ» بێت؛ چونکە بێلزوم نەختێك کێشی نیوەبەیتەکە تەنبەڵ دەبی... بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٢٦٠ کە ئەمە دەقیەتی:

شەبنم کە نەظم و نەثرە لە ئەوراقی غونچەدا

گۆیا بووە بە زار و زوبان و ددان و پووك

شەرحەکە باشی بۆ نەچووە کە وەهای داناوە نالی لەم بەیتە و هی کۆتایی بڕە شیعرەکە، مەدحی شاعیریەتی خۆی پێ کردووە. مەدحەکەی خۆی لە بەیتی کۆتایی هاتووە کە دەڵێ:

نالی عەجەب بە قووەتی حیکمەت ئەدا دەکا

مەعنایی زۆر و گەورە بە لەفظی کەم و بچووك

بەیتی یەکەمیان شاکارێکە لەوانەی لە زەحمەت زەحمەتترە لە وێنەی زیهنەوە، بڕژێتە قاڵبی وشە. نالی دەڵێ: شەبنم لە ئەوراقی غونچەدا نەظم و نەثرە. دەزانین ئاخاوتن یا نەظمە یا نەثر، کەواتە نالی جگە لە صورەتی شەبنمی سەر پەلکە گوڵ، دەیەوێ بە قسەشی بهێنێ. ئەمجارە کە نەظم و نەثر لە ئەوراقی خونچەدا، چەسپ بوو لەوە دەرچوو وتووێژی سادە بێت، نەخێر لە «وەرەق – کە واتای کاغەزی لێ نووسین دەگەیەنێ» بوو بە نووسراو. نالی بەمەشدا واز ناهێنێ: وشەی «گۆیا» جگە لەو مەعنایەی لێتەوە دیارە، «ناطق»یش ڕادەگەیەنێ. نووسینەکە بوو بە «ناطق – قسەکەر» کەسیش ناتوانێ لێی نەسەلمێنێ؛ چونکە ئەوەتە «بووە بە زار و زوبان و ددان و پووك» کە تێکڕایان صورەتی غونچە شەبنم لێی نیشتووەکە دەکێشن، شەبنمی نەظم و نەثر هی ددانە کە ئەگەر پەخشانیش بێ هەر جووانە. زار ئەو هێندە کراوەیە کە جێگەی شەبنمی تێدا بووەتەوە و لە شکڵی تێکڕای خونچە، عەکسی داوەتەوە. زوبان تیژایی و هەیئەتی غونچەکەیە کە ئەگەر غونچە نەبایە و شکۆفە با، لە زمانی نەدەکرد. پووك ئەو هێندە پەڕ و پۆرگەیە کە پەڕە نەپشکووتووەکانی لە خۆیدا گرتووە.

لە لاپەڕە ٢٦١ بەیتی سەرەتای قەصیدە، کە ئەمە دەقیەتی:

بە هاوین جەستە خەستەی دەردی گەرمام

بە زستان دڵ شکستەی بەردی سەرمام

شەرحەکە شێوەی ئاشکرای وشەکانی کردووە بە واتای بەیتەکە و هەر ئەمەیشی لە پێشدا بووە، بەڵام لە جیرانەتی «دڵ شکستە» و «بەردی سەرما»، نالی بۆ ئەوەمان دەبات کە دڵەکە بە «بەرد–حجر» شکستە بووبێ، جگە لە «بەرد» بە واتای ساردیی

زستانە، کە شکستەکە دەبێتە شکاوی حەقیقی نەك هی داخوازی شیعر. زستانیش لە ڕەهێڵی تەزرە و بەفر ئامرازی شکاندنی لە دەستدایە.

لە لاپەڕە ٢٦٢ بەیتی یەکەم بەم دەقە:

لە قوربی «قاب قوسین»ی دو ئەبرۆت

منی «أدنی» چ دوور و دەربەدەر مام!

شەرحەکە لەوەدا نیشانەی پێکاوە کە بەیتەکە ئیشارەت دەکا بۆ ئایەتی «ثم دنی فتدلی فکان قاب قوسین أو أدنی»؛ بەڵام بۆ ئەوە نەچووە کە لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٦١ دەڵێ:

لە هێلانەی زەمیندا وەك شتور مورغ

منی قودس ئاشیان بێ باڵ و پەڕ مام

شەرحەکە «قودس ئاشیان»ی بە «هیلانەی ئاسمان» لێك داوەتەوە و «ڕاستیشی لێك داوەتەوە» بە هۆی ئەم «قاب قوسین»ەوە، «دوور و دەربەدەر» ما لە بەهەشت، لە ئاسمان. دەبوو شەرحەکە بڵێ «فکان قاب قوسین»و هەموو ئایەتەکە هی دەمی میعراجی پێغەمبەرە کە لە خوا نزیك بووەتەوە. بەڵام نالی لێك نزیك بوونەوەی دوو ئەبرۆی یار، کە ناڕەزایی دەگەیەنێ، دەهێنێتەوە بە هۆی دوور بوونەوەی لە بەهەشت لە حاڵێکدا چەند «أدنی-هەرە نزیك» بوو. «ئەدنا» ش جگە لە نزیکتر واتای «زێدە دەنی-هەرە سووك» دەگەیەنێ کە پڕ بە پێستی دوورکەوتنەوەیە لە ئاسمان، لە بەهەشت.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٦٢ کە دەڵێ:

بەڵا گەردانی باڵات بم ئەگەر چووم

فیدای هیندوویی خاڵت بم ئەگەر مام

شەرحەکە واتای ئەم بەیتەی لەگەڵ بەیتی دواتریەوە تێك بەستووە کە دەڵێ:

نەفەس هەر وا لە ڕێدا دێت و نایێ

لە سەیر و مەیری ئەسبابی سەفەر مام

کە تێکبەستن هەبێ، مانیعیش نییە لە هەبوونیدا، جێی خۆی بوو بەیتی پایین لە پێشەوە بێت کە باسی سەفەری تێدایە و ببێتە پێشەکی بۆ چوون و نەچوون کە لە بەیتەکەی پێشتردا هاتووە:

نەفەس هەروا لە ڕێتدا دێت و نایێ

لە سەیر و مەیری ئەسبابی سەفەر مام

باڵا گەردانی باڵات بم ئەگەر چووم

فیدای هیندوویی خاڵت بم ئەگەر مام

لە «دێت و نایێ»دا، ڕادەگەیەنێ کە مردن «بە نەهاتنی نەفەس»، شتێکی چاوەڕوان کراوە. بە خۆڕاییش نییە نالی لە حاڵی چووندا خۆ دەکاتە بەلاّ گەردانی باڵای یار و لە حاڵی مانەوەدا، دەبێتە فیدای هیندوویی خاڵ: هەرچی باڵایە بزووتنەوەی لێ تەصەوور دەکرێ. هیندوویی خاڵ نابزوێت.

باڵا و بزووتنەوە و هیندوویی خاڵ و مانەوە مناسبی یەکترن.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٦٣:

دەمێکە وا لەسەر پێیەك دەسووتێم

لە شەوقی تۆ میثلی مۆم و، هەرمام

دەبوو شەرحەکە تێکستی «لە شەوقی ڕووت»، هەڵبژێرێت و لە جیاتی «مۆم» کە ناشێ، نالی وەهای نووسیبێت، «مووم» بنووسێت. شەرحەکە خۆی لە «مۆم»دا گوتوەتی، دەشێ «مووم» بێ، بە واتای وەك مووم: «واتە وەك شەعرم»؛ چونکە کە وەك موو بێ لە شەوقی ڕوو باشتر دەسووتێت کە ڕووناکە وەك ئاگر.

تەعبیری «لەسەر پێیەك»، جگە لەوەی بێئۆقرەیی بە دەستەوە دەدات، نالیش بە تەواوی دەکاتە شەبیهی مۆم کە مۆمیش لەسەر پێیەك دەسووتێ وەك نالی. دەبێ بشزانین، بەشی زۆری کورد لە جیاتی «مۆم» دەڵێن «مووم».

لە ئاست بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٢٦٤، شەرحەکە لە دیاردەیەکی گرنگ و بەرچاو خامۆشە، ئەمەش دەقیەتی:

وەرە قوربان! بە جان هەر دوو برا بین

کە تۆ بێ مادەر و من بێ پودەر مام

[وابزانم پدەر ڕاستە لە جیاتی پودەر].

شەرحەکە نەهاتووە ئیشارەت بدات بۆ ئەو ڕاستییە زلەی کە وتووێژی نالی لەم بەیتەدا لەگەڵ کەسێکە نێرینە «برابین!» ئەگەر مەبەسی مێیینە بایە دەیتوانی بڵێ:«

وەرە قوربان بە جان خوشك و برابین» ئەوسا سازدانێك لە ڕێی تەئویلی برایەتییەکی مەعنەوی بێدایکیی ئەو و بێباوکیی ئەم دەشیا. کە دەشڵێ :«بە جان»، پتر ڕێ خۆش دەکات بۆ تەئویلی ئەو خزمایەتییەی مانیع لە عیشقی نێوان خوشك و برا...بە هەمەحاڵ ئەگەر بێباوکیی خۆی و بێدایکیی دڵدارەکەی بە ڕاست بزانین، دیارە نالی ئەم شیعرەی لە دەمێکدا گوتووە کە لە عومرێکدا بووە «بێباوکی»ی پێوە دیار بێت نەك لە کامڵەیەتی پەنجا ساڵیدا. دەبێ بەو لە ئاوارەبوونی ئەم شیعرەی گوتبێ. بە زاهیر ئەگەر لە دەمی ڕیشی ماش و برنجی گوتبێ، دەبێ یارەکەشی لە تەمەنی «بێدایکەتی» تێپەڕیبێت. خۆ ناکرێ نالی لە دووری وڵاتەوە ئەم ئاه و نزایە بۆ بێدایکیی یارەکەی بکات...

دیمەنەکە بۆ زەینی خوێنەر بەجێ دەهێڵم لەوەندە نەبێ کە دەشێ بەیتەکە قبووڵ بکرێ بە خەیاڵێکی سەربەخۆی شاعیر کە پێوەندایەتیی بە بەیتەکانی بەر لە خۆیەوە نەبێ.

لە لاپەڕە ٢٦٤ موستەزادی «ئەی تازە جەوان»، هەندێ لێکدانەوە هەڵدەگرێ، نالی کە دەڵێ: «ئەی تازە جەوان! پیرم و ئوفتادە وو کەوتووم»، تەمەنێك ڕادەگەیەنێ زێدە پیر... بەوەدا دیارە چوونی بۆ مەدینە ئەو چوونە نییە کە ئاوارەبوونی هەوەڵ جاری بەرەو حیجاز ڕۆیی؛ چونکە ئەوسا زۆری مابوو بۆ پیری. بێگومان چوونی ئەمجارەی بۆ مەدینە لە مەککەوە بووە.

لە لاپەڕە ٢٢٩، سەرەتای قەصیدەی «ئەی کە ڕووزەردی مەدینە و ڕووسیاهی مەککە خۆم» هەیە. لە شەرحدا وەهای بۆ چووە کە نالی لە کاتی ماڵاوایی کردن لە مەککە، بەرەو ئەستەنبۆڵ، ئەم برە شیعرەی گوتووە. منیش عەینی باوەڕم هەیە؛ بەڵام لەبەر ناوهێنانی زێدە پیری، ناشێ ئەو سەفەرەی لە تەمەنێکی مامناوەنجیدا کردبێت: وادەزانم هی ئەو دەمەیە کە حاجی مەلا عەبدوڵڵا، "نالی"ی لە مەککە دیتبوو بە پیری. باپیرم لە ١٢٨٩ نالی بەجێ هێشتووە، دەبێ لەو ساڵەدا یا لە سەرەتای ساڵی ١٢٩٠ بەرەو تورکیا چووبێت و لە ئەستەنبۆڵ ساڵی ١٢٩٠ گیانی سپاردبێت.

لە میصرەعی یەکەمی لاپەڕە ٢٦٥:

تۆ یووسفی نەو حوسنی لەسەر میصری جینانی

وشەی «جینان»، لە کۆندا «جنان» دەنووسرا. شەرحەکە بۆ «جینان- جِنان» کە کۆی جەننەتە ڕۆیشتووە. دەشێ «جەنان - جَنان» بخوێندرێتەوە بە واتای دڵ و

دەروون کە ئەمیان لە ڕووی سۆزی عیشقەوەیە.

شەرحەکە وای بۆ چووە، ئەم قەصیدەیەی موستەزاد لە سەرەتاوە ڕووی لە پێغەمبەرە. هەرچەند بەڵگەیەکی ڕەتکەرەوە نییە دژی ئەم ڕایە، بەڵام دیسانەوە هەڵدەگرێ لە سەرەتاوە سۆزی دەروون هەڵڕێژێ ڕووەو گەنجێکی خەیاڵی. شاعیرانی عەرەب لە کۆنەوە سەرەتای شیعریان بە شێوەن بۆ کۆنە هەوار دەست پێ دەکرد.

«بوصیری» لە «بردیە»، پێشەکییەکی درێژی هەیە تا دەگاتە سکاڵا لەگەڵ پێغەمبەردا. نالیش دەشێ وەهای کردبێ، لە پێشەوە بە سێ پارچە موستەزاد، ڕێی خۆش کردبێ تا دەگاتە قوببەی مزگەوتی پێغەمبەر لە مەدینە کە ڕووی تێ دەکات و دەڵێت:

ئەی قوببەیی طەیبە کە دەڵێی حوققەیی طیبی!
مەئوایی حەبیبی!
مسکێنم و بۆ خاکی عەطرناکە کە هاتووم
بەو بۆنەوە هاتم

وشەی «مسکێن» دەبێ «مسکین» بنووسرێ کە لەو سەردەمەدا ڕێنووسی ئەمڕۆکەی پەیدا نەبووبوو. لە شەرحەکەدا «مسکێن»ی بە فەلاحی بێزەوی لێك داوەتەوە، ئەمەیش دوورە لە مەبەسی نالی و ناشێ کێشەیەکی ئیمڕۆکە هەیە لەسەر مڵکیەتی زەوی لە نێوان ئاغا و فەلاحدا، بە دیاری بۆ بەر لە ١٢٠ ساڵ ڕەوانە بکەین. «مسکین»، دوو واتای هەیە (شەرحەکەش بۆی چووە) یەکیان هەژار ، دووەمیان مسکاوی کە دەکات مشکین. نیوەی دووەمی ئەم پارچە موستەزادە، وشەکانی: مسکین، بۆ، عەطرناك«عیطرناك ڕاستە»، بۆنە هەمووی هەر دەوری بێن و بەرامە دەدەن.

لە لاپەڕە ٢٦٧: «قوربانی بیلالم کە هیلالانە هەڵاتووم»، دەبوو لە جیاتی «هیلالانە» نووسیبای «بیلالانە» هەرچەند «هەڵاتن» بۆ «هیلالانە» دەست دەدات لە هەمان کات بۆ «بیلالانە» ش دەس دەدات کە لە دەستی زوڵم هەڵدەهات. زێدە هێزێکی «بیلالانە»، لەوەدایە کە بە ڕێنووسی عەرەبی، کە «بلال» عەرەبە و بە ڕێنووسی کوردی کۆن دەنووسرا «بلالانە»؛ واتە وەك بیلال و «بلا لانە»، بێ لانە دەگرێتەوە کە نالی خۆی دەربەدەری بێلانە بووە.

لە موستەزادی لاپەڕە ٢٧٠:

لەم خاکی دەری ڕەحمەتی بێ زەحمەتە،«نالی»

فیردەوسە مەئالی

حاشا کە لەمێدا ببمە سائیلی مەحرووم

هەرچەند لە عوصاتم

شەرحەکە دەڵێ: «... من هەرچەندە گوناهباریش بم، هەرگیز لەم شوێنەدا بێ بەش نابم»، بێ ئەوەی هۆی بێبەش نەبوون دیار بێ، ئا لەمەدا کورتی هێناوە. هۆی بێبەش نەبوون لە سەرەتاوە بەیان کراوە بە «ڕەحمەتی بێ زەحمەت»، ئەگەر عصیانەکەی بە جەزا شورابایەوە نەدەبوو «بێ زەحمەت».

لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٧١ کە ئەمە دەقیەتی:

حەنایی کردووە پەنجەی بە خوێناوی دڵی زارم

ئەمە ڕەنگە شەهادەت بێ کە کوشتەی دەستی دڵدارم

شەرحەکە بۆ ئەوە نەچووە ئایا بە چیدا دیارە کە کوشتەی یارەکەیەتی! زۆر بە سەیری ئیسپاتەکە وا لە کۆتایی بەیتەکەدایە کە دەڵێ «کوشتەی دەستی دڵدارم»؛ چونکە وشەی «دڵدار»، تەرکیبێکی ئیضافییە بە واتای «خاوەنی دڵ»، ئیتر کە دڵ خوێناوی بێت و خاوەنەکەشی دەستی خۆی بە خوێن حەنایی کردبێت چ دەمێنێتەوە بۆ ئیسپاتەکە؟ ئەگەر گوتبای «کوشتەی دەستی یارم»، ئیسپاتەکە نەدەما.

لە جیاتی «ئەمە ڕەنگە شەهادەت بێ»، دەبوو «ئەمە ڕەنگی شەهادەت بێ»، نووسرابایە هەم لە بەر ئەوەی کە شوبهە ناهێڵێ وەك کە «ڕەنگە» گومان دەبەخشێ و هەر خوێنەکە سوورە و ڕەنگەکەی لە شیعرەکەدا دیارە.

بەیتی لاپەڕە ٢٧٢ کە دەڵێ:

عەجەب ئەستێرە شەو هەڵدێ لە تاوی خوسرەوی خاوەر

بە ڕووی تۆم دیدە هەڵنایێ شەو و ڕۆژ، گەرچی بێدارم

دەبوو لە جیاتی «بێدارم» بنووسرێ «بیدارم»؛ چونکە وشەکە فارسییە و وەهای دەڵێن. کوردەکە بە عمومی «بێدار» دەخوێننەوە، تەنانەت حاجی قادر کە لە مەدحی خودادا دەڵێ:

ئەم «بیدارە» ە دەکەنە «بێدار».

شەرحی بەیتەکە مام ناوەنجییە، بگرە نەختێك بەرەوژێرترە: لەوەدا کە دەڵێ: ئەستێرە کە تیشکیشی لە ڕۆژ وەردەگرێ... هتد. ڕاستییەکەی چەند ئەستێرەیەك تیشك لە ڕۆژ وەردەگرن و تەنها پێنجیان لە ئێمەوە بە شەو دیار دەبن، بە پێی حەرەکەی ئەرز و ئەستێرەکان.

شەرحەکە وەهای داناوە کە ئەستێرە ترسی لە ڕۆژ نییە و کە ڕۆژ دیارە، ئەستێرەکان لێی دەخەون... و بە شەویش کە دیار نییە جریوەجریویان دێت... ئەم بۆچوونە لەگەڵ دەقی بەیتەکە لە هیچ ڕوویێکەوە یەکتر ناگرنەوە. نالی دەڵێ: سەیرە ئەستێرە بە شەو هەڵدێت، دەبوو لە پەرۆشی دەرنەکەوتنی ڕۆژ هەڵنەیەن. کەچی چاوی من لە بەرانبەر ڕووی تۆدا هەڵنایەت، هەرچەند بە شەو و بە ڕۆژ هەر بە خەبەرم.

نالی لەم بەیتەدا بە هونەری «استخدام»ی هەڵهاتن و هەڵنەهاتن، جۆرەك «مغالطە»ی ئەدیبانەی زێدە ناسك کە دەمانخاتە گلەیی لە ئەستێرە، بەوەدا کە شەوانە هەڵدێن و پەرۆشی ڕۆژیان نییە کە پەنهانە لە حاڵێکدا چاوەکانی نالی هەرگیز لە ڕووی یار هەڵنایەن، ناکرێنەوە، نە شەو، نە ڕۆژ...هتد، کەچی حەقیقەتی حاڵی ئەستێرە ئەوەیە کە بەڕۆژ هەر یەکجارەکی نەبوو دەبن چ جایی هەڵهاتن و هەڵنەهاتن. چاوی نالی لە ڕاستیدا قەرزدارە لە ئاست نەمانی ئەستێرەی ڕووەو ڕۆژ، چونکە هەر نەبێ چاوەکە هەیە و لە هەیبەتی یارەکەی هەڵنایەن بیبینن. ئەگەر ئەستێرە زمانی هەبایە دەیگوت: چەند سەیرە نالی، شەو و ڕۆژ، هەمیشە کات لە ڕووی یاردا لە جیاتی سڕانەوەی وجوودی، تەنها چاوەکان لێك دەنێ.

حیکمەت و هێزی شاعیرییەتی نالی لەم بەیتەدا، تەقڵەی بە هەموو قیاسێکی عادەتی لێداوە کە هاتووە حوکمی دادگاه بە تەبریەی تاوانبار و تاوانبارکردنی بێتاوان دەردەچوێنێت و حوکمەکەش بە ڕاست و دادپەروەر وەردەگیرێ.

لەلاپەڕە ٢٧٨ بەیتەکە بەم دەقە هاتووە:

ڕەنگ و ئەثەری شۆڕشی لەعلی نمەکینە

ئەم ئەشکە کە بەم سووریو سوێرییە دەڕێژم

لەو شەرحەدا دەربڕاوە کە نیوەی دووەمی بەیتەکە کێشی نالەبارە و لە نالی

ناوەشێتەوە، ڕاستیشی بۆ چووە و دەڵێ هەرنەبایە «بەم سووریيو بەم سوێرییە دەڕێژم» بووایە. ڕاستییەکەی بەر لەوەی شەرحەکە بخوێنمەوە منیش ئەم دەقەم بە دڵدا هات.

لە ئاست وشەی «شۆڕش»دا، من وادەزانم «سۆزش» بێت، هەرچی شۆڕشە بە هیچ کلوجێك بە واتای «ثورە»، جێی نابێتەوە مەگەر «شوورش» لە »شوور - بەواتای سوێر - هاتبێت و «ش»ـەکەی کۆتاییی پاشگری «اسم المعنی» بێت، وەك کە دەگوترێ «گونجایش، ئاسایش،سۆزش». لە کوردیدا دەنگێکی «ت» لێ زیاد دەکرێ وەك: فەرمایشت، خوایشت...

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٢٧٩ کە ئەمە دەقیەتی:

بێ نییەتی تەقبیلی دەمت عاطیلە ڕۆژووم

بێ حەضرەتی میحرابی برۆت باطیلە نوێژم

وەهام لەبیرە، بەر لە ساڵەها، نوسخەم دیتووە، نووسراوە «بێ زینەتی تەقبیلی دەمت...»، ئیتر چۆناوچۆنی ئەم نوسخەیە نەهاتووەتە نێو تێکستەکان، یاخود لە کوێوە بە ئەصل ئەو جۆرە نووسینە پەیدا بووە، نایزانم؛ بەڵام «بێ زینەت» لەگەڵ «عاطیل» جمرانەیە؛ چونکە «عاطیل»، «عاطل» بە نووسینی عەرەبی، بریتییە لە بێ زینەتی هەر وەك «ناصل» بریتییە لە بێ ڕەنگی.

لەمە زیاتر هیچی دیکەی تێدا ناڵێم.

لە بارەی بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٨٠:

عومووێکە بە میزانی ئەدەب توحفە فرۆشم

زۆرم وت و کەس تێی نەگەیی، ئێستە خەمۆشم

شەرحەکە بەیتەکەی داوەتە بەر شەڕی چینایەتی و چەوساندنەوەی هەژاران و کەیفچییەتی دەوڵەمەندان، ئیتر کەس نییە لە کۆمەڵگەی وەهادا، کڕیاری ئەدەب بێت. هەرچەند ئێرە جێی هەڵسەنگاندنی ئەم بۆچوونە نییە؛ بەڵام مەنتیقی شیعرەکەی نالی کە لە هەناو و هۆشی یەکێکی هەژاری بێدەرەتان دەرچووە، داوا دەکات نیگا فراوانتر بێت بۆ تێگەیشتنی حاڵ و باری ئەم جیهانەی کە لە هەزاران ساڵەوە بێ مەنهەج سەرەژێر بووەتەوە. خۆ ئەوەی ڕاستی بێ، زۆربەی هەرە زۆری خوێندووی بەر

لە سەد ساڵ و هەزار ساڵ کوڕە هەژار بوون دەبوون بە فەقێ و مەلا و شاعیر... سەیری مێژووی عەرەب بکە، ئاخۆ چەند شاعیر و مەلا دەدۆزیتەوە لە نێوان پاشا و ئەمیر و دەوڵەمەندان. نالی گلەیی لە هەموو جیهانە، ئەویش بەپێی دابێکی بەربڵاوی نێوان زانا و شاعیر و ئەدیباندا، خۆ ئەگەر سەرلەبەری کورد زاراوەکانی نێو کتێبانیان، بە قودرەتی قادیر، زانیبایە یەك نانی سووتاوی بەکەس نەدەگەیاند... کوردستان خۆی پێشێلی داگیرکەر بوو، گەورەکانی پتر لە فەلاحەکان ئیعدام دەکران؛ چونکە فەلاح جێی مەترسی نەبوو بۆ داگیرکەر... هەر ئەوەندەی تێدا دەڵێم بۆ ڕوون کردنەوەی حاڵ و باری کورد کە بە درێژایی مێژوو یەك «صراف»ی کورد پەیدا نەبوو چ جایی بانك... فەلاحی کورد کە مەکتەب دەکرایەوە لە دێیەکەی، تای دەهاتێ، لە ترسی خەریکبوونی منداڵەکانی بە خوێندنەوە کە لە هەموو عومری جارێك دووان نەبێ، موحتاجی کاغەز خوێندنەوە نەبوو... هەر نەیسە!!

لە «میزانی ئەدەب» دا، شەرحەکە بۆ «سەنگ و تەرازووی ئەدەب»، ڕۆیشتووە و ڕاستیشی کردووە؛ بەڵام واتایەکی دیکەی هەیە لەبارترە لەگەڵ شیعر، ئەویش کێش و وەزنی بەحری شیعرە کە هەر بەحرەی میزانی تایبەتی خۆی هەیە، شیعریش خۆی ئەدەبە.

لە بەیتی لاپەڕە ٢٨١:

وەك طوڕڕەیی پێچیدەیی تۆ ساغ و شکستەم

وەك نەرگسی نادیدەیی تۆ خۆش و نەخۆشم

نەرگسی نادیدە، هەم بەو مەعنایە هاتووە کە لە شەرحدا دەڵێ «نەبینراو»؛ بەڵام نەك لەبەر خەواڵوویی بەڵکوو لەبەر ناز و شەوکەت کە نایەڵێ، بەدەگمەن نەبێ، بدیترێت و هەم بەو واتایەی کە میسل و مانەندی پەیدا نییە و نادیترێ. خۆش و نەخۆش بۆ چاوی یار بریتییە لە: ١- بێعەیبی بەواتای خۆش. ٢- سستی و بێهێزی کە لەنێو شوعەرا بۆ چاو بە مەدح ڕۆییشتووە و دەگاتە پلەی «نەخۆش».

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٨٢:

شیخی یبو سەراپا دەڵەك و ڕێوی دەپۆشی

«نالی»م و بە ڕووتی لە هەموو دیدە دەپۆشم

دەبوو «شێخی وو سەراپا» نەك «شێخی یبو» بنووسرێت. خۆ ئەگەر «شێخیت و...»

بوایە لە هەموان چاکتر بوو. ئەگەر نوسخەنووسان دەسخاوێنییان کردبێ، بێگومان نالی بە پێی سەردەمی خۆی «شێخی و» نووسیوە و «شێخی وو» خوێندراوەتەوە.

شەرحەکە لە دوو نوختەدا دەبێ یارمەتی بدرێت: یەکیان ئەوەیە کە مەتڵەبی نالی لە پۆشینی دەڵەك و ڕێوی، تەنها مەبەسی جلوبەرگە نەك ئەخلاقی ڕێوییانە، کە دەزانین دەڵەك ناوی فێڵبازیی بە دواوە نییە و شیعرەکەش خاڵییە لە هێما بۆ لایەنی فێڵبازی.

دووەمیان کە دەڵێ، ″«نالی»م″ هەم نازناوی ڕادەگەیەنێ و هەم «نالاندنم». نالی خۆی لە شیعری خۆیدا، «نالی دەناڵێ»ی گوتووە نەك «دەناڵێنێ» کە ئەمیش هەر ڕاستە.

ئەم «لە هەموو دیدە دەپۆشم»، بە دوای «ناڵیم بە ڕوتی»دا، paradoxy یەکی زێدە دەگمەن دروست دەکات بەوەدا کە: ١- نالیی ڕووت (هەژار)، تەنها چاو دەپۆشێ کە دەبوو خەریکی پۆشینی لەشی ڕووت بێ، چاویش چ پۆشاکێك بە خۆیەوە ناگرێ، مەگەر لەفزەکەی «پۆشین» کە ئەویش: ٢- لێرەدا بە واتای گەردەن ئازادیی تێکڕایی هاتووە کە دەکێشێتەوە دەست بەتاڵ بوون لە هەموو شتێك، ماددی بێ یا مەعنەوی، ئنجا سەیری ئەم «پۆشین»ـە بکە کە بە زاهیر جۆرێکە لە دارایی کەچی ئەوپەڕی ئیفلاسە.

لە بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٢٨٣ کە ئەمە دەقیەتی:

هەم واریثی فەرهادم و هەم نائیبی مەجنوون
وا تێ مەگە، قوربان، کە گەدا، بولهەوەسێکم

شەرحەکە لەو میراتگری و وەکالەتەدا هەر عیشقی فەرهاد و مەجنوونی بۆ نالی تێ خوێندووەتەوە جگە لە کۆهکەنی و بیابانگەردی کە هی فەرهاد و مەجنوونە: نالی لەمانە زیاتر وارسی سەرەنجام و چارەنووسیانە کە بریتی بوو لە مردن بە دەستی عیشقەوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٨٤:

وەڵڵاهی کڵاوی سەری من چەرخی دەماڵێ
بـبـوایـە بـە دامـانت ئـەگـەر دەست ڕەسێکم

تا ڕادەیەك لە هی نالی دەكات بە تایبەتی نیوەدێڕی دووەم، هی یەكەمیان سوێندەكە تێیدا هەژارە، ئەمە لە كوێ و «ئەڵلا ئەڵلا كە چ حوسن و چ جەمالێكی هەیە» لە كوێ.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٢٨٥:

هەر لەحظە دەڵێم من صەگی دەرگام و، ڕەقیبیش

دێتە سەر و چاوم كە منیش سەگ مەگەسێكم!

شەرحەكە پێكەڵپێكی واتا ئاشكراكەی شیعرەكەیە؛ بەڵام وردەكارییەكی بچكۆلانە هەیە، جێی بەتاڵە. وشەی سەگ مەگەس جاران «سگ مگس» دەنووسرا، ئەم وشەیەش وەكوو كۆمەڵێكی دیكە لە وشە و بەیت و بێژەدا لە خوارەوە بۆ سەرەوە دەخوێندرێتەوە. لە نموونەدا: «كل فی فلك»، بەشێكی ئایەتێكی قورئانە. ئنجا كە ڕەقیب لەم جۆرە بێ لە ڕادەبەدەر وەڕسكەرە. لەم شوێنەدا كە بە ڕەقیب گوتراوە «سگمگس»، ئەو لایەنەش دەگەیەنێ، مادەم بە دوو ڕووكاردا بڕوات و بنۆڕێت، دەشێ هەم موڕاقەبە بكات و هەم مونافەسە...

بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە:

گرتوویە سەگت چاكم و لای تۆمەوە دێنێ

یەعنی وەرە نالی كە منیش دادڕەسێكم

شەرحەكە وای داناوە كە ئەو سەگە بەدكاری بەینی خۆی و یارە، یەخەی گرتووە بۆ لای یاری دەبا وەك دادڕەسێك، بەهاناهاتوویەك... ئەم مەعنایە لە بەیتەكە بێگانەیە؛ چونكە ناشێ بەدكار دادڕەس بێ، ئەدی بۆ دۆست و برادەر، چ دەمێنێتەوە؟ دەشێ بگوترێ نالی بە تەوسەوە یەخەگرتن و ڕاكێشانەكەی بۆ لای یار بە چاكەی سەگەكە لە قەڵەم بدات؛ چونكە «بۆ لای یار بردن»، ئەگەر هەر جۆرێك بێت هەر چاكە. دەشێ «دادڕەسی»ی، سەگەكە بۆ یار بێ كە وەفاكاری تێدایە بە گرتنی نالی.

ئەو پێنج بەیتەی قەصیدەی «عاشق... دەڵێ... نابێ كە بدا خۆی لە داوم»، بەلای تەبیاتی منەوە هی دەمی نالی نییە، مەگەر لە سەرەتای شاعیریەتیدا، دای نابن، هەرچەند بڕوا دەكەم هی سەرەتاییشی بێت، نالی هەڵی ناگرێ بۆ دەیان ساڵ و لە خۆی بە شایەدی ناحەز بگرێت... هەر سەیرێكی غەزەلی دوا ئەوەوە بكەیت:

لایقی مەخزەنی طەبعە هەمو كەنزی غەزەلم

قابیلـی ضەربـی ڕەواجە زەڕ و زیوی مەثەلم

دەبـــیـــنـــی ئـاسمـــان و ڕێسمـانـە بـەیـنـیـان

بـەیتـی سێیەمـی لاپەڕە ٢٨٨:

لایقی مەخزەنـی طەبعە هەمو کەنزی غەزەلم

قابیلـی ضەربـی ڕەواجە زەڕ و زیوی مەثەلم

شەرحەکە وای بۆ چووە کە مەبەسـی نالـی لە، «مەخزەنـی طەبع»، شوێنـی چاپە، گۆیا دەیەوێ شیعری لە چاپ بدرێت. لە بار تەبعـی من، نالـی بۆ ئەمە نەچووە: مـەخـزەن جـێـی داکـردنـە و پـەنگ خواردووە، بـەلای گەنجینەی تـەبیاتـی سازگاردا دەچێتەوە، دەشێ تێیدا خەزن بکرێ، خەزن و کەنزیش هەر یەك شتن، کەنز لە گەنجەوە هاتووە.

لە بەیتـی یەکەمـی لاپەڕە ٢٨٩:

سایەیـی پایە وەکوو باڵـی هوما و بازی سیم

نەوەکو بوومـی قەدەم شووم و، نە هەمڕەنگـی قەلم

وا تێدەگەم «بازی سپـی»، غەوثـی گەیلانییە. لە دیار نیوەبەیتـی سەرووەدا «لەف و نەشری مورەتتەب» هەیە: باڵـی هوما عەکسـی بووم و بازی سپیش عەکسـی قەلـی ڕەشە.

لە بەیتـی یکەمـی لاپەڕە ٢٩٠:

کـەوکـەبـەی طـەلـعـەتـی شاهـانـەی تـۆم بـورهـانـە:

کە لـە سەر موددەعـی، سوڵطانـی موبینە جەدەلم

شەرحەکە وەهای داناوە نالـی منەت بە سەر خاوەن طەلعەتـی شاهانەدا دەکات کە لە بەرەکەتـی سێبەری هوما صیفەتـی نالیدا بەو پایەیە گەیشتووە. ئەم لێکدانەوەیە قبوولیش بکرێت لە پلەی دووەمدا دێت کە نالـی مەبەسیەتـی «بورهان و سولطانـی جەدەل»ی بەسەر موددەعیدا ڕاست بکاتەوە لە شانوشەوکەتـی یارەکەیەوە. هەر لە بەیتـی دواتردا:

ڕۆژ سەری کوڵمتە ڕووناکییـی نووری بەصەرم

شەو خەمـی زوڵفتە تاریکییـی طوولـی ئەمەلم

دەردەکەویٚ هەرچی خۆشی و ناخۆشی لە ژیانی نالیدا هەیە، لەو یارەوە سەر هەڵدەدات.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ۲۹۰:

حەرەکاتم سەکەنات و، سەکەناتم حەرەکات

چوستە، سستی، قەوییە ضعیف و، سەریعە کەسەلم

شەرحەکە شتێکی باشی کردووە کە حەرەکات و سەکەناتی داوەتە بەر تیشکی مەقوولەیەکی زانستی «کەلام» کە دای ناوە «الحرکة کون ثان، في آن ثان، في مکان ثان. والسکون کون ثان في آن ثان في مکان اول». بە لای منەوە، ئەو قەیدەی «آن ثان» لزومی نییە: زەمان بە تەکان و بازباز ناڕوات تاکوو دەمی دووەم و سێیەمی لیٚ بفامینەوە، ئەگەر بڵێین: «الحرکة کون ثان في مکان ثان»، شتێکمان نەگوتووە کورتی هێنابیٚ لە چاو ئەو مەقوولەیەدا. هەروەها : «السکون کون ثان فی مکان أول».

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ۲۹۱:

بێش و کەم بیٚ شکەم و حیرص، وەکوو طیفلی ڕەضیع

زاوییـــــــــە بێشکەم و، بیٚ شکم و بیٚ حییەلم

وشەی «بێش» هەڵەیە، فارسەکە «بیش» دەڵێت.

زاوییە گۆشەگیری تەصەوف و دەست لە دونیا هەڵگرتن ڕادەگەیەنیٚ، جگە لە تەسکایی جێگە. لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا «خۆشاهەنگ» دەکرێتە «خوشاهەنگ؛ چونکە فارسییە و بەیتەکەشی پیٚ هەموارتر دەبیٚ لەگەڵ کێشی بەحرەکەدا. «دووم نێش»، دەکرێتە «دوم نیش»؛ چونکە ئەویش فارسییە و وەهای دەردەبڕن.

پارچە شیعری لاپەڕە ۲۹۳ و ۲۹٤ لە شەقڵی نالی دوورە، ئەگەر بشسەلمێنین هی ئەو بیٚ، دەبیٚ دان بەوەدا بهێنین لە مام ناوەنجی بەرەوژێرە هێندەش سادەیە شەرحی ناویٚ. لە بەراوردا بۆ نموونە بەیتی سەرەتای شیعرەکە دەنووسمەوە:

عەزیزم، ڕۆحی شیرینم، دو چاوم

دەوای زامی دڵ و جەرگی بڕاوم

ئنجا بەیتێکی «حەزینە»ی کچی شێخ کەریمی بەرزنجیی کۆیە و خێزانی حاجی مەلا عەبدوڵڵا دەنووسمەوە کە بۆ کیژێکی خۆی ناردووە:

عەزیزم نووری عەینم نەونیهالم

لە دووریت هەر وەکو بولبول دەناڵم

لە ئاست بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٢٩٦:

ئاوی سوێری چاو و باری تاڵی لێو

سوێر و تاڵی دەم دەم و ژەمژەم دەخۆم

شەرحەکە وەهای لێك داوەتەوە کە ناڵی ئاوی فرمێسك دەلێسێتەوە و باری سەر لێوانی بە ددان لێ دەکاتەوە و دەیخوا... لزووم بەم وێنەی ناجۆر و دڵ شێوێن نەبوو: دەبوو دەلالەتی تاڵایی دەمدەم و ژەمژەم لەو فرمێسك و باری سەر لێوە وەربگرێت...

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٢٩٦:

تا سەری زوڵفت لەسەر ڕوو حەڵقەدا

من وەکوو ماری سەر ئاگر خەم دەخۆم

تەصویرێکی هێندە هونەرکار و شیرین و ڕەنگینە، مرۆ لەوانەیە دڵی نەیەت دەستی بۆ بەرێت...

بەیتی یەکەم لە لاپەڕە ٢٩٨:

تاڵی بێ یار و دیار و تار و مار

عەلقەمی چی؟ ئەرقەمی چی؟ سەم دەخۆم!

لە شەرحەکەدا کە دەڵێ: من تاڵیی غەریبی و بێ کەسی و دەربەدەری دەخۆم... دەبوو بەیتەکە «دیاری تار و مار» بڵێ، نەك «دیار و...» بە زاهیر وا پێ دەچێ ئەم بەیتەی، یان قەصیدەکەی، لە غەریبی و پاش تێکچوونی ئیمارەتی بابان گوتبێ.

ئەو تێکستەی لە جیاتی «غەمی عالەم» هاتووە، «هەمی عالەم»ی پەسەند کردووە باشی بۆ چووە؛ چونکە جارێکیان «هەم» بە واتای «خەفەت» دێت، «هەمی عالەم» دەبێتە «خەفەتی عالەم»، جارێکیان دەبێتە «هەم هی» عالەم دەخۆم.

لە بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٣٠١ وشەی «شەوارە» هاتووە، لە شەرحدا هاتووە: باڵندەیەکە بە شەوی تاریك ڕۆشنایی ئەبینێ و ڕێ ون ئەکا و بە ئاسانی ئەگیرێ. وەك بزانم شەوارە ئەو ڕاوەیە کە بە شەو بۆ گرتنی مەلی ئاوی وەك قاز و مراوی بە چرا

دەکرێ و مەلەکە هەر ڕووناکییەکە دەبینێ و سڵ ناکاتەوە و دەگیرێ... دیارە بە ئەصل شەوارە بە مەلەکە گوتراوە، دواتر بۆ ڕاوەکە بەکارهاتووە. دەبێ لە شەوی بێ مانگدا بکرێت.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٣٠٤:

لامەدە نالی لە ئەنباری جیرایەی صاڵحان

گەرچی ببیە خۆشەچینی دانەیی خەرمانی ڕۆم

شەرحەکە وەها دادەنێ ئەم بەیتە پەشیمان بوونەوە ڕادەگەیەنێ لەوەی پێشتر گوتوویەتی، دژی کەسانێك چاویان بڕیوەتە خۆراکی مفتی حەرەمی کەعبە... وا دەزانم هەرچەند بێنێکی ئەم لایەنە لە بەیتەکە دێتە بەر هەست، دیسانەوە «جیرایەی صالحان» جودایە لەو بژێوەی «ئەهلی وەسیلە و مەسئەلە» بە ئیلحاحەوە داوای دەکەن و هەر «بێنە بۆم» دەڵێنەوە.

بەیتی لاپەڕە ٣٠٥:

دڵ دەڵێ سەیری چەمەن خۆشە، جەوابی نادەم

موددەتێکە لە قەفەسدایە، عەذابی نادەم

شەرحەکە «جەوابی نادەم»، بە تەئویل دەبات بۆ واتای «بێ دڵیی ناکەم، وەڵامی نادەمەوە». لە نێوان عەشایر ئەم زاراوەیەی «جەوابی دا»، بە مەعنای «ڕەتی کردەوە»، بەکار دێت. ئەگەر ئەم واتایە نەبێ «عەذابی نادەم» جێی نابێتەوە.

نیوەبەیتی دووەم هەر وەك شکڵ نووس کراوە، ڕاستە. بەڵام خوێندنەوەیەکی دیکەشی هەیە کە ئەمە وێنەیەتی: موددەتێکە لە قەفەس دایە، عەذابی نادەم، واتە بەینێکە لە قەفەس داویەتە عەذابی بێ وەخت و سەعات، هەمیشەیی، هەقی خۆیەتی داوای ڕەت نەکەمەوە.

لە نیوە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٣٠٦، یەك تێبینی و بیرخستنەوەم هەیە کە وشەی «گول و مول» هاتووە «مول» بە «جورەی مەی»ـەك لێك دراوەتەوە.

تومەز چەندی ئەو «مول»ـە بە «مل» خوێندرابێتەوە هەر بە گەردەن وەرگیراوە، بێ ئەوەی لە شەرحدا بۆ ئەو واتایەی «شەراب» ئیشارەت کرابێ.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٠٦:

گوتم: ئەی ماه دڵـی من بە دڵـی خۆت بکڕە

گوتـی: من بـەردی بـەقیمەت بە کەبابـی نادەم

شەرحەکە وای بۆچووە کە نالـی داوا دەکات لە یار دڵیان بە یەکتر بگۆڕنەوە. وەك بۆی دەچم ڕاستەواتای بەیتەکە ئەمەیە: ئەی یار پڕ بە دڵت دڵم بکڕە، نەك پێمی بگۆڕەوە، لە نوسخەی تردا دیتوومە نووسراوە «... بە دڵـی خۆت بگرە». هەڵبەت لە سەردەمی نالـی «بکڕە»، «بگرە» هەر «بکرە» بووە لە نووسیندا. لەم «... بە دڵـی خۆت بگرە»، دا و لە «... بە دڵـی خۆت بکڕە» لە ڕێـی ئیستخدامەوە ڕێ دەبێ بۆ وەڵامەکە کە دەڵێ: بەردی بە قیمەت بە کەباب نادەم.

بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٣٠٧:

طـەڵـەبـی سیـنـەیـی چاکم مـەکـە بـەو چـاوانـە

سینەکەم چاکە بە ئینسانـی خەرابـی نادەم

شەرحەکە وای بۆچووە کە نالـی دەڵێ: سینەکەم چاکە، باشە بە ئینسانـی خراپ و بەدی نادەم. وشەی «خەرابـی» مەعنایەکی دیکەی هەیە کە «سەرخۆشـی بەدمەست» دەگەیەنێ، لێرەشدا وەصفی گلێنەی چاو «انسان العین» دەکات کە مەبەست لێـی چاوی زێدە مەستـی یارە. لە قەصیدەی لاپەڕە ٢٥٥، بەیتـی دووەم «گەر مەست ئەگەر خەراب» هەیە. شەرحەکە «خەراب»ی وەها لێك داوەتەوە: ئەو سەرخۆشەی لە تام بەدەر سەرخۆش بێ، پێشـی دەڵێن، بەدمەست. وا دیارە لێرەدا ئەو واتایەیان بە دڵدا نەهاتبێت لەبەر سێبەری وشەی «چاك».

بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٣٠٨:

فاتیحە! تەسخیرە شاری دڵ بە طابووری ئەلەم

موددەتێکی زۆرە پاتەختە لە بۆ خاقانـی غەم

لـەم«فـاتـیـحـە»و لـە«فـاتـیـح»ی کۆتـایـیـی قـەصیدەکە، ئیشارەت هەیە بۆ«محەمەدی فاتیح»ی تورك کە ئەستەنبۆڵـی گرتووە. گۆیا هەرچـی ئەستەنبۆڵ بگرێت، لە لایەن پێغەمبەرەوە موژدەی بەهەشتـی پـێ دراوە. لە«فـاتـیـحـە»ی ئـەم بـەیـتـەدا، هەڵدەگرێ مەبەست فاتیحەی تازیە و خوێندنـی«الحمد لله رب العالمین»بێ، وەك کە شەرحەکە بۆی چووە.

ئەم بەیتەی لاپەڕە ٣٠٩:

تۆزی ئایینەی سکەندەر وا بەدەم باوە، وەلیٚ

گەردی دامانی غەریبانە بلووری جامی جەم

بە داخراوی ماوەتەوە، شەرحەکە پێی نەوێراوە، دەڵێ دنیا بۆ کەس نامێنێ تا سەر. ئاوێنەی گران بەهای پاشایەکی وەك ئەسکەندەر، ورد و خاش بووە. شووشەی ئاوێنەکەی جەمشیدیش بووە بە تۆزی دامێنی غەریبان... لێرەدا تێ دەگەین شکانی ئاوێنەی ئەسکەندەر کە ڕۆمییە تێکشکانی تورکەکان ڕابگەیەنێ و نالی پەرۆشی بێت خۆ جامی جەم هی ئێرانییەکانە، دەبوو تای تەرازووی دالەنگاو بۆ نالی ڕاست بکاتەوە. منیش شتێکم لێوە دیار نییە تەرازووەکە ڕاست بکاتەوە، ئەوە نەبێ کە بڵێین شاعیر بۆی هەبووە لە بەیت و دوو بەیتدا خۆ بدزێتەوە لە بابەتی هەڵبەست بۆ وێنە واتایەکی سەربەخۆ کە دڵی بۆی چووە و هاوئاهەنگیشە لەگەڵ ڕۆحی هەڵبەستەکە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣١١:

نالیا بێ هیممەتی تاکەی بە دەست میحنەتتەوە

فاتیحی یو ڕۆستەماسا، صاحێبی تیغ و عەلەم

شەرحەکە لەم بەیتەش هیچی بۆ نەکراوە، ببێتە هۆی سەلماندنی ئەو تیغ و عەلەمە بۆ نالی! بە چیدا فاتیحە وەك سولطانی عوثمانی «محمد الفاتح» و هاوشانی ڕۆستەمە؟ من هەر ئەوەندەم بۆ دێ کە بڵێم مەبەس لە تیغ زمانیەتی، وەك کە خۆی لە بەیتی لاپەڕە ٦٥٤دا دەڵێ:

ڕاستی جەوهەریە تیغی زوبانی نالی

نەرم و توند، ئاوی گەلووگیرە قسەی پێ دەبڕێ

ڕەنگە بۆ عالەم کارەکە وەزەحمەت بکەوێ، مەگەر لە قەڵەم و شۆرەتی شاعیریەتیی خۆی ڕادیتبێ کە وەك عەلەم بە ئاسمانی شۆرەتی ناویەوە بشەکێتەوە .

دوو بەیتی فارسی لە لاپەڕە ٣١٣:

سوی مصر است مرا عزم از این لجهء غم

تا که در نیل کشم جامه ز بی داد و ستم

میرود نالی از اینجا چو حریص از دنیا

با لب خشك و کف خالی و چشم پر نم

شەرحەکە بۆ ئەوە چووە کەوا ڕەنگە نالی ئەم شیعرەی پاش تێکچوونی میرنشینی بابانەکان گوتبێ... هتد. مومکینە لە دەوری بابانەکانیش بیستبێتی، پێوەندی هەبووە لە نێوان ئیبراهیم پاشای میسر و میری ڕەواندز.

ئەم بۆچوونە زۆر کزە بەتایبەتی بیستنی پێوەندیی ئیبراهیم پاشا بە میری ڕەواندزەوە؛ چونکە حکوومەتی بابان تێکچوو، پاشای ڕەواندوز، زووتر ئیعدام کرابوو. دەتوانم بڵێم هەرگیز نالی بۆ میسر نەچووە؛ چونکە خەتی بزووتنەوەی و نیشتنەوەی هێندە ئاشکرایە کە ناشێ سەفەری بۆ میسر تێیدا پەنهان بێ. ڕەنگە «بێ داد و ستەم»ـەکە ڕووداوی ڕاستینە بگێڕێتەوە. ڕەنگیشە خەیاڵێکی برینداری شاعیرانە بێ، سۆز وەدەرنێ و جوانکاری و واتاسازیی پێوە دەکات؛ چونکە لە ژیانی نالیدا تێکچوونی حکوومەتی بابان گەورەترین کارەساتە پێی بڵێ «لجەء غم» و بەجێ هێشتنی سلێمانییش تاکە شوێنە وەها عەزیز بێ، بشێ وەك دنیای دنیاپەرست بێ کە لێی دەردەچێ کەچی: نالی کە بەرەو حەج دەچێ و موناجاتی ڕێی چوونە مەککە لە «ئەلا ئەی نەفسی بووم ئاسا» دا، وەك موعجیزە دادەڕێژێ داد و بڕوی وڵات کاولی و کۆستکەوتوویی هەڵاتنی تێدا نییە، بە پێچەوانەوە نەفسی خۆی دەشکێنێتەوە، بەوەدا کە دڵبەندە بە دانیشتن لە وێرانەی نشیمەنەکەی: هانی نەفەس دەدات، لەگەڵ عیشقبازاندا بڕوا بۆ ژیان لە مەککە و مردن لە مەدینە. سەیری ئەم چەندە بفەرموو:

ئەلا ئەی نەفسی بووم ئاسا هەتاکەی حیرصی وێرانە
لەگەڵ ئەم عیشق بازانە بڕۆ ئازانە بازانە
مسلمان لێرەمانی خان و مانت هەر نەمان دێنێ
پەشیمان بە کە دەرمانی نەمانت مایەی ئیمانە «مایەیی مانە»
بەقییەی عومری ضایع گەر موورادت بێ تەدارەك بێ
حەیاتی مەککەت و مەوتی مەدینەت جەبری نوقصانە

بەڵێ بەیتەکان دنیا دزێوکردنیشی تێدایە، بەڵام هەڵاتن و تێکچوونی حکوومەتی بابان و ظولموزۆری تورکەکان هەر پەیدا نییە. من لە «چەپکێك لە گوڵزاری نالی»، گوتوومە نالی بەر لە تێکچوونی بابان چووەتە حەج، دەلیلیش لەو بەیتانە بەهێزتر بە خەیاڵدا نایەت...

بگەڕێینەوە بۆ ئەو دوو بەیتە فارسییە، ئەو سێ بەیتە و بەسەردا چوونەوەیان،

بەخێر، هەڵدەگرین بۆ ئەو دەمەی سرەیان دەگاتێ:

شەرحەکە لە وشەی «نیل» ڕووبارەکەی میسری ڕەچاو کردووە و بەس تەنانەت کە ڕەنگی «نیلی»ش بە شین دادەنێ، دەیباتەوە بۆ ئەوەی کە "قوماش خرایە نیلەوە ئەبێ بە نیلی"؛ واتە نیسبەتێ بە نیل دەدرێ وەك کە بخرێتە فوراتەوە، دەبێتە فوراتی. ڕاستییەکەی «نیل»، خۆی ماددەیەکی شینە. لە واتائاراییدا نالی، «چشم پرنم»ی دووجاران کردووەتە بنگەی فەندی «طباق». جارێکیان بەرانبەر «لب خشك- وشك» کە چاوەکە تەڕە بە فرمێسك. جاری دیکەش بەرانبەر «کف خالی» کە چاوەکە «پڕ»ە لە فرمێسك (وشك، تەڕ – خالی،پڕ). لەف و نەشری مشەووەشیشی تێدایە کە لە سرەدا وشك کەوتووەتە بەرانبەر «پڕ» – خالیش بەرانبەر «نم».

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٣١٦:

شەقی کە، غەیری حوببی تۆی تێدا بێ
بەدەستی خۆت دڵم دەربێنە، قوربان!

ئەم «شەقی کە» چ شیرنایی پێوە نییە لە چاو »ئەگەر دڵ«دا، ئەوەندە نەبێ کە مەفعوولەکەی بە پەنهانی هێشتووەتەوە بۆ ئەوەی لە نیوەبەیتی دووەمدا، دەدۆزرێتەوە کە دڵە. وشەی »تێدا« کێشی بەیتەکەی تەنبەڵ و ناجۆر کردووە »تیا« دەست دەدات.

بەیتی سێیەمی هەمان لاپەڕە:

فوتووری چاوەکانت نانوێنی
بە نالی فیتنە بەس بنوێنە، قوربان!

شەرحەکە وشەی «نانوێنی»ی یەکەمی بە «ناخەوێنی»ی لێك داوەتەوە.

ڕاستییەکەی «دەرخستن»یش لە هەمان شوێندا بە دەستەوە دەدات، ڕنگە دەرخستنیش مەبەستتر بێت؛ چونکە فتووری چاو، زێدە جوانیی تێدایە، نالی حەقیەتی داوا بکا یار ئەو فتوورە نەشارێتەوە؛ چونکە بە شاردنەوەی، نالی پتر دەشێوێ. هەر لەو توێکڵەدا. دانەیەکی دیکەش هەیە: «بەس» بە واتای «زۆر» یش هاتووە، لەم واتایەوە نالی داوا دەکا، یار فتووری چاوان دەرخات هەتا پتر مەفتوون بێ.

قەصیدەی لاپەڕە ٣١٧، «ڕەفیقان من ئەوا ڕۆییم لە لاتان»، بێگومان هەر پینج بەیتی

شەرحەکە دەڵێ، دراوەتە پاڵ غەزەلێکی کوردی،ماڵی حەڵاڵی کوردییە. بەیتی دووەمی ناو شەرحەکەش:

بڵا سا شار بەشار و دێ بە دێ بین

لە دەس یاران بکەین طەیی وڵاتان

ئائەم بەیتە، هەم لەگەڵ ڕۆحی پێنج بەیتە ناوبراوەکەی یەکەم، سێیەم، چوارەم، پێنجەم، حەفتەم، کە بە یەقینی هی «کوردی»ـن چ خزمایەتییەکی نییە و هەم لە سەبکی نالی ناوەشێتەوە، خۆ هەرچی بێ دوای دەرکردنی پێنج بەیتەکە دەمێنێتەوە دوو بەیت کە شتێك نییە پێی بگوترێ غەزەل، قەصیدە لە شەرحەکەشدا هاتووە ئەو برە شیعرەی بۆ کوردی بردراوەتەوە سێزدە بەیتە، ئەمی ئێرە حەفتە بەو پێیە هەشت بەیتی بێ مەکەمەکە هی کوردییە؛ ئەم دەقەی ناو شەرحەکە، حەفت بەیتە بە لێدەرکردنی پێنج بەیت، کە کێشەی لە سەرە دوو بەیت دەمێنێتەوە بۆ نالی. ئنجا چۆناوچۆنی پێنج بەیت دەڕوا بۆ دوو بەیت کە چەژیشیان جودایە لەو پێنجە و ناڕوا بۆ هەشت بەیتەکە؟ دڵنیام لەوەدا کەوا نە نالی نە کوردی، شیعریان لە یەکتر و لە کەسی دیکەش نەدزیوە. ئەم دوو بەیتەی جودا لە پێنجەکە (تا ڕادەیەك بەیتی شەشەم مومکینە بدرێتەوە بە نالی) بە جۆرێکی نادیار و هۆیەکی کەس نەبیستوو لەلایەن ناسیخێکەوە کۆبوونەتەوە، ڕەنگە پتر لە ناسیخێك دەستی تێ وەر دابن، و نازناوی «نالی»ی خرابێتە کۆتاییەکەیەوە. ئەگەر بگوترێ چۆناوچۆنی کابرایەك لەخۆیەوە ئەم کارە دەکات، دەڵێم ئەدی چۆن کابرایەکی دیکە لە خۆیەوە ناوی کوردی دەخاتە پاڵ ئەو سێزدە بەیتە؟ ئەمە با لەولا بێ و چی دیکەی لەسەر ناڕۆم: نازانم چۆناوچۆنی ئەم شیعرە دەدرێتەوە بە نالی کە دوعاخوازییەکی بە سۆزی عادەتییە، لە هەمان کاتیشدا دەڵێن نالی لەبەر تێشکانی بابان و هاتنی تورکان هەڵات! ئەم بەیتەش بخە پاڵ «ئەلا ئەی نەفسی...» و لە خۆت بپرسە کوا ترسی تورك و ڕووخانی بابان؟

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٢٠ و یەکەمی لاپەڕە ٣٢١:

لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان

بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان

لە خەوفی طەلعەتتی ڕۆژ هەر وەکوو شێت

بە ڕووزەردی هەڵات و کەوتە کێوان

من لە وتووێژێکی تەلەفیزۆنیدا، بەر لە حەفتاکان، شەرحی ئەم دوو بەیتەم کردبوو، هەردوو ڕووی وشەی «هەڵات» بەواتای هاتنەدەر و فیرار کردن لەو شەرحەدا ڕوون کرایەوە. وابوو مامۆستا صالح کەریم، نامەیی ڕەزامەندیی خۆی بۆ ڕێکخەری وتووێژەکە هەنارد. شەرحی بەردەستیش هەمان دووڕووی ئەو وشەیە دەڵێتەوە، بێ ئەوەی ناوی من بهێنێ لزوومیش نییە. بە ناوهێنان؛ بەڵام شتێکی زێدە گرنگ لەو شەرحەدا دەرنەکەوتووە، ئەویش دەستەواژەی «دوێنێ نوێژی شێوان»ـە: ئەگەر هەڵاتن فیرار کردن مەبەست بێ لێی، هی دوێنێ ئێوارەیە کە بەرەو خۆراوا هەڵات. ئەگەر هەڵاتن هی دەرکەوتن بێ، دەبێتە دەرکەوتن لە ڕۆژی پاش دوێنێ، واتە ئەمڕۆ. وشەی «بەیان»یش هەڵدەگرێ سبەینەی لێ مەبەست بێ و دەشبێتە جەمعی «بەی -بەهی» کە ئەویش وەك سێو لە مەکەکە دەچێ. لە ڕەوا کردنی پێشخستنی مەفعوولی «بەیان» لە فیعلی «دا»، گوتوومە و دەیڵێمەوە: کارگێڕی قوتابخانە، کچانی پێش خست لە کوڕان - باپیر بەرخانی بردە لەوەڕ...

نوسخە هەن لە جیاتی «دوگمەی سوخمە» نووسیویانە «دوگمەی سینە» یەك لەوان «دیوانی نالی» کە مەرحووم گیوی موکریانی لە ١٩٦٢ چاپی کردووە. لەلایەن تام و شامەوە سینە سازگارترە لە سوخمە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٢٤:

ئەم غەزالانە کە نەقشی دیدەمن

تەن سپین و چاو و خاڵ و موو سییان

شەرحەکە دەڵێ: ئەو یارە نازدارانەی وەك ئاسك کە وێنەیان بووەتە نەخش و لە ناو چاوما کێشراوە، لەشیان سپی و چاو و خاڵ و موویان ڕەشە.

ڕاستییەکەی نیوەبەیتی دووەم دەقێکی دیکەی هەیە لە پەراوێزی شەرحەکەدا، هاتووە گەلێك دڵگیرترە لەم دەقە. ئەویان دەڵێ: تەن سپین و دیدە کاڵ و مووسیان. لەمیاندا سێ ڕەنگ لە جیاتی دووڕەنگ کۆبووەتەوە جگە لەوەی کە سێ ڕەنگەکە جوانتریش دێتە بەر زەوق سەرەڕای ئەوەی کەوا دەگەیەنێ، نالی خۆیشی دیدەکاڵ بێ؛ چونکە هەر وەك «نەقشی دیدەمن»، ئەو مەعنایەی شەرحەکە دەگەیەنێ یەکێکی دیکەش بەدەستەوە دەدات کە غەزالەکان وەکوو نەقشی دیدەی شاعیرن.

لە لاپەڕە ٣٢٦ ئەم بەیتە:

رەقیب و موددەعی فیتنە و عیلاقەی چاوی جادووتن

لە گۆشەی گۆشەوارەت نائیبی هارووت و مارووتن

شەرحەکە هەوڵێکی مەردانەی داوە بۆ یەکالاکردنی ، تەواویێکیش تێیدا بەرەو پێش چووە؛ بەلام جاری ماویەتی تێنوەتیمان بشکێنێ بۆ واتایەکی بێ قۆرت و متمانەبەخش. خۆ منیش چی ئەوتۆم پێ نییە زیاد لە شەرحەکە، مەگەر لە تێبینیی کەم بایەخی وەك ئەوەی کە بڵێم، مەبەس لە تەشبیهی ڕەقیب و موددەعی بە فیتنە و عیلاقە، لەف و نەشری مورەتتەبە کە ڕەقیب فیتنەیە و موددەعیش عیلاقەیە... دەمێنێتەوە «لە گۆشەی گۆشەوارەت»: ئایا چۆناوچۆنی لەو گۆشە تەسکەدا ئەو دوو زەبەللاحە جێیان دەبێتەوە، ببنە هاڕووت و ماڕووت. شەرحەکە باشی پێ نەوێراوە کە دەڵێ: ئەو دووە لە گۆشەی گوێی یاردا بوونەتە مانیعی نالی لە دیتنی...

هەرچەند من دڵنیا نیم لەوەی بە دڵمدا دێت، دیسانەوە بەو وێنە ناجۆر و نامومکینەی شەرحەکە تەسەڵ نابم. من بۆ ئەوە دەچم کە وشەی گۆشەوار، گۆشوار مانای «خاوەن توانی بیستن»ی لێ دەفامرێتەوە کە دەکاتەوە ئالەتی بیستن خۆی. بەو پێیە ڕەقیب و موددەعی وەك هاڕووت و ماڕووتی جادووی لە خشتەبەر لە گوێی یار دەچرپێنن دژی عاشق. لەلایەن تەشبیهی ماددیشەوە گۆشەوار گوارەیە و سووچی هەیە نزیك لە گوێ بەدکار لێیەوە بقرتێنێ... واللە اعلم.

بەیتی لاپەڕە ٣٢٧:

نەباتاتی زەوی وەك مونزەوی هاتوونە دەر، یەعنی

هەموو سەرخۆش و مەست و ڕۆژپەرست و عاشقی ڕووتن

شەرحەکە وای بۆ چووە کە یار هەڵهات «وەك ڕۆژ» گیای ژێر خاك هاتنەدەر وەکوو مەست و بوون بە مانەندی گوڵەبەڕۆژەی ڕووەوڕووی یار...

شەرحەکە تاڕادەیەك لەگەڵ دەقی بەیتەکە و ڕاستەواتای ڕۆیشتووە بێ ئەوەی پێمان بڵێ، «وەك مونزەوی – منزوی عەرەبی»، هێما بۆ کوێ و چی دەکا؟ خۆ منیس شتێکی لێ تێناگەم لەگەڵ تێکڕای بەیتەکە یان تاك تاکی وشەکان بڕوات. شەرحەکە «مونزەوی» داناوە بە «لە ژێر زەویدا گۆشەگیر» لێك داوەتەوە، کەچی «گۆشەگیر» پتر لەگەڵ واتای بەیتەکە دەڕوات.

بۆرە مەعنایەك بۆ «مونزەوەی» لەوەوە دێت کە مرۆی گۆشەگیر بە عادەت دەخزێتە

گۆشەکەیەوە تێیدا پەنهان دەبێت، ئیتر ئەو نەباتاتە وەك ئەو مرۆی شێوە پەنهانە بە هەڵاتنی ڕووی ڕۆژت دێنە دەر، وەك کە گیاش بە ڕووناکیی ڕۆژ دەردەکەون... دەبوو شەرحەکە بڵێ، «عاشقی ڕووت» هەم «عاشقی ڕووی تۆ» و هەم «عاشقی بێ بەرگ»، ڕادەگەیەنێ، کە دەزانین گیا بە ڕووتی دەردێت. تێبینیی ئەوەش دەکرێت کە نیوە بەیتی دووەم تێیدا، «سەرخۆش و مەست» و «ڕۆژپەرست و عاشقی ڕووت» یەك شت دەگرنەوە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٣٢٨:

وەرە نێو بەزمی گوڵزاران و گوڵ زاران، تەماشاکە:

سەراسەر پێکەنینی گوڵ، لەبالەب غونچە پشکووتن

نیوەبەیتی دووەم لە نوسخەی گیوی موکریانی بەم جۆرەیە: «سەراسەر پێکەنین گوڵ هەم لەبالەب غونچە پشکووتن»، ڕاستییەکەی منیش هەر وەهام بیستووە، بەر لەوەی نوسخەی جودا لەمە پەیدا بێ. نیوەبەیتی یەکەمی ئەم بەیتەشم، لە کۆنەوە وەها بیستووە: «وەرە نێو بەزمی گوڵداران و گوڵزاران «گوڵ زاران» تەماشاکە:» ئەم دەقەش گونجاوترە لەگەڵ نیوەبەیتی دووەم، چونکە «گوڵدار»، هەم خاوەن گوڵ و هەم داری بە گوڵ، دەگەیەنێ. گوڵدار لەگەڵ «سەراسەر» ڕێك دێت وەك کە «لەبالەب» بۆ غونچە ڕێك هاتووە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٢٨:

چ قـەصر و دائـیـرە و تـاقـێ، تـیـا تـۆ تـاقـی ئـافـاقـی

نەی و موطریب، مەی و ساقی، گوڵ و بولبول، هەموو جووتن

لە شەرحەکەدا هاتووە کە نوسخە هەیە لە جیاتی «قەصر» «قوطر» هاتووە. بەلای منەوە «قوطر» مناسبترە لەگەڵ «دائیرە و تاق». وشەی «تاقێ» دەبێ «تاقی» بێت هەتا هاوئاهەنگی «ئافاقی» بێ. ئنجا دەبێ «تاقی تیا» بێ نەك «تاقی، تیا». دەشبوو ئیشارەت هەبێ لە شەرحەکەدا بۆ ئەو لانەیەی کە دەڵێ: «تۆ تاقی ئافاقی»، جگە لەوەی کە تاقانەی دنیا ڕادەگەیەنێ، لەلایەن زینەت و ئارایشتی بەیتەکەوە یار لەو نیوەبەیتەدا تاقە، هەرچی لە نیوەدێڕی دووەمدا هاتووە هەموویان جووتن.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٣٣١:

ئەم سەرسەری بازانە کەوا هەمسەری بوومن

موشکیل، بگەنە ساعیدی شاهێکی وەکوو من

شەرحەکە یەك تێبینی لەبیر چووە: دەبوو بڵێ باز و تەیری تری شکار فێر دەکرێن لەسەر باسکی ڕاوکەر هەڵنیشن و کە نێچیریشی گرت هەر دەگەڕێتەوە بۆ سەر ئەو باسکە.

بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە:

تا نەشئە نەچێژن لە لەبی کەوثەری ساقی

بێچارە چوزانن کە هەموو مەستی زەقوومن

بە دەست خۆم نییە، دڵم بۆ ئەوە دەچێ کە نالی گوتبێتی «لە لەب و کەوثەری ساقی»؛ چونکە دەقەکەی سەروو هەر لێو مشتنی تێدایە، شەرحەکەش لێوەکەی بە کەوثەر داناوە و بۆ ئەوە نەچووە کە ساقی مەیگێڕە و ئەو مەیە بە کەوثەر چوێندراوە. ناشکرێ «لەبی کەوثەر» ببێتە «مضاف و مضاف الیە»؛ چونکە مەیەکە لێوی نییە هەر دەبێ «لەبی کەوثەر» بە «صیفەت و مەوصوف» بڕۆن. گریمان لێوی پیاڵەمان دانا بە لێوی شەراب، ئەوسا لێوی ساقی نامشترێ و خەسارەیەکی زلمان لێ دەکەوێ.

بەیتی لاپەڕە ٣٣٣:

دووری لە من خستەوە بێ سەبەبێ یاری من

باری خودایا کە تۆ، بگرێ سەبەبکاری من

بەلامەوە زێدە ئاشکرایە کە وشەی «باری» لە نیوەدێڕی دووەمدا بە واتای خوا هەڵەی نوسخەنووسانە، ڕاستییەکەی «یاری» یە بە واتای «یاریدە»، نالی داوای یاریدە لە خودا دەکات، نەك «باری خودایا» کە دەکاتەوە «خودا خودایا». «یاری من» و «یار»یش جیناسی تەرکیبی تێدایە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٣٤:

دیدە نیگەهبانی یار، تیپی سوروشکم هەزار

ناڵەیی دڵ نەی سەوار، ئاهە عەلەمداری من

شەرحەکە «نیگەهبانی یار»ی بە پاسەوان داناوە کە – چاوەکە– بە هەموو لایەکدا دەڕوانێ نەوەك دوژمن لێی نزیك بێتەوە... ئەم واتایە خراپ نییە، بەڵام زۆر

تێهەڵکشیوە لە پاسەوانی. دەشبوو بڵێ: نیگەهبان، مەبەست لێی ئەوەیە کە نالی هەمیشە چاوی بڕیوەتە دیمەنی یار.

لە ئاست «نەی سەوار» شەرحەکە دەڵێ: مەعناکەیمان بۆ ڕاست نەکرایەوە... خۆ منیش بە تەواوی بۆی ناچم؛ بەڵام وشەی «نەی» بلوێرە و دڵەکەی نالی تێدا مەبەستە بە ناڵەناڵیەوە، خۆ بلوێریش هەر دەناڵێنێ.

دەمێنێتەوە وشەی «سەوار» کە بە ڕوواڵەت «نەی سوار» دەگەیەنێ کەوا بێ شك نالی وەهای نووسیوە. با خوێنەریش خەیاڵگێری تێدا بکات. دەشێ لە مەثنەوی مەولانا کە تێیدایە:

بشنو از نی چون حکایت میکند

وز جدائیها شکایت میکند

جۆرە وێنە و واتایەك بۆ ئەو «نەی سوار»ە دەست نیشان بکات. لە کوردیدا کە دەڵێن «سوارە...» جارێکیان ڕژدی دەبەخشێت و جارێکیان هەناسەسواری. هی هەناسەش هەر بۆ ڕژدی دەچێتەوە کە هەواکە بە پاڵەپەستۆ دەردەچێت... ڕەنگیشە «نەی سوار» ئەو سەربازە بێت کە لە سەر پشتی وڵاغ نەیژەنی دەکات؛ چونکە سەرلەبەری بەیتەکە خەریکی کاروباری لەشکرە... والله اعم!

دوو بەیتی لاپەڕە ٣٣٥:

دولبەری عالی دەماغ، هەم قەدەمی سەروی باغ

بێتە نەظەرگەی قەراغ دیدەیی جۆباری من

حیکمەتی تۆ مولهەمە، هەم قەدەمت مەرحەمە

موستەحەقی مەرهەمە سینەیی ئەفگاری من

«دولبەر» دەکرێتە «دلبەر». «موستەحەق» دەکرێتە «موستەحیق».

شەرحەکە دەڵێ، ئەم دوو بەیتە بە یەکەوە بەستراون: من ئەم تێکبەسترانە نابینم. «هەم قەدەمی سەروی باغ»ی بەوە داناوە کە یار لە باڵابەرزی و جوانیدا وەك سەروی ناو باغ وایە... ئەم مەعنایە تێرتر و متمانەبەخشتر دەبوو ئەگەر «دلبەری عالی دەماغ»ی بە «دەماغ، سەر بەرز» دانابایە، ئەوسا لە باڵا بەرزیدا دەبووە «هەم قەدەمی – هەمقەدەمی سەروی باغ»، واتە هاوتای سەروی باغ لە بەرزیدا. شەرحەکە

«عالی دەماغ»، بە «خاوەن بیر و سروشتی بەرز» لێك داوەتەوە و بەس، كە ئەمە نیسبەتی نییە لەگەڵ هاوقەدەمی، هاوباڵایی، هاوتایی... هاوقەدەم بە «هاوتا» دێ لەوەوە كە پێ و پێ وەك یەك بوون لێكتر پێش ناكەونەوە. وشەی «مولهەم»، لە كۆندا «ملهم» دەنووسرا: دەشێ بە «مولهیم» بڕوات بەواتای ئیلهامبەخش.

لە بەیتی سەرووی لاپەڕە ٣٣٦ دا، وشەی «مەعدەن» كورد بەكاری دەهێنێ لە وتووێژی هەڕەمەكیدا. «مەعدێن»، ڕاستە وەك بزانم قامووسیشم لا نییە بۆی بگەڕێم.

نیوەبەیتی یەكەمی لاپەڕە ٣٣٦:

مەشرەبی نالی گەلێ ئابی یو ترشە، وەلێ

«ئابی» بە «وەك بەهێ» لێكدراوەتەوە. مەعنایەكی دیشی هەیە: «نەسەلمێن»، لە «أبی،یأبی»ی عەرەبی هاتووە وەك ناوی كارا «اسم فاعل».

غەزەلی لاپەڕە ٣٣٧ كە هەشت بەیتە، كەم بەیتی هەیە لە هی نالی بكا.

فەرموو سەیری ئەمە بكە:

غیلمانە گوتم خاڵی لەطیفت كە لە سەر دا

ئەم قیبلە بڕۆیانە كە غارەتگەری دینن

هی شاعیرێكە مامناوەنجی بێت، بە حاڵ و بە زەحمەت پێوەندیی نیوەبەیتی یەكەم بە دووەمەوە ساز دەبێت، یان هەر نابێ. دوو قافیەی یەك لە دوا یەك، «شاهیدی چینن - بوتخانەیی چینن»...«موژگانی سییەهـ... دێن و دەچن» كە كالای نالین! ئەگەر بە شایەد و بەڵگە ئیسپات بوو، هی نالین دەبێ بڵێین خلیسكێكە لە نالییەوە یان بە سەرپێیی و بێ ڕێكخستن. بەیتی كۆتایی بڕە شیعرەكە:

نالی وەرە لادە لە خەدەنگی موژەیی یار

ئەو كافرە مەستانە كە غارەتگەری دینن

لە شەرحدا هاتووە كە بێگومان هی نالییە... خوێنەر دەبینێ كۆتاییی بەیتەكە هەمان خاتیمەی بەیتی دووەمە.. لە دووەمدا «غیلمان»، «خاڵ» بوو، بە ″قیبلە برۆ″ دانرا كە غارەتگەری دینن. لە هەشتەمدا خەدەنگی موژە بوون بە كافری مەست و غارەتگەری دین. هەر نەیسە...!

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٤٠:

ئەم طاقمە مومتازە کەوا خاصصەیی شاهن

ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن

شەرحەکە هەوڵێکی باشی داوە بۆ وەرگرتنی مەعنای دروست بۆ بەیتەکان: دەڵێ کە ئاشووبی مەملەکەتن- ئەم طاقمە مومتازە- ناشێ ئاشووبی قەلبی سوپاهیش بن، کەواتە ئاشووبی دڵی خەلقی ولاتن - بە جوانی و ڕێکییان - لە هەمان کاتدا قەلبی لەشکریشن نەك مەیمەنە یا مەیسەرە... جگە لەمە تەوجیهاتی دیکەش هەیە؛ بەڵام ئەمە کاکڵی شەرحەکەیە و لە سنووری دیتنی خۆیەوە ڕاستی بۆچووە؛ بەڵام بەیتەکە مەعنای دووەمی بارتەقای ئەمەی هەیە. مەعنای شەرحەکە بۆ حاڵێك دەست دەدات کە مەملەکەت و سوپاه و ولاتی بابان و سوپاهی ئەحمەدشا بن. ئەگەر ولات و سوپاهی دوژمن بن، طاقمەکە دەبنە ئاشووبی مەملەکەت و ئاشووبی قەلبی سوپاهیش، بە هۆی جەنگاوەری و لێهاتوویی خۆیانەوە.

شەرحەکە بەیتی سێیەمی قەصیدەکەی «لە لاپەڕە٣٤١»، باش ڕوون کردووەتەوە کە بریتییە لە لێکدانەوەی واتای وشەکانی، خلیسکێکی بێلزوومی بردووە لەئاست «سەمەن» دا کە دەڵێ: دووریش نییە لە ئەسڵدا «سیمین» بووبێ... ئەم وشەیە بچێتە جێی سەمەن، بەیتەکە دەشێوێ؛ چونکە ئەمە قۆرت پەیدا دەکا لە کێشی شیعرەکە، «سەمەن» وەك ئاوی ڕەوانە تێیدا.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٣٤٢:

گوڵزاری دەر و دەشت و غیلمانی بەهەشتن

ئاهو صەف و، ئاتەش بە کەف و، تیز نیگاهن

دەبوو «ئاهو صیفەت» هەڵبژێرێت. چونکە مامز لەگەڵ ڕیزگرتن ناگونجێ، شەرحەکە، بە ناچاری زەمینەی بۆ پەیدا دەکات و دەڵێ:... لە وەختی ڕابواردنیشدا، وەك ئاسك ڕێك ڕیز دەبەستن. شەش تێکستی ئیشارەت بۆ کراو «ئاهو صیفەت» یان نووسیوە.

ئاهو صیفەت، ئاتەش بە کەف و، تیز نیگاهن

تەنانەت لە کەمکردنەوەی یەکێك لەو دوو «و» عەطف، مۆسیقایەك لە تێکبەستنی «صیفەت» و «ئاتەش» کە دەبێتە «ئاهو صیفەتاتەش بە کەف» پەیدا دەبێ لەوی دیکە نییە، هەرچەند «صەف و کەف» یش، هاوئاهەنگن؛ بەڵام مامز ڕیز نابەستێ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٤٢

صەحرا بە تەجەللی دەکەنە وادییی ئەیمەن

قامەت شەجەر و، مەظهەری ئەڵطافی ئیلاهن

دەبوو شەرحەکە لە جیاتی «ئەلطاف»، وشەی «ئەنوار» هەڵبژێرێت کە لە سێ نوسخەدا وەها هاتووە؛ چونکە پڕ بە پێستی واتا و ڕۆحی بەیتەکەیە. وشەی «ئەنوار – أنوار» هەم جەمعی «نور»ە هەم هی «نەور» بە واتای غونجە. کە مەعنای «نور» ی لێ بگریت، دەچێتەوە بۆ خوا، کە بیکەیتە «نەور» دەڕوا بۆ «نەور». شەرحەکە لە «شەجەر» هەر ئەو شەجەرەی بە مەبەست داناوە کە لە کێوی طوور، بانگی مووسا پێغەمبەری کرد لەلایەن خواوە؛ بەڵام «شەجەر»، کارێکی دیکەی گرنگیشی کردووە لە بەیتەکەدا کە ئەو سەربازانەی قامەت وەك شەجەر، بە خۆ نیشاندانێك، صەحرا دەکەنە وادییی ئەیمەن لە طوور. «بەتەجەللی»یش ئەو ئایەتە دەهێننەوە یاد کە لە قورئاندا دەڵێ «فلما تجلّى للجبل»، چ سەیر و سەمەرەش نییە لەوەدا؛ چونکە شوێن دەرکەوتنی «أنوار»ی خوان. ئەو تەجەللییەش کە هی خوایە هەر لە وادیی ئەیمەنی طوور ڕووی داوە.

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٣٤٣، وشەی «بووقەلەموون»، هاتووە بە واتای «عەلیشیش»، ئێستاکە لە سلێمانی دەڵێن: قەل. بەر لە ٣٠-٤٠ ساڵ و نزیکتریش بۆقلەموون دەگوترا. دەمەوێ بە عەرزی خوێنەری بگەیەنم: ئەم وشەیە لە سەردەمی عەبباسییان بە قوماشێك گوتراوە «أبو قلمون». دیارە کە عەلیشیش پەیدا بووە ئەم ناوەیان لێ ناوە یاخود کە قوماشەکە پەیدا بووە، ناوی ئەوسای عەلیشیشیان لێ ناوە کە "أبو قلمون" بووە، دەشبێ ڕەنگیان لێکتر چووبێ. لە بەیتەکەدا:

گەه طاووس و، گەه کەبکن و، گەه بۆ قەلەموونن

گەه ئاتەش و، گەه شوعلە، گەهێ دوودی سیاهن

نالی تاقمە مومتازەکەی، بە دوو جۆرە ماددە تەشبیه کردووە: یەکیان خێزانی مەل، ئەوی دیکە خێزانی ئاگر، کە دووکەڵیش هەر بەرهەمی ئاگرە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٤٣:

لالەن بە بەدەن، ئەطڵەسی ئەخضەر کە لەبەرکەن

نەورەستە گوڵن، بەستە لەگەڵ دەستە گیاهن

تێ ناگەم، بۆچی ئەم ڕستەیەی «کە لەبەرکەن» لەم نیوەبەیتە و لە نیوەبەیتی دوای ئەمەش هاتووەتەوە، کەچی تێکستەکان تێیاندایە لە جیاتی «لەبەرکەن» «دەپۆشن، بپۆشن» یان هەڵبژاردووەو لەمانە «عم» «دەپۆشن» ی بۆ بەیتی دووەم داناوە. «چن» بۆ بەیتی دووەم «دەپۆشن» و «ك،مز، اح» یش «بپۆشن»یان بۆ یەکەم داناوە. هەر چەشنێك بێ تا ئەوەی تیر و پشکی لێ بهاوێی، دەبوو بەیتێکیان «دەپۆشن» و یەکیان «لەبەرکەن» بۆی قەرارداده بکرێت. تەبیاتی بنیادەم سەیرە کە لە سەر ئەو بەدیهییەش، هەرا هەڵدەستێنێ. بە ئیزنی خوێنەر چیرۆکێکی خەندە بزێو دەگێڕمەوە: گۆیا «کوفر ئەحمەد» هەبووە «مەسەلەی زۆر لەسەر هاتووە». کەرێك و مانگایەکی هەبووە، زستانی بەسەردا هات، لە خوا پاڕایەوە کەرەکەی بۆ بمرێنێ؛ چونکە ئالیکی دەوێ و سوودیشی نییە، مانگاکە بمێنێ شیر و ماستێکی لێ دەخوات... سبەی چووە سوێی ئاژەڵان، دیتی، مانگاکە مردووە و کەر ساغ و سەلامەتە. چووە شەقام و کوێرێکی دۆزییەوە هێنایە سەر لەشی مانگاکە و لێی پرسی ئەمە چییە؛ کوێرەکەش دەستی لە سەر و گوێلاکی لاشەکە کوتا، گوتی: ئەمە مانگایە. خولاسە کەرەکەشی بەکەر زانی. کوفر ئەحمەد، ڕووی لە ئاسمان کرد گوتی: خوای مەزن کوێرە بە کوێریی خۆی کەر و مانگای ناسینەوە...

بەیتی نۆیەم و دەیەم و یازدەیەم شەرحەکەی دوودڵ کردووە: دوو بەیتی کۆتایی نازناوی نالییان پێوەیە، بە پێی تێکستیش بەیتی بەر لەوان، ئەویش نازناوی نالیی پێوەیە... من ئەم حیرەتە نامگرێ و تێیدا بە سەهووش بچم لەو پاشاگەردانییە خراپترم نەکردووە. من دەڵێم بەیتی هەرە دوایی شیعرەکە بە هیچ مەزهەبێك هی نالی نییە: کابرایەك ڕوو دەکاتە نالی و پێی دەڵێ، ئەمما پێ گوتنەکی شەق و پەق، دڵی خۆت مەڕەنجێنە و بێ ئەوەی مەبەستی بووبێت بە هی نالی حیساب بکرێت، بەیتێکی خستووەتە نیهایەتی شیعرەکەوە، واش پێدەچێ لە حاڵەتی نوسخەنووسیندا، ئەمەی کردووە. کە ئەم بەیتە لاچوو دەمێنێتەوە، بەیتی دەیەم نازناوی نالیی پێوە بێت، بەیتی نۆیەم، تەنها یەکێك خۆی لەو بەیتە هەڵقوتاندووە و نووسیویەتی: بۆ سەیری خەرامیدەنی ئەم مەهوەشە نالی... لەمەشدا وەك شەرحەکە دەڵێ هەڵەی ڕێزمانیی کردووە کە ڕووی قسەی لە تاکە کەچی شیعرەکە ڕووی لە تاقم و کۆمەڵە، دەبوو بڵێ ئەم مەهوەشانە، ئەوساش کێشی بەیتەکە مردار دەبووەوە.

لەسەر پارچە شیعری دەیەم و یازدەهەمی پیتی «ن»، سەرێشەیەکی بێلزووم هەیە

له نێوان خاوەن ڕایاندا کە یەکیان هەر لە نالییەوە وەڵامی نالی دەداتەوە... بەلای بینینیی منەوە، چ گرفتێك پەیدا نییە و شەرحەکەش لەوەدا ڕاستی بۆچووە کە ئەم دوو پارچە هەڵبەستە پێوەندییان بە یەکەوە نییە. ماوەتەوە بڵێین، پارچەی دووەم «یانزەمین»، سەرەتاکەی بەیتێك یان زیاتری فۆتاوە.

بەیتی سەرەتای پارچەی دەیەم لە لاپەڕە ٣٤٥:

خەطات فەرموو کە خۆشە چین و ماچین

کە ناچین، لێرە خۆشە چینی ماچین

شەرحەکە، بە تێکڕایی، حەقی بەیتەکەی داوەتێ. یەك دوو خاڵی شیاوی تێبینی هەیە، ماوە بگوترێ: وەك بزانم «خەطا و خوتەن»، هەرێمن و بە بێنی خۆش و میسك مەشوورن. شەرحەکە خەطای بە شار داناوە. وەك لەبیرم بێ، ئەو هەرێمانە کە لەسەر ڕێگەی بەرەو چینن ناویان دەرکردووە بە «آهوی مشك افكن»؛ واتە هەرێمی مامزی میسك فڕێدەر.

خۆشەچین لە بەری سۆران پێی دەڵێن، وشی کەر، وشی ڕن: ئافرەتان دوای دروێنە، بەتایبەتی هی مەرەزە، گوڵەچەڵتووکی نەدووراو و کەوتوو دەسگیر دەکەن و لێپێچانەوەی نییە. «ڕنەکەر» کەمێك دەستدرێژیی تێدایە، لێیان بەسەر بگیرێتەوە سزا دەدرێن. ڕنەکەر ئافرەتەکەیە...

خەطا و چین و ماچین وڵاتی بەسەر یەکەوەن.

بەیتی لاپەڕە ٣٤٦:

برۆت هەر چین و پەرچەم چین لەسەر چین

ئەمەندە چینە، قوربان، پێم بڵێ چین؟

شەرحەکە غەدری لە خۆی کردووە کە تێکستی«تۆ» و «عب»ی بەلاوە ناوە کە هەر ئەویان ڕاستە کە نووسیویانە، «بێ خەطا». قافیەی بڕە شیعرەکە هەمووی «لزوم ما لايلزم»ی تێدایە کە بەر لە وشەی دوایین وشەیەکی«ممدود»ی بە ئەلفی وەك: ماچین، تاچین، نەواچین، چراچین، لاچین هەیە«خەطا»ش وەك ئەوانە. جگە لەمە لایەنێکی پەنهانی دیکەش هەیە کە وا هەر چۆن لە بەیتی یەکەمدا«خەطا» و «چین»هەبوون، دەبوو لێرەشدا بەولاتەریقەوە «خەطا» هەبێ؛ چونکە بەیتەکە پڕە لە چین... نالی لە

ڕێـی «استخدام» ەوە هاتووە«بێ خەطا»ی بە مەعنای«بێ سووچ»هەڵگێڕاوەتەوە بۆ هەرێمی خەطا، لەمەشدا «تشابك» هەیە کە هەبوونی«خەطا»بەندە بە نەبوونی «خطأ-خەطا»وە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٣٤٨:

ئـەتۆ میـهرییـیو مـەهـڕوویان ستارەن

لە خزمەت شەوقی تۆدا شەوچرا چین؟!

شەرحەکە بەجێیە؛ بەڵام دەبوو بە ڕوونی بڵێ کە ڕووی یار ڕۆژبێ و مەهڕوویان ئەستێرەبن بە ناچاری دەبنە چرای شەو؛ چونکە ئەستێرە بە شەو دەجریوێنی، چرای شەون.

شەرحەکە خلیسکێکی بردووە کە دەڵێ ئەو مەهڕووانە ئەستێرەن و لەتۆوە ڕووناکی وەرئەگرن... بەعەکسەوە، ئەستێرە لە ڕووناکایی ڕۆژدا هەر دەرناکەون. نالی ڕاستی کردووە کە شەوچرا لە شەوقی ڕووی وەکوو ڕۆژی یاردا، هیچ نین... لە کۆنیشدا پێنج ئەستێرە دەدیتران، لەوانەی گەڕۆکن و بە تیشکی ڕۆژ دەگەشێنەوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٤٨:

هەموو ذەڕڕاتی میهری ڕووتە باقین

خـودامـان بـۆ بـەقـایـە لـێرە لاچین

شەرحەکە باش بۆ واتای موفرەداتی بەیتەکەو دەلالەتیان چووە، شتێك ماوە بگوترێ. کە دەڵێ: خودامان بۆ بەقایە لێرە لاچین، بە ڕواڵەت و بە مەبەستیش ڕادەگەیەنێ کە پەنا بە خوا کە لاچین لەبەر ذەڕڕاتی قینی ڕووت... لە هەمان کاتیشدا و لەبەر تیشکی «خـودامـان بـۆ بـەقـایـە» مانای مردن و نـەمـانیش لـەو لاچوونـە وەردەگیرێ. بـەیتی کۆتاییش، کە دەڵێ:

هەموو موحتاجی خاك و بێڵ و پاچین...

ئەم مـەعـنـایـە خـەسـتـر دەکاتـەوە...

دوای ئەم برە شیعرە، دێینە سەر غەزەلێکی جەنجاڵ و بێنە و بەرەی پێوەیە و ئەمەتە سەرەتای بێ پێوەندیی بە شتێکی دیارەوە:

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٤٩:

به جان سەختـی ییو دڵ بەردیـی من و تۆ

بـیـعـەیـنـیـی هـەر وەکوو پۆڵا وو بـەردین

شەرحەکە دوور و درێژ باسی چەند و چۆنـی ئەم برە شیعرە بە دەست نوسخەنووسان و شیعردۆستان دەکات و چ سوودیشـی تێدا نییە ئەوە نەبێ کە شەرحدەر دەبێ قسەی تێدا بکات. بەلای مجێزی منەوە «بە جان سەختـی وو» خۆشترە لە «بە جان سەختـی ییو» بەری سۆران، چەندی گوێم لە قسەیان بووبێ، لە شوێنی وەهادا «واو»ی عەطف درێژ دەکەنەوە، کە پێویست بوو، خۆ ئەگەر کێشـی شیعر لە بەیندا نەبێ بەری بابانیش دەڵێن جان سەختـی و بێ ئۆقرەیـی، درێژی و پانـی...

شەرحەکە دەڵـێ مەعنای ئەو بەیتە و بەیتـی دوایەوە، پێکەوە دێن. ڕاستییەکەی بەیتـی سێیەمیش، پێیانەوە بەندە. لەف و نەشری مورەتتەبیشـی دۆزیوەتەوە لە هێنانـی «من» و«تو»دا بە دوای «جان سەختـی» و«دڵ بەردی»دا. منیش دەڵێم: لەف و نەشرێکی مورەتتەبـی دیکەش هەیە لە نێوان «پۆڵاو بەردی» کۆتایـی شعرەکەو نێوان «من» و «تۆ» دا.

بەیتـی دووەم لە لاپەڕە ٣٥١ کە ئەمە دەقیەتـی:

وەرە با ئاگرێکی وەصلـی خۆمان

بخەینە قاوی عومری دوشمنـی دین

شەرحـی دراوە بە چاکی. بە دوا ئەمدا، بەیتـی سێیەم کە بووەتە بەیتـی یەکەم لە لاپەڕە ٣٥٢ دا:

ڕەقیب و موددەعـی وەك پووش و پووشوو

بسووتێنین، کە وەك بەرقین لە بەر قین

شەرحەکە ئەم بەیتەی بە دوانـی پێش خۆیەوە نەبەستووەتەوە، کەچـی لەمیاندا، ئەنجامە مەبەستەکەی یەکتر دیتن و ڕەقیب و موددەعـی لەناوبردن دێتە دی. لەف و نەشرێك هەیە لە پێك چواندنـی ڕەقیب و موددەعـی بە پووش و پووشوو، دەبێ بڵێین مورەتتەب چونکە هۆیەك نییە بیکات بە مشەووەش. دەشێ لەوەدا کە موددەعـی ناحەزترە لە ڕەقیب، پووشەکە خۆی بێت؛ چونکە ئاسانتر دەسووتێ لە پووش. بەڵام پووشیش لەم بەیتەدا هەر دەسووتێ؛ چونکە بەرقـی قین لێـی زیادە.

بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٣٥٢:

مــەفــەرمــوو دڵ وەکــوو ئــاوێنــە صافــە
بەڵێ بەم ئایینە بۆی بووی بە خودبین

دەبوو شەرحەکە لە جیاتـی «بۆی بووی» کە تێکستـی «چر، اح، خا» یە «بوویی» هەڵبژاردایە کە بە پێـی قسەی خۆی تێکستـی هەموو نوسخەکانـی ترە، ئەمیش لەبەر دوو سەبەب: یەکەمیان ئەوەیە کە نازانین ئەم «بۆی» لە ڕستەی «بۆی بووی» کێ و چـی تێدا مەبەستە. چ فەرق نییە لەوەدا بیگوتبایە «لێـی بووی»، چونکە ئەمیش هەر کەلە. هۆی دووەم ئەوەیە نیوە بەیتەکە لە وشەکانـی «بەڵێ، بوم، بۆی، بووی، بە» پێنج دەنگـی «ب»ی تێدایە جگە لە «خودبین». هەر نەبێ یەکێکیان تێ بچێ نەختێك، بگرە پتر، لە قورساییەکە دادەشکێنێ. کە دەڵێم «پتر لە نەختێك»، لەوەوە دێت، سێ وشەی «بۆی بووی بە» زێدە زێدە لێك نزیکن و «بووی» ناوەندی هەردوو وشەکە هەڵستێ مەودا دەخاتە نێوانیانەوە، کە دەشبێتە «بوویـی» ئەو مەودایە فراوانتر دەکات و تێك چڕستانەکە خاو دەکاتەوە.

شەرحـەکە، بـەداخـەوە وەهـا بـەرەنـگـاری گـیـانـی بـەیـتـەکە بـووە، چـووەتـە قـاڵبـی نـاحـەزییەوە کە لە شەرحدا دەڵێ: مەفەرموو دڵم وەك ئاوێنە ساف و بێگەردە. ئەگەر ڕاست دڵت وا بووایە، هەموو شتێکت تیا ئەدی و، خەڵکی تریشت ئەهاتە بەرچاو و، بەزەییت بە کەسانـی تریشدا ئەهاتەوە. دڵت وەك ئاوێنە ساف نییە. ڕەشە و، تۆیش ئاوێنەیەکـی چڵکن بەکاردێنـی. بۆیە وا خودبین و خود پەرستت لێ دەرچووە و لە خۆت بەولاوە کەست نایەتە بەرچاو.

پووزش لە گیانـی فاتیح دەخوازم کە دەڵێم: هەر مابوو هوتـافێکـی بمرێ خوێنمژ!ی بە دوادا بێت.

نـالـی نـەیـویستووە، توانجـی شکاندنەوە لە یاد بگرێ: لە ڕێـی وشەی تێك ئـاڵقاو و واتای پێکدا دووراودا و بە تەعبیری ناسکـی «مەفەرموو»، شەکوای حاڵ دەکات لەوەدا کە صافیـی ئاوێنەکە نۆ نیگای یار بووەتە هۆی ناز و خودپەسەندی لەبەر زێدە بێ عەیبیـی ئاوێنەکە کە هەموو جوانـیی یار دەداتەوە. ئەگەر هونەری وشە و واتای توێکڵدار نەبێ ئاوێنەی دڵ هەرگیز ڕەنگ و وێنە، عەکس ناکاتەوە.

بـەیتـی سێیـەمـی لاپـەڕە ٣٥٢:

وەره تا عالـەمـی قەلبت نیشان دەم
کـەوا فـەقری غـیـنـایـە، مردنـی ژیـن

شەرحەکە ئەم بەیتە بە بەیتی دوایەوە دەبەستێتەوە، حەقیشیەتی:

تێدا ئومێدم و بیم و گریەوو سۆز [تیا لە جیاتی تێدا پەسەندە]

بەهار و پایز و زستان و هاوین

ئیتر بە پێی واتای «قەلب» کە دڵە بۆ شیکردنەوەی هەر دوو بەیت چووە... «وەرە با جیهانی دڵت پێشان دەم لە چ جیهانێکی خۆشدا دەژین... جیهانی دڵداران لە هیچ جیهانێکی تر ناچێ...» هتد. ئەم شەرحە زێدە سادەیە و دوورە لە قووڵاییی بەیتەکان:

وشەی «قەلب»، سێ خوێندنەوە هەڵدەگرێ: قەلب بەواتای دڵ. قەلب بە واتای وەرگەڕان. قەلب، قەڵب بە واتای چرووك:

وەرە تا عالەمی دڵت نیشان دەم کە هەژارییەکەی دەوڵەمەندییە و مردنەکەی ژینە یاخود: لە جیاتی سەروەت هەژاری و لە جیاتی ژین مەرگی نەصیب دەبێ. وەرە تا عالەمی وەرگەڕاوت نیشان دەم کە فەقری غینایە و مردنی ژینە، هەمووی هەر وەرگەڕانە. وەرە تا عالەمی چرووکت نیشان دەم کە فەقر بە غینا و مردن بە ژین نیشان دەدات.

ئنجا: لە چوار کژی ساڵدا، لە بەهار و هاوین و پایز و زستاندا یەك ئومێد و سێ پەژارەیی لە ترس و گیان و سۆز... ئەم بەیتە یەکێکە لە شاکاری هەموو ئەدەبی کوردیدا.

لە بڕە شیعری «وەك قەفەس...» کە لە لاپەڕە ٣٥٥ ڕا تا ٣٦٦ ی خایاندووە، لەبەر ئاشکراییی واتای بەیتەکانی تەنها دەست بۆ ئەو وشانە دەبەم کە بەلای خۆمەوە هی باشتر هەیە لەوان.

لە بەیتی یەکەم «تار و پۆیی» هاتووە. لە تێکستەکانیش هی «ك» دارو‌پەردووی نووسیوە. تێکستی «عم، کم، ت، من، عب، اح، خا»، تاروپۆدیان نووسیوە. بێگومان نالیش بە پێی نەریتی ئەوسای شاعیران هەر «تاروپۆد» ی بەکارهێناوە. ئێستا کوردەکە «تان و پو» دەڵێ.

لە بەیتی دووەمدا «لانکە» هاتووە. هەشت تێکست «لانك» ی نووسیوە، ئەمیش ڕاست و لە بارە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٥٨ «تێدا» هاتووە، کێشی نیوەبەیتەکەی تەنبەڵ کردووە. «تیا» دەست دەدات، شەش تێکستیش ئەمیان نووسیوە.

لە بەیتی لاپەڕە ٣٦٠ شەرحەکە دوای ڕاستەواتای وشەکان، بۆ «جەمعی حەربا» کە جانەوەرێکی ڕەنگگۆڕە و لە کوردی بزنمژگ «یان بزنمشك»ی پێ دەڵێن، ئەو ئیحتیمالە دەدا کە مەبەسی لەو کەسانە بێ، دێنە حوجرەکەو منافقن، بە زۆریش فەقێکانن... ئەم تەئویلە دوورە لە داخوازیی وشەکان و ڕۆحی شیعرەکە، ئنجا بۆ دەبێ فەقێی دووڕوو بچێ لەو تەرزە حوجرەیەدا ڕۆژپەرستی بکات؟ خۆی بزنمشك لەبەر تیشکی خۆردا ڕەنگگۆڕی دەکات، بەمەدا بەیتەکە ویستوویەتی بە موبالەغەوە بڵێ ژوورەکە لە دەرەوە ڕۆژ تێخزاوترە...

لە بەیتی سەرووی لاپەڕە ٣٦١ وشەی «حەتا»زەقە. ئەگەر لوابایە «حەتتا» بێ دەسەلمێندرا. تێکستی «عم، ت، مز»، ئەم دەقەیان قبووڵ بووە، «مەنعی هیچ ناکات حەتتا مێش کە خۆی لێدا بە تاو» جێی قبووڵە. تێکستی «گم»: «مەنعی هیچ ناکا هەتا مێشیش کە خۆی لێدا بە تاو» ئەمیشیان سازە.

دەقی شەرحەکە «حەتا» ی ناسازە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٦٣ سەرەتای وەها هاتووە: ئەو دەلاقەی تێ دەخا... گۆیا ئیشارەتە یان ڕاناوە، بۆ ئاو دەچێتەوە. بەڕاستی وشەکە وەك دوومەڵ وایە و کورد نایێ لەبەر تیشکی ڕێزماندا ڕاناو بخزێنێتە شوێنی وەها لەقەوە. لە پەراوێزدا، دە تێکست «ئاو» یان نووسیوە ئیتر...

لە ئاست «ماڵ بڕاو و ماڵ براو»ی هەمان بەیت، شەرحەکە بە دەست وشەی «براو»ەوە سەغڵەتە کە دەبوو شەددەی بەسەرەوە بایە، لەو تێکستانەی «براو» یان پەسەند کردووە. ئەم وشەیە زۆر لەباوە، بە ئەصل «بردراو» بووە و سوواوە وەك «بڕدراو» بووەتە «بڕاو». وا چاکە دەقی بەیتەکە بنووسم:

ئەو دەلاقەی تێ دەخا چشت و مەکی پێدا دەبا

من لەوێ حەیران دەبم وەك مال بڕاو و مال براو

وشەی «بڕاو» لە دوو سەرچاوەوە دێت یەکیان «بڕان» بە واتای تەواو بوون و کۆتایی هاتن. یەکی دیکەش «بڕین»ـە. ناوی کارا «اسم فاعل» لە «ڕان» ی کۆتایی هاتن «بڕاو»ە، وەك لوان، سوان، دەبنە «لواو، سواو».

دیارە، فیعلەکە تێنەپەڕە، هەرچی «بڕین »ـە کە بووەتە «بڕاو»، ناوی بەرکار «اسم مفعول»ی لێ وەرگیراوە و بووەتە «بڕاو» کە بە ئەصل «بڕدراو»ە و دەکرێتە «بڕراو»

و دەسوێ دەبێتە «بڕاو». دەستووری بێ بیژۆك لەو فیعلانەی کوردی کە کۆتاییيان بە «د» دێت و بەر لە دالەکە، «واو» یان «یێ» هەبوو، ئەم دالەی دەسوێت. لە فارسیدا دالەکان ماونەتەوە لە نموونەدا دەڵێم: فەرموون، ئەزموون، بڕین، دڕین، دروون، مژین... لە فارسیدا، "فرمودن، ازمودن، بریدن، دریدن، درودن، مکیدن..." لە هەمووان‌دا ئەو دالە بەردەوامە... لە پێویستدا ئەو دالە قرتاوەی فیعلی کوردی بەدەر دەداتەوە، وەك لە «کڕین» کە فیعلی کارا نادیاری لێ وەرگیرا، دەگوترێ، «کڕدرا»؛ چونکە «کڕرا» قورسە بەسەر زمانەوە، حاجی قادر لە شیعری خۆیدا دەڵێ:

«بۆ هاڕدنی ئێمە چ عەجایب دەگەڕێ»، دەبینین ئەو دالە قرتاوەی «هاڕین» بۆ کێشی شیعری هاتەوە. وشەی ئەوتۆ هەیە، جۆرێکی دیکەی ڕەفتار لەگەڵدا کراوە. «دیدن»ی فارسی لە کوردیدا بووەتە «دیتن». هەر چونکە دەستووری قرتانی دالی ئەو شوێنە زێدە چەسپاوە، دەبینی «دیدن» دەکرێتە «دین» لە جیاتی «دیتن».

لە بەیتی لاپەڕە ٣٦٦ وشەی «توخودا»، یا دەبێ «توخدا» بخوێندرێتەوە یان «توخوا» بێت، وەك کە پێنج تێکست پەسەندیان کردووە.

لە کۆتایی بڕە شیعرەکەدا، تێبینیی ئەوە کراوە کە نالی چەند تەعبیرێکی بەکار هێناوە، نیشانەی دەوری نالییە لە بۆ پێشەوە بردنی زمانی کوردی. لەمانە تەعبیری ئەم حوجرە «کون تێیە»؛ بە واتای «کونی تیایە». ڕاستییەکەی «کون تێ»، بە بەربڵاوی لە شوێنی مناسبدا بەکار دێت و هاتووە تەنانەت «نۆ کون تێ» بە لەشی ڕوحلەبەری وەك مرۆ، ئاژەڵ، درندە... دەگوترێ. تەعبیری «وەها سەرمای تێدا سەرما دەبێ» کە بە قسەی شەرحەکە و، منیش لەگەڵیدام، دەبوو «... سەرمای دەبێ» بێت، لە حەقیقەتدا نالی هاتووە «ی» دوای «سەرمای دەبێ» ی ڕاگوێستووە بۆ سەرمای بەرایی بەیتەکە خۆ ئەگەر گوتبای «سەرما تیا سەرمای دەبوو»، فەرقێکی نەدەکرد. لەگەڵ ئەمەشدا، ئەم بەکارهێنانە، چ دەربوونەیەکی داخراوی بە ڕووی ڕێزمان و ئاخێوەری کورددا نەکردووەتەوە، لێشی داوا ناکرێ دەربوونە بکاتەوە. چما ئەو هەموو مەهارەتەی وشەو واتائاراییەی نالی، سێبەرێکی یان پرشنگێکی هاتە ناو ڕەوانووسیی کوردییەوە! شەرحەکە وشەی «هەورین» یشی لەو بابەتە داناوە، گۆیا خەڵق دەڵێن هەوری پێوەیە. ئەم بۆچوونە، ڕێك نییە لەگەڵ باری وشەکەی تێدا هاتووە: «هەورین»، صیفەتە، ئەمیان ڕستەیە. چ هەورین چ هەوراوی، هەردوویان لە شوێنی مناسبدا بەکاردێن. هەوری پێوەیە، جودایە لە هەورین؛ چونکە یەکەمیان هەموو ئاسمان

ناگرێتەوە. تەعبیری «زاناندمان»کە نالی لە بەیتی ٢٢ یەمدا، بەکاری هێناوە، ئا ئەم تەعبیرە لە نێوان مەلا و فەقێیاندا، زۆر باو بوو، تەنانەت مامۆستای دەرسدەری پۆلی سێ و چواری قوتابخانەی کۆیێ، کە من تێیدا بووم، «زاناندم» ی بەکار دەهێنا، خۆیشی مەلا بوو. لەمەش بەولاوە «زاناندم» غەیری «زانیم» ـە، هەرچی زانینە، لەوانەیە، بێ مێشك گوشین پەیدا بێ، وەك كە بڵێی: تازە زانیم، دارا چووەتە حەج. هەرچی زاناندنیشە وردبوونەوە و لێکدانەوە و... چی و چی دەوێ... وەك لەبیرمە، ئەم وشەیە لەلایەن کۆڕەوە، کە من ئەندام بووم تێیدا، لێی کۆڵرایەوە.

قەصیدەی «هەرچەندە کە عومری خضر و...» کە لە لاپەڕە ٣٦٧ ەوە دەست پێ دەکا، شاکارێکە بۆخۆی. شەرحەکە وەهای بۆچووە کە نالی ڕووی قسەکانی لە مرۆیە، کاتێ دەگاتە مردن. ئەم بۆچوونە لە مەودای مەبەستی شیعرەکە، کەم دەکاتەوە. نالی دەیەوێ بڵێ هەمیشەکات بەبەر دەوری زەمانەوە هەیە باری مرۆ بگۆڕێت لە بەرزییەوە بۆ نزمی. لە بەیتی دووەمی برە شیعرەکە، بەپێی داخوازیی مەبەست نالی دەڵێ:

ئەی جامیعی دونیا وو قیامەت بە خەیاڵات

ئەو ڕۆژە کە مردی، نە ئەوت بوو نە ئەمت بوو

لەمەوە دیارە، نالی قسەی لەگەڵ تێکڕای ژیانە، نەك دەمی مەرگ.

شەرحەکە لە ئاست بەیتی سێیەمی قەصیدەکەدا کە ئەمە دەقیەتی:

بێزارە لە تۆ ئیستە، هەماغۆشی عەدووتە

دونیا، کە دوێنێ حەرەمی موحتەرەمت بوو

وەهای لێك داوەتەوە:"... ئەمڕۆ کە مردووی لێت بێزار بووە". ڕاستییەکەی دنیا لە مردوو بێزار نابێ، کەسیش لێی بێزار نابێ، مەگەر بابایەکی بە کفن و دفنیەوە خەریك بێ. بێوەفاییی دنیا کە بنێشتۆکەی زارانە، لە دەمی ژیاندا دەکرێت، دوای مەرگ بێوەفاییی دنیا لەگەڵ مردوودا هەر بە عەقڵەوە نانووسێ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٦٩:

وەك شەڵتە پەین گەه پڕ و گەه خاڵییە بەطنت

صەوم و ئەمەلت باعیثی نەفس و شکەمت بوو

ئەم بەیتە مەکرۆیە: شەرحەکە، بە کورتی، وەهای بۆچووە کە صەوم بۆ پڕکردنی

ورگ و دووهێنده خواردنی بەربانگە. ئەمەلی ئەو دنیاکەش «لە صەوم»، بۆ تەماعی نەفسە کە بە لەززەتی بەهەشت بگات.

ئەم مەعنالێدانەوەیە ڕێکوپێکە؛ بەڵام دەقی شیعرەکە لە نیوەبەیتی دووەمدا وەها ڕادەگەیەنێ کە «صەوم و ئەمەل»، باعیثی «نەفس و شکەم» بوو: مرۆ دەبێتە باعیثی شەڕ نەك شەڕ ببێتە باعیثی مرۆ. هەروەها مرۆ، بەپێی مەعنای ناو شەرحەکە، بە هەموو پێوانەیەك، باعیثی صەوم و ئەمەل و چاکە و خراپەیە. ئەگەر بڵێین: «نەفس و شکەمت باعیثی صەوم و ئەمەلت بوو»، چیمان گوتووە ڕەخنەی لێ بگیرێ بەپێی مەعنای ناو بەیتەکە.

بەبیرمە لە دەمەتەقەی موستەعیددانی مزگەوت، دەمبیست کە دەگوترا: مەعنا لە قەلبدایە؛ واتە مەعناکە بەرەواژە لەگەڵ دەلالەتی وشەکان. نموونەی دیکەش دەهاتەوە لە تێکەڵپێکەڵیی وشان، وا ئێستا نیو بەیتم لەو نموونەیە بەبیر دێتەوە: «کما طێنت بالفدن الصیاعا» واتە: وەك کە سواغت بە دیوار قوڕدابێ، مەبەسیش لێی: دیوارت بە قوڕ سواغ دابێ.

تا ئەم دەمە چەندی سەرم دەهێنم و دەبەم، هەر وێنەیەکی «مەعنا لە قەلبدایە» م بۆ دێت لەم بەیتە ئۆقرە نەگرتووە.

قەصیدەی مەرسیە و مەدحی «تا فەلەك دەوری نەدا»، هێندێ وردە تێبینی لە شەرحەکەی هەیە، یەك لەوان وشەی «صەد»، بە «هەرچەند» لێك دراوەتەوە و ناشبینم لە شەرحدا ئەو واتایە ئاشکرا بێ. بەهەمەحاڵ، بەیتی یەکەمی قەصیدەکە، مەعنای وەهای وەپاڵ دراوە، بنەمای نییە لە کەرەستەی تەعبیر. ئەمە بەیتەکەیە:

تافەلەك دەوری نەدا -صەد کەوکەبی ئاوا نەبوو-

کەوکەبی میهری موبارەك طەلعەتی پەیدا نەبوو

لە شەرحدا دەڵێ: تا ئاسمانی ژین خولی خۆی تەواو نەکرد و مانگی سلێمان پاشا ئاوا نەبوو، هەرچەند ئەستێرەکانی دەوروپشتیشی هەرمانەوە و ئاوا نەبوون [مەبەست لە ئەستێرەکان شازادەکانی تری بابانە] شان و شکۆی خۆر هەڵاتن- پیرۆزی ئاسمان کە ئەحمەد پاشایە دەرنەکەوت... مانایەکی دیکەشی لێ داوەتەوە: ئەستێرەکان بەهۆی نزیکبوونەوەی هەڵهاتنی ئەحمەد پاشا ئاوا نەبوون...

ئەستێرەکان چ پێوەندییان بە ئەمیرەکانەوە نییە. بەیتەکە دەرکەوتنی ئەحمەد

پاشا، دەگێڕێتەوە کە وەك ڕۆژ هەڵاتووە، هەڵبەت صەدان ئەستێرە ئاوا دەبن ئنجا ڕۆژ هەڵدێت...

من کارم بە بەیتی دوایین هەیە کە دەڵێ:

شاهی جەم جا نالیا تاریخ جم تەئریخییە

دا نەڵێن لەم عەصرەدا ئەسکەندەری جەم جا نەبوو

شەرحەکە وەها دادەنێ، «تەئریخی جەم - تأريخ جم» کە بە حیسابی ئەبجەد ١٢٥٤ دەگرێتەوە، ساڵمەرگی سلێمان پاشای مەبەستە و بە هاوتای ئەسکەندەری جەم جای داناوە. ئەم شەرحە ڕاستە، بەڵام نیوەی مەبەستی گرنگتری بەیتەکەی پشت گوێ خستووە: ساڵی ١٢٥٤، هەروەك ساڵمەرگی سلێمان پاشایە، هەروەها هاتنە حوکمی ئەحمەد پاشایشە.

کەواتە تەئریخەکە بۆ هەردووکیانە. بەڵام «ئەسکەندەری جەم جا»، پتر بەلای ئەحمەد پاشادا دێتەوە؛ چونکە بە عادەت ئەو تەرزە تەشبیهە بۆ زیندوو پتر دەڕوات تا مردوو، خوا لە هەمووان خۆش بێ.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٣٧٥:

دڵ شیشەیی پڕ خوێنی فیراقی، فەرەقی بوو

مەکسووری ڕقی بەو دڵی وەك بەردی ڕەقی بوو

تێکستەکانی «چر، جن، کم، ت، ك، مز، اح، خا»، لە جیاتی «دڵی وەك بەردی ڕەقی بوو»، نووسیویانە «لە منی خەستە ڕقی بوو». «عم، کم، گم، من» لە جیاتی «ڕەقیب بوو، ڕقی بەو» نووسیویانە، «ڕەقیب بوو»، دەمێنێتەوە وشەی «مەکسووری» کە شەرحەکە بەدیلی بۆ نەهێناوەتەوە، یان باشی بۆناچم، بەڵام لەخۆوە دیارە «مەکسوور»، لە جێی خۆیدا ماوەتەوە، بەو پێیە نیوەبەیتەکە وەها دەردەچێت:

مەکسووری ڕەقیب بوو، دڵی وەك بەردی ڕەقی بوو

ڕاستییەکەی، منیش هەمیشە وەهام بیستووە و پێشی ڕازی بووم. نیوە بەیتی یەکەم، ئەگەر لە جیاتی «فیراقی»، بنووسرێ «فیراق و»، واتای بەیتەکە ڕوون دەبێتەوە:

دڵ شیشەیی پڕ خوێنی فیراق و فەرەقی بوو

مەکسووری ڕەقیب بوو لە منی خەستە ڕقی بوو

گەلێك ڕوونتر دەبێ لەو قاڵبە پڕ تەکەللوفەی هەندێ لە تێکستەکان پەسەندیان کردووە و وشەی «فەرەق»، بە واتای ترس هاتووە. بەو پێیە واتای بەیتەکە ئەمە دەبێ: دڵ شیشەی پڕ خوونی فیراق و ترسی فیراق بوو، ڕەقیب شکاندبووی، کەچی لە منی خەستە ڕقی هەڵگرتبوو. دەشێ «لە منی خەستە ڕقی بوو»، بۆ یار بچێتەوە... لەلایەن شیانەوە ڕستەی «دڵی وەك بەردی ڕەقی بوو» ئا ئەویش بارتەقای «لە منی خەستە...» لە بەیتەکە، واتا بەخشە؛ بەڵام ناشێ دوو دەقی لێکتر جودا بە هی شاعیرەکە دابندرێن، ئەو دەقانەی ڕێنووسیان لە بارەی فرەجۆرەیی دەشێ بە واتای جودایانەوە بدرێن بە تاکە شاعیر.

لە لاپەڕە ٣٧٦، ئەم دوو بەیتە:

ئەو نەشئە کەوا ساقی منی پێ لە خودی سەند

نەك نەوعە ڕەقێ بوو کە لە قەطرەی عەرەقی بوو

خەندەی نەفەسی تۆ بوو وەکوو صوبح و نەسیمی

یا گوڵ دەمی پشکووتن و، عەطری وەرەقی بوو

شەرحەکە بە تێکبەستراویان دادەنێ و دەڵێ: ئەو نەشئەی سەرخۆشی کە مەیگێڕ منی لە حاڵی هۆشیاری پێ دەرکرد، ئەو جۆرە عەرەقە نەبوو کە لە دڵۆپی ئارەقی ڕوویا دەرئەکەوێ، بمداتێ بیخۆمەوە و پێی سەرخۆش بم، بەڵکوو کرانەوەی بە پێکەنینەوەی دەمی یار و بڵاوبوونەوی هەناسەی بۆنی خۆشی و دەرکەوتنی دانە سپییەکانی کە وەك بای نەسیم وایە، سبەینان هەڵ ئەکا و ئاسۆ ڕوون ئەبێتەوە...

چەند تێبینیی پێشەکی هەیە: لە دیوانی گیو موکریانی لە جیاتی «... منی پێ لە خودی سەند» نووسراوە «بە ئەو عەقڵ و دڵی سەند». لێرەدا ئیشارەتی بۆ نەکراوە.

شەرحەکە دەڵێ ″ ڕەق: بە تورکی عەرەقی خواردنەوە″. وشەکە «ڕەقی» یە نەك «ڕەق». شەرحەکە وا دادەنێ کە بەیتی دووەم جەوابدانەوەی، یاخود هۆی ئەو نەشئەیەی بەیتی یەکەم دەکا کە لە حاڵی هۆشیاریی دەرکردووە.

بەیتی دووەم دەپرسێ: ئایا خەندەی نەفەسی تۆ بوو...؟ یا گوڵ دەمی پشکووتن و ...ی بوو؟ پرسیار سەرەتای کارێکە نەك تەفسیری کارێك، بەلای منەوە تێکبەستران لە نێواندا نییە.

بەیتی یەکەم دەڵێ: ئەو نەشئە کەوا «ساقی منی پێ بێ هۆش کرد، یان بەو عەقڵ و دڵمی سەند»، قەترەی ڕەقی (عارەقی خواردنەوە) نەبوو، بەڵکوو قەترەی عەرەقی یار یا هی ساقی بوو، کە دەشێ ساقی، یار خۆی بێ.

«خەندەی نەفەسی» نالەبارە، «خەندەو نەفەسی...»، جێی خۆیەتی، چونکە خەندە پێوەندیی بە هەناسەوە نییە: خەندەکە هی گوڵ پشکووتن و نەفەسیش هی عیطری وەرەقە، «عەطر هەڵەیە» خەندە وهەناسەکەش صوبح و نەسیمەکەن.

نوسخە هەیە هی «چر» و «عب»، «نەوعە ڕەقی» دەکەن بە «نەو عەرەقێ»، واتە عارەقێکی نوێ، ئەمەشیان تا بڵێی جوانە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٣٧٧:

ڕەققێتیی تەن و، ڕیققەتی دڵ، ڕوقبەتی گەردەن

مەخصووصی ڕەقیب بۆ لە منی خەستە ڕقی بوو

لە دیوانی گیو «ڕبقەتی گەردەن» هاتووە بەلای منەوە ئەمیان ڕاستە و لە کۆنیشەوە وەهام بیستووە. لە پەراوێزی شەرحەکەشدا، حەفت تێکست «ڕیبقەت-ربقت»ی پەسند کردووە.

دەبێ بڵێم ناشێ و نەشیاوە نالی وشەی نووسیبێ خوێندرابێتەوە «ڕەققێتیی». شەرحەکە نالێ واتاکەی چییە وەک کە دەڵێ: ڕیققەت: ناسکی و ڕوقبەت؛ گەردەن. بەڵام کە دەست دەکا بە شەرح، «بوردەباری»ی لێ بە مەبەس گرتووە کە لەگەڵ عەبدایەتی «رق» دەڕوات. ئەوسا دەبێ «ڕیق» بنووسرێ و بەو ڕێژەیەی «اسم المعنی»، واتە ئەو ڕێژە کە «ڕیققێتیی» پێ دروست بوو، بە واتای عەبدایەتی، ناشێ لەگەڵ «ڕیق» بەکار بێت؛ چونکە «ڕیق» خۆی عەبدایەتییە. ئەو ڕێنووسەی بۆ وشەکەی «ڕیققێتیی» بەکار هاتووە و هی «اسم المعنی» یە و «ێ» لە ناوەڕاستدایە نەک «ی - یـ»، بەداخەوە هەڵەیەکی پەرەسەندووە؛ چونکە لە کوردیدا و بە پێی بڕیاری فۆنەتێک، دەنگی «ی» واتە یێی تیژی درێژ کە دەشکێتەوە و دەبێتە کەسرەیەك و یێەکی کۆنسنانت لە میسالدا کە لە وشەی «برسی»، ناوی واتا «اسم المعنی» داڕێژێت، دەبێ بیکەیتە «برسییەتی»، نەك «برسێتی». بۆ ڕوونکردنەوە ئەم نموونەیە دەهێنمەوە: وشەی «ئیتالی» کە دەکرێتە جەمع دەنووسن «ئیتالێکان». فەرموو صیفەتێك بۆ ئەوانە بەکار بهێنە وەك «زیرەکەکان»، ناشێ و ناشکرێ بگوترێ «ئیتالێ زیرەکەکان» دەبێ

«ئیتالییە زیرەکەکان» و دەشێ سووك بکرێت و ببێتە «ئیتالیە...»، دەبێ بڵێی «برسییە ڕووتەکان» نەك «برسێ ڕووتەکان». ئەم بەکارهێنانە لە سلێمانی باوە، وەك کە لە ئاخاوتندا دەڵێن «مەنگ، لە جێی مەند» یان دیتوومە «گوێ رێژ» لە جیاتی «گوێ درێژ» نووسراوە. ڕەخنە لە شێوەی دەربڕینی وشە ناگیرێ؛ بەڵام ناشێ بەکارهێنانی هەڵە ببێتە دەستوور. بەشی هەرە زۆری کورد، هەر بە پێی دەستووری دەنگسازی، دەڵێن: برسییەتی، قاوەچییەتی، ڕۆمییەکان... زاری سلێمانی لە عیراق لە هەموو زارێك پێشکەوتووترە و بووەتە زمانی ئەدەبی؛ بەڵام ناشێ خڵتەی لەگەڵدا بێ بۆ نووسین: «ئەمەو بەچەن»، نابێ جێی «ئەمەت بە چەند» بگرێتەوە یاخود «ئەڕۆمەوەوانێ»، ببێتە دەستوور... دوور نابینم بابایەکی ڕەواندزی بە موجامەلە بە یەکێکی سلێمانیەتی بڵێ: تەمەنی جەنابت چەندەوانێ؟ وەك کە لە گۆرانیبێژی کۆییم، بیستووە گوتوەتی: مەمکی گوڵی هەناڵە... گۆیا لەسەر شێوەی ئاخاوتنی سلێمانی دەڕوا، کۆڵێکیش ڕای لە خۆی بووە.

بەهەمەحاڵ، ئەم وشەیە لەم قاڵبەدا، فڕی بەسەر زمانی شیعرەوە نییە و لە نالی دوورە. شەرحەکە لە بارەی مەعنای بەیتەکەوە دەڵێ: بوردەباریی لەش و ئامادەییی بۆ هەڵگرتنی هەر بارێ و، ناسکیی دڵ و ملکەچی و بە گوێکردنی هەرچی بویسترێ، هەمووی لە مندا کۆبووەتەوە... بەدکار بۆچی لە ناو دڵداراندا هەر ڕقی لە منی خەستە بوو؟

ڕاستییەکەی ئەم واتایە لە ناچارییەوە نەبێ، هی ئەم کۆمەڵە وشەیەی بەیتەکە نین. بۆ نەیگوت «بە خصوصی ڕەقیب»، لە جیاتی «مەخصوصی ڕەقیب»؟ پێشتریش، ئەو ئەرکانەی باسی کردن، هیچ وشەیەك نییە لە ئارادا، بۆ «نالی» یان بباتەوە. کێ دەڵێ هی یار نین؟ دوو وشەی پێشەوە بۆ یار دەست دەدەن، ڕیبقەتەکەش بە بۆرە تەئویلی نیوەچڵ و بە مەلعەنەتی ڕەقیب و بە نەختێك چاوپۆشی دەشێ بۆ یار بچێتەوە و هەموویان «مەخصوصی ڕەقیب بوو»، کەچی یار «لە منی خەستە ڕقی بوو».

ماڵی نوسخەنووسانیشم وێران نەبێ، هەر دەڵێی قۆنتەراتیان گرتووە لەسەر ڕێك نەکەوتن.

بەیتی دووەمی لاپەرە ٣٧٧:

هێند مونتەظیری تۆ بوو هەتا چاوی سپی بوو
نەرگس کە لەسەر یەك قەدەم و دیدە چەقی بوو

صەد ماشەڵڵای لێ بێ، ئەمەیە شیعری دڵکێش و یەك قالب کە هەرای نوسخەنووسانی پێوە نییە.

شەرحەکە نەختێك بە تەرجەمەی دەقاودەقی وشەکان بۆ واتای بەیتەکە چووە و ماندووەتیی تێدا چێشتووە، لە نموونەدا دەڵێ: "بەڵام نالی کە ئەڵێ بەیەك چاو بۆی ڕوانیت، مەبەستی ئەوەیە بڵێ هەردوو چاوی کردبوو بە یەك... هەروەها نێرگس چاوی سپییە. بەڵام نالی ئەیەوێ بڵێ لە چاوەڕوانیی تۆدا چاوی سپی بووە". من وای بۆ ناچم: نەرگس دوو چاوی نییە ببێتە یەك، لزومیش نییە بۆ ئەمە. نالی زاراوەیەکی زێدە مەشووری قسەی کوردیی هێناوە کە واتا ئارایی و زێدە مەدحی پێوە بەند بێ... لەلایەن «یەك قەدەم»ەوە: کورد لەمەدا زێدە پەرۆش و سووربوون لەسەر کارێك بە مەبەست دەگرێ. نالی خۆی لە بەیتی دیکەیدا هەیە کە هەمان زاراوەی هێناوە: «دەمێکە وا لەسەر پێیەك دەسووتێم». دەشزانین نەرگس یەك پێی هەیە، بەڵام مەهارەتی نالی «یەك پێیی»ی نەرگسەکە دەدزێتەوە بۆ لایەنی «سووتان بۆ یار»، ئەویش، مەبەست ئەو «یەك پێیی»یە کە حەقیقەتە بووەتە بنەما و هۆی «چەقین بە یەك چاوی» چونکە لە شیعرەکەدا «یەك قەدەم» پێش کەوتووە. کە دیدەی بەدوادا هات لە ڕێی «واوی عەطف»ـەوە و لە سەبکی هەڵبەستەوە بووەتە هاوبەشی «قەدەم» لە وەستان، چەقین، و لە تاکیدا. تاکییەکە حەقیقەتە؛ بەڵام بە یاریدەدەریی «یەك قەدەم»، چەقین بۆ چاوەکەش جۆشی خواردووە. کە بڵێی: نان و چایەم خوارد، چایەت نەخواردووە، خواردووەتەوە، بەڵام بە دوا ناندا «خواردن»، بۆ ئەویش ڕەوا بوو. ئەگەر ئەم جەوازە نەبێ، دەبوو بڵێ: لەسەر یەك قەدەم بە یەك چاو چەقیبوو.

لە کۆتاییی بەیتەکەدا دەڵێ: وشەی نەرگس هەم فاعیلی «مونتەظیر»و هەم فاعیلی «چاو سپی بوو»یشە؛ واتە هەرای لەسەرە لە نێوان ئەو دوو فیعلەدا... مەبەستی شەرحەکە لەم «هەرا» یە، «تنازع»ـە کە هەریەك لەو دوو فیعلە فاعیلەکە بۆ خۆی ڕادەکێشێ.

تەنازوع دیاردەیەکی ڕێزمانییە؛ بەڵام لەم بەیتەدا تەنازوع نییە؛ چونکە نەرگس فاعیلە بۆ «بوو»ی ڕستەی «مونتەظیری تۆ بوو». فاعیلی ڕستەی دووەم «چاوی سپی بوو»، وشەی چاوە کە سپی بووە. لە عەرەبیدا دەگوترێ: "انتظرك فتعب زید". لێرەدا تەنازوع هەیە. لە کوردیشدا هەیە؛ بەڵام لەگەڵ عەرەبی جوداوازییان دەبێ ئێرەش جێی ئەو کێشەیە نییە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٧٨، وشەی «هیلاك» هاتووە، وەك بزانم «هەلاك» ڕاستە. بەیتەکەش، باش شی کراوەتەوە. یەك تێبینی هەیە: «بەو وشکە مەلە» هەڵدەگرێ، «مەل»یش جێی بۆ بکرێتەوە، تێیدا؛ چونکە مەل بە هەواوە هەر وشکە. ئەگەر ڕستەکە «بەم وشکە مەلەیە» بووایە «مەل»، جێی نەدەبووەوە... دەشبێ بزانین نالی لە جیاتی «بەو» «بو»ی نووسیوە، لە هەردوو حاڵدا، یەك واتا پەیدایە کە مادەم نالی لە هەوا کەوتە سەما «هەڵپەڕکێ» و بوو بە شەناوەر «مەلەوان»، هەقیەتی وەك وشکە مەل، ترسی خنکانی ژێراوبوونی هەبێ.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕەی ٣٨٠ وشەن «چەن» هاتووە: «چەند» ڕاستە، بۆ زمانی ئەدەب، نالیش هەروای نووسیوە. دیوانی «گیو»یش «چەند»ی نووسیوە.

لە بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٣٨٠ دا نالی کە دەڵێ:

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ

نەچم، شەرط بێ، هەتا ئەم خوارە بێ تۆ

مەبەسی نییە کەوا ئەم جارە نەمردووە، وەك کە شەرحەکە بە سەهوو بۆی چووە، مەبەسی ئەوەیە بڵێ، بە مەرجێك کە نەمرم ئەم جارە، شەرطە نەچم هەتا ئەم خوارە... کێ دەڵێ لەم جارەدا نامرێ! بە فکری من «ئەم خوارە»، تەپکەیەکی تێدایە و بۆی ناچم... خەیاڵێکی چرووك دێتە وەهمم لە خوێنەری ناشارمەوە و پێشیەوە شەرمەندەم: دەڵێم ئەگەر «ئەم خوارە بێ تو»، هەڵوەشێنین و بڕبڕی بکەین، لە پێشەوە «ئەمخوا» دێت و بە کورتکراوی «ئەمخوازی»ی دانێین. دەمێنێتەوە «ڕەبی تو»، بە واتای «خوای تۆ»، دێت. نالی «بێ تۆ» ی «بی تو»، نووسیوە. واتای بەیتەکە وەهای لێ دێ: نەڕۆم شەرت بێ هەتا خوا دەمباتەوە بۆ خۆی... کە ئەمەم بە خوێنەر گەیاند، با شتێکی دیکەی بچووکی بەیتی پێشووشی پێ بگەیەنم. نالی کە دەڵێ «بە بێ دیداری تۆ خۆ لاڵە نالی»، وشەی لاڵەی وەك «لالە»، نووسیوە. لالە: گوڵێکە لێرەدا تەناسوبی هەیە لەگەڵ دیداری یار، کە ئەویش گوڵە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٣٨٢: هەموو ئەعضایی ناڵینم دەناڵێ، سەراپام میثلی مۆسیقارە...! دەبێ بە بیروڕای سەرلەبەری نالی دۆستان لە دیوانەکەی بسڕێتەوە... نالی گاڵتە بە خۆی ناکات. شەرحەکە بە هی نالیی داناوە، دەشڵێ لە تەنها دەسنووسێکدا دیتوومانە. مۆسیقاشی شەرح کردووە لە جیاتی مۆسیقار. بۆ مۆسیقا دووانی داناوە،

بەکەڵك بێن، یەکیان: سازێکی لە قامیش دروستکراوە، ئەوی دیکەش، گۆیا پەلەوەرێکە کونی زۆر لە دەندووکیدا هەیە: ئاخر بڵێم چی و چۆن نەڵێم بەنیادەم هەر سێ شوێنی هەیە ئاوازی لێ دەرچێت... مۆسیقار مۆسیقاسازە وشەکەش تازەیە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٣٨٢، سەرەتای نیوەی یەکەم و دووەمی و سەرەتای بەیتی دووا خۆشیەوە بە «لەکن» دەست پێ دەکات. لە دیوانی گیودا، سەرەتای نیوەی یەکەمی بەیتەکە، بە «لەکن» دەست پێ دەکا، سەرەتای دوو نیوەبەیتەکانی دیکە، بە «لەلای» دەست پێ دەکات. بەپێی ئەوەی کە چوار تێکستی ناو شەرحەکەش بۆ هەردوو بەیت «لەلای» یان نووسیوە، باوەڕ دەکەم هەمووی هەر «لەلای» بێ، هەر نەبێ مۆسیقاکەی سازگارترە. وشەی «خەس». لە بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٣٨٢ بە «وشترخوار» لێك دراوەتەوە. ئەم ڕووەکە لە بەری سۆران «حوشترالووك»ی پێ دەڵێن واتە، حوشتر ئالیك.

لە ئاست بەیتی لاپەڕە ٣٨٥:

دەستم کە بە صەد وەعدە لە صەد جێگە شکاوە

جەبری نییە ئەم کەسرە هەتا نەیخەیە ئەستۆ

نوسخە هەن لە تێکستەکانی شەرحەکە «نەیخەیە»ی نووسیوە، هەیشە، «نەیخەمە»ی پەسند کردووە. منیش هەر ئەوەندەم پێ دەکرێ، بڵێم: نازانم کامیان پەسەند بکەم؛ چونکە «نەیخەیە ئەستۆ»، سەرەڕای مەعنای گشتیی وشەکە، بۆ هەموو شکستێك کە هەڵبەسترێتەوە، خیطاب لەگەڵ یار کە خۆی یار دەستەکەی نالی بخاتە ملی خۆیەوە، زێدە چەژێك هەیە، تێیدا بەدەست ناکەوێت، لەلایەکی دیکەشەوە «هەتا نەیخەمە ئەستۆ»، جارێکیان «خستنە ملی خۆ» کە ئەمە عادەتی دەست هەڵبەستنەوە ڕادەگەیەنێ، جارێکیشیان نالی دەستی خۆی بخاتە ملی یارەوە، کوڵی دڵەکەی دادەمرکێنێ... خۆزی هەردوو تێکست وێکڕا جێیان دەبۆوە. فارس گوتی:

ندانم گر بگیرم جام بگوذارم کودا مینرا

لە لاپەڕەی ٣٨٦ بەیتی سێیەم:

نەمبیستووە هەرگیز لە دەمت بێنی وەفایێ

هەرچەند سەراپا گوڵی، ئەمما گوڵی هێرۆ

خزم نییە لەگەڵ بەیتەکانی بەیتی پێش خۆی کە گوتی:

شەوبۆیی سەری سونبولی زوڵفت لە سەری دام

ئیستەش سەرەکەم مەستە لەبەر نەشئەیی شەوبۆ

بێنی دەم و زاریش، ئەگەر تێیدا بە تەقیە نەبێت و لایەنی چاکەی تێدا خەست نەبووبێتەوە، بە عەیب دەڕوات. بیستنی «بێن»ی لە دەمەوە، تەعبیرێکی فارسییە، هاتووەتە سەر کوردی، چونکە لە فارسیدا «شنیدن» بۆ بیستن و بێن کردن دێت. شەرحەکەش دەڵێ تەنها لە نوسخەی «ك» ئەم بەیتە هەیە. ڕەنگە خێرخوازێکی نەختێك شارەزای شێوازی نالی و بە هاندەری قافیەی «هێرو»، ئەم بەخشندەییەی کردبێ.

لە بەیتی کۆتاییی غەزەلەکە «تازە لەبەر کەین»، دەبێ «... لەبەرکەی» بگوترێ؛ چونکە نالی لەبەریەتی.

غەزەلی «شەوی یەلدایە»ی لاپەڕە ٣٨٧-٣٩٠، پتر بە لای «کوردی»دا دەچێتەوە. لە بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٣٨٩، وشەی سەرەتای نیوەی دووەمی بەیتەکە، «جێگەم» لەگەڵ تەفعیلەی وەزنی بەحرەکە نەسازە و نەختێکی هەناسەسوار کردووە، ئەگەر «مەکانم» بوایە و «سەردارەکەی»، کرابایە «دارەکەی»، بێ قۆرت دەبوو: فەرموو تاقییان بکەوە:

جێگەم سەردارەکەی مەنصوورە ئەمشەو

مەکانم دارەکەی مەنصوورە ئەمشەو

وەك لە ڕووپەڕەکانی بەراییدا دیتمان، گەلێ جار، «تێدا» بەیتی عەیبدار کردووە. شیعر جۆگە لێدان و فووتبۆڵ نییە: شیعر نەقش و نیگارە، یەك تەقەڵی ناجۆر تێیدا زەق دەنوێنێ. تابلۆی بابایەکی نیگارکێش، یەك حەرەکەی فرچەی بێجێی تێدابێ، دە پلەی دادەبەزێنێ. مەزموونی شیعر، هەر چییەك بێ، لایەنی هونەرەکەی داڕشتنی، ناشێ کەمترین عەیبی پێوە بێ.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٣٩١:

ساقی بە مەیی کۆنە لەسەر عادەتی نەوبە

بشکێنە بەیەك نەوبە دوصەد ماتەمی تەوبە

شەرحەکە دەڵێ: مەیگێڕ وەرە سەر نەریتی نوێ... ئەمما نالی ئەم نەریتە نوێیە چییە. هەرچەند سازاندنی مەعنا مومتازیش نەبێ، لە کاتی ناچاریدا دەستی پێوە دەگیرێ،

وەك دەشزانین لە زۆر باردا چاوپۆشی دەکرێ بۆ قبووڵی تەئویلێکی کز و لاواز، هەر هەتا بەیتی شیعر، مافی تەواوی خۆی وەربگرێ لە ڕووی فرەواتاییەوە. لەم دەربوونەوە بۆ واتای «عادەتی نەو» دەچم.

وشەی «نەو» هەڵدەگرێ «نوء»ی عەرەبی بێ، هەمزەکەی قرتابێ، وەك کە «سماء» دەکرێتە «سما». «نوء-نەوئ» وەك لە «أنواء جویە» دەبیستین، بە واتای فرتەنەی کەشی هەوا دێت کە لەوانەیە، شتان تێك بشکێنێ، ساقی تۆش وەك عادەتی ئەو فرتەنەیە، ماتەمی تەوبە بشکێنێ. بۆ موبالەغەش داوای کردووە بە یەك نەوبە دووصەد ماتەم بشکێنێ کە ئەم هێزەش لە «نوء»دا هەیە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٩١:

ساقی! قەدەحی گەردشی گەردوون دەشکێنێ

باری! کە دەبێ موعتەقیدی گەردشی ئەوبە

شەرحەکە دەڵێ: ساقی، مەیگێڕ! خوا پیاڵەی سووڕانەوەی چەرخی گەردوون ئەشکێنێ، ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێ کە باوەڕت بە گەردشی دەسەڵاتی خوا هەبێ، نەك هی گەردوون. ئەشگونجێ، مەبەسی بەیتەکە لە «ساقی»، وشەی «ساق» بێ و ئیضافەی «ی» دەیداتە پاڵ «قەدەح» و دەبێتە «ساقی قەدەح»؛ واتە خوا دەسگری پیاڵەی سووڕانەوەی چەرخی گەردوون ئەشکێنێ.

ئەم واتایە بە لێکدانەوەی من لەگەڵ بەیتەکە بە هیچ جۆرێك ناگونجێ: لە بەیتی یەکەم هاندان هەیە بۆ مەی نۆشی و تۆبە شکاندن. لە بەیتی دووەم، دەچینە مەجلیسی وەعظی گەیلانی و ئیمان هێنان بە قودرەتی خوا، ئەویش بە شێوەیەکی مسکێنانە کە قودرەتەکەی ئەوە، بێ، دەسگری پیاڵەی چەرخی گەردوون بشکێنێ... لەمەش چاوپۆشی بکەین، کە ناکرێ، داڕشتنی بەیتەکە کەموزۆر ئەم مەعنایە هەڵناگرێ. لە بەیتەکەدا «ساقی» لە سەرەتایدا، جێی فاعیلی گرتووە (لە عەرەبیدا دەبێتە مبتدأ) ئاخۆ لە میصرەعی دووەمدا، چۆن «باری»، دەبێتە فاعیل و قوڵپی پیاڵەی گەردوون، یاخود پیاڵەی گەردوون ئەشکێنێ؟ فەرموو «باری» بکە فاعیل لە سەرەتای بەیتەکەدا، ئەمە دەردەچێ: باری ساقی قەدەحی... چەندێکی بە بیرمدا بێت، بەیتەکە ئەمە هەڵدەگرێ: ساقی، مەیگێڕ، قەدەحەکەی گەردشی گەردوون دەشکێنێ. تۆش ئەی گوێگر کە هەر دەبییە «معتقد»، وەرە ببە بە موعتەقیدی گەردشی قەدەحەکە.

وشەی «باری» دەبێ «بارێ» بێ. من لە شەرحی بەیتی دووەمی لاپەڕە ١٢١: «یا توربەتێ یا غوربەتێ با ڕێ بشکێنن»، چاوپۆشیم کرد لەوەی «با ڕێ» هەڵدەگرێ «بارێ» بخوێندرێتەوە، والێرەدا تووشی دێمەوە و بە ناچاری جێگەی «باری-خودا»ی پێ دەگرمەوە. لە فارسیدا ئەم وشەیە بەو مەعنایەی لێرەدا هەیەتی، بە هەراوی لەکار دێت.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٣٩٢:

ئەی نەفسی مورائی چ گران باری، تەکالیف

بۆ خەڵقی دەکێشی دەهەڕۆ ڕێش و جەدەو بە

ئەم «دەهەڕو»، گرفتێکی هونەری نەك واتاییی تێدایە کە بە کاڵای ئەدەب ناشێ. هەرچی دەقی جێگیری ئەم دەقەش هەیە لە تێکستە جوداکاندا، یەکێکی ئەو ئێسکسووکە نییە بە کەڵکی زینەتی شیعر بێت، ڕەنگە دەقی «وەرە هەر» لە هەمووان لەبارتر بێ، ئەگەر «وەرە» بۆ نزیك خستنەوە نەبووایە، جگە لە جیرانەتیی دوو «ر» لە «هەررێش و...»دا. شەرحەکە خۆی بۆی هاتووە و گوتوەتی: «... دەبرو ڕێش...»، ئەمیان لەبارتر بوو لە چاو دەهەڕۆ، ڕاستییەکەی من خۆم ئەم دەقەم بە بیردا هات بەر لەوەی هی ناو شەرحەکە ببینم، بە درێژایی ئاشناییم لەگەڵ نالیدا ئەم شوێنەم لێ خۆش نەهاتووە. سەرەڕای ئەمە، پێنج دەقی جودا لە دەقی هەڵبژاردەی شیعرەکە هاتوون: کە هەڕۆ، دەهەر، وەرەهەر، بڕۆهەر، کەهەڕۆ، کە دەهەر... تومەز شەش دەقن.

بە هەڵکڕاندنی مێشك، واتایەکم بە دڵدا هات لە «دەهڕو» کە بە ڕێنووسی نالی «هەرو» بێ: لە زمانی هەورامی «هەر» بە کەر دەگوترێ. لەمەوە واتای «دە کەرۆ»ی تیز پێ کردن هەیە. ڕێش و جەدەویش برینی پشت و ملی وڵاغن، هەرۆ و هەڕۆش، یەك شکڵیان هەبووە، بۆ هەردوویان دەچێتەوە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٣٩٣، لە نیوە بەیتی دووەمیدا: ″ئەی مەستی ڕیاضەت هەڵە هوشیاری جلەو بە″، بێگومان «هەڵە»، لە کۆندا «هەلە» نووسراوە. جا ئەگەر وابێ و «هلە» نەنووسرابێ، دەشێ «هەلە» یەك پیتی ناوەندی قرتابێ و «هەر لە هوشیاری...» بووبێ؛ واتە نالی خۆی قرتاندبێتی بۆ خاتری دوو واتای کە ڕاست و غەڵەتی ڕیاضەت بگرێتەوە. والله اعلم.

ئەمە وێڕای بۆچوونی شەرحەکە.

بەیتی دووەمی ٣٩٣:

وەك ماه و ستارەت كە ببێ مەیلی هەڵاتن [ماه دەبێ ماه بێ]

سەركردەیی ڕۆژ، ڕەهرەوی شەو، ڕەهزەنی خەو بە

شەرحەكە بە چاكی نەچووەتە كلێشەی بەیتەكەوە كە دەڵێ: ئەگەر ئەتەوێ هەمیشە وەك مانگ و ئەستێرە هەڵبێیت، ئەبێ بە ڕۆژا لە پێشی هەمووانەوە دەركەوی وەك خۆر و، بە شەو ڕێگا تەی بكەی وەك مانگ و ئەستێرە و، خەو نەچێتە چاوت...

ئەم مەعنایە تەناقوضی تێدایە؛ چونكە ئەگەر موخاطەب وەكوو ڕۆژ لە پێش هەمووانەوە دەركەوێ، چۆن دەشێ وەكوو ماه و ستارە هەڵبێت. لە یەك حاڵدا ئەمە مومكینە كە بە جۆرێك لە جۆرانی تەئویل «هەڵاتن»، بە فیرار كردن و ئاوابوون لێك بدرێتەوە و بشێ سەرلەنوێ موخاطەب ببێ بە سەركردە و حاكمی ڕۆژ، كە بمانەوێ دەتوانین ڕەخنە لە مەشیان بگرین.

موشكیلەی گەورە لە «ڕۆژ» دایە، ئەگینا شەوڕۆیی و بێخەوی لە مانگ و ئەستێرەدا هەیە؛ چونكە بە شەو دەردەكەون و دەڕۆن و ناخەون... من جارێ تەگەرەكەم پێ ناڕەوێتەوە، لەسەریشی هەڵناتووتەكێم و ڕاوەستم لە نیوەی ڕێگەی ئەم شەرحە. یەك گوتەی بچووكم كپ كرد، لێرەدا پەشیمانم لە كپ كردنی. لە بەیتی سەرەتای قەصیدەكە «مەیی كۆنە»، بە «مەیی كەونە»، هاوئاهەنگتر دەبێ لەگەڵ وشەكانی: نەوبە، نەوبە، تەوبە. وشەكەش «كۆنە» و «كەونە»ی هەر «كونە» نووسراوە لە دەمی نالیدا.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٩٥، نیوە بەیتی دووەم:

تۆ هەمسەرت نەسیمە، من هەمدەمم لەهیبە

تێكستی «كم، من، خا»، لە جیاتی «هەمسەرت»، «هەمدەمت»یان نووسیوە، شەرحەكە پێی ڕازی نییە لەبەر دووبارەبوونەوەی وشەكە، بەلای منەوە هەمدەمەكە لە دوو لاوە سازترە: یەكیان كە «هەمسەر» مێرد دەگرێتەوە، دووەمیان هەمدەمی یار نەسیمە كە هەناسەش لە دەمەوە دەردێت. لە هەمان كاتدا هەمدەمی نالی لەهیبە كە هەناسەی نالی وەها گەرمە دەڵێی لەهیبە. دووبارەبوونەوەی وشە بە پێی جێگە و هونەرێكی تێیدا بێ یا بەجێیە وەك ئەم شوێنە یا بێجێیە وەك گەلێك شوێنی تر.

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٣٩٦، «مەستی شەرابی نازە»، لە شەرحەكەدا ئەم ڕستەیەی كردووەتە كۆتایی وەصفی: مەبەستی لەوە سەرخۆشی كارناكاتە

وریاییەکەی، خۆشی و ناخۆشی، بەدەست خۆیەتی.

«مەستی شەرابی نازە»، وەصفێکە هەتا بڵێی دڵپەسەند و هۆشپەسەند، نایەوێ لەلاوە یاریدەی بۆ بێ تاکوو لە توانج ڕزگار بێ. ئەگەر مەستی شەرابی ترێ بووایە، بارەکە دەگۆڕا. شەرحەکە وشەی دڵداری واتا لێ نەداوەتەوە: دڵدار، هەم عاشق دەگرێتەوە هەم خاوەن بوونی دڵی عاشقان.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٣٩٧، نیوەی دووەمی: «ڕەمزی هەموو بەڵایە، غەمزەی هەموو مصیبە»، دەبوو لە جیاتی «غەمزەی» بنووسێ «غەمزی»، هەتا ڕێکی «ڕەمز» بێ. خۆ «غەمز» و «غەمزە» هەر یەك شتن. واتای «غەمزەی هەموو مصیبە»، بە باشی لێکدراوەتەوە.

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە، لە شەرحی «چاوی پڕ نەدامەت»، دەبوو ئیشارەت بۆ فرمێسکی ئەو چاوە بکات، کاتێك کە دەڵێ: «... وشکە صۆفی لەم فەیضە بێ نەصیبە». فەیضەکە هی چاوەکەیە کە صۆفیش لێی بێبەش بوو، دەبێتە وشکە صۆفی؛ چونکە تەڕ نەبووە. وشەی «غەرامەت» کە بە «دەرد و ئازار» لێکدراوەتەوە، وەك بزانم، خەسارەتە و جەزا، وەك دەڵێ: «بغرامە قدرها كذا». لە قورئانیش «إن عذاب جهنم كان غراما»؛ واتە خەسارەتە و تێشکانە.

لە نیوە بەیتی دووەمی بەیتی سێیەمدا، لاپەڕە ٣٩٧: نووسراوە، «خود نومائی». زۆربەی کورد، مەگەر ئەوانەی بە ڕێکەوت یان بە موصاحەبەی فارسی زمانان، ئەم هەڵەیە دەکەن: «خود نەمائی»یە. هەرە زۆری کورد، ئەگەر نەڵێم هەموو، دەڵێن قیبلەنوما. لێرەدا یادێکی بەسۆز دەکەمەوە: گیانشاد هێمن کە پەناهەندە بوو لە بەغدا و بەزۆری یەکترمان دەدیت، لە بارەی فارسی زانینی نالییەوە گوتی: من خۆم بە فارسیزان دەناسم کەچی لە بەیتێکی نالی زانیم کە دەڵێ: «غەیری تەڕایی عیشق، حەرارەت نەما نەما». ئینجا زانیم غەڵەتم کردووە لە گوتن و خوێندنەوەی وشەی ئەوتۆیی وەك قیبلەنوما. شەرحەکەش، دیسان، لە لاپەڕە ٥٥٣ «حەرارەت نوما»ی نووسیوە وەك پێشتر کردبووی.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٣٩٨، نیوەدێری دووەم:

خولاصەیی لەبیبە، فەرمانبەری لەبی بە

«خولاصەوو لەبیبە» بە پێی شەرحەکە، هەموو نوسخەکان، دوو نەبێ، لەگەڵ

ئەمیانن نەك پەسەندكراوی شەرحەكە. لە وشەی «خولاصە»، شەرحەكەش لەگەڵ هەمووانە كە دەكاتە پاڵاوتە. گۆیا ئەم خولاصەیە بۆ پیاوی عاقڵ بەسە لە شتان بگات... ئەم واتایە هـی ناچاری نەبێ، وەرناگیرێ. لێرەشدا ناچاری نییە؛ چونكە وەصفی «لەبیب» لەبۆ «لەب-لێو»، بچێتەوە بێ تەئویل مەدحە، كەچی دەقی بژاردەی شەرحەكە خەڵقی دیكە دەكا بە «لەبیب» و لەوانەوە شایەدی بۆ یار دەردەچێت. كە لێوەكە خولاصە و لەبیب بوو، جێی خۆیەتی نالی فەرمانبەری لەبی لەبیبی یار بێت. شەرحەكە لە جیاتی «فەرمانبەری لەبی بە» «بڕۆ ببە بە قوربانی»، داناوە و بێ لزوم لە واتای ئاشكرا و شیرنتری شیعرەكە لای داوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٩٨:

خاڵی بەینی چاو و ئەبرۆت ئینتیخابی كاتیبە

یەعنی نوقطەی فەرقی ئیبنو موقلە و یبنو حاجیبە

شەرحەكە «كاتب»ی بە خوا داناوە... بەهەمەحاڵ دەشێ هەموو كەسێكی لێوەشاوە لە جێی نزمتر لە خوا دابندرێ؛ بەڵام لێرەدا بەیتەكە خەریكی كاتب و نوقطە و ئیبنوموقلە و ئیبنوحاجیبە. هەر لەبەر بێلزومی تەفسیری كاتب بە خوا هاتووە، شەرحەكە بە ڕێبازێكی تەسكدا بۆ ئەوە دەڕوا «كە... كەس ناتوانێ بڵێ ″ابن مقلە″ و ″ابن حاجب″ كامیان لە هونەری خۆیدا سەرامەدتر و لە پێشتر بووە». ڕواڵەتی بەیتەكە وا دەگەیەنێ كە ئەو نوقطەیەی نێوان چاو و برۆی یار بووەتە ترازانی ئەو دوو زانایە لێكتر كە یەكیان بە ″ابن مقلە″ی دادەنێ، برۆكەشی بە ″ابن حاجب″. هەڵبەت نالی لە ڕێی «استخدام»ـەوەیە كە چاو «مقلە» یە و برۆش «حاجب»ـە، خاڵێكیشی خستووەتە نێوان چاو و برۆ، هاتووە نوقطەكەی نێوانیانی، كە خاڵەكەیە، كردووەتە ڕۆڵەی هەردوویان و بوو بە «ابن مقلە» و «ابن حاجب»، ئیتر هەلی شاعیرییەتی بێ سنوور ڕێك كەوت، یان ڕێك خرا، كە فەرقەكە بكەوێتە نێوان دوو زانای بەناوبانگ...

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٣٩٩:

لەشكری خەططی شكستە و، تیپی زوڵفی تار ومار

پادشاهی حوسنی عالەم گیری هێشتا غالیبە

ئەم بەیتە فەندێكی تێیدایە، پێی دەگوترێ ″مغالطە – موغالەطە″ واتە بەهەڵە بردن. وادیارە شەرحەكەش پێوەی بووە كە دەڵێ: لەگەڵ ئەوەشدا كە لەشكری خەتی یار

شکاوه، تاقمەی زوڵفیشی پەرت و بڵاوه، دیسانەوه پادشای جوانیی ئەو هێشتا هەر بەسەر مامڵەتی دڵاندا زاڵە.

جوانیی هەره جوان ئەوەیه که لەشکری خەت شکسته بێ، به خەتی شکستەی سەخت نووسرابێ و، تاقمەی زوڵفیشی تار ومار (ڕەش و ئەژدەها) بن. نالی له شکسته و تار و مار، که به ڕواڵەتی وشه، بێهێزی و بەرگه نەگرتن، ڕادەگەیەنن [له ڕاستیشدا ئەوپەڕی هێز و ئامادەیی تێدایه] موغاڵەطەکەی هەڵناوه، وشەی «هێشتاش»ی کردووەته ئەو چەشەیه که به ڕاکێشانی له لایەن جانەوەرەوه تەڵه دەتەقێ. ئەمه تەپکەکه و بەهەڵه بردنەکەیه. لایەنێکی دیکەی، بەعەینی مەعنا و بێ گۆڕینی دەلالەتی هیچ وشەیەکی، بەردەوامیی دەسەڵاتەکەی باس دەکات و پێت دەڵێ: لەشکری خەططی شکسته خوێنه و تیپی زولفی، ڕەش و عەزیان. پادشای جوانییه عالەم گیرەکەی هەروا له غەلەبدایه.

بەیتی لاپەڕه ٤٠١:

درونی لدار الـ«شارزور» و برده

کـفـرمـیسك گرم الـی او سرده

شەرحەکه له هەمووی باشی بۆ چووه، یەك شتی بچووکی بەلاوه ناوه که وشەی «برده»، له کۆتاییی نیوه بەیتی یەکەمدا، هەر به بەرد «حجر»ی لێکداوەتەوه کەچی «سارد»یش دەگەیەنێ و لەگەڵ «کفر میسك گرم» لێك دەنۆڕن: دەروونم بۆ فێنکایی شارەزوور وەك فرمێسکی گەرمه بۆ ئاوی سارد، دیاره دەروونەکەی گەرمه.

له بەیتی سەرەتای لاپەڕه ٤٠٣:

تَری وَرْدَهُ قُوتاً و جُوتاً و سایقاً

فَیا قُوتَتیِ مِنْ جُوتِهِ ثُمَّ فَرْدِهِ

لەمیانیشدا خاڵێکی وردیلەی لەبیرچووه. له دەستەواژەی «فیاقوتتی»، به واتای «مایەی ڕۆزیم» بە پێی شەرحەکه و وشەکانەوه، له هەمان کاتدا «یاقووت»، بەدەستەوه دەدات به واتای:

چ یاقووتێکه لەم جووت و فەردەوەم پێ دەگات... واتای شەرحەکەش له جێی خۆیدایه.

لە سەرەتای نیوە بەیتی دووەمی هەرە سەرەوەی لاپەڕە ٤٠٤:

دەبوو لە جیاتی «نْمُ الورد»، بنووسرێ «نَمُ الورد»؛ چونکە عەرەبی بە حەرفی ساکن دەست پێ ناکا. «نەم»یش لە فارسی تاکە شێوەیەتی، لەنێو کوردەواریشدا ڕۆیشتووە، تا ڕادەیەك.

لە بەیتی دواتردا:

شَوانی «سلیمانی»، صەبای «پیر مصور»کی

کـوانـی «قـرەداغ» هـوای «دارِ زرد»ە

دەبێ «کوانی» بیری لێ نەکرێتەوە؛ چونکە تەکەللوفێکی بێلزومی تێدایە. لە وشەی «شوانی» کە برژاندن و شەوی لێ وەردەگیرێ، وشەی «کوانی»ش داغ کردن و مەلی «کەو»ی لێ وەردەگیرێ. وشەی «کی» بە دوا «پیر مصور»دا دەشێ مەفعوولی موطلەق بێ بۆ شوانی بەرایی نیوە بەیتەکە؛ بەڵام لەبەر کێش، تەنوینی حاڵەتی نەصبی بۆ دانەناوە: شوانی کَیّ، شوانی کیّاً. «شیَ» و «کیّ» هێند لێك نزیکن دەشیا مەصدەری یەکێکیان ببێتە مەفعوولی ئەوی تریان.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٠٥:

کَأن کَنارَ أرضِهِ آسمانةٌ

لِبَزریٌ دوریٌ لِسبزی عَرْدِهِ

نیوە بەیتی دووەم ناشێ وەها بنووسرێ. لامی بەرایی «برزی» کە حەرفی جەڕڕە، نایەڵێ «دوریٌ» بە ضەممەوە بێ دەبێ «لِبَزریّ» بنووسرێت.

«دوریٌ»یش هەڵناگرێ ضەممەی بەسەرەوە بێ. نیوە بەیتەکە، بەم دەقە چاری نییە. وشەی «دوریٌ- دوورییبو» لە بنەڕەتدا هەڵەیە. «دەور...» ڕاستە کە دەوراندەوری شارەزوور بەرزە نەك دوورە: ناشێ شاخێکی بە ڕۆخی دەشتەکەوە بێ کە دەکاتەوە بەشێکی بە دوور بژمێردری، وەك من بۆ بەیتەکە دەچم دەبێ دەقەکەی ئەمەبێ:

کـأن کَـنـارَ أرضِهِ آسمـانـةُ

لِبَزریّ دورە: لِسبزیّ عَرْدِهِ

دەشکرێ «بسبـزیّ عَـرْدِهِ» بـێ... لـەم دەقـەدا قـۆرت پـەیدا نـییـە. «ئـاسمـانـە»ش هەرچەندە زۆر لە جێدایە دەشێ «اَسمانە» بێ؛ بەڵام نەختێك واتاکەی بەیتەکە شل

دەبێتەوە؛ چونکە کناری خۆی ببێتە ئاسمانی خۆی بەلیغترە لەوەی ببێتە هەر ئاسمانێك.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٠٥:

أما «سرچنار» عینی جاریە لە

أما «تانجرو» قد صار مجنون هردە

ناوی کۆکی «سرچنار» هەڵناگرێ تەنوینی بدرێتێ؛ چونکە «غیر منصرف»ـە نە کەسرە نە تەنوین قبووڵ ناکات. پێشتر «قرەداغ»، بێ تەنوین هات. [دەشبوو بڵێم لە وشەی «قرە» نەدەبوو ئەم عەلامەتەی «ە» فەتحەی نووسینی کوردیی بە دواوە بێ].

«عینی جاریة لە»، نەسەقی بەیتەکە تێك دەدا لەوەی کە هەرچی شاخ و دەشت و دێ هەیە، هەمووی دراوەتە پاڵ شارەزوور، لێرەدا سەرچنار بە زەقی بێخاوەن دەمێنێتەوە. ڕاستییەکەی ئەمەیە: «أما سرچنارٌ عینٌ جاریةٌ لە» شەرحەکە لە بەرەژێرتر «عینٌ» کە غەیری «چن»، هەموو تێکستەکان نووسیویانە، ڕەت دەکاتەوە بە هۆی، گۆیا لەنگبوونی میصرەعەکە. ئەم قورسایییەی شەرحەکە پێی دەڵێ، «لاسەنگ»، گەلێك کەمترە لە «تێدا»ی زۆر شوێنی دیوانەکە کە من کردوومنەتە «تیا». جگە لەمە نووسینی «سرچنارٌ»، بە تەنوینەوە دەخلێکی هەیە بەسەر ئەو قورسایییەوە. کە گوتت «أمما سرچنارٌ عینٌ جاریة لە»، قورسایییەکە هیچ حیسابی بۆ ناکرێ، وەك نەبێ وای لێ دێ. شەرحەکە چاو بپۆشێ لە «ڕەققێتیی تەن»، نابێ لێرەدا ڕەخنە بگرێ.

دەشێ «عینٌ جاریةٌ لە»، بخوێندرێتەوە، «عینٌ جاریەٍ لھ» بە واتای «... سەرچنار چاوی کەنیزەکێکی شارەزوور». هەر وەك تانجەڕۆ بووەتە مەجنوونی هەردەکەی.

شەرحەکە «أما»ی سەرەتای دوو نیوە بەیتەکەی داناوە بە سووککراوەی «أمّا» بە واتای «هەرچییەکو». لە ڕاستیدا وشەی «أما» بە واتای «ألیس» کە نەفیەکەی «ما»ی نەفی و «لیس»ی نەفی هەڵدەگرێتەوە بەو «أ»ی «استفهام، انکار» و دەیکاتە «تصدیق و إیجاب» و واتای بەیتەکە وەها دەردەچێ.

ئەوە نییە سەرچنار چاوی کەنیزەیەکی شارەزوورە؟

ئەوە نییە تانجەرۆ مەجنوونی هەردی شارەزوورە؟

لە نیوە بەیتی دووەمی بەیتی سێیەم لە هەمان لاپەڕەدا: «فوا دردتی» هاتووە.

وادەزانم ئەم وشەیە «درونـی» بێ، بە مانای ختووکەی ئارەزوو... لەم دەمەدا ناچمەوە سەر ئەو سەرچاوەیەی وشەکەم لێ گرتووە.

بەیتـی سەرەتای لاپەڕە ٤٠٦

وکـم نـال نـالـی من شفا ساقیـانـە

شِفا، هل شَفا من نالَ «نالي» بِدَرْدِهِ

شەرحەکە دەڵێ: ئای نالـی چەند جار لە لێوی کچە ئاوگێڕەکانـی سەرچنار بەهرەمەند بووە لە دەردی دڵ ڕزگار بووە. مەبەستـی ئەوەیە بڵێ چەند جار دەمم ناوەتە جۆگاکانـی سەرچنار... ساتوخوا بشێ ئەو کەسەش کە نالـی تووشـی دەردی دووری کرد، ئێستا دڵـی ڕەحەت بووبێ؟ بێگومان نەء؛ چونکە پیاوی حەسوود بە مەرگ نەبێ دڵـی دانامرکێ.

ئەگەر «ساقیانە» بۆ جۆگاکان ببرێتەوە، ئەوسا «شِفا ساقیانە» دەبێتە «شَفا ساقیانە»، بە واتای ڕۆخـی جۆگەلەکان، «شَفا حفره من النار» هاتووە. ئەگەر بۆ «ساقـی» یان بچێتەوە «شِفا- شِفاه» بە واتای لێوەکان دێت. مەبەست لە «من نالَ (نالی) بِدَرْدِهِ» حەسوود و دڵ پیس نییە بەڵکوو یارەکەیەتـی کە تووشـی دەردەی کردووە. «هل شفاه من نال نالـی بدرده؟» تانووت دانە بەر ئەو کەسەیە دەردەداری کردووە، شیفای بداتێ. وشەی «شفا» بە پێـی ڕێنووسـی عەرەبـی «شفـی»یە؛ بەڵام پێداویستـی شیعرەکە «شەفا – شفا» دەسەپێنێ. لە ڕستەی «شفا من نال نالـی»، دوو فیعلـی «شفا – شفـی – ونال» تەنازوعیان هەیە لەسەر نالـی.

بەیتـی لاپەڕە ٤٠٦:

لـە دڵـدا ئـاتـەشـی عیشقت بڵـێسەی میـثلـی تەندوورە

شەطـی ئەشکم نەبێ مانیع دەسووتێم دەبمە کۆی نوورە

ئەم بەیتە نیوەی ڕێگەی بەیتێکـی لێرە بە پێشەوەی بڕیوە لە لایەن واتاوە:

ناری سینەم گەر نەبێ غەرقم ئەمن

ئاوی چاوم گەر نەبێ سووتاوم ئەز

بەڵام لە بەیتـی پاش خۆیدا دەنگ دەداتەوە، بەلامەوە سەیریشە کە شەرحەکە هـەردوویـانـی تـێك نـەبـەستـوون، کـە دەزانین وابـووە دوو بـەیـتـی تـێك بـەستـوون، پێوەندییەکـی ئەوتۆیان نییە:

بەناری عیشق و ئاوی دڵ جەسەد وەك حەزرەتی مووسا

طەریقی بەحری فیرعەون و ڕەفیقی ئاتەشی طوورە

لە دیوانەکەی گیودا، ئەم بەیتە سەرەتاکەی: «بە ئاوی چاو و ناری دڵ» هاتووە. لە میاندا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە لە تەرادوفی «ئاوی چاو و ناری دڵ»، لەگەڵ تەرادوفی «طەریقی بەحر» و «ئاتەشی طوور» لە دەقەکەی شەرحەکەدا لەف و نەشرەکە مشەوەشە. شەرحەکە لەوەش وستە کە بە پێی دەقەکەی خۆی «ناری عیشق و ئاوی دڵ»، لە یەك سەرچاوەوە دەردێن: دەبوو تەوجیهێك بکا بۆ بەردەوامیی هەردووویان. دەقەکەی گیو تەوجیهی ناوێ. بەبێ تەوجیهی پێکەوە هەڵکردنی ئاگر و ئاو لە دڵدا و بەپێی ئەوەی کە دەقەکە ئاوی بۆ دڵ داناوە، ئاگری عیشق چ جێی لە باری، بگرە نالەباریشی نییە.

شەرحەکە بۆ لایەنی ئەوتۆ چووە لە عەینی دەقەکەدا نییە وەك کە دەڵێ، نالی کە دەبێ بە سەر فرمێسکی خۆیدا بپەڕێتەوە... هتد هەر ناگاتە ئامانج وەك کە مووسا لە پەڕینەوەی بەحری فیرعەون سەرکەوتوو بوو... ئاگری مووساش ئاگری خوایی بوو، بەڵگەی ئیمکان نەبوونی دیتنی خوا بوو لەلایەن مووساوە، کەواتە نالیش بە یار ناگات... نالی، وەك من بۆی دەچم، مەبەسی لە «طەریقی بەحری فیرعەون»، ئەوەیە کە بەحری فرمێسکی خۆی، دەیخنکێنێ، وەك کە فیرعەون خنکا. ئاگری عیشقیش دەیسووتێنێ، وەك ئاگرەکەی «تەجەللی»ی خوا کە «فلما تجلی للجبل جعله دکا». نالی وەك مووسا هەردوو ڕێی گرتە بەر، بەڵام بە ئەنجامێکی جوداوە. کە لە ئاوی چاودا، نالی، خنکا و لە ئاگری دڵدا سووتا.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٠٨: پەیامت هات و پەیکت ڕۆی... هتد سەرەدەری لێ ناکرێ، مەگەر دەقی ئەصلیی پەیدا بێ. شەرحەکە خۆی ماندوو کردووە؛ ئەمما بێ سوود و دوور لە واتای موفرەداتی بەیتەکە و بە تەئویلی خەیاڵی و بێ بنەما. بێگومان لە سۆزەوە بۆ نالی ئەم ئەرکەی کێشاوە؛ بەڵام ناچێتە دڵەوە و عەقڵ ڕەفز دەکا، «ڕەسوول» هەناسە گەرمەکەی نالی بێ و کەوتە ڕێ و بەدکاری گرت وەك ئاورە سوورە و هێنای... ماوەتەوە بگوترێ، بەیتی دواتریش کە دەڵێ: «کە دیتم شەکڵی صەد ڕەنگی...» مەبەست لێی ئەو بەدکارەیە و لەوێشدا، تەئویل پەیدا بکەین بۆ نەکوشتنی بەدکار... چ دەبوو نالی لە جیاتی «ڕەسوولم کەوتە ڕێ...» گوتبای «هەناسەم کەوتە

ڕێ...» ئەگەر بەڕاستی مەبەس بە ڕەسووڵ هەناسەبێ... خۆ ئەوساش بەیتەکە لە یاری «هەدار هەدارانێ» دەکات. ئەم بەیتە لەم دەقەدا بۆ عەقڵی ئێمەمانان بێ کلیلە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٠٩:

که دیتم شەکڵی صەد ڕەنگی، گوتم: بابایی عەییارە

که بیستم لەفظی بێ دەنگی، گوتم: شەیپووری شاپوورە

شەرحەکە ناڵێ، «لەفظی بێ دەنگ» چۆنە و چییە. «دەم دەجووڵێنێتەوە...» وەك لە شەرحدا هاتووە نابێتە «لەفظی بێ دەنگ»، مەگەر لە حاڵەتێکدا جوولەی لێوەکە مەفهووم بی... ڕاستییەکەی ئەم بەیتە و هی پێشووتر و دوو بەیتی دواتر هەمووی وتووێژە لەگەڵ یاردا: شەرحەکە لەگەڵ موستەحیل خەریکە. فەرموو گوێ بگرە لە شەرحی بەیتی دواتر:

گوتم ڕاستی صەبا هەڵسە! گوتی مەشرەب موخالیفیە

گوتم نارێ، گوتی بایە، گوتم: ئەو جێ، گوتی دوورە

بە بەدکارم وت: بەم بەیانییە «ڕاست» بە لەگەڵم، وتی ئارەزووم «موخالیف»ی ئەوەیە لەگەڵت ڕاست بم؛ گوتم کەواتە «ئاگر»ی باسی پەیوەندیی خۆت و یار بنێ بە جگەرمەوە. گوتی «با»یە و ئاگرەکە بە هەموو لایەکا بڵاوە ئەکا. گوتم کەواتە دوورکەوە لە یار با من بگەمە «ئەوج»ی بەختەوەری...

نیوە بەیتی دووەم لە لاپەڕە ٤١٠: «گوتم: شیشەی دڵم ناتوی»، ئەم «ناتوێ»یە زمانی شیعر نییە. لە شەرحەکەدا تێکست هەیە دەڵێ، «گوتم شیشەی دڵت ناوێ»، چەند شیك و شیرینە. لە دیوانی گیویش وەها هاتووە. بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤١١، نیوە دێڕی دووەم: نالی سوێند دەخوا، دەڵێ: بە مەرگی تۆ قەسەم... قسەشی لەگەڵ یارە. لە بەیتی قەصیدەی دیکەشی ئەم سوێندە هەیە؛ بەڵام ڕووی لە زاهیدە و کەلێنێکی گەورەشی گرتووە لە بەیتەکەدا. تەقیەیەکی تەنك و بچووکی تێدایە کە هاتووە لە جیاتی یار، چاوی خۆی [کە هەر یارە] کردووەتە بەرمەرگ و تاڕادەیەك چەپارەی داوە.

لە بەیتی دووەمی لاپەرە ٤١٤: سەرەتای بەیتەکە نووسراوە «بێ ئەگەر بێتە دەرت...»، لە تێکستی ناو شەرحەکە و لە دیوانی گیوی موکریانی نووسراوە: "سەر ئەگەر بێتە دەرت دەیدەیە بەر شەق وەکوو گۆ". لەلایەکەوە سەر لەگەڵ گۆدا گونجاوترە،

لەلایەکی دیکەشەوە دەقی نیوەی دووەم: «نییە ذاتیشی نەیێ دڵ چ بکا قوڕ بەسەرە...»، ئەم قوڕ بەسەریە بۆ دڵێکی وەکوو گۆ کەوتبێتە بەر شەق دەست دەدا کە پێیەوە قوڕاوی ببێ. ڕستەی «نییە ذاتیشی نەیێ دڵ چ بکا...» لە شەرحەکەدا بە «بێ تۆ ئۆقرە ناگرێ» لێك دراوەتەوە. واتاکەی لەوە بەهێزتر و قووڵترە: کە دەڵێ: «نییە ذاتی»، نەمان و نەبوونی دڵەکە دەگەیەنێ، واتە کە «نەیێ، نامێنێ». واتایەکی دیکەشی ئیشارەتە بۆ گوتەی «زات کردن» و نەکردن بە واتای وێران و نەوێران. بەو پێیە: دڵەکە زات ناکات، ناوێرێ نەیێ. تارماییەکی بەرچاوی مەعنای دووەم لە «بێ ئەگەر» دا، هەیە، سەرەڕای مەعنا ئاشکراکەی ئەویش وەك کە دەگوترێ: بێ ئەگەر، کارەکەی کرد، قەرزەکەی داوە، لێرەشدا دەبێتە: بێگومان، بێ بەهانە.

لە بەیتی سەرووی لاپەڕە ٤١٦:

عەرشی بەرین کە دائیرەیە، ڕەوضە مەرکەزە

فەرشی زەمین بە عەرصەیی طەیبە موجەوهەرە

شەرحەکە لە بارەی زیادەڕۆیی جوانیی ئەم بەیتەوە دەڵێ: بە عادەت دەبێ زەوی بە فەرش بڕازێتەوە نەك فەرش بە زەوی [کە عەرصەکەیە] بڕازێتەوە. ڕاستییەکەی وشەی «فەرش - فرش» وەك بزانم، هەموو ڕووپۆشێکی زەوی و ڕێگەو بان دەگرێتەوە، هەرچی «بساط»ـە بە مەعنای ڕایەخ دێت. نالی هات زەمینی دانا بە ڕووپۆش، مەدینەشی دانا بە گەوهەری زینەتی ڕووپۆشەکە. ئەمە ڕاگەیاندنی بەیتەکەیە، بۆچوونەکەی شەرحەکەش جێی دەبێتەوە، وەك زێدە پاروو یان خەیاڵی جوان.

لە لاپەڕەی باسکراودا، بەیتی دووەم، نیوە بەیتی یەکەم:

طەیبە کە یەعنی عەکسی بەقیعی هەموو عەبیر

شەرحەکە دەڵێ: پێچەوانەی «بەقیع، بقیع» دەبێتە «عەبیق» بە واتای بۆنخۆش. لەمەدا بە سەهوو چووە، چونکە «بەقیع، بقیع» هەڵبگێڕیتەوە دەبێتە «عەیقەب، عیقب» بە ڕێنووسی عەرەبی دەبێتە «عیقب، عیقەب» وشەیەکی بێ واتایە، تا ئەوەی بزانم.

بەیتی لاپەڕە ٤١٨، دووەم بەیت:

یەعنی گوڵاوی قودسە گوڵاوی ڕەفع ئەکا

ئەو خاکە چاکە پاکە وو ئەو ئاوە مەطهەرە

شەرحەکە لە ڕەت کردنەوەی وشەی «موطەههەر» و پەسەند کردنی «مەطهەر» نالێ ئەمیان چ ڕادەگەیەنێ، بە پێی دەستووری عەرەبی بە قیاس لە «مەکتەب، مەلجەء، مەنجەم»، وشەکە ناوی جێگایە بەو پێیە ناشێ ببێتە صیفەت بۆ ئاو، جا ئەگەر لە پەنا و پەسێوی زمانی عەرەبی بە صیفەت هاتبێ من ئاگاداری نیم. جێی خۆیەتی «موطەههیر» بەلاوە بنێ؛ چونکە ڕەویەی جودایە لە قافیەی بەیتەکانی دیکە. هەتا لێم مەعلووم دەبێ «مەطهەر»، واتایەکی مناسبی جێگەی هەیە، من نیوە بەیتەکە وەها دەخوێنمەوە: «ئەو خاکە چاکە پاکە، ئەو ئاوی موطەهەرە»، «ئەو ئاوە» دەخوێندرێتەوە «ئەواوە».

قەڵەمم تەلەزگەیەکی کرد بەسەر بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤١٨ دا کشی، کەچی خۆم بۆی ئامادە و ساز کردبوو کە خزمەتێکی بکەم بە دەقێکی کەس نەدیتووی ناو نەهاتووی [بە ظاهیر خەلقی کۆیێ]. ئەو پیاوە، خەتیشی خۆش نییە، لە زۆر شوێنی دیوانی نالی، چاپی گیو، بە پەراوێز شتی نووسیوە، یەك لەمانە نیوە بەیتی دووەمی سەرووی لاپەڕە ٤١٨ ی شەرحەکە، بەم جۆرەی لە پایینی لاپەڕە ٤٧ ی دیوانی گیو نووسیوە: «فرقی دەلین گولیکە لە گولاوی کەوثرە». من شکڵ نووسم کرد. دەقەکە بێقۆرتە، یەك «لە»ی حەرفی جەڕڕی تێدایە نەك دوو. دەشێ «گولاوی کەوثەر» بە «گوڵاوی کەوثەر»یش بخوێندرێتەوە.

بابڵێم، چەندێکیش بە درەنگەوە بێ، ئەو مرۆیە لە سەرووی لاپەڕە ٣٨ ی دیوانەکەی گیو، لە ئاست «وەك قەفەس ئەم حوجرە کون تێیە» نووسیویەتی «لە هجوی حجرەی مزکەوتی کونە جمعە کە لەوی دەخوند». نالی لە کۆیەی خوێندووە: مەلا محەمەدی مەلا ئیبراهیم، کە لای باوکمی دەخوێند و لەقەبی دلاوەر بوو لەویشەوە فەردی «گۆشتی قەڵەو» وەرگیراوە، دەیگوت، نالی کە هاتووەتە کۆیێ نیازی بووە لە مزگەوتی بایزاغا لای مەلا شێخ طەیب، باوکی مەلا بەهائوددینی مەشووری ئەو ناوە و باوکی باپیری مەلا بابە شێخی ئێستاکەی، نوێنەری ئەم بنەماڵە عیلمییە، بۆ خوێندن دامەزرێ. بەپێی ڕیوایەتی مەلا محەمەد شۆرەتی شاعیرییەتی نالی، مەلا شێخ طەیبی دوودڵ کرد لە داخوازییەکەی نالی، وا دیارە چووبێتە مزگەوتی کۆنە جومعە کە ئەوسا نوێژی جومعە لەوێ دەکرا، جارێ مزگەوتی گەورە کە لە ١٢٦٢هـ کرایەوە لە بەیندا نەبوو. بەداخەوە ئەو دەمەی باسی «گۆشتی قەڵەو...» خرایەوە پەڕەیەکی گوڵزاری نالییەوە، ناوی ئەو مرۆیەم لەبیر نەمابوو، کە من زۆر گێلم لە ناو

ئەزبەر کردن، شەرمیشم کرد ئەو ڕاستییە بدرکێنم لەبەر تێبینیی دڵڕاگریی جوانمێرەکە. لە شەرحەکەی بەر دەستدا دەبینم کاکە جەماڵە و فاتیحیش ناوی باوکی لەبیر چووەتەوە. وا بەدەم ئەم موناسەبەیەوە، کە پەڕەکانی دیوانی گیوم تەماشا دەکرد، دیتم نیوە بەیتی «لا پەراسووی بارگیرێکی کە زیندووبێ بە چاو» مرۆی بێناو لە پەراوێزی لاپەڕە ٣٦ی دیوانی گیو نووسیویەتی: «وەك پەراسووی پیرە بارگیرێ کە زیندووبێ بەناو»، ئەم نیوە دێڕەم بە ڕێنووسی نوێ نووسی – ڕاستییەکەشی، ئەمیان بێقۆرتە و پتریش بارگیری بەرەو مەرگ بردووە لە مەفهوومی وشەی «پیرە»وە.

لە بەیتی لاپەڕە ٤١٩:

نالی کەوا سەگی ئەم مەرز و بوومەیە

ئەمما سەگی موعەللەمی بێ دەنگ و بێ وەڕە

لەم بەیتەدا سێ جاران «سەگی» هاتووە. تێکست هەیە «سەگی» یەکەمی «سەگە» نووسیوە، دیارە، ئەمیان لە قاڵبی هونەرییەوە نزیکترە. ئەگەر بۆ زێدە خۆ کەم کردنەوە شیعرەکە کەمڕەنگ بکەین، خۆ نالی لە بەیتی ١٣ دا خۆ دەکاتە «خاکی خادیمی قیطمیری ئەو دەرە»، ئیتر بۆچی بەیتەکە زەدە بێت...

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٢٠:

بێ تووکی جیفە خواریو گورگین و بێ وجوود

لەم ئاو و خاکە ظاهیر و باطین موکەددەرە

شەرحەکە دەڵێ: نالی لەم وڵاتە دەر و ناو لێڵ و تاریکەدا، سووکی چاو لە دەسی ئەم و ئەو بوونە کە وەك بنیادەمێکە بە خواردنی مردارەوەبوو بژی...

لە لاپەڕە ٤٢١ شەرحەکە دەڵێ: نالی ئەم شیعرەی لەو سەردەمەدا گوتووە، قەصیدەی «وەی کە ڕووزەردی مەدینە و...»ی تێدا گوتووە و ژیانی مەککەی زۆر لا تاڵ بووبێ.

ئەم بۆچوونە هی قبووڵ کردن نییە؛ چونکە ناشێ بە لای نالییەوە مەدینە وەها بێ کە هەڵیداوە، مەککەش بە ئاو و خاکییەوە دەر و ناوەوەی لێڵ بێ و خواردن تێیدا بۆ نالی وەك لاشەی مردوو خواردن بێ. قەصیدەی «وەی کە ڕووزەردی...» لە ڕۆژێکدا گوتووە کە مەککە و مەدینە بەجێ دەهێڵێ، بە زاهیر، بەرەو ئەستەنبوڵ. لەم قەصیدەیەدا بەرەو حیجاز دەڕوات و ئیزن دەخوازێ لە پێغەمبەر کە ڕێ بدا بچێتە زیارەتی... ئەم قەصیدەیە جمرانەی موناجاتە درێژەکەی «ئەلا ئەی نەفسی بووم ئاسا»یە.

لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٢١ وشەی «قەلادە» وەك بزانم «قێلادە»یە.

لە ئاست بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٢٣:

قەت سێبەری دەبێ لەسەر ئەم ئەرضە فانییە

ئەو تاقە نەخلی عەرشە کە طووبایی سێبەرە؟

شەرحەکە وەهای داناوە کە طووبای بەهەشت لە سێبەری پێغەمبەردایە، ئیتر چۆن سێبەری دەبێ لەسەر خاك کە دەزانین خاك، زەوی نامێنێ بەو پێیە سێبەری پێغەمبەریش نامێنێ کەچی لە بەهشت و بەسەر طووباوە، کە درەختی بەهەشتە، هەر بەردەوامە... ئەفسانەی نەبوونی سێبەری پێغەمبەر، جگە لەوەی کە ئەگەر لەش لە شووشە یان ماددەیەکی پشتبین "شفاف" نەبێ، سێبەری دەبێ، مادەم کە پێغەمبەر خۆی لەسەر خاك دادەنیشێت و دەڕوات و تەیموومی پێ دەکات بۆ دەزنویژ، بۆچی سێبەرەکەی لە خۆی موبارەکتر و پتر بە قەدر بێ. بە هەمەحاڵ، ئێرە جێی موناقەشەی ئەوتۆیی تێدا پەیدا نابێ؛ بەڵام وەهمەکە هێند بێئەساس و خۆهەڵوەشێن و منداڵانەیە، چارم نەبوو ئەوەندەی تێدا بڵێم...

نالی دەڵێ طووبا سێبەری پێغەمبەرە، نەك لە سێبەریدایە وەك شەرحەکە گوتی. لە بەیتەکە پێغەمبەر تاقە دارخورمای عەرشە کە طووبا سێبەریەتی یان «طووبای سێبەرە»، واتە طووبایەکی سێ جاران بەر بگرێ کە ئەمە ئەوپەڕی موبالەغەیە، چونکە نەمبیستووە ئەم درەختە بەر بگرێ. بەڵام کە طووبا سێبەری بوو، با سێ جارانیش بەر بگرێ، یان طووبای سێبەری ئەو کە تاقە نەخلی عەرشە، نەخلیش بەردارە، با ئەو طووبایە سێ کژان بەر بگرێ لە ڕەحمەتی خودا و بەخشندەییی بۆ گوناهکاران.

ئەو بەیتانەی ژمارە ١٥، ١٦، ١٧، ١٨، لە لاپەڕەی ٤٢٣ و ٤٢٤ دا هاتوون کە سێبەری پێغەمبەر هەڵدەکێشن تا لە بەیتی ١٨ دا دەڵێ:

ئەو سێبەرە کە عالەمی عولوی لە نورییە

شەمس و نوجووم و هەرچی لەواندا موقەڕڕەرە

لە گوتەیەکی مەشوور سەر هەڵدەدەن کە دەڵێ: خوا پێغەمبەری لە نووری خۆی خەلق کردووە. جێگە یاریدە نادات، ئەگینا موناقەشەیەکی لەسەر ئەم مەسەلەیە ڕووی دا لە نێوان مەلا ئەفەندی و ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری بە لایەکدا و باوکم بە لایەکدا [باوکم گوتبووی ئەم قسەیە فەرقی نییە لەگەڵ "تثلیث"ی مەسیحی...!].

بەیتی لاپەڕە ٤٢٥:

دنیای چلۆن دەویٚ کە بە قەد هیممەتی نەکرد

ئەم خەلعەتە کە ئەتڵەسی نۆ چەرخی ئەستەرە

شەرحەکە لە وشەی «ئەستەر» داماوە. ئەگەر سەیرێکی دیوانەکەی گیو کرابایە، لەویٚ ئیشکالەکە دەڕەوییەوە، تومەز «نۆ چەرخی ئەخضەرە»یە. دیارە نوسخەنووس «اخضر»ی نووسیوە و قەوسی «ضـ»ەکەی سواوە و نوختەکەی ئەو و «خـ» بوونەتە دوو... کڵاوی «خ»ـەکەش بەر سووان یان ڕەش بوونەوە کەوتووە... نازانم بۆچی بایەخیان پیٚ نەداوە و نەیان خستووەتە پاڵ نوسخەکانی دیکە!

بەیتی سەرەتای ٤٢٦:

تەشبیهی حوسنی فائیقی، ئاخر، بەچی بکەم

نووری سونووحی طەلعەتی صەد لەوحی ئەنوەرە

شەرحەکە «لەوحی ئەنوەر»ی بە "تەختەی زۆر ڕووناك و ڕۆشن" لێکداوەتەوە. لە ڕاسیتدا، پاش ئەوەی قەدری پێغەمبەر گەیشتە ئەوپەڕی ئەوپەڕی ئەوپەڕی نامومکین، بەم «لەوحی ڕۆشن»ە، پایەی هەزاران پلە دێتە خوارەوە: مەبەست لە «لەوح» هەمان «اللوح المحفوظ»ـە قورئان باسی دەکات و هەرچی بووە و دەبێت تێیدا تۆمار کراوە. تەشبیهەکەش هی «نووری سنووحی طەلعەت»ـەکەیەتی نەك هی خۆی کە دیارە لەوەش بەولاترەوەیە.

لە شەرحی بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٢٧:

ئەو دیٚ دەبا بە کەشمەکەش، ئەم دیٚ دەبا بە لوطف

ئـــەو شاهـی دڵـــبـــەرە، نـــە شاهـــەنشاهـی دڵـــدەرە

وا هاتووە: "یوسف دیٚ بە کێشمەکێش دڵی خەڵك ئەبا بۆ خۆی و، پێغەمبەریش دڵی خۆییان ئەداتیٚ". ئەم واتایە کە لەفزی «دیٚ» بەکار دەهێنیٚ لە جیاتی «ئەبا»ی چەند تێکستێك و دیوانی گیویش، ئائەم «دەبا»یە لە ئاست «شاهەنشاهی دڵدەرە»دا کورت دەهێنیٚ، شەرحەکەش «دەبا» کەی بۆ یووسف دوویات کردووەتەوە؛ بەڵام خۆی لیٚ دزیوەتەوە کە دەگاتە «دەبا»ی پێغەمبەر و هەر «دڵدەر»ەکەی بۆ کردووە بە مەداری هەڵدانەوە. دەقی بەیتەکە لەگەڵ «ئەبا بە کەشمەکەش، ئەبا بە لوطف»، ڕێك دێت. ڕاستییەکەی حاڵی یووسفیش بەپێی ڕیوایەتی قورئان بردن و ستاندنی تێدا نییە. ئەو

کەشمەکەشەش کە شەرحەکە دەیباتەوە بۆ پڕکێش کردنی ژنی عەزیزی میصر، لە یووسف چ بەدایەتییەك و زۆر و دڕی لە یووسفەوەی تێدا نەبووە، بە پێچەوانە، لێی هەڵاتووە. تا ڕادەیەك مەسەلەی زولەیخا وەك مەسەلەی خێزانی زەیدە کە مێردەکەی بە دڵی خۆی تەڵاقی دا، بۆ پێغەمبەر و قورئان دەیڵێتەوە: «... قضى منها زيد وطرا زوجناكها».

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٢٨:

ئەفرادی مورسەلین هەموو یەك ڕازە، ئەم کەلام

لەم جێگەدا بزانە موقەددەم موئەخخەرە

شەرحەکە لە واتای ئەم دەقە دەڵێ: یەکە یەکەی پێغەمبەران، هەموو یەك قسەن کەوا ئەبێ بزانرێ لەم شوێنەدا هەموو کۆببنەوە، ئەمیان لەپێش هەموویانەوەیە، هەرچەندە لە پاش هەموویانەوە هاتووە. دەقی دیکە هەیە لە جیاتی «یەك ڕازە...»، «... هەموو یەك زارە، ئەم کەلام». لە شەرحی ئەمەدا دەڵێ: پێغەمبەران هەموو بریتین لە زمانێك و پێغەمبەریش قسەی ئەو زمانەیە، چونکە لە مەیدانێکدا هەموو پێغەمبەران کۆببنەوە تێیدا، ئەوەیان ئەکەوێتە پێشیانەوە.

من لەگەڵ دەقی «هەموو یەك زارە، ئەم کەلام» ڕێکم، مەعناکەشی ئەوەیە: چەندێکی جۆرەها دین هاتبێت هەموو دەکەونە جغزی ئەو دینە و ئەو قورئانەی پێغەمبەرەوە، وەك بڵێی پێشەکی قەراردادەیە پێغەمبەرە پێشینەکان لە دەریای دینی ئەو هەڵێنجن بۆیەیە دەشێ بگوترێ، هەموویان زارن، ئەمیان قسەیانە و بەمەدا «موقەددەم موئەخخەرە» نەك تەنها لە ڕیز بوونیان بە دوای ئەوەوە. لە بەیتی ٢٣ شدا کە دەڵێ: مەعلوومە؛ چونکی جەمعی ڕوسول موقتەبیس لەون، ئەم مەعنایەی مەبەستە.

«ئەفرادی مورسەلین هەموو یەك ڕازە، ئەم کەلام»، مەعنایەکی دیکەش هەڵدەگرێ کە هەموو پێغەمبەران بریتی بوون لە ڕاز، لە سیرڕ کە بە تەواوی جێی لێ تێگەیشتن نین، تەنها ئەمیان، واتە پێغەمبەری ئیسلام، کەلام بوو سیرڕ و ڕازەکەی ئاشکرا کرد. بەم پێیە، هی هەرە دوایین دەبێتە ڕابەر.

لە شەرحی بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە:

شوبهەی نییە کە شەمس و قەمەر سێبەری ئەون

نیسبەت بە هەردو وەجهی وەکوو نوور وسێبەرە

واتایەکی ئەوتۆی لێ داوەتەوە، بشێ کەلێنگر بێ؛ بەڵام وا دەزانم لە ناوتوێژ و توێکڵی «نیسبەت بە هەردو... هتد»دا، کاکڵ هەیە تێیدا جاریٚ دەرنەکەوتووە؛ چونکە شەرحەکە لەوەوە بۆ بەیتەکە چووە کە مەفروضە پێغەمبەر نووری هەموو دنیایە کەواتە دەبێ ئەم دوانە سێبەری بن... ئەم «مسلّمە – موسەللەمە»یە، هەموو دنیا دەگرێتەوە بە نوور و بێ نوور و تاریك و...هتد کە لزوم نامێنێ بگوترێ کارەبا سێبەری ئەوە... هێزی ئاتۆم سێبەرە... ئاگری پووش و بابەگوڕگوڕ سێبەرن. ئێمە لەم ئیددیعایەدا پێویستیمان بە فێڵێکی ئەدیبانەی نالی ڕەفتار و گوفتار هەیە، داواکەمان لە گوتەی ڕووتی بێ پاڵپشت دەرباز بکات. ئایە لە «نیسبەت بە هەردوو وەجهی» مەبەست چییە؟ کام دوو «وەجھ»؟ قەمەر خۆی تەنها دوو شەو، لە ٣٠، ٢٩ی شەودا نووری تەواوە، لە محاق و دەمی هیلالدا ئەوەیە کە دەیزانین. خولاسە من بە عومری خۆم لەم بەیتە و چەند بەیتێکی دیکەی نالی دڵ ئارام نەبووم.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٢٩:

بورهانە سوورەتی بەشەری، چونکە نوورە، نوور

بێ ظیللە، ما سیوای بە دوو نیسبەت موعەببەرە

شەرحەکە خۆی لێ لاداوە و تەنها واتای وشەکانی تەرجەمە کردووە. مەعناکەی ئەمەیە: پێغەمبەر کە بە شکڵ مرۆیە و سێبەری نییە. نەبوونی سێبەرەکە بورهانە، بەڵگەیە لەسەر هێندی کە لە نوور دروست کراوە، چونکە هەر نوور بێ سێبەرە، ماسیوای ئەو واتە لە خۆی بەولاوە هەرچی هەیە نیسبەتی بۆ یەك لە دوو شتان دەچێتەوە: یا نوور یا ماددە، غەیری پێغەمبەر هیچ کەس و هیچ شتێك نییە ماددە و نوور بێ؛ واتە ماددەکەی نوور بێ: بە شکڵ ماددەیە و سێبەریشی نییە. کەواتە نووری رووتە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٣١:

ئەی شەمسی مایە پەروەر و ئیکسیری قەلبی خاك!

بنوارە حاڵی هالیکی ئەم خاکە ئەحقەرە

شەرحەکە دەڵێ دەشێ مەبەست لە «خاکی ئەحقەر»، نالی خۆی بێت وەیا وڵاتەکە بێ. ئەم بۆچوونەی کە وڵاتەکە بە ئەحقەر دابنێ دوورەکی زێدە دوورە لە مەبەسی نالی؛ چونکە لای ئەو مەککە و مەدینە پیرۆزترین شوێنی دنیان. لە سەرەتاکانی قەصیدەکەدا ڕەوضەی دانا بە مەرکەزی عەرش و مەدینەی کردە جەوهەری فەرشی

هەموو زەمین... مەدینە ڕۆژ و شەو «طیب»ی جیهانە... مەدینە گڵی گوڵە، ئاوی لە کەوثەرە... دیسانەوە شەرحەکە وا دادەنێ «هالیك» نەبێ، «حالیك» بێ، بە واتای تاریك... ئەم بۆچوونە وەها دادەبڕێ کە بەیتەکە پتر لە قەبەڵ وڵاتەکە بکات بۆ حەقارەت. هەرچی «هالیك»ـە پتر بە لای نالیدا دەچێتەوە، چونکە گیانلەبەرە و هەلاکی بە دمەوەیە. بۆیە «هالیك» جێی خۆیەتی و «حالیك» دەست نادات، بابڵێین جێی «هالیك» ناگرێتەوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٣٤:

گۆچانی غیرەتت لە ملمدا موعەوذە بێ

تا موژدە دێ کە نووری یەقینم موظەففەرە

شەرحەکە دەڵێ نالی لە پێغەمبەر دەپاڕێتەوە، لە دەمی سەرەمەرگدا، گۆچانی غیرەتی بکاتە ملی نالییەوە... «ئاگادارم بی» تا موژدە دێ کە باوەڕ و ئیمانی زاڵ بووە بەسەر بێباوەڕیدا.

شەرحەکە باشە؛ بەڵام خۆی لە «موعەوذە»، بێئاگا کردووە و ناڵێ چییە. ئەم «مەعەوذە – معوذە»یە. ئیشارەتە بۆ دوو سوورەتی قورئان، یەکیان، «قل أعوذ برب الفلق»، ئەوی دیکە، «قل أعوذ برب الناس» لە هەردوویاندا خۆ دانە پاڵ خوا لە شەڕی «النفاثات فی العقد» و «الوسواس الخناس الذی یوسوس فی صدور الناس» هەیە. بەو دوو سوورەتەش دەڵێن «المعوذتان». لە دیوانی گیودا لە بری «موعەوذە» نووسراوە «معوذ». بەلای منەوە ئەمیان ڕاستە؛ چونکە نایەتە دڵەوە، نالی لە قەصیدەی وەها غەڕڕادا «موعەوذە»ی ناچاری و پەك کەوتن لەسەر وشەی ناياب بەکار بهێنێت.

لە بەیتی لاپەڕە ٤٣٥، نیوەی دووەمی بەیتەکە:

واصیل ببم بە ڕەحمەتی بارانی، مەقبەرە

لە دیوانی گیو و تێکستی «عم» و «گم» «مەغفیرە» کە دەکاتە لێخۆشبوون، هاتووە. ئەمیان لەگەڵ نەفەس و ئاووهەوای قەصیدەکەدا ڕێکتر دێت، چونکە پاڕانەوەکە بۆ لێخۆشبوونە.

شەرحەکە دەڵێ: بۆ ئەوەی شەیتان ڕووزەرد بێ، منیش بە هۆی بارانی ڕەحمەتی خواوە بگەمە گۆڕستان... هتد. گەیشتن بە مەقبەرە، بە باران و بێ باران، بۆ مسوڵمان و

کافر تەگەرەی تێدا نییە، شەیتانیش مەنعی ناکات. نالی دەپارێتەوە بگاتە ئەو بارانەی ڕەحمەتی خوا کە برژێتە سەر قەبرەکەی.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٤٣٦:

دوومینە ئیلتیجام ئەمەتە ئەو دەمەی دەبێ
ئەلواحی ئەلحەدم بە زەنابیلی مەعطەرە

شەرحەکە، ئەم بەیتەی بە دوو بەیتی دوا خۆیەوە بەستووەتەوە، حەقیشیەتی؛ بەڵام چ لەم شەرحەدا و چ لە تێکستەکاندا و چ لە دیوانی گیودا، ئەم وشەیە «مەعطەرە»، تا بڵێی بێجێیە: نالی تۆقیوە لە جیفەخۆریی خۆی، چۆناوچۆنی قەبرەکەی دەبێتە شوێنی عەتر فرۆشی؟ بە پێی باوەڕی من، وشەکە «مەعصەرە – معصرە»یە، بە واتای جێگای شت تێدا گوشین، وەك کە ترێ دەگوشن، بە زەنبیلە دەیبەن بۆ کۆگەی دۆشاو... بارەها لە منداڵیمەوە بەزمی دۆشاوگوشینم دیتووە. لەبیر نەکەین کە باوەڕێکی کۆن هەیە بەوەدا کە مردووی بەد، گوڕەوشار دەدرێت کە لە «گور أفشار»ەوە هاتووە واتە «گورگوش».

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٣٧:

سێمینە ئیلتیجام دەڵێم ئەی غەوثی عاصییان
هاواری بگرە بەردەیی ئاشووبی مەحشەرە

بەدەست خۆم نییە، ئەم «دەڵێم»ـە ناچێتە دڵمەوە. چەند تێکستی ناو شەرحەکە لە جیاتی «دەڵێم» وشەی «دڵم» یان داناوە بە گۆڕینی هەندێ باری بەیتەکە. ئەم وشەیە زۆر لەبارترە و ڕاگەیەنترە. لە جیاتی «دەڵێم»ی بێلزوم «دڵ»ی خاوەن هەست و سۆز هاتووە کە حاڵەتەکەش پڕە لەو جۆرە موچڕکانە [سێمینە ئیلتیجای دڵم ئەی غەوثی عاصیان].

بەیتی دواتر:

ئەو ڕۆژی ئاخیرەی کەچ ڕۆژی لە دوو نییە
ڕوترش و قەمطەریر و عەبووس و غەضەنفەرە

شەرحەکە وا دادەنێ کە ئەو ڕۆژە ئاخری ڕۆژانە نابڕێتەوە... بەلای من و واقیعیشەوە ئەو ڕۆژە لە سرەی ڕۆژانی دنیادا ڕۆژی دیکەی بە دوادا نایەت نەك خۆی بڕانەوەی بۆ

نییە؛ چونکە ئەگەر هەر بەردەوام بێ بەو هەموو ترشی و گرژی و تووڕەیییەوە، کەس ئومێدی بە بەهەشت نامێنێ، بگرە دەبێتە جەژنی گوناهباران. لە مەنتیقی جەزا و پاداشی دوا ڕۆژی پاش دنیا، دەبێ ئەو ڕۆژە بەسەر بچێ، دەنا بەهەشت و دۆزەخ بێکەڵك دەبن.

نالی لەم بەیتانەدا، پێوەی دیارە چ باوەڕی بە فەلەکییاتی نوێ [دوای کۆپەر نیکۆس و گالیلیۆ] نەبووە، لە فەلەکییاتی بەتلەمیۆسیش هەر ئەوەندە، ڕەنگەی سەلماندبێ کە لەگەڵ واتای ئاشکرای ئایەتی قورئان ڕێك دەکەوێت. دەتوانم بڵێم ئیمانی بە ئەرز و ئاسمانێك هەبووە کە پێش تەرجەمەی زانستەکانی یۆنان و لە دەقەکانی ئایین و کتێبی سەر بە ئایینەوە دەناسرێنەوە. لە سەرەتادا کە زانستەکانی یۆنان تەرجەمە کران هەمووی لەلایەن مەلاکانەوە بە کوفر داندران، هەتا ماوەیەك کە پەنگاوی دایەوە و بوو بە جێی باوەڕی عەقڵی ئەو سەردەمە، ئنجا مەلاکان، ڕەنگە هی چینی دووەم، باوەڕی ئایینییان لەگەڵ ئەو زانستانەدا گونجاند. هۆیەکی هەرە زلی ئەو گۆڕانکارییە لە باوەڕدا، دەچێەوە بۆ ئەوەی خەلیفەکانی، بە تایبەتی، عەبباسی لاهووتی نەبوون. ئیبنو خەلدوون لە «مقدمە» کەیدا دەڵێ: «سیدنا عمر أمر بمحو علوم الفرس»، قەشەکانی کەنیشتە بەر لە ٤٠٠-٥٠٠ساڵێك زانای فەلەکییان سووتاند کە دەیگوت ئەرز دەسووڕێ...

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٤٠:

دنیا بووە بە تاوە وو صەحرا بە ژیلەمۆ

دنیا دەڵێن کە ئاگرە، ناری سەمەندەرە

دووبارەبوونەوەی «دنیا» لە سەرەتای نیوە بەیتەکاندا، هی سەلماندن نییە. حەفت تێکست لە جیاتی دونیا «دەریا» یان داناوە، گیویش هەروەها. بوونی دەریاش بە ئاگر پتر گەرمیی ئەو ڕۆژە ڕادەگەیەنێ تا ئەوەی دەریا وەك ئاگری سەمەندەری لێ هاتووە. واتە سەمەندەرێکی هەر لەناو ئاگر دەژی، لەو ڕۆژەدا دەتوانێ بچێتە بەحرەوە و بژیت [و دەڵێم: تووشی زوکامیش نەیەت].

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٤٠:

دیوانی گەرمی باری خودایە، بە پایە عام

ئیصغایی خەڵقە، ساعەتێکی عەرضی مەحضەرە

شەرحەکە دەڵێ: خوا دیوانی گەرمی خۆی بەستووە و خەڵك بە پێوە ڕاوەستاون، گوێیان شل کردووە، کاتی عەرز کردنی سیاهەی کرداری خەڵکە لە حوزووری خوادا.

ئیصغای خەڵق شتێك نییە لە شکۆی ئەو ڕۆژە زیاد بکات. زۆر لە تێکستەکان و دیوانی گیویش «أصغار – ئەصغار» یان نووسیوە لەباتی. وادەزانم ئەمیان بە هەڵە لە «أسفار – ئەسفار»ەوە هاتووە بە واتای «سیاهـ» کە لە وشەی «مەحضەر»ەوە دێت و یەك واتایان هەیە. شەرحەکە لە تەرجەمەی وشەکان «مەحضەر»ی بە: خزمەت، حوزور لێکداوەتەوە. دەگوترێ «محاضر الجلسات»، واتە سیاهەی وتووێژی کۆبوونەوان. [ساعەتەکەی] مناسبترە، بە واتای قیامەت دێ.

لە بەیتی لاپەڕە ٤٤١:

لایەك «زەبانییە» لە سەروکاری نارە، نار

«هَلْ مِنْ مَزِیدْ» زوبانیە وەك ماری ئەژدەرە

نالی نووسیویەتی «زبانیە» لە جیاتی «زوبانی...» بەمەدا لەگەڵ «زەبانییە»، دەبنە جیناسی تام. فارسیش «زَبان» دەڵێن. لەم وشەیەی «زوبان»، ئەو واتایەش دەفامرێتەوە کە دەگوترێ: زمانەی ئاگر ئیتر جێی خۆیەتی ئاگر بە زبان بێت و بڵێ «هل من مزید». دیارە زمانەی نارەکەش وەك ماری عەزیا زل و بێڕەزایە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٤٢، جێگەیەکی لەقی خلیسکی تەسکی هەیە:

لاییێکی کەش لە جەننەت و ڕیضوان تەدارەکە

حۆری ئەوا بە مونتەظیریی دێنە مەنظەرە

ئاخر لەو هەموو ئاگرستانەدا چ جێگەی حۆرییە؟ بەیتی دواتریش «أشخاص خاص»، وا چاویان ئەبڵەق بووە. بێگومان بەیتەکە لە چاو تێکرای قەصیدەکە لاوازە دەشێ خێرەومەندێك ئەو بەیتە بن بزێوکەی بۆ دڵدانەوەی ئەهلی مەحشەر کردبێتە سەدەقە. وشەی «تەدارەك» کورد دەیڵێت، ڕاستییەکەی «تەداروك»ـە لە کێشی «تەفاعول».

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٤٤٣:

زێڕو زەبەر دەبن بە دو فیرقە، لە فیرقەتەین

واوەیل و ئیمتیازە کە کێ بێنە کێ بەرە

سێ تێکست لەجیاتی «کێ بێنە»، نووسیویانە «کێ سینە». ئەو سێ تێکستە و دووی دیکەش لە جیاتی «کێ بەرە» نووسیویانە «کێ سەرە». گیویش سینە و سەری نووسیوە. سەرەڕای ئەمە، بەیتی دووەم، یەکسەر دەچێتە شەرحی حاڵی سینە [ئەکثەر کە سینە تابیعی...] دیاریشە سینە لە بەیتەکەدا دەوەستێتەوە بەرانبەر «زێر» و «واوەیل».

لە بەیتی دووەم، لاپەڕە ٤٤٣:

ئەکثەر کە سینە، تابیعی بەرد و حەرارەتە

یەعنی وەقوودی نارە، بوخاری موسەییەرە

شەرحەکە دەڵێ: لەم بەیتە و بەیتی دواوەی گوماناوین کە مەعناکەمان بە تەواوی زانیبێ و بەم شێوەیە شەرحی دەکات: نالی ئەڵێ، زۆربەی ئەوانەی لە مەیدانی حیساب خڕبوونەتەوە، کە کافرانن، شوێنکەوتووی سەرمای زەمهەریری دۆزەخ و گەرمای ئاگرەکەیین... واتە سووتەمەنیی دۆزەخن و هەڵمی کوڵانیان لە ناو گەرمای دۆزەخدا، ئەڕەوێنرێ و سەرئەخرێ...

وا دەزانم «سینە تابیعی بەرد و حەرارەتە»، لەوەوە دێت کە ساردی و گەرمیی خۆراك و خواردنەوە بە سینەدا تێپەڕ دەبێ؛ واتە پێی ئاشنایە و ڕاهاتووە. لەمەوە جێی خۆیەتی «تابیعی بەرد و حەرارەت» بێ. ئەوەی ئیشکالە وشەی «موسەییەر»ە: لە شەرحەکەدا دەڵێ: هەڵمی کوڵانی کافران لە ناو گەرمای دۆزەخدا، ئەڕەوێنرێ و سەر ئەخرێ. ئەم قسانە چەندێکی مێشك گوشینی لەگەڵدا کرابێتیش بە چ ناگات و چ ڕوون ناکاتەوە. تێدەگەین گەرما شت بکوڵێنێ، بەڵام «بوخاری موسەییەر»، بۆ لای سارداییەکەی سینە دەچێتەوە. دەمەوێ لە »موسەییەر«ەوە بۆ ئیحتیمالی هەڵەی نوسخەنووسان بچمەوە و بڵێم ڕەنگە «موسەببەر» بێ کە لە «سَبْر»ەوە هاتووە بە واتای پێوانە و تاقیکردنەوە وەك کە دەگوترێ «سَبَرَ غَورَهُ»؛ بەڵام بە کەڵکی بەیتەکە نایەت. خولاسە، بەوەندە کەرەستەی تێگەیشتن لە دەستدایە، خۆ پێوە ماندوو کردنی بێبەرە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٤٥:

ئەعمالمان لەگەڵ هەموو ئەوضاعی حاڵمان

مەغشووش و جەمعی، حاضرە، گەر خەیر، گەر شەڕە

شەرحەکە واتای بەیتی دووەمی لێداوەتەوە، وای داناوە کە «مەغشووش و جەمعی» ئەعمال دوو جۆری دژ بەیەکترن. مەغشووش واتە ساختە و چرووك لەگەڵ «جەمع» نە بە دژایەتی و نە بە برایەتی ناگونجێن، من وەهای بۆ دەچم، وشەکە «مفشوش – مەفشووش» بێت، بە واتای پەرت و بڵاو. لە زاراوەی لوبنانییان «فَشّهْ خلق» بە واتای دەروون ڕەها کردن لە قسەی پەنگخواردوو دێت. وابزانم سوورییەییش هەروەها دەڵێن.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٤٤٦:

ذەڕڕێك لە چاوی بۆتەیی صەڕڕافی کەففەدا
مەخفی نییە، دیارە، وەکو ڕۆژی نیمەڕە

شەرحەکە بۆ ئەوە نەچووە کە ئەم «ذەڕڕ»ەیە و سەبك و موفرەداتی بەیتەکە، وەك: چاو، صەڕڕافی کەففە، مەخفی نییە، ڕۆژی نیوەڕۆ... ڕادەگەیەنن کە مەبەستی نالی لە بەیتەکە ئایەتی «ومن یعمل مثقال ذره...»، ئیتر چاکە بێ یا خراپە «اَیَرَه»ه.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٤٨:

سەراپا گوارە زەردی ترس و لەرزە
دەڵێی عاصیی بووە لەو جێگە بەرزە!

دەبوو شەرحەکە بشڵێ وشەی «سەراپا»، جگە لە «هەموو»، ئەو لایەنەش ڕادەگەیەنێ کە هێمای بۆ ئەوەی سەر لە جێی پێ بێ، کە دەکاتەوە مەعنای نیوەبەیتێکی لێرە بە پێشەوەی: «بە گوێ هەڵتاوەسیوە سەر موعەللەق».

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا:

سوروشکم ئاب و دانەی نارە، کێ دی
بە گەرمی داوەرێ بەم طەرزە تەرزە

شەرحەکە باشی مەعنا لێداوەتەوە تەنها یەك نوکتە هەیە بگوترێ: وشەی «بە گەرمی»، هەر وەك گەرمی ڕادەگەیەنێ، واتای بێوچان و خێرا و لەسەر یەکیش بەدەستەوە دەدات و بەمەدا دەروو پەیدا دەبێ بۆ شوبهاندنی دڵۆپی فرمێسکەکان، بە تەرزە، کە دەزانین گەرمایی لەگەڵ تەرزەدا نایەت.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٥٠:

دەفەرمووی: چاوەکەت زەنجیرکە نالـی

کە موطڵەق چا نییە ئینسانـی هەرزە

شەرحەکە «هەرزە»ی بە «بێ ئەدەبییەت» داناوە. ڕاستییەکەی هەرزەکار، گەنجـی پێش تەمەنـی باڵغ بوونە، بابڵێین ١٠-١٢، ١٣ ساڵـی. لە وەصفدا «ئینسانـی هەرزە» دەشێ بێ باك و بێ تەقیە، مەبەست بێ. «موطڵەق چا نییە»، دوو واتای هەیە، یەکیان بە مەعنای «هەرگیز چا نییە»، ئەوی دیکەیان «بە بەرەڵڵایـی چا نییە» کە ئەمیان لەگەڵ زنجیر کردن ڕێك دێت.

شەرحەکە لە هەرزەوە «بیبیلەی چاو»ی وەرگرتووە: ئەم بیبیلەیەش لای خۆیەوە، وەها دەگەیەنێ کە منداڵە هەرزەکاریش هەر منداڵە.

لە بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٤٥٠، شەرحەکە وشەی «کف» بە «کوففـی»؛ واتە بە کەسری «فّ» نووسیوە، ڕاستییەکەی «کُفَّ، کوففە»یە.

بەیتـی سەرەتای لاپەڕە ٤٥١:

نەی، کە صاحیب سیڕڕە، سەر تا پا بە ئەمری «کن» کونە

باطینـی «قِف قِف علی سری» بە ظاهیر قەف قەفە

ئەم دەقە لە نووسینـی «بە ئەمری...» کەلێنێکـی خستووەتە شوێنـی یەك لە مەعناکانیەوە. من هەر بیستوومە، لە دەوروبەری تێدا ژیانم، و لە دیوانـی گیویش نووسراوە: «بە ئایەی...». وەك لەبیرمە لە «چەپکێك...» یشدا هەر وەهام شەرح داوە: «ئایەی» لەگەڵ نەختێك تێر کردنـی بزوێنـی فەتحەی سەر «ی»ی ناوەڕاستـی وشەکە دەبێتە «ئایای» کە مەقامێکـی مەشووری کوردییە و تابلێی بەسۆزە. لە «صاحیب سیڕڕە»دا، ئیشارەتـی بەرچاو هەیە بۆ مەثنەویی مەولانای ڕۆمـی: «بشنو از نـی چون حکایت می کند».

لە ئاست «میندەفە»ی بەیتـی دووەمـی هەمان لاپەڕە، ئەوەندە دەڵێم، لە کوردیدا «سەرومەندەفە» بە «دەستاڕەی بوزورگ» دەگوترێ.

بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٤٥٣:

صاحێبـی «علم الکتاب»ە موطریبـی هودهود نەفەس

یـا سولـەیمانـە لـە «اخـوان الـصفـا» ئـاصەف صەفە

وشەی «صاحێبـی» دەبێ «صاحیبـی» بێ: چ لزوم نییە ڕاوێژی نالـی بهێنینە سەر ڕاوێژی گفتوگۆی عادەتـی، کە دەزانین نالـی پەروای نەبووە لە بەکارهێنانـی سەختترین وشە لە جێـی پێویستدا. بەو «ێ»یە بەیتەکەش نەختێك تەمبەڵ دەبێت و جوانییەکەی دادەشکێ. صاحیب لێرەدا کە هودهود نەفەسەکەیە هەم بە واتای «خاوەن» و هەم بەواتای «برادەر» دێت. هودهودی حیکایەتـی «سەبەء» و بەلقیس هاومەجلیسـی صاحیبـی «علم الکتاب» بوو نەك خاوەن. شەرحەکە وا ڕادەگەیەنێ کە نالـی خۆی مەبەستە لە هودهودی هاومەجلیسی علم الکتاب، سلێمانیش سولەیمان پاشای بابان بووبێ. ئەم بۆچوونە بە چاوپۆشـی و لێبووردوویـی و سەلماندنـی تەئویل نەبێ، ناچێت، کلێشەی «یا سولەیمانە لە اخوان الصفا ئاصەف صەفە»، جگە لەوە کە هودهود نالـی بێ ئەو هودهودە خاوەنـی علم الکتاب نەبووە، هاومەجلیسـی بووە. لەمەش زیاتر، کە نالـی هودهود بێ، چۆن دەبێتەوە سولەیمان پاشا. شەرحەکە دەیەوێ بە باسکردنـی تەوازوعـی سلێمان پاشا گونجاندنێك بۆ نالـی پەیدا بکات، ببێتە هودهود نەفەس، بەڵام ڕێگەی ئەم تەئویلە کوێر بووەتەوە لە بەیتەکە بەوەدا کە هودهود نەفەسەکە «سولەیمانە لە ئیخوانوصصەفا».

بۆ لێکدانەوەی ئەم بەیتە دەگەڕێمەوە لای **چەپکێك لە گوڵزاری نالـی**، هەرچەند نەختێك درێژەشـی هەیە. لەوێدا نووسیومە [نەختێك کورت کردنەوەی تێدا کراوە]:

«دەزانین ئـەم «صاحـبـی عـلـم الـکـتـاب»ـە هـەمـان کـەسە کە بـەدوا گێڕانـەوەی حیکایەتـی سەبا و بەلقیس و عەرشەکە لە لایەن هودهودەوە هەستا و عەرشەکەی [بۆ سلێمان پێغەمبەر] هێنا. فکرمان بۆ ئەوەش دەچێ کە گۆرانـیبێژەکە [ی قەصیدەی نالـی] هودهود نەفەس بێ، دەبێ خۆی لە گۆرانیدا وەك هودهود باسـی بەلقیس و عەرشەکەی سەبای کردبێ. لە هەمان کاتدا ئەم گۆرانیبێژە خۆی «صاحیبـی علم الکتاب»ـە [وەك کە نالـی دەڵێ] یا بە ڕاستـی [وەك ڕیوایەتـی قورئان] یا بە ئاهەنگـی گۆرانـی، عەرشـی بەلقیسـی حازر کردووە لە کۆڕی بەزم و گۆرانیدا [ئەویش لە قەصیدەی نالیدا]. هەروەها «سلێمان»ی پاشا و پێغەمبەر دەبێ لە نێوان «اخوان الصفا»دا واز لە پاشایـی بهێنێ و بێتەوە ڕیزی «ئاصەف» کە وەزیری خۆیەتـی و لەو دەمەدا ئەو «الذی عندە علم الکتاب» - کە دەکاتەوە هەڵگری عەرشەکە - بووە... جارێکـی دیکەش لە مەبەس نزیك دەبینەوە کە دەزانین لە نێوان «اخوان الصفا»دا پیاوێك هەبووە ناوی «ابو سلێمان» لەمەوە بە جارێ «سلێمان پێغەمبەر»، ئەندامەتـیی گرووپـی «اخوان

الصفا»ی لێ دەبێتە بەشێکی کەسایەتیی ڕاستەقینە، نەك لەڕێی تەشبیه و مەجاز... بەڵام جارێ دوورین لەوپەڕی واتاکەی چ دووریی ئاسۆیی بێ بەرەو پانایی، چ دووریی ستوونی بێ بەرەو بەرزایی وەیا قووڵاییی بەیتەکە».

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٥٤:

جامی تاقی مەیکەدە میشکاتی قیندیلی دڵە

شیشە پڕ قەرقەف لە ڕەفڕەف شاهی عالی ڕەفڕەفە

شەرحەکە دەڵێ: پیاڵەی شەراب کە لە دەلاقەی مەیخانەدا دانرابێ، ئەو تاقەیە کە چرای دڵی سەرخۆشانی تیا دائەنرێ. شیشەی پڕ لە شەرابیش [هەر دەکاتەوە پیاڵەی شەراب م.م.] لەسەر چیمەنی پڕ لە گوڵ و شینایی، شاهێکی پایە و ڕێ و شوێن بەرزە، هەرچەندە لەسەر زەویش دانراوە. هەڵەیەکی ڕێکەوتانە لە داڕشتنی سەرەتای شەرحەکە هەیە کە دەڵێ: «پیاڵەی شەراب...» دوای شەرخێك خەبەری ڕستەکە دێت بە «ئەو تاقەیە...». هەڵبەت پیاڵە نابێتە تاق، ڕاستییەکەی سەرلەبەری بۆچوونی شەرحەکە دەبێ لە نوێ و بە جۆرێکی زۆر جودا هەڵنرێتەوە.

وا دەزانم ئەمەی دەیڵێم بەلای حەقیقەتی بەیتەکەوە نزیکە: جامی تاقی مەیکەدە، دەلاقەی چرای دڵە. شیشەی دڵ [لەجیاتی وەك چرا نەوتی تێ بکرێ] پڕە لە قەرقەف [شەراب]. ئەو دڵە لە ڕەفڕەف بە خۆی و شەرابی مەستییەوەی شاهێکی ڕەفڕەف بڵندە.

شەرحەکە ڕەفڕەفی بە "ڕایەخی جوان، تەختانی پڕ لە گوڵ و سەوزی" داناوە. لەشیعری ئەحمەد شەوقی هاتووە: «وأت قاعا كرفرف الخلد طيبا» کە دەکاتەوە شوێنێکی بەهەشت. کە وشەکە کەرت بکەین دەبێتە «ڕەف - ڕەف»، هەر دوویان تاقی مەیکەدە دەڵێنەوە کە دڵە پڕ شەرابەکەی لێ دانراوە. واتە لە هەر «ڕەف»ێك یاخود لە هەر لای ڕەفڕەف بێت، دڵەکە ئەو شاهەیە.

بەیتی دووەمی لاپەڕەکە:

طەبعی نالی توندە ئەمڕۆ، یا بە نەشئەی نیم نیگاه

مەستی ڕەحڕاح و مەی و ڕاح و قەراح و قەرقەفە

شەرحەکە دەڵێ: نازانم نالی هەر لە خۆیەوە ئەمڕۆ تەبیعەتی توندە و قسەی تیژ و بە توێکڵ ئەکا و لە چەند لاوە تێ هەڵچووە، یاخود مەستی بە لاچاو ڕوانینی یارە بۆی، وەك بڵێی شەرابی سازگاری لە دەستی یار وەرگرتبێ و خواردبێتیەوە. لەم شەرحەدا

تێبینیی ئەوە دەکرێ، ئەگەر نالی شەرابی دەستی یاری خواردبێتەوە، لەوە دەرچووە بە نەشئەی نیوەنیگا مەستی ئەو هەموو وشانە بێ کە هەمووی شەرابە. هێزی نیم نیگا لەوەدا دەبێ کە نالی شەرابی نەخواردبێتەوە، ئنجا هێندەش سەرخۆش بێ.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٥٥، شەرحەکە «سەمەن» و «یاسەمەن»ی بە یەك شت داناوە. من قامووسم لا نییە بۆی بچمەوە، بەڵام شیعری فارسی هەیە دەڵێ [بە ڕێنووسی کوردی]: «سەر و سەمەن و یاسەمەن و عەرعەر و شمشاد...»

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٥٦:

نەولی ئاهەنگی «قد قامت» طەریقی جەمعی زوهھادە

قەد و قامەت بە لەهجەی ڕاستی طووبایی عوششاقە

شەرحەکە دەڵێ: بۆ زاهیدان، ڕێگا بریتییە لە گۆیگرتن لە ئاوازی بەزمی «قد قامت الصلاة»، قەد و باڵای یاریش طووبای بەهەشتە.

نالی کە دەڵێ: «جەمعی زوهھاد- زاهیدان»، لەو جەمعە ئیشارەت بۆ نوێژی جەماعەت دەچێتەوە کە «قد قامت الصلاه»، بۆ ئەو نوێژەیە نەك هی تاك. ئەو طەریقەش یەکسەر دەچێتەوە بۆ بەهەشت، بۆ طووبای بەهەشت، کە قەد و قامەتی یار ئەو طووبایەیە...

بە«لەهجەی ڕاستی»ش، ئیشارەتە بۆ قەد و باڵای ڕاستی یار، جگە لە واتای وشەکە، ڕاستیی و دروستی تێدایە، بۆرە هێمایەکیش هەیە بۆ گوتەی «من مات فقد قامت قیامته»، دیارە مەرگیش ڕێگەی هەمووانە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٥٧:

بە زولفی تۆیە وابەستە، لە من دڵ گەر پەرێشانە

بە ئەبرۆی تۆیە پەیوەستە، ئەگەر طاقەت لە من تاقە

شەرحەکە هەوڵێکی باش و، تا ڕادەیەك، سەرکەوتووی داوە کە دەڵێ: دڵەکەم کە بڵاوە و لای خۆم نییە، پێوەندیی بە زوڵفی پەرێشانی تۆوە هەیە. کە تاقەتیشی نەماوە، لەگەڵ برۆی پەیوەست و وەك تاقی تۆ پەیوەست بووە. لە بواری حوسنی تەعلیلەوە، شەرحەکە دەڵێ: وەصفی «وابەست و پەرێشان»، کە بۆ زوڵف لەبارن، داونی بە دڵ. وەصفی «پەیوەست و تاق» کە بۆ برۆ ئەگونجێن، داونی بە تاقەت. ئەمەی شەرحەکە

بەجێی خۆی. منیش لەلای خۆمەوە ئەمەیە شەرحم: پەرێشانیی نیوەبەیتی یەکەم لە هەمان کاتدا دەشێ بە زوڵف و بە دڵیش وەك لەمەدا دیارە دەدات:

هەرچەند دڵم پەرێشانە، وابەستەیە بە زوڵفت

هەرچەند زوڵفت پەرێشانە، دڵم وابەستەیە پێوەی

لە نیوە بەیتی دووەمدا، «تشابك» هەیە لە نێوان لەفز و مەعنادا، تا دەگاتە «تبادل»: ئەم حاڵەتەی «تشابك وتبادل»یش لە چڕی و پڕیی نیوە بەیتەکەی زیادکردووە، بەم شێوەیە: طاقەتی من کە تاق بووە و نەماوە بە ئەبرۆی تۆوە پەیوەستە [چونکە تاق واتای قەوسیش دەدات، بەمەدا «تاق» بە واتای فەوتان بووەتە «تاق»، بە واتای قەوس] دیسانەوە: «ئەگەر طاقەت لە من تاقە» تاقیش قەوسە؛ لەوەوە هاتووە کە طاقەتەکە پەیوەستە بە برۆکانی، برۆش قەوسە. ئنجا دیسانەوە طاقەتی من کە تاقە، فەوتاوە و نەماوە، وا پەیوەستە بەو برۆیانەوە.

بەیتی دووەم، لاپەڕە ٤٥٧:

بە نەهری کەوثەر و شیر و عەسەل چەند تینووە صۆفی

لەبی نالی دوچەندان بۆ لەبانی لەعلی موشتاقە

شەرحەکە تینوەتیی صۆفی بردووەتەوە بۆ تەماعی دنیایی، ئیشتیاقی دڵدارانیش دەباتەوە بۆ «ڕاحەتی ڕوح»و خواپەرستی. شەرحەکە تینوەتیی صۆفی عەیبدار دەکا لە ئاست ئیشتییاقدا. من لەو باوەڕەدا نیم. نالی پاتەوپات دەڵێ: صۆفی چەند بۆ کەوثەر و شیر و عەسەلی بەهەشت تینووە، من دوو هێندە، بۆ لێوە لەعلەکانی ئارەزوومەندم. تینوەتیش بە تاوترە لە موشتاقی، لە حەقیقەتیشدا، ئەو صۆفی و دەروێشانەی دەیانناسین، مەگەر چۆنها، دەنا هەمووی ڕەش و ڕووتن. نالی کە دەڵێ بۆ لەبانی لەعلی یار، دوو هێندەی ئارەزووی صۆفی بۆ بەهەشت ئارەزوومەندم، لەوەوە دێت کە یار دوو لێوی هەیە، هەر لێوی بە بەهەشتێکە، بۆیەش دەڵێ «لەبی نالی» و «لەبانی لەعلی». وشەی «لەبانی» کە «لبان» دەنووسرا بۆ «لُبان - لوبان»یش دەچێتەوە کە کامی دڵە. شاعیری عەرەب دەڵێ: «فشبت ولم أقض اللبانة من عمري».

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٤٥٨:

بە مەرگی خۆت قەسەم، زاهید هەموو عومرت عوبوورێکە

مەقام و مەنزڵت ئاخر لەکن جەمعی قوبوورێکە

شەرحەکەی زۆر سادەیە و دەقی بەیتەکە پێکەڵپێکە لەگەڵی. من تێڕوانینێکی جودام هەیە. نالی کە سوێند دەخوا بە مەرگی زاهید و ناڵێ بە قورئان و بە حەدیس و مەرقەدی شێخان، لەوەوەیە کە لەعەینی سوێندەکەدا، قسەی نالی دێتە جێ؛ چونکە بە مەرگ عومرەکە عوبوور دەکات. لە دیوانی گیو «مەکان» نووسراوە لە جێی «مەقام»؛ بەڵام لەمەدا گەوهەرێکی زێدە نرخدار لە دەست دەچێت؛ چونکە «مقام» لە «قیام»ەوە دێت. «منزل» لە «نزول»ەوە دێت، کە بە هەردووان سەرلەبەری حاڵاتی صۆفی دەگرێتەوە: یا بە پاوەیە یا بە ئەرزەوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٥٨:

دڵم بەردە ئەگەر شاخە، بە چاوی سووکی مەنواڕێ

بەخۆڕایی نەسووتاوە، ئەمیشە کێوی طوورێکە

شەرحەکە ڕاستە واتای وشەکانی لە ڕستەدا بە مەبەستی شیعرەکە گرتووە، تەنانەت «ئەمیشە کێوی طوورێکە»ی مەیلەو پشتگوێ خستووە، وەك دێتە بەر شەرحی دواتر: «دڵم بەردە»، هەر وەك گاشەبەرد بەدەستەوە دەدات «واز لە دڵم بێنە»ش ڕادەگەیەنێ بەرانبەر تەعنەی دڵ بەتاڵان. وشەی شاخیش هەم کێو هەم تەرزە بەردێکی سست ڕادەگەیەنێ و لە خڵتەی ساڵ لە دوا ساڵی لێشاوکەی ئاوی لێڵ وەیا مەعدەنی پەیدا دەبێ. نالی دەڵێ واز لە دڵم بێنە، یاخود دڵم ئەگەر بەردە، ئەگەر شاخە، بە چاوی سووکی سەیر مەکە، لە هیچە نەسووتاوە، بەڵکوو ئەمیش کێوێکی وەك طوور وایە کە نووری خوا تەجەللیی بۆ کرد و سووتاندی، دڵەکەی منیش [کە شاخە، شاخیش کێوە] تەجەللیی نیگای یاری بۆ کراوە و سووتاندووەتی. ئەم لایەنەی «تەجەللیی یار» یەکسەر لە بەیتی دواتر دەردەکەوێ؟

شوعاعی ڕووت لە گەردندا دیارە دڵ دەسووتێنێ

بنازم بەم تەجەللایە، چ خورشید و بلوورێکە!

شەرحەکە ڕاستەواتای وشەکانی لێکداوەتەوە و بەس، ئاوڕیشی لە بەیتی پێشووتر نەداتەوە کەچی پێوەی نووساوە. نالی کە دەڵێ شوعاعی ڕووت لە گەردەندا، جگە لە گەردەنی بنیادەم، گەردەنەی شاخیش ڕادەگەیەنێ، لەمیشدا تەجەللی هاتەوە بە ئیشارەت بۆ شاخی طوور و بە پاتەوپات بۆ دڵ، هی طوور تەجەللیی خوا بوو هی دڵ تەجەللیی یار بوو.

بەیتی لاپەڕە ٤٦٠:

غەمی چاوت لە چاومدا، هەمی قەددت لە سینەمدا

لەبەر سستی و ضەعیفی ئەو خەوێکە، ئەم خوطوورێکە

شەرحەکە دەڵێ: خەم و خەفەتی دووریی چاوت لە چاوما نیگای کێشراوە و دەردی دووریی باڵات لە سینەمدایە. ئەمە دڵم ڕەحەت دەکات کە پێوەندیم لەگەڵتدا پەیدا دەکا، بەڵام چەرخی ڕۆژگار پێم ڕەوا نابینێ ئەوەتە لەبەر سستیی دڵ و بێهێزیی چاوم، خەمی چاوەکەت وەك خەون و دەردی دڵەکەت وەك خەیاڵێکیان لێ هاتووە، پێیان ناحەسێمەوە.

من نابینم شتێك لە بەیتەکەدا هەبێ، چەرخی ڕۆژگار بێنێتە ناوەوە، نەشی گوتووە غەم و هەممی چاو و سینە ئازاری داوم، بگرە غەم و هەممەکە بوونەتە خەون و خوطوور لە چاو و لە سینەدا. نالی غەمی چاوی یاری بۆ ناو چاوی خۆی هێنا هەتا بشێ ببێتە خەون؛ چونکە چاو دەخەوێ. قەدی باریکیشی کردە خوطوور هەتا بە سینەدا تێپەڕێت. چاو سستە، قەد زەعیفە.

بەیتی لاپەڕە ٤٦١:

سەری هەر مووی بەدەنم طەرزە تەمەننایێکە

گەردشی تووکی سەرم دووکەڵی سەودایێکە

لە پەراوێزی شەرحدا، یەك تێکست «دووکەڵی» نووسیوە، هەشت تێکست و دیوانی گیویش «هێلەگی» یان نووسیوە. من لەگەڵ ئەمانەدام.

شەرحەکە دەڵێ: ئاوات لە دەروونمدا پەنگی خواردووەتەوە هەتا وام لێ هاتووە سەری هەر موویەکم جۆرە ئاواتێکە، هەر موویەکی سەرم کە ئەجووڵێ دووکەڵی عیشقە لە کەللەمدا ئەیجووڵێنێ. خۆدزینەوەی شەرحەکە لە هێڵەگی سەودا [مامەلە]، بێلزومە، چونکە مادەم سەری هەر مووی بەدەن تەرزە ئاواتێك و هەوایەك بێ، گەردشی تووکی سەر لێی دەوەشێتەوە، ببێتە هێڵگەی مامڵەت کردن. «تەمەننی» لە کوردیدا خۆزی کێشانە کە پتر تەمای تێدایە لە ئاوات...

بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە: «وەرە سەر سەیری صەفاگاهی نەظەرگەی چاوم» وەك خۆی بە داخراوی ماوەتەوە، چونکە شەرحەکە دووپاتی قسەکانی ناو بەیتەکە دەکاتەوە و شتێکی زیادی ناخاتە سەر و نهێنییەکی تێدا ئاشکرا ناکات. ڕاستییەکەی

منیش وەك شەرحەكە لە بەیتەكە ڕادەمێنم و دیمەنێكی قەشەنگ و داڕشتنێكی هونەركار دەبینم و بەس: زڕەخەیاڵێك خۆی ڕەپێش دەكات، لەوەدا كە واتای خەیاڵی لە تەمەنناكانی هەزاران سەرەموو بكەین، بە كەرەستەی «عەجەب مەنظەرە...» بە پاڵپشتی هێڵەگی سەودا كە لە سووڕی مامڵەتی سەلەم و ڕوبێدەدایە. هاتنی وشەی «سەیر» لە هەردوو نیوە بەیتەكەدا، تانووتێك دەدا بۆ دەردەست كردنی مانایەك؛ چونكە سێ واتای هەیە: سەیر: تەماشا كردن، سەیر: ڕۆیشتن، سەیر: ئەنتیكە، بەڵام بێسوودە... قەتیش بە دڵمدا نایەت نالی بەو مەعنا سادەیەی ڕواڵەتی بەیتەكە ڕازی بێ. لە زوویكەوە گوتووەتی:

بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕ و گەوهەرە
ئەمما غەوواصی دەوێ یەعنی بە تەعمیقی بزانە
پڕ دانەیە ئەمما نەوەكوو دانەیی چەڵتووك
بەحرم گوتووە نەك وەكو گوڵی مەرەزانە

هەزار هەزار ڕەحمەت لە گیانی... وەی كە ناخۆشە بە دەستی بەتاڵ لەسەر سفرەی نالی هەڵستیت!!

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٦٢:

سۆزشێكی نەفەس و شۆڕشی نائیی نایێ
هەر یەكە نەوعە غینایێكە بە مەعنایێكە

تێكست هەیە، نیوە بەیتی یەكەم وەها دەنووسێ: «شۆڕشێكی نەفەس و سۆزشی نای ناڵەی». وشەی «نائی» لە جێدا نییە؛ چونكە دوورییەكە تێ نەخوێنراوەتەوە. شۆڕشیش لە بۆ نەفەس لەبارترە؛ چونكە سۆزی تێدا نییە، سۆزەكە بۆ نای جوانترە و ڕاگەیەنتری هەستی دەروونە، لە حەقیقەتیشدا شۆڕشی نەفەس و سۆزی نای یەك شتن، چونكە نەفەسەكە بە بلوێردا دێتە دەرەوە، چاكتر ئەوەبوو بڵێم ئەو بایەی لە بلوێردا دەبێتە سۆزش، هەمان هەوایە كە لە نەفەسدا دەبێتە شۆڕش. نالی بە مەهارەتی خۆی لێكی ترازاندوون هەر یەكەیانی نەوعە غینا و مەعنایەكی تایبەت بە خۆی داوەتێ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٦٣:

نالی ئاسوودە نییە طوولی نەمامی عومرت
بە نەفەس دێت و دەچێت ئەصلی لەسەر بایێكە

شەرحەکە، لە سەرەتاوە بەیتەکە دەکاتە قسەی نالی بۆ یارەکەی. ئەم بۆچوونە بنەمای نییە لە دەقی بەیتەکەدا. نالی قسە لەگەڵ خۆیدا دەکات.

«طوولە نەمام»، چاکترە لە «طوولی نەمام»؛ چونکە «توولە مێو» – توولە هەرچییەك بێ – بۆ نەمام دەڕوات. کە بە «طوول»یش بنووسرێ درێژاییش دەگرێتەوە.

«بە نەفەس دێت و دەچی»، بۆ شتی بێ ڕیشە و باریك و سووك بەکار دێت. واتە بای هەناسە دەیبزێوێ. لە بەیتەکە مەعنایەکی دیکەش هەیە کە نەفەس بێت و بچێ ماوە و نەمردووە.

«ئەصلی لەسەر بایێکە» واتە طوولە [توولە] نەمامی عومر لە بنەڕەتدا بەندە بە بایێکەوە کە ئەویش بای نەفەسە.

مەعنایەکی زێدە پەنامیشی هەیە لەبەر تیشکی «طوول»ـە، نەمامدا ڕوون دەبێتەوە. «ئەصلی لەسەر بایێکە» کە بۆ طوولە نەمام دەچێتەوە، جگە لە بای نەفەس «با» ی حروف ‹الهجا›ش دەگرێتەوە. طوولی نەمامەکە بەندە بە «با»ی ئایەتێکی قورئان کە دەڵێ: «وما کان لنفس أن تموت الا بأذن ربها»، ئنجا طوولە نەمامێکی بە بای هەناسە دێت و دەچێت هەر دەژێت، هەتا بای «بأذن ربها»ی بۆ دێ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٦٤:

صۆفی و سەر و مێزەر، من و زوڵف و سەر و دەسماڵ

من کوشتەیی لاجانگم و، ئەو کوشتەیی جانگە

شەرحەکە لە وەصفی حاڵی صۆفی تێ هەڵکشیوە بە دزێو کردنی تا دەرچووە لە جغزی واتای موفرەداتی بەیتەکە، گۆیا خەریکی شۆڕکردنەوەی لفکەی مێزەریەتی بە لاجانگدا و کوشتەی جەنگی سەر لێشێواوییە... گۆیا نالی دەڵێ من لە مەیدانی دڵدا بێ جەنگ کوژراوم، صۆفیش لە جەنگی ڕیاکاریدا کوژراوە، دنیا و قیامەتی لە کیس چووە... هەڵبەت شیعرەکە وەهای نەگوتووە:

جانگی صۆفی و لاجانگی یاری نالی. بنەمای بەیتەکەیە و وێنەیەکی دڵپەسەندی دوو وشەی بە شکڵ لێکتر نزیك و لە واتادا لێکتر دووری کۆ کردووەتەوە بە تابلۆیەکی هونەریی شیرن. بەڕاستی لەم تەرزە لێکتر نۆڕینی دوو لایەنی دڕدۆنگ، لایەنی ناحەز لێ قەوماوتر و دەست بەتاڵترە... ڕیاکاری بۆ دارایی و دەسەڵاتی دنیایی سوودبەخشە، لەم بەیتەدا، بەپێی شەرحەکە بۆ دارایی و دەسەڵاتی دنیایی

سوودبەخشە، لەم بەیتەدا بەپێی شەرحەکە صۆفیی «ڕیاکار!»، دوژمن بەحاڵی...! دوو بەیتی پاش ئەم بەیتەش کە زاخاوی دڵ و مێشك دەدەن، لە مەهارەتی هونەری نالییەوە دوو تابلۆی وشە و واتای قەشنگیان لێ پێك هاتووە، لێیان داوا ناکرێ بۆ کامەرانیی دنیا و قیامەتمان بەکەڵك بێن، خۆ نە تابلۆی پیکاسۆ و نە ئۆینی شەترەنج و نە یەکبازی نۆ مەترەیی و نە کۆڵەمستی بۆکسەر و دەیان و صەدان چشتی ئەوتۆیی کە جیهانی پێشکەوتوویان پێوە خەریکە، یەك نان ناخەنە لەپی هەژارەوە، بگرە نان و ئەرك و پارە و کات و کارەبا و، زۆر جاران، گیانیشی بە قوربان دەکەن:

فەرمووتە کە بانگم کە، شەوێ، دێمە کەنارت

قوربان! وەرە شەو ڕۆیی، ئەوا وەعدەیی بانگە

بنوێنە برۆ، یەعنی هیلالی سەری ماهت [یان: کوڵمت]

چون وەعدەیی ماچی سەری کوڵمت سەری مانگە

ئائەم جووتە بەیتە کە ختووکەم بەهەناودا دێنێت و دەستەملانێی نەریت و دەستوور و کە لتوورێکی کوردانەی هەزار ساڵیم دەکات، دەبێ بە کێشانە و پێوانەی «بژی، برمێ» بە خاوەن و خوێنەریشیانەوە تەفر و توونا بکرێن... مەلای مودەڕڕیس و دوو کوڕە لەخۆ بووردووەکانی کە دوایین دڵۆپی مێشك و دەروونیان لە شەرحی نالی بە مەرەکەب ڕشتووەتە سەر ٧٥٠ لاپەڕەی سامانی سەقافەتی کوردییەوە، چییان دوورییەوە لە خەرمانی دارایی دنیایی بۆ خۆیان و بۆ هەژاری کورد، کێ کراسێکی بەو لاپەڕانە لەبەر کرد، یان چوکلاتێکی خستە زاری هەتیوێکی تامەزرۆ: دەسا هەر ئێستا دەست دەبەم بۆ بەیتی پایینی غەزەلەکە و پێوەی خەریك دەبم، دەشزانم فتاری ئێواریێم [کە ئەمڕۆ ٢٤ ی ڕەمەزانە] پێی چەورتر نابێ:

بەیتی لاپەڕە ٤٦٦:

«نالی» مەکە، تۆرا بو، لەبەر جەبهەیی گرژت

نایێتە ئەلات، عیجزی لەبەر دووکەڵی قانگە

وشەی «عیجز» دەبێ بگۆڕێ بە «عەجز». شەرحەکە دەڵێ: نالی، واز بێنە، یار تووڕە بووە، تۆراوە، لە داخی ناوچاوی گرژ و مۆنت نایەتە لات. لە دووکەڵی هەناسەی ساردی لە سینەدا قانگدراو و پەنگخواردووەوەت بێزارە. وشەی «مەکە» بە چاوپۆشی نەبێ ناڕوات، چ نەکات؟ کە ئەمە، ئەم مەکەیە، ڕەوا بێ، ڕێم دەبێ بڵێم «نالی مە» واتە

«نالـی ئێمه»، که تۆرابوو لەبەر جەبهەیـی گرژت، نایەتە لات و نەتوانینـی سەبەب بە دووکەڵـی قانگە [کە بریتییە لە جەبهەی گرژت]. لەم بۆچوونەدا، واتای شەرحەکە وەردەگەڕێ لە تۆرانـی یار بۆ نەتوانینـی نالـی.

خوێندنەوەیەکـی سێیەمـی بەیتەکە، کە وادەزانم ئەویان بنەڕەتییە، بەم جۆرە دەبێ: ،وشەی «مەکە» کەرت دەکرێ و «مە» جودا دەبێتەوە کە لـە نووسینـی فارسیدا «مەه» دەگوترێ. واتە ئەی نالـی! مەه [یار] کە تۆرابوو، لەبەر جەبهەیـی گرژت، نایەتە لات لەبەر دووکەڵـی قانگی گرژیت.

بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٤٦٦:

بنوارە وشکە صۆفـی یو ڕەقصـی بە هەلهەلە

دیسان لە بەحری وشکـی هەوا کەوتە پێ مەلە

شەرحەکە لەگەڵ ڕواڵەتـی واتای وشەکان ڕۆییوە، لەوەدا نەبێ کە دەڵێ «سەیری صۆفی بکە، چۆن لە ڕێـی خۆی لا داوە»؛ چونکە حاڵـی صۆفـی ئەوەیە کە پێیەوە دەدیترێ وەك دەفەزەینـی دەروێشـی قادری، کە نابێ لێـی بە عەیب بگیرێ وەك کە رکوع و سەجدەی نوێژیش عەیب نییە.

لە شەرحەکەدا نوکتەیەك پشتگوێ خراوە، یان بە بیردا نەهاتووە، لەوەدا کە بۆچـی نالـی«پێ مەلە»ی هێناوە نەك باسکەمەلە و پشتەمەلە! سەبەب ئەوەیە کە ڕەقص بە پێ دەکرێ. لە نێوان وشکە صۆفـی و بەحری وشك تەناسوب هەیە، شەرحەکە هەڵـی بواردووە.

بەیتـی سەرەتای ٤٦٧:

ئەم ئەرضە مەزرەعەی عەمەلە و کوڵخەنـی ئەمەل

هەندێ بووە بە مەسجید و، هەندێ بە مەزبەلە

شەرحەکە مەزرەعەی عەمەلـی داوە بە مەسجید و کوڵخەنـی ئەمەلـی داوە بە مەزبەلە [کوڵخەن: توونـی حەمام کە زبڵ و سووتەمەنـیی تێ دەهاوێژرێ و دەسووتێ].

دەشێ مەعناکەی شەرحەکە هەڵگەڕێتەوە بەوەدا کە «عەمەل» جگە لە ئیش کردن، واتای دەزبەئاو گەیاندنیشی هەیە. لەمەوە کوڵخەنـی ئەمەل بۆ مەسجید دەچێتەوە، کە ئەمەلی دینایی تێدا دەسووتێ، عەمەلیش بۆ مەزبەلە دەچێتەوە، کە مەبەس لێـی کاری بەدە... نالـی بە تێبینـی واتای دووەمـی «عەمەل» و «کوڵخەنـی ئەمەل»ی بەکار هێنا

نەك كوڵخەنی طەمەع سەرەڕای ئەوە كە عەمەل و ئەمەل جۆرێكن لە جیناس. لەم واتایەی من دەیڵێم لەف و نەشری كە شەرحەكە بە «مورەتتەب»ی داناوە و حەقیقەتیشە، دەبێتە مشەووەش؛ چونكە «عەمەل - پیسایی» بەرانبەر مەسجید و «ئەمەل» بەرانبەر مەزبەلە دەوەستێ.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٦٧ شەرحەكە واتای بەیتەكەی لێك داوەتەوە و بە قەدەر ڕاگەیاندنی وشەكانی، لە یەك نوختە نەبێ كە «حالی ئەمانە»ی بە «وەزعی ئەم ژن و پیاوە...» لێك داوەتەوە، ڕاستیشی كردووە؛ بەڵام نوقسانە، چونكە «حال» بەر لە وەزع «حاڵ گرتن» و خۆ ونكردن دەگەیەنێ. لە وشەی «ذیكرت» كە نالی بە «ذكرت»ی نووسیوە، شەبەنگێكی «ذكر - ذەكەر» دەهێنێتە بەر خەیاڵی شەرحدەرەوە، بەتایبەتی، لە تەك وشەی «حەلقە، ڕەشبەڵەك»دا كە شێوەیەكی «ذكر» دەدەنەوە.

بەیتی لاپەڕە ٤٦٩:

دنیا مەحەللی كەون و فەسادێكە، حیز و دوون

مەعلوومە چەند بە حیلەیە، عەییارە، چەند دەڵە!

لە دیوانی گیو، نیوەی دووەمی بەیتەكە، «چەند محیلە چ عەییارە...» هاتووە، لە تێكستێكی ناو شەرحەكەدا لە جیاتی «بەحیلە»، «محل، موحیلل - حەلاڵكەر» هاتووە. لەبەر تەبیاتی مندا «محیل» تەواوە بە واتای كافر و مولحید. وشەی «دەڵ»یش لە شەرحەكەدا بە مێچكەمێچكەكەر هاتووە. دەڵ بە دێڵەسەگ و گورگ و... دەگوترێ.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٤٦٩:

نالی سەرت لە گونبەدەكەی خانەقا دەكا

لایێ پڕە لە مەشعەلە، لایێ پڕە لە مەشغەلە

وشەی «پڕە»ی دووەم زیادە، دوو بڕگەی لە بەحری بەیتەكە تێپەڕاندووە، دەبێ بنووسرێ: «لایێ پڕە لە مەشعەلە، لایێ لە مەشغەلە».

ئێمە لێمان مەعلووم نییە نالی، ئەم قەصیدەیەی كەی داناوە. ناوی خانەقا لە بەیتەكەدا دەلالەتی تەواوی نییە لەسەر ئەوەدا كە نالی پێش ڕۆیشتنی بۆ دەرەوەی وڵات قەصیدەكەی دانابێ؛ چونكە دەزانین بەشێكی بەرچاوی شیعرەكانی لە غەریبی

داناون، ئەگەر نالی ئەم هەڵبەستەی لە دەمی پیریدا دانابێ، دەشێ «مەشعەلە» بۆ مووی سپی بچێتەوە هەروەك بۆ «چراخان و شەمعی خۆشەویستی و دڵداری و بیری ڕوون» بچێتەوە، وەك شەرحەکە بۆی چووە. تەشبیهی سەریشی بە خانەقا کردووە چونکە، خانەقا مۆمی تێدا دەسووتێ و مەشغەڵەتی تەصەووفی تێدا ئەدا دەکرێ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٧١:

ئیشارەم کردە ئەبرۆی، یەعنی، میحرابت کەچە، فەرمووی:

ئەمە قیبلەی تەمامی عالەمە، جێی جیلوەی ئیمامە

چوار تێکستی ناو شەرحەکە و دیوانی گیویش لە جیاتی «میحرابت کەچە»، نووسیویانە «میحرابی کەچی»، ئەمیشیان لەبارتر و پاراوترە، مەعناکەشی پێ کەم ناکات. «جیلوەی ئیمامە»، دەبێ بخوێندرێتەوە «جیلوەیی مامە»، لەبەر کێشی بەیتەکە. نیوە بەیتەکە وەهای لێ دێ: «ئیشارەم کردە ئەبرۆی یەعنی میحرابی کەچی فەرمووی:».

دەشێ «میحراب کەچی»، صفەت و مەوصوف بن، دەشکرێ لێك بترازێن و بڵێین: «یەعنی میحرابی» و وشەی «کەچی» سەربەخۆ بێ بەو مەعنایەی کە دەیزانین.

لە بەیتەکەدا شتێکی نادیار هەیە، کە بۆی ناچم، دەبێتە تەبریری ئەو داوایە زلەی کە ئەبرۆی قیبلەی تەمامی عالەم بێ. شەرحەکە لێی وسکتە و باسیشی ناکات. ئەگەر ڕێ هەبایە «ئیمامە» بە «إمامە» دابندرێ، إمامیش لە میحراب جیلوە دەکات، میجرابیش ڕووی لە قیبلەیە، خەلقیش بەدوا إمامەوەن. دەشیا، لە ڕێی موبالەغە و پان دابڕینەوە، مەعناکە قبوڵ بکرێت؛ چونکە نالی بە عادەتی زێدە شیرینیەوە، وشان هەڵدەنێ، بۆ دوو قاڵب و پتریش، هەر قاڵبەش بۆی دەبن بە پشتیوانی قاڵبەکەی تر لەو واتای خۆی پێ دەبەخشێ، لێرەشدا «إمام»ی نوێژ خۆی بە «ئیمام» - ئیمای بە واتای ئیشارەت - دەگۆڕێ و ئیماکە دەکاتە هۆی بوونی ئەبرۆ بە قیبلەی هەموو عالەم.

بەیتی لاپەڕە ٤٧٢:

لە سایەی ڕووی تۆوە شامی خەلقی طەلعەتی صوبحە

لە شامی زوڵفی تۆوە صوبحی ئێمە ظولمەتی شامە

شەرحەکە «ظولمەتی شامە»ی لێکداوەتەوە بە تاریکەشەو، مەعنایەکەش لە

وشەکانەوە هەڵدەستێ؛ بەڵام؛ ڕێ دەمێنێ «ظولمەتی شام» ببێتە تاریکایی ئێوارە؛ چونکە «شام» ئێوارەیە، ڕۆژی دیار نییە؛ بەڵام تاریکیش نییە. لەمەوە دەڵێم ڕووی یار هەرچەند بەزوڵفی نادیار بووە، بەڵام وەکوو، ڕۆژی ئاوابووی، ڕووناکییەکی لێ ماوەتەوە. سەرنج بگرین دەبینین لە نیوە بەیتی یەکەمیش ئیوارەی خەلق بووەتە طەلعەتی صوبح نەك ڕۆژ، خۆر؛ چونکە ڕووی یار بە تەعبیری «لە سایەی ڕووی تۆوە»، لە سێبەرەوە یا لە نەدیارەوە کە سێبەر پەیدا دەکا و عەینی ڕووەکەی لێ دیار نییە، دەبێتە طەلعەتی صوبح کە ڕووناکە و ڕۆژیشی دیار نییە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٧٣:

لە ئاب و تاب و ئەشك و ئاهی خۆمدا بووم بە بوریانی

لە باتیی پوختەگی سووتام و ئێستەش پێم دەڵێ: خامە

«ئاب و تاب و ئەشك و ئاه»: لەف و نەشری مورەتتەبن. لە نێوان پوختەگی و خام طیباق هەیە. وشەی «خامە»ش هەڵدەگرێ، ببێتە خەبەری موبتەدایەکی مەحذووف کە نالی خۆیەتی، دەشکرێ ببێتە «منادی» کە بە نالی دەڵێ: خامە! واتە هەی خام! وەك کە دەگوترێ: گێلە! شێتە! ڕستەی «پێم دەڵی»، پتر بۆ منادی دەست دەدات کە ڕووەڕووی قسەکەیە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٧٣:

نیشانەی پوختەگی بێ دەنگییە نالی ئەگەر پوختەی

بە حوججەت طەی بکە نامە، بە حیددەت پەی بکە خامە

شەرحەکە دەڵێ: نیشانەی کوڵان لەسەر ئاگری عیشق، ئەوەتە بنیادەم بێدەنگ بێ و مل کەچ بکا. کەواتە... کاغەزی شیعرت توند بپێچەوە و قەڵەمەکەت ببڕەوە، بیشکێنە.

ئەم بۆچوونەی شەرحەکە هەمان تەڵە و تەپکەیە کە نالی بۆ شیعردۆستانی ناوەتەوە و شەرحەکەش پێوەی بووە.

نالی دەڵێ: بێدەنگی بەڵگەی ژیرییە کەواتە نامەکەت وەکوو حوججەت «حجە» و بەڵگە بگەیەنە کۆتاییی [طی المسافە نەك پێچانەوەی کاغەز] بە تیژیش قەڵەمە قامیشەکەت ببڕە، دادە، [نەك بە تورەیی ببیرەوە] لەمانەش یەك دەنگ دەرناچێت دنیاش پڕ دەکەن.

بەیتی لاپەڕە ٤٧٤:

سەودازەدەکەی زوڵفت، ئەزهاری لەکن پەشمە

دوور لەو گوڵە بێ خارە، گوڵزاری لەکن پشمە

شەرحەکە ڕاستەواتای وشەکانی کردووە بە مەعنا لێکدانەوە.

بۆرە مەعنایەك هەڵدەستێ لە کەرت کردنی «ئەزهاری» و بکرێتە «ئەز» – «هاری». واتاکەی وەهای لێ دێ: سەودازەدەکەی زولفی تۆ، ئەز [واتە: من] لەبەر شیددەتی شەیداییەکە دەردی «هاری»ی لا هیچە. گوڵزاریشی لە لا پەشمە، دوور لە گوڵی ڕووی تۆ [وەك کە دەگوترێ: دوور لە تۆ فلان مرد]. چونکە گوڵزار لەفزی گوڵی تێدایە بۆیە دەڵێ: دوور لە گوڵی تۆ.

نیوە بەیتی یەکەم، مەعنای ڕواڵەتی وشەکانیش هەڵدەگرێ. بە ڕای من نالی ئەگەر ئەو «ئەز» و «هاری»یەی مەبەست نەبایە، دەیگوت: «گوڵناری لە کن پەشمە» کە شیکترە لە «ئەزهار»ی عەرەبی بە خۆی و بە ڕێژەی جەمعییەوە. گوڵنار لەگەڵ گوڵزاری نیوە بەیتی دووەمیش هاو ئاهەنگە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٧٤:

صۆفی کە گران بارە، بێ مەغز و سەبوك بارە

صوف پۆشی غەمی بارە، ئەوباری لەکن پەشمە

دوو تێکست و دیوانی گیویش نیوەی دووەمی بەیتەکەیان بەم جۆرە نووسیوە: «صوف پوشی غەمی یارە، ئەوباری لەکن پەشمە».

شەرحەکە لە نیوەی یەکەمی بەیتەکە، کەموزۆر، قسەی ئەو دەکاتەوە. لە شەرحی نیوە بەیتی دووەمدا دەڵێ: ئەو خوری پۆشەی باری خەمی بەسەر شانەوە بێ و بیر بکاتەوە، گوێ بە کورگ و خوری نادا و ئەو جۆرە شتانەی بەلاوە بێ ئایەومایەیە... ئەم بیروڕایە بەحاڵ ڕزگار بووە لەوەی بۆ شەرحی نیوە بەیتی یەکەمی داناوە: صوفی سەرەوە گران بارە... صوف پۆشی بەرەوەش غەمی بارەکەیەتی، ئیتر لە کوێ جودا دەبنەوە. بەڵام کە «یار» هاتە ناوەوە، حیسابەکە گۆڕا؛ چونکە بە هۆی غەمی یارەوە صوف پۆشەکە «ئەوباری» لە لا پەشمە. «ئەوبار»، هەم جەمعی وەبەرە بە واتای کورگ و هەم دەشێ وشەکە کەرت بکرێ بۆ: «ئەو» و «بار».

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٧٥:

دێوانە کە شەیدا بێ، تووکی سەری سەودا بێ

قەط هیچی لەسەر نابێ، دەستاری لەکن پەشمە

شەرحەکە نوکتەی بەیتەکەی نەدۆزیوەتەوە کە بریتییە لە دوو واتاییی «قەط هیچی لەسەر نابێ». ڕاستەواتاکەی هەرە سادەی بەیتەکە ئەگەر «هیچی لەسەر نابی» تەنها کڵاو و مێزەر بگرێتەوە لە لایەن واتاوە، سادە لەوح دەردەچێ، دەمێنێتەوە سەبکی جوان و قەشەنگی و بەس:

نالی دەڵێ: دێوانەی دەردی عیشق، بگاتە پلەی ئەوتۆ، مووی سەری سەودای لێ دابێ و تێك ئالاَبێ وەك کە دێوانە پێیانەوە دیارە، موویان درێژو گرژ و لوول و خواردووە، ئائەم تەرزە دێوانەیە، هەرگیز هیچ گلەیی و سزا و توانجی بە سەرەوە نامێنێ و عەیبی لێ ناگیرێ وەك کە بڵێی: فلاَنە کەس هیچی لەسەر نەبوو، بەردرا. «دەستاری لەکن پەشمە»، بۆ ڕاستە مەعنای وشەکان و بۆ ئەمەی دەیڵێم دەڕوات. «پەشم»ـەکەش مناسبی لەسەرنانە و مێزەرێکی زبریشە، جگە لە واتای «بێبایەخی».

بەیتی دووەم لە لاپەڕە ٤٧٥:

سینەی دڵی بێکینە، صافە وەکو ئایینە

مەستوورە بە پەشمینە، ئەسراری لەکن پەشمە

شەرحەکە لێرەشدا وەکوو لە بەیتی پێشوودا، ڕاستەواتای لەفزەکانی گوتووەتەوە. من دەڵێم: سینەی دڵی بێکینەی ئەو دێوانەیەی باسکراو [سینەی دڵی - واتە دڵی دێوانە] وکوو «ئایینە»: وشەی «ئایینە»، هەم ئاوێنە هەڵدەگرێ، هەم «ئایین - دین - ئیمان». بەوەدا «ئایینە» دەبێتە «مبتدأ وخبر» وەك کە بڵێی «صافە، وەکوو ئیمانە». ئەم مەعنایەی دین وئیمان ڕێك دێت لەگەڵ «ئەسراری لەکن پەشمە»؛ چونکە ئیمان بێگەردە و خۆی ناشارێتەوە، تەنها سینەی دێوانەکە داپۆشراوە بە پەشمینە، کە بریتییە لە مووی سەر سینگی کە بەشێکە لە لەش.

وشەی «ئەسرار»، بێگومان، «أسرار» نووسراوە لە سەردەمی نالیدا. ئەم وشەیەی «اسرار» هەم «ئەسرار»ی باسکراو دەگرێتەوە، هەم «إسرار - ئیسرار» کە بە واتای میحاقی مانگ دێت. بەمەشدا هەموو خۆشاردنەوە و نهێن بوون، بەلای دێوانەوە دەبێتە هیچ.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٧٦:

عاشق کە دەکا ڕاوی، ظولماتی شەوە داوی

موژگانی تەڕە چاوی، بێداریی لەکن پەشمە

لێرەشدا وشەی «بیدار» بە «بێدار» نووسراوە. بێگومان نالی بیداری نووسیوە کە بە دوو جۆر دەخوێندرێتەوە: «بیدار» بە واتای بەخەبەر، نەنوستوو، «بێدار - بێ دار» بە واتای بێخانە. لەمەوە عاشیق هەم نەنووستن و هەم بێخانەیی بەلاوە پەشمە.

وشەی «داوی»، ئەویش دوو واتا هەڵدەگرێ، یەکیان وەك شەرحەکە بۆی چووە و ئاشکرایشە کە داوی ڕاوچییە. دووە، بە واتای «داوی» لە «دوی، یدوی» بە واتای «تەداویکەر - پزیشك، شیفابەخش». لێرەدا ئەو ڕەخنەیە هەڵناسێ کە گۆیا عاشق بە شەو دەردی گرانە، چونکە بەیتەکە خۆی بەو لایەدا نەچووە. بەعەکسەوە لە شەو ڕازییە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٤٧٦:

چەن واسیعە ئەم ذیهنە، ئەفلاکی تیا ڕەهنە

ئەجبالی لە لا عیهنە، ئەدواری لەکن پەشمە

شەرحەکە بە بیریدا نەهاتووە کە «ئەدوار... و ئەجبال»، بەلای ذیهنەوە یەکیان وەك پەشم و ئەوی دیکە وەکوو «عیهن - عهن»ـە، ئیشارەتە بۆ ئایەتی «یوم تکون السماء کالمهل وتکون الجبال کالعهن» لە سوورەتی «المعارج». دیارە لە بەیتەکەدا چیاکانی بە خوری [یان لۆکە]ی شیتەڵ کراو و «أدوار»ی ئاسمانیش بە «مهل - موهل»، واتە شتێکی ناچیز داناوە. بە پشتیوانیی ئایەت نەبوایە، ئەو داوایە زل و زەبەللاحە جێی نەدەبووەوە، نالیش لە بادی هەواوە شتی وەهای نەدەگوت.

لە بەیتی کۆتاییی بڕە شیعرەکە، نالی کە دەڵێ قەدەح نۆشم و مەستانە و سەرخۆشم، مەبەستی شەراب نییە، یان هەر نەبێ، شەرابی دنیایی نییە؛ چونکە هەر تازە بە ئایەتی قورئانەوە ئاسمان و چیاکانی هەڵتەکاند. دیارە قەدەح نۆشی ئاخیرەتە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٧٧:

بایێ لە طەرەف قیبلەمەوە دێت و وەزانە

یا بۆیی هەناسەی دەمی غونچەی لەرەزنە

بەپێی شەرحەکە زوربەی تێکستەکان لە جیاتی «بۆیی هەناسە»، نووسیویانە

«عەطری هەناسە [عیطر ڕاستە]»، منیش هەر وەهام بیستووە. شەرحەکە «لەرەزان»ی بە «لەرزان: لەریوە» داناوە، «لە ڕەزان» ڕەت دەکاتەوە، واشی داناوە «ڕەز»، دێمەکارە، ئاو نادرێ. حاجی قادر دەڵێ: «نموونەی جەننەتە شیوی ڕەزانی»، مەبەسی باغەکانی شیوی ڕەزان، کۆیێ یە، باغەکانیش هەمووی ئاویەن. «لەڕەزان» بە قورس کردنی «ر»ەکەی نەبێ، کێشی بەیتەکە دەشێوێ.

وا دەزانم نالی مەبەسی لە «بای لای قیبلە»یەوە، ئیشارەتە بۆ بەیتێکی قەصیدەی «بردیە»ی نەعتی پێغەمبەر، کە دەڵێ: «أم هبت الريح من تلقاء كاظمه». لە هەمان کاتدا دەشێ ئەو قیبلەیە یاربێ. ئەگەر قیبلە هەر قیبلە بێ، ئەوسا نیوە بەیتی دووەم دەپرسێ: یان عیطری هەناسەی دەمی، وەك غونچەی لەڕەزان، وایە. یاخود عیطری هەناسەی دەمی یار، وەك غونچەی لەڕەزانە.

بەیتی لاپەڕە ٤٧٨:

ئەشکم، کە لەگەڵ عەشقمە، طیفلێکی فەهیمە
هۆشم، کە لەکن خۆشمە، پیرێکی نەزانە

عەشق دەکرێتە عیشق، من هەمیشە لەو دەورویشتەی تێیدا ژیاوم بیستوومە و گوتوومە: «هۆشم کە لەکن خۆشمە»، بە واتای: ئاگادارم و نەشێواوم. کە دەگوترێ: «هۆشی لەکن خۆی نییە»، ئەو کەسە بە نیوە شێت دادەندرێ.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٤٧٩:

تیژاوی سوروشکم وەکو ئیکسیری سوهەیلە
ڕوخسارەیی زەردم وەکوو ئەوراقی خەزانە

من لە بارەی «ئیکسیری سوهەیل»، بیستوومە وەصف کراوە لە شیعردا: «جای أنبان می کند جای أدیم». واتە کە ئەم ئیکسیرە ڕژایە سەر پێستە، جێگەیەکی دەکا بە هەنبانەی بێکەڵك و جێگەیەکیش دەکا بە «أدیم» کە پێستی نرخدارە. ئنجا ئەگەر سەهووم نەکردبێ [چونکە مەسەلەکەم بەر لە ساڵی ١٩٦٠، بگرە پەنجا، بیستووە] ئنجا لێرەدا ڕووی نالی لەم شیعرەدا بە فرمێسکی وەك ئیکسیری بووەتە شکڵ هەنبانە کە زەرد، وەکوو ئەوراقی خەزان. چ دەبوو ئەگەر سووری هەڵگەڕاندبایە، وەك پەلکی زۆر لە درەختان سوور هەڵدەگەڕێن. تەشبیهێکی قەشەنگیش هەیە لە نێوان چاو و فرمێسك و نێوان سوهەیل و ئیکسیردا.

بەیتی لاپەڕە ٤٨٢:

ئەلا ئەی نەفسی بوم ئاسا هەتاکەی حیرصی وێرانە

لەگەڵ ئەم عەشقبازانە بڕۆ بازانە، ئازانە!

عەشق، دەبێ عیشق بنووسرێ. شەرحەکە ئەم بەیتەی داناوە بە پەسەند کردنی تەرکی دنیا و هاندانی نەفس بۆ ئەم لایەنە. عیشقبازیشی داناوە بەو کەسانەی ڕێگای ڕاستییان گرتووە بەرەو ئاوەدانیی عیشق و خواناسی. ئەم بۆچوونە دوورە لە مەبەسی بەیتەکە: نیگایەکی بەپەلە لەم دوو بەیتەی دوایەوە دەری دەخات کە مەسەلە هاندانی نەفسە بۆ چوونە حەج:

موسڵمان! لیرە مانی خان و مانت هەر نەمان دێنێ

پەشیمان بە کە دەرمانی نەمانت مایەی ئیمانە

بەقییەی عومری ضایع گەر مورادت پێ تەدارەك بێ

حەیاتی مەککەت و مەوتی مەدینەت جەبری نوقصانە

«خان و مانت» دەبێ «خانمانت» بنووسرێ؛ وشەکە دوو کەرتییە، یەکەمیان «خان»ـە و دووەمیان «مان»ـە، پێشگرێکی ناوی جێگایە وەك: نیشتمان، ساختمان، گرودمان – بە واتای عەرشی خوا لە ئاڤێستادا. شەرحەکە دوورە لە مەبەستی بەیتەکە. وەك من بۆی دەچم، ئەمە ماناکەیەتی: نشیمەنت لێرە، کە دەکا سلێمانی، هەر نەمانی پێوەیە. پەشیمان بە لەم نیشتەجێ بوونەت، دەرمانێکی کە بریتییە لە نەمانت [لە سلێمانی و چوونت بۆ حەج] مایەی مانتە، یاخود مایەی ئیمانە. دەبێ بخوێندرێتەوە: مایەییمانە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٨٣:

بلا بۆ کوندەبوو بێ، مفتی مشك و ماری کەندوو بێ

خەطیرەی گەنجی وێرانە، ذەخیرەی کونجی کاشانە

شەرحەکە دەڵێ: [ئەی نەفس] لێگەڕێ لە دونیا با گەنجی شاراوەی بۆ کوندەبوو بێ، ذەخیرەی سووچی ماڵی هەژارانیشی بۆ مشك و ماری ناو کەندوو بێ... نالی خاوەن گەنجانی دنیاپەرستی بە کوندەبوو و هەژارانی دنیاپەرستی بە مارومشك شوبهاندووە. ئەم بۆچوونە زۆر دوورە لە مەبەستی بەیتەکە:

وشەی «بلا» بە ڕێنووسی کۆن «بەلا»ش دەخوێندرایەوە. نالی دەڵێ: بەلا لە کوندەبوو بدات، کە نەفسەکەی خۆیەتی، با هەلی مشك و ماری کەندوو بێ کە ناوێرن بێنە دەر لەبەر کوندەبوو. وشەی «خەطیرە» وادەزانم «حظیرە، حەظیرە»یە کە دەکا شوێنی ماڵ و شتومەك لێ دانان. حەظیرەی گەنجی خانمانەکەت وێرانییە. ذەخیرەشی «کونجی – سمسم»ی خانووە شڕەکەتە... «کونجی» لە بەری سۆران زۆر بە هاراوی دەگوترێ. دیارە کەندووش دەفری کونجووەکەیە بە مار و مشکییەوە.

ئنجا ئەگەر پاشماوەی عومری بەخەسارچووت بە پێی هاتنەدیی مرادت لەسەر خانمان بەجێ هێشتن مایەوە بۆت. ئەوسا ژیانت لە مەککە و مردنت لە مەدینە دەبێتە شکست هەڵبەستنەوەت، دەبێتە تێ هێنەوی عومری بە فیرۆ چووت.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٨٥:

فیداکاری تەن و جان بە، لە ئاسانی هەراسان بە

کە داغ و دەردی ڕێگەی مەککە باغ و وەردی مەردانە

نوکتەیەك هەیە شەرحەکە بۆی نەچووە: وشەی «ڕێگەی مەککە»، جۆرێکی دیکەش خوێندنەوە هەڵدەگرێ: «ڕیگی مەککە» کە دەزانین نالی وەهای نووسیوە. «ڕیگ» بەواتای «ڕەمل» دێت، بۆیەش ئەم مەعنایە دەست دەدات کە دەزانین مەبەس لە ڕێگە بڕینەکە گەیشتنە بەو لم و زیخەڵانەی دەر و دەشتی مەککە. هەڵبەت لە هەمان کاتدا «ڕێگە»ش هەر مناسبی بەیتەکەیە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٨٦:

وتم: داخۆ چییە سوور و سپی تێکەڵ؟! کە تێفکریم

سەراسەر کەللەیی ئوشتر، لە بالەب خوێنی ئینسانە

لە بەکارهێنانی «سەراسەر» بۆ کەللەی حوشتر و «لەبالەب» بۆ خوێنی ئینسان، تەناسوبێکی لە ڕادە بەدەر هەیە، دەنیشێتە دڵی مرۆوە. شەرحەکە هەر ئەوەندەی گوتووە کە لە نێوان «سەراسەر» و «لەبالەب»دا تەقابولێکی جوان هەیە.

شەرحەکە لە بەیتی پێشووتردا، کە بەیتی حەوتەمە، وا دادەنێ «ڕێگە: خاکی خوێنە، داروبەردی ئێسقانە»، سووریی ڕێگەکە ئەوەیە کە ڕێگەی مەککە لمی سوورە. نالی لە بەیتی ١١ دا دەڵێ: «چ ڕێگێکی سپی واشە» شەرحەکەش بە «سپی ڕەنگ، مەیلەو سپی»

دادەنێ. کەواتە لمی سوور جێی نابێتەوە و دەبێ خوێن و ئێسقانەکان بەواتای دەقی وشەکان لێك بدرێتەوە. چەندێکیش لەو بەیتانەدا، شەرحەکە، خوێن و ئێسقانەکان دەداتەوە بە تالان و کوشتوبڕینی چەتە و ڕێگران کە لە دەرحەق حاجییەکانیان کردووە، دەبێ ئەمیش بدرێتەوە بە نیشانەی مردنی سەدان و هەزاران حاجیی ڕێی حەج کە خۆیان «عیشقباز و ئازانە و بازانە»ی بەیتی سەرەتای موناجاتەکەن. مەرجیش نییە لەو مردنەیاندا خوێنیان ڕژابێ، وەك جارەهاش بووە کوژراون، چونکە لە مەعنادا هەر دەبێتەوە خوێن دۆڕاندن. ئیشارەتی شەرحەکەش بۆ ئەوەی کە غەزاکانی دەوروبەری مەککە خوێن و ئێسقانی صەحابە و حوشترەکانیان لێ ماوەتەوە بۆ ئەمڕۆ بە نیشانەی تیری ڕێگەی عیشق، ئائەم بۆچوونەش چەندێکی شیرینیش بێ، لە ئاست بینینی خوێن و ئێسقانی ڕێی حەج کورت دەهێنێ. یەك وشە هەیە لەبەیتی ژمارە ٨ ی سەرەوودا، کەلێنێك دەدا بۆ ئەو تەئویلە، ئەویش وشەی «تێفکریم»، بەڵام هەرهێندەی لێ هەڵدەستێ کە واتای باسکراوی شەرحەکە بە تارمایی و سێبەری مەعنا بنەڕەتییەکەی خوێن و ئێسقانی حەقیقی بێ.

لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٤٨٧:

بەڵێ بەم ڕێگەدا جەممازە جانبازە کە ڕۆژ و شەو
دەکا سەیر و سولووکی دائیمەن سەرخۆش و مەستانە

شەرحەکە ڕاستەواتای وشەکانی لێك داوەتەوە «سەیر و سولووك»ی داناوە بە ڕۆیشتن بە پێی سادەواتای هەردوو وشە؛ بەڵام لێرەدا سەیر و سولووك بۆ واتایەکی دوورتر دادەبڕن، بشێ لەگەڵ سەرخۆش و مەستانە ڕێك بێت: «سەیر»، جگە لە ڕۆیشتن واتایەکی دیکەی هەیە کە دەڵێ: «دەکا سەیر و...» ئەویش تەماشاکردنە. «سلوك، سولووك»یش جگە لە ڕۆیشتن، سلوکی دەروێش و صۆفییانی لێ دەفامرێتەوە. لە تەعبیری «کە ڕۆژ و شەو» دا، مەبەستی بنەڕەتی هەیە، ئەویش «سەیرکردن» کە هی دەمی ڕۆژە، «سلوك»یش هی دەمی شەوە. بەڕۆژ حوشترەکە سەرخۆشە، بە شەو مەستە لە سولووکدا. «سەرخۆش» لەگەڵ سەیر کردن، واتای دەقاودەقەکەی سەری خۆش بەدەستەوە دەدات، جگە لە سەرخۆشی. وشەی «دائیمەن» لە هەندێ، بەڵکوو زۆرینەی تێکستەکان [٦ تێکست] و دیوانی گیویش «دائیمی» نووسراوە، ئەمیشیان بە ڕاست دەزانم. ئەگەر لەو دەقە زەقەدا هێما بۆ هەر شتێك هەبایە بدرێتە پاڵ واتای

بـەیـتـەکـە و لـێـی زیـاد بـکات، دەمگوت نـالـی حـەقیـەتـی و شەقڵیشیـەتـی لـەوەی کردووەتـی.

بەیتـی لاپەڕە ٤٨٨:

چ ڕێگێکی سپـی واشە، ئەوەندەی کەهکەشان دوورە

چ صەحرایێکـی شین ڕەنگە، بە قەد نۆ ئاسمان پانە

پانایـی سەحرا بە قەد نۆ ئاسمان لەوەوە هاتووە کە دیمەنـی سەحرای کاکـی بە کاکـی لە بەرچاوی مرۆدا، هێندەی ئاسمان پان بووەتەوە، تا ئەوەی پەراوێزەکەی بە ئاسمانەوە دووراوە.

بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٤٨٩:

لە صەد جێ کلکـی ئوشتر گەییە ئەرضـی مەهلەکە، هێشتا

یەمـی فەججـی عەمیقی ئاڵـی هەر بێ قەعر و پایانە

«کلکـی وشتر گەیشتنە عارد»، گوتەیەکـی مەشوورە، گۆیا وشتر نە بە پێوە، نە بە یخ بوون، کلکـی ناگاتە زەوی، لەبەر کورتـی، کاتێك مرد و بەلادا هات ئەوجا دەگاتە زەوی.

شەرحەکە وشەی «ئاڵ»ی بە ڕەنگـی ئاڵ لێکداوەتەوە، لەمەشدا بەسەهوو چووە، تومەز نەیزانیوە، گلەییشـی لێ ناکرێ، وشەی «آل، ئال» بە واتای سەراب دێت، بۆیە «یەمـی... عەمیق»ی ئیضافە کردووە بۆی؛ چونکە سەراب وەك ئاو دێتە بەرچاو: کە «فەججـی عەمیق»، بە واتای زێدە دوور دێت، بێپایان دەبێت. لە «عمیق» یشدا قووڵایـی هەیە، بەحرەکە، بێبن دەبێت.

بەیتـی سەرەتای لاپەڕە ٤٩٠:

لە نێو ڕیگـی ڕەوانـی قوم نوقوم بوو وشتر و بوو گوم

نەما گوێـی بیستنـی «قُمْ قُم» چ جای ئیمکانـی هەستانە

لە شەرحەکەدا «ڕیگـی ڕەوان» بەو لمە لێکدراوەتەوە کە لە جێگەیەك ناوەستێ و بەدەم باوە ئەڕوا. وەك دەزانم «ڕیگـی ڕەوان» ئەوەیە لە ئینگلیزی پێـی دەگوترێ Quicksand کە جانەوەرێکـی تێ کەوت لێـی دەرنـایێ، نالیش هەر ئەمەی مەبەستە کە دەڵێ وشتر تێیدا نوقوم بوو. لمێکـی بـا بیبات حوشتری تێدا نوقوم نابێ. «قم قم»یش دەلالـەتـی هەیە بۆ »قومقوم«ی سلێمان پێغەمبەر کە عیفریتـی تێدا حەبس دەکرا و

سەری دادەخرا، دیارە گوێی لە هیچ دەنگێك نابێت. دیارە نالی «قمقم»ی نووسیوە.

بەیتی لاپەڕە٤٩٣:

سماقی ئەحمەرە یاقووتی ڕۆح و ئاگری نەفسە

حەصاتی ئەبیضە، یا شوهب و نەجمی ڕەجمی شەیطانە؟

شەرحەکە «سماقی ئەحمەر»ی بە ترشەسماق لێکداوەتەوە، وشەکە بێ تەئویل ناوی بەردێکە وەك بەردە حەلانە، بەردئەستێ... ڕەنگیشی سوورە، بۆیە بە یاقووت و بە ئاگر چوێندراوە. وشەکە دەکرێتە پرسیار و دەبێتە «یاقووتی ڕوح و ئاگری نەفسە؟»، وەك شەرحەکە بۆی چووە. کە «سماقی ئەحمەر»، قووتی ڕوح [یاقووتی ڕوح] بێ سزا هەڵناگرێ. بەڵام کە بوو بە ئاگری نەفس، ئەوسا لە نیوە بەیتی دووەمدا «حەصاتی ئەبیەض - وردەبەردی سپیلکە» دەبێت شیهابی ڕەجمی شەیتان، ئاگری نەفسەکە دەکوژێنێتەوە.

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا:

بە ظاهیر گەر مەگەس دارە، بە باطن صەد چەمەن زارە

بە صوورەت یەك بە یەك خارە، بە مەعنا صەد گولوستانە

شەرحەکە لێرەدا هیچی نەکردووە، وەك من بۆی دەچم. نالی لە وشەی «مەگەس»، مەبەسی «مگس نحل مەگەسی نەحل، مێشهەنگوین» بووە کە هەمیشە لە چەمەنزار خەریکی کۆکردنەوەی ڕەحیقە. نالی لەم بەیتەدا لە لایەن مەهارەتی ئارایشتەوە، مەودایەکی زێدە زێدە بەرینی بڕیوە: بۆ ئەوەی تەقابولی نیوەی یەکەم و دووەمی بەیتەکە تەواوی تەواو دەرچێ، هێناویەتی لە نیوەی یەکەمدا، «مەگەس دار»ی خستووەتە شیعرەکەوە کە کەرتی «دار»ەکە دەچێتە بەرانبەر وشەی «خار»ی بەیتی دووەم. لە سەرەوە «ظاهیر» و «باطین» و لە ژێرەوە «صورەت» و «مەعنا» لێك دەنۆڕن. ئنجا «چەمەن زار»یش لە ڕیزی «گولستان»ی ژێرەوەیە. لەف و نەشری وەها چڕ و پڕی لەفظی و مەعنەوی، هەر بە چەنگ ناکەوێ: دار - خار، ظاهیر - صورەت، باطین - مەعنا، چەمەن زار - گولستان.

بەڵام جارێ ماویەتی: «صەد چەمەن زارە»، واتە صەد چەمەن دەمە و قسە دەکات. لە ژێریەوە صەد گولستانی شێخی سەعدی شیعر دەچڕێ. دەك ماڵت ڕمێ، وەك ڕما، هەی کەڵەشاعیری جیهانی ئیبداع! سەیری هەرە سەیریش لەوەدایە کە ئەم هەموو

ئوستادییە و خۆ خەریك کردنە، لە جیاتی ئەوەی پشکێکی سۆزەکەی لە خۆی خەرج کردبێت کەچی لە کڵپە و بڵێسەی زیاد دەکات.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٩٤ کە نالی باسی دڕك و داری ڕێی حەج دەکات و بە دامەنگیر و شین و دڵنشینی ڕێی غەریبانیان دادەنێ، لە وشەی «دڵ نشین»دا، نەشتەرێك هەیە بۆ دڵی خوێنەر، لەوەدا کە مەعنای دووەمی بەیتەکە بۆ دڵنشینەکە ئەوەیە کە دەمی مەرگی غەریبان دێت و دەکەونە سەر زەوی، ئەو دڕکانە دەچنە دڵیانەوە، تێیان ڕۆ دەچێ وەکوو دەرزی، دەنیشنە دڵیانەوە. دامەنگیرەکە لەم ڕووانگەوە هەر ئەوەندە دەکا کە جلیان بدڕێنێ. هەڵبەت ئەم وێنانە لایەنی بۆچوونەکانی شەرحەکە دەست لێ نادات و بەجێی خۆیان دەمێننەوە.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٤٩٥:

شەفیری چالی شۆری هەر دەڵێی لەعلی نمەك پاشە

حەفیری چاهی وشکی هەر دەڵێی چاهی زەنەخدانە

شەرحەکە دەڵێ: لێواری چاڵ و بیری سوێراوی ڕێی مەککە کە ڕەنگی خۆڵەکەی سوورە و توێژی خوێی زەوییە شۆرەکەشی بەسەرەوەیە، ئەڵێی وەك لێوی لەعلی سوور، بەتام و خوێی یارە. قووڵایی چاڵی وشکی بێئاویشی وەك چاڵایی چەناکەی وایە کە دڵۆپێ دوان ئارەقی پێوەیە... پێشتر گوترا کە ڕەنگی ڕێگەی حەج «سپی واشە»، سوور نییە.

نالی دەڵێ: لێواری قۆرتی سوێری وەك لەعلی خوێ بەدەورەوە، وەهایە، نەك «خوێی پیا وەشێنرابێ»، وەك شەرحەکە لە تەرجەمەی موفرەداتی بەیتەکە ڕای دەگەیەنێ؛ چونکە لێرەدا باسی «شەفیر – لێوار»ە نەك ڕوو. قۆرتی چاڵی وشکیشی وەك چاهی زەنەخدانی چیهرەی جوانە، دڵۆپی عەرەقەی پێوە نییە چونکە قۆرتەکە وشکە، زەنەخدانی پێ شوبهێندراوە. لەم بەیتەدا ئاو و تەڕایی بە جارێ بێگانەیە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٤٩٥:

لە باتیی لالەیی حەمرا جگەر پوڕ داغی خورشیدە

لە باتیی سونبولی تاتا سەر و سەودا پەرێشانە

من لەگەڵ ئەو تێکستەم کە «سەری سەودا»ی پەسەند کردووە لە جیاتی «سەروسەودا». تێکستەکەی «سەروسەودا»، وای کردووە، شەرحەکە بڵێ: خەیاڵیشمان

پەرت بووە و عیشق لە کەللەمانا نەماوە و ئەو پەرتوبڵاوییە، جێگەی گوڵـی تاڵ تاڵی سونبولمان بۆ ئەگرێتەوە.

لـە پێشەوە دەبێ بڵێم، مەبەست لە سونبولـی تاتا، پەلك و لکیەتـی، نەك گوڵـی؛ چونکە گوڵ لەگەڵ سەری سەودادا خزم نییە. ڕەواش نەبوو شەرحەکە عیشق لە کەللەی حەج کردوو نەهێڵێ، کە نالـی لـە هەموو قەصیدەیەکدا، جەزبە و عیشق و سەودا و بەولاوەتریش وەپاڵ خۆی و حاجییان دەدات. لەم بەیتەشدا «سەری سەودا» هاتووە بە پەرێشانییەوە کە زێدەڕەویەکی تێدایە، لەتەك تاتای سونبولدا کە پەرێشان نییە.

بەیتـی سەرووی لاپەڕە ٤٩٧:

ئەسیری سیلسیلەی بەندی مەهاری سەرقەتارت بم

کە دەمکێشێتە ڕەوضەی حەی وەکو مەجنوونـی دێوانە

شەرحەکە دەڵێ: دیل و دەستبەستەی ئەو زنجیرەبم کە بە داری لووتـی وشترە سەرقافڵەکەتەوە بەستراوەتەوە کە وەکوو شێت، یان مەجنوونـی لەیلا کە دەیبەن بۆ ناو هۆز، ڕام ئەکێشێ بۆ باخچەی مەککە... من دەڵێم: «ئەسیری سیلسیلە... ت بم» سێ ڕوو هەڵدەگرێ: یەکیان، دوعا لە خۆ کردن و پاڕانەوەیە وەك کە دەگوترێ: دەخیلت بم، کۆیلەت بم... دووەمیان لە وشەی «مەجنوونـی دێوانە» وە کە دەکا شێت و لێشێواو، زنجیرەکە دەبێتە زنجیری بەستنەوەی شێت. سێیەم ئەوەیە کە ئەسیری ئەو زنجیرە بوو، حوشترەکە بە دوا خۆیەوە بە پیادەیـی ڕایدەکێشێ و بەمەدا پتر لە عادەت ڕەنج دەکێشێ، بەڵام هەمووی بۆ پاداشـی گەیشتنە بە «ڕەوضەی حەی».

لـە بەیتـی دووەمـی لاپەڕە ٥٠٣، وشەی «تێدا»، بەیتەکەی تەنبەڵ کردووە، دەبێ «تیا» بێ. لە بەیتـی یەکەمـی لاپەڕە ٥٠٤ وشەی «صاحێب»، دەکرێتە «صاحیب» کە دەزانین نالـی «صاحب»ی نووسیوە ئەگەر «صاحێب» بووایە، هەرنەبا، «ی»ـەکەی، بێ نیشانە دەنووسی. هەر لە کۆتاییـی بەیتەکەدا «صاحیب» نووسراوە.

بەیتـی سەرووی لاپەڕە ٥٠٥:

سیراجـی ئەنبییا، خەتمی ڕوسول، نووری موبینـی حەق

کە عالیـی کەعب و قەدر و دەست و صەدر و خاتەمـی شانە

شەرحەکە وشەی «عالـی»ی ئیضافە کردووە بۆ «کەعب و قەدر و دەست و صەدر» کە ئەمانە هەمووی بەرزن. لەمەدا «صەدر» بەرناکەوێ؛ چونکە سینەی بەرز نە مەدحە نە

باوە لە وتووێژدا. صەدر بە واتای کەسێك دێت لە ژووروووی هەموو کەسانەوە بێت. لە تەك «خاتەم»ی تەنیشتیەوە، لە ڕووی واتای لەفزەوە، «طباق» پێك دەهێنێ؛ بەڵام بە ئیضافەی خاتەم بۆ «شان» کە دەبێتە «شأن، شەئن»، مەعنایەکە هەڵدەستێتەوە بەرەو شان و شەوکەت؛ چونکە «خاتەمی شان» ڕادەگەیەنێ بە دوا پێغەمبەردا، کەس پلەی حورمەتی بۆ نامێنێتەوە لەچاو هی پێغەمبەر. ئەوەی شەرحەکە گوتوەتی لە بارەی هەبوونی نیشانەی پێغەمبەرایەتی، بەناو شانیەوە لەجێی خۆیدا دەمێنێتەوە، زۆر مەقبوولە.

بگەڕێینەوە بۆ «عالی»: شەرحەکە لە ئاست ئیضافەی وشەکە بۆ «کەعب و قەدر» پێکاوەتی. بەڵام «عالی دەست» ناچێتەوە بۆ دەستەڵات، وەك کە شەرحەکە بۆی چووە. عالی دەست دوو ڕووی دیکە هەڵدەگرێ. یەکیان کە حەدیثی پێغەمبەر خۆی گوتوەتی: «الید العلیا خیر من الید السفلی» لە بواری بەخشین و خێر و صەدەقەدا. دووەم، «دست» ئەو مەفهوومەی هەیە کە لە دەستەواژەی «فی دست الحکم» ڕای دەگەیەنێ.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٥٠٦:

لە سایەی ئەمر و نەهیی، حەقق و باطیل بوو بە دوو فیرقە

بە میثلی فەرقی ڕۆژ و شەو کە فاریق نووری ئیمانە

شەرحەکە یەك نوکتەی لەبیرچووە: وشەی «سایە» لەلایەن وشە و واتائارایدا، دەورێکی هەیە: جگە لە واتا ئاشکراکەی، خودی «سایە»، تاریکایی بەدەستەوە دەدات و بەسەر «باطیل» و بەسەر «شەو» دا دێتەوە. جگە لە طیباقی «ئەمر، نەهی» «حەق، باطیل» «ڕۆژ، شەو» کە شەرحەکە باسی کردووە، لەف و نەشری مورەتتەبیش هەیە. تەناسوبێکی وەك طیباقیش لە نێوان «سایە»ی سەرەتای بەیتەکە و «نووری ئیمان»ی کۆتاییدا، دەنیشێتە دڵەوە کەوا چۆن «سایە»ی تاریك ئەو هەموو ڕووناکییە دەبەخشێ.

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا، وشەی «ذەروە» وەك بزانم «ذیروە»یە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥١٠:

شەوەمما، کەوکەبەی هەر کەوکەبی نیلی فەلەك دەتگوت

لە میصری ڕۆژی زینەت دەستی مووسای ئیبنی عیمرانە

من لە کۆنەوە دەمبیست دەگوترا «... فەلەك ڕەنگت»، لە دیوانی گیویش وەها

نووسراوە. بەلامەوە ئەمیان لە «فەلەك دەتگوت»، شاعیرانەتر و مناسبتری «فەلەکی نیلی»یە کە ڕەنگی شین تێیدا مەبەستە و بە لەفزیش دەبێتەوە ڕووباری نیل. شەرحەکە وشەی «کەوکەبە»ی بە «گەشداری و شان و شکۆ» لێکداوەتەوە. کەوکەبە کۆمەڵە مرۆن وەك دەڵێی «کوکبە من الفرسان»، ئەستێرەش ژمارەیان هەیە و هی بە کۆمەڵیشیان تێدایە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥١١:

شەوەمما، غیبطەیی نووری سوەیدایی دڵ و دیدە

شەوەمما، خۆر تیا گۆیا لە شەرمی نووری پەنهانە

شەرحەکە دەڵێ: کاتی میعراج شەو بوو؛ بەڵام نووری گلێنەی چاو و خوێنی ڕەشی دڵ، ئاواتەخواز بوون وەك ئەو ڕەش بوونایە. ئەمە لە شەرحی نیوە بەیتی یەکەم. هی دووەم بێعەیبە. «غبطە، غیبطە» لە عەرەبیدا حەز کردن بە گەیشتنی نیعمەتێکە وەك خەڵق پێی گەیشتووە. «حسد، حەسەد» حەزکردن بە گەیشتنی نیعمەت و ڕووتانەوەی خەڵکە.

شەرحەکە «سویداء»ی بۆ دڵ و چاو، بە یەك مەعنا واتا لێداوەتەوە: ڕاستییەکەی ئەگەر «سویداء»ی دڵ بێ، دەکاتە ناوەڕۆکی دڵ [کە شەرحەکە لە سەرەتاوە وەهای نووسیوە] نەك خوێنی ڕەشی دڵ کە بیەوێ وەك شەوەکە ڕەش بێ. مادەم خوێنەکە ڕەشە، ئیتر ئەم ئاوات و غیبطە پێ بردنە لە چییەوەیە؟ وا هەردوویان ڕەشن! ئەگەر «سویداء»ی چاو بێ، دیارە ڕەشکێنەی چاوی لێ وەردەگیرێ. لەم مەعنایەی سەر بە ڕەشاییی چاو، جگە لەوەی ڕەشکێنە ڕادەگەیەنێ؛ لایەنێکی دیکەشی تێدا ڕەچاو دەکرێ کە چاوەکە حەز دەکا وەك ئەو شەوە بێ، هەرچەند بە کوێربوونیش بێ؛ چونکە «غبطە» ئەمەی بەبەرەوە هەیە. لە هەردوو نیوە بەیتدا «طباق» هەیە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥١١:

شەوەمما، ڕۆژی ڕۆشن نەیگەیشتێ گەرچی ئیستاکەش

لە دووی شەو کەوتووە، دەڕوا بە سەر سەر، گەرمی سەیرانە

شەرحەکە نوکتەی هەرە گەورەی بەیتەکەی نەدۆزیوەتەوە، لە قورئاندا هاتووە: «ولا اللیل سابق النهار»، واتە شەو پێش ڕۆژ ناکەوێتەوە. نالی لێرەدا، ئەم ئایەتە هەڵدەگێڕێتەوە و بە پشتیوانیی قودسییەتی شەوی میعراج، ڕۆژی دوای شەو خستووە.

قسەی خۆمان بێ، بە پێ دزیلکە، ڕۆژی خستووەتە دوای هەموو شەوێك، نەك شەوی میعراج و بەس، چونکە دەڵێ: «لە دووی شەو کەوتووە». کە دەشڵێ: «دەڕوا بەسەر»، لەوەوەیە ڕۆژ هەمووی هەر سەرە. لە دیوانی گیو هاتووە: «بەسەر سەرگەرم و حەیرانە».

وشەی «ڕۆشن» دەکرێتە «ڕەوشەن»؛ چونکە نالی وەهای دەنووسی و مەطلەبیشیەتی بەپێی مەیلی ئەو سەردەمە بۆ وشەی ئەدەبی، تا ئەوەی لە زۆر باردا، بێلزوم، زاراوەی سەخت و بێگانەیان بەکار دەهێنا.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥١٢، وشەی «بیدارییی» کە دەبێ بۆ کێشی شیعر «بیدارییی» بخوێندرێتەوە، زۆر ناقۆڵا و بێلزومە؛ چونکە تێکست هەیە [پێنج تێکست] وشەی «طولوعی» یان نووسیوە، ئەوسا «بیداری» [دەنووسین بیداریی لەبەر دەستووری ڕێزمان کە «ی» ئیضافەی دەوێ] سووك هەڵدەستێت و بەیتەکە عەیبی دەبڕێ. فەرق زۆرە لە نێوان خوێندنەوەیەکی سەخت بۆ پەیدا کردنی مەعنایەکی نوێ و دژواریی کێشی شیعر کە فرزەی ناسکی و قەشەنگی و فرەواتاییشی دەبڕێت.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥١٣:

بە فەرموودەی خودا فەرمووی بفەرموو، هەستە هەر ئیستە

لە جێی بەدری دوجاوو و دوڕڕی یەکتا، دوڕڕی یەکدانە

شەرحەکە فەرقی نێوان «دوڕڕی یەکتا» و «دوڕڕی یەکدانە»ی باس نەکردووە: هەرچی یەکتایە؛ واتە دوڕڕێکی هاوتای نەبێ. یەکدانە دوڕڕێکە، لوولوویەکە لە قەپێلکدا تەنها بێ.

وەك بۆی دەچم لەم «دوڕڕی یەکتا» و «یەکدانە» یە ئیشارەتێك هەیە بۆ ئایەتی «مثل نورہ کمشکاہ فیها مصباح، المصباح فی زجاجە، الزجاجە کانها کوکب دری».

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥١٣:

ئەمن مەهدی ئەتۆ هادی شەوی تەجرید و تەقریبە

لەبەرکە خەلعەتی قورئان و ئەم تەشریفی ڕیضوانە

وشەکانی «تەجرید و تەقریب» دەوەستنە بەرانبەر «لەبەرکە» و «تەشریفی ڕیضوان». «تەجرید» کە جلك داماڵینە، دەبێتە موقەددیمەی «لەبەر کردنی خەلعەت»ی

قورئان. تەقریب، نزیك خستنەوەش بۆ گەیاندنە بە «تەشریفی ڕیضوان».

بەیتــی دووەمــی لاپەڕە ٥٢٠:

سوروشکــی من کە لێڵاوە، غوبـاری کوە و هاموونە

وەرە سەرچاوەکەم بنواڕە، وەك ئاوێنە، چەند ڕوونە

شەش تێکست لە جیاتــی «لێڵاوە» «لێڵاوی» یان نووسیوە، هەر ئەمیش ڕاستترە. «کوە» دەبێ «کوهـ» بنووسرێت. دڵم بۆ ئەوە دەچێ نالــی «ئایینە»ی نووسیوە؛ چونکە لەگەڵ تەبیاتیدا ڕێك دەکەوێ، جگە لەوە کە دەشێ مەبەستــی شوبهاندنــی «سەرچاو»ەکەی بە «ئایین» بێ کە ڕوونە، بەوەشدا لێڵــی فرمێسکــی دەدرێتەوە بە خڵتوخاشــی دنیایــی، دنیاش جگە لە بەحرەکانــی، یان دەشتە یان شاخ.

بەیتــی لاپەڕە ٥٢١:

مونەججیم کەرگەس و لاشەی لەلا شەیئێکە نەیزانــی

کە ئەم ئەفلاکە چەند لاکە، کە ئەم گەردوونە چەند دوونە

واتە دێتە دڵمەوە نالــی ئیشارەت دەکا لە وشەی «کەرگەس» بۆ «نەسری واقیع» و لە دوو وشەی «لاشە»وە بۆ «بنات النعش»، وێڕای مەعنا ئەصلییەکەی.

شەرحەکە بۆ ئەوە چووە، نالــی مەبەسـی لە مونەججیم پیاوێکــی هەلمەتەکاسەی ئەو سەردەمە بووە، چاوەڕوانــی گۆڕانــی باری دنیا بووە... من ئەمە بە دوور دەزانم.

بەیتــی لاپەڕە ٥٢٢:

لە دەورانــی طەبیعەتدا لەگەڵ ثەوری فەلەك جووتە

لە ملیا چەمبەری دەوران و طەوقــی چەرخــی گەردوونە

شەرحەکە لە ئاست «چەمبەر» وشەی «چەنبەر»ی بەکار هێناوە، ڕاستیشــی بۆچووە. وەك ئەم وشەیە وشەی «بەرانبەر»یش بەگشتــی دەنووسن «بەرامبەر» کە هەڵەیە. دەنگێ «ن» کە بە وەستاوی کەوتە بەرایــی «ب»ـەوە، بە میم گۆ دەکرێ. لە نموونەدا: تەنبەڵ بە تەمبەڵ دەخوێندرێتەوە...

نیوە بەیتــی یەکەم دەشێ وەهای لێ بێ: لە دەورانــی طەبیعەتدا، فەلەك لەگەڵ ثەوری جووتە.

لە بەیتــی سەرەتای لاپەڕە ٥٢٣ لە جیاتــی «شەخصێکــی» دەبێ «شەخصەکــی»

بگوترێ؛ چونکە کێشی تەنبەڵ بووە. ناوی «کودروون» لە بەری سۆران «گدروون» ڕۆییوە؛ بەڵام زۆر دەگمەنە. بەڵام بەپێی باوەڕی من، گدروونێکی بەرزبێت و خیططەی سلێمانی لە سایەیدا ئاسوودە بێت، ئەو کەسەیە شاخی «پیرە مەگدروون»ی بەناوەوە کراوە. باوکم بە لەتیفە هەر دەیگوت «پیری ماگدروون»، ئێستە بە زۆری دەڵێن «پیرەمەگروون».

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٢٥ لە وەصفی زوڵفدا، وشەی «بەهلوولی» دەشێ ببێ بە دوو کەرت: «بەهـ لوول» بە واتای لوولی ڕێك و جوان.

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا «ئایەتی جان»، جگە لەوەی شەرحەکە باسی کردووە، لە ئیشارەتی تێکڕای بەیتەکە بۆ قورئان لە ڕێی وشەی «ئایەت»، «ئیعجاز»، «بەیان» ... هوە، وشەی «جان» خۆی هەڵدەگرێ عەرەبی بێ بە واتای جەمعی «جن – جینن» کە خۆی یەك لە سوورەتەکانی قورئانە کە ئەمە سەرەتاکەیەتی: «قل أوحى إلى أنه استمع نفر من الجن فقالوا إنا سمعنا قرانا عجبا».

طەلعەتی ئایەتی جان، مەظهەری ئیعجازی بەیان

لەبی دورج و، دەهەنی سیرڕ و، کەلامی عەلەنە

طەلعەتی، بە واتای دەرکەوتنی، عەلامەتی ڕوحە [جان] کە ڕوح [و جان] دەرناکەوت. دیمەنی پەککەری ڕەوانبێژییە کە مومکین نییە بتوانی وەصفی بکا، یاخود دیمەنەکەی واتە مەظهەرەکەی کە بە چاو دەدیترێ، موعجیزەی ئاشکرابوونی «جان» و جیننە. نیوە بەیتی دووەمی لەجیاتی «لەبی دورج و»، «لەب و ڕوح و» هاتووە، خۆیشم هەر وەهام بیستووە، تێکستێکی شەرحەکەش وەهای نووسیوە، جگە لە دیوانی گیو. بەو پێیە لێو و ڕوح و زاری «سیرڕ»ە، قسەی عەلەنە، وەك کە ئەجندەکانیش لە ئایەتەکەدا وەها بوون.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٢٧:

ڕۆشنیی دیدە بە ئینسانە کە موژدەی قەدەمت

ڕۆشنیی دیدەیی غەمدیدەیی «بیت الحزن»ە

شەرحەکە دەڵێ: ڕۆشنایی چاو بە گلێنەیەوە دەبێ، تۆیش گلێنەی چاوی منی. بۆیە مژدەی هاتنت ئەبێ بە مایەی ڕۆشن بوونی دیدەی غەم دیتووی ناو خەفەتخانەی چاوم.

من دەڵێم: وشەی ئینسان بۆ گلێنەی چاو و، بەر لەویش، بۆ مرۆ خۆی دەچێتەوە. نالی دەڵێ: چاو بە دیتنی مرۆی خۆشەویست ڕەوشەن دەبێ کە لێرەدا هەم یارە هەم یەکێکی دیکەیە پێوەندیی بە «بێت الحزن»ـەوە هەیە. ئنجا بە یار دەڵێ: موژدەی پێت، پێ و قەدەمت، بووەتە ڕووناکایی دیدەی غەمدیدەی «بیت الحزن». دیارە ئەم «بیت الحزن»ـە لەم واتایەدا دڵی نالییە، کە چاوی غەمدیدەی دڵەکەی پێ گەش بووەتەوە.

لەلایەکی دیکەوە «بیت الحزن»، بەماڵی یەعقووبی باوکی یووسف گوتراوە کە لە دووریی یووسف چاوی کوێر بوو، کاتێك یووسف کراسی خۆی بۆ نارد، چاوی پێ ڕوون بووەوە.

نالی موبالەغەیەکی عەجایب و دڵکێش دەکا کە دەڵێ: تەنها موژدەی قەدەمت، نەك قەدەمەکە و هاتنت، بوو بە ڕەوشەنیی چاوی دڵم لە حاڵێکدا یەعقوب بە کراسی یووسف چاوی ڕوون بووەوە، چۆن کراسەکە بێنی یووسفی پێوەبوو.

ڕەوشەنیی دیدە، دەبێتە ڕەوشەنیی «انسان العین - بیبیلە»، ئەمە دەڵێم بۆ ئەوەی واتای «انسان» بۆ هەردوو لا دەچێتەوە: مرۆ و بیبیلە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٢٧:

دڵی نالی کە ئەنیسی قەرەداغە، ئیستەیش

داغی سەرچاوە وو دێوانەیی دار و دەوەنە

شەرحەکە نەیزانیوە کە [بەپێی بیستنم] شاخێك هەیە لە نزیك ئەستەنبووڵ ناوی قەرەداغە، لەوێوە، کە دڵەکەی هاوسێی ئەو قەرەداغەیە، تا ئێستەش داغی ئەو شوێنانەیە کە لە قەرەداغی کوردستان هەن. شەرحەکە باشی بۆچووە کە دەڵێ: واپێ دەچێ نالی ئەم پارچە شیعرەی لە نامۆییدا و لە سەردەمی پیریدا وتبێ.

بەیتی لاپەڕە ٥٢٨:

لەو وەختەوە بیستوومە دیتن بە قەدەر چاوە

هەر مووم لە بەدەن یەکسەر، وەك عەینی فەنەر، چاوە

شەرحەکە وای بۆچووە کە نالی لە دەمی گوتنی ئەم شیعرە چاوی نەمابێ، گۆیا کە دەڵێ: «لەو وەختەوە بیستوومە»، نەك «دیتوومە». دیارە بێ چاو بووە. ئەم بۆچوونە دوورە لە واقیع؛ چونکە نالی بە پیرییەکی زێدە پیر لە مەککەوە سەفەری کردووە بۆ

ئەستەنبۆڵ... باپیرم دیتووەتـی بە چاوی ساغەوە، لە هیچ بەیتێکی شکاتـی نەکردووە لە چاوی. خۆ ئەگەر لە وشەی باسکراوی «بیستوومە»، کوێربوونـی نالـی بفامینەوە، خۆ «لەو وەختەوە» هەموو عومری بیرهاتنـی نالـی دەگرێتەوە. بەو پێیە نالـی لە منداڵییەوە کوێر بووە. ئەگەر ئەم کوێرییە جێـی ئیحتیمال بایە، دەبوو لە بەیتـی «کەعبە ئیشراقـی وەکوو خورشیدە من چاوم ضەعیف»، موقەددیمەی کوێرییەکە بفامینەوە کە بەپێـی تەحقیقێ کراوە، بەر لە ساڵێك لە مردنـی، ئەم بەیتەی گوتووە؛ چونکە لە زیمنـی قەصیدەی «وەی کـە ڕووزەردی مـەدیـنـە و...» هـاتـووە کـە عـوزر دەخـوازێتـەوە لـە بەجێهێشتنـی مەککە و مەدینە. ئنجا کە ئەمەمان کرد، تووشـی بەیتێکی دواتری ئەمەیان دێین کە دەڵێ: «... من کە بازی دیدەبازم نەك شەوارەی دەستەمۆم»، ئەوسا بازی دیدەباز، چۆناوچۆنـی بۆ کزبوونـی بەرەو کوێربوونـی چاو بادەدرێتەوە... هەڵبەت نالـی دەیتوانـی بڵێ: «دیتوومە، زانیومە، بیستوومە»، هەمووشـی دەست دەدەن، بەڵام بیستنەکەی پەسند کردووە بە تاییەتـی؛ چونکە «دیتوومە» زەق دێت، بەوەدا خۆی دووپات بکاتەوە هەم بە لەفز هەم بە مەعنا [دیتومە دیتن...]. «زانیومە» لەتەك «بیستوومە»، زۆر هەژارە؛ چونکە سادەیـی و بەداهەتـی «بیستوومە»ی تێدا نییە. خەڵك دەڵێن: بیستوومە، تا ئەوەی بە چاویش دیتبێتیان.

لە بەیتەکەدا، لەطافەتێك هەیە کە فەنەر مۆمـی تێدابێ. وشەکەش شکڵـی «مووم»ی بە هاراوی لە گوتندایە. ئنجا کە دەڵێ: «هەر مووم» یەکسەر دەبێتە عەینـی فەنەر، واتە چاوی فەنەر. «مووم» بە واتای «شەمع» و بە واتای «مووی من» دێت.

غەزەلـی «ئەو سیلسیلە وا میشکی خەتا نێوی براوە...»، بەپێـی ڕای پێوانە و کێشانەدار و شایەدی حاڵ، هـی کەیفییە. تەنها ئەوەندەی تێدا دەڵێم، سەرەتای بەیتـی دووەم «لاولاوە کە لەولاوە» ڕاستە. «بە ڕووی ڕۆژدا...»، ناقۆڵایە و کێشـی بەیتەکەش دەشێوێنێ، «بە ڕووی ڕۆژە» ڕاستە. لە کۆتایی شیعرەکە «حەیاتم غەلەتاوە» ڕاستە؛ چونکە مانای نوقوم بوون دێت، ئیتر یان لە ظولمەت یان لە ئاو یان لە هەردوویان.

بەیتـی سەرەتای لاپەڕە ٥٣٣:

ئەم عومرە عەزیزە کە لە بۆت نەقد و دراوە

صەد حەیف و درێغا کە موسوڵمانـی نەماوە

بە هیچ کێشانە و لێکدانەوەیەك هـی نالـی نییە. لە لایەکەوە کە هەردوو نیوە بەیتـی

قافیەدارن هەر دەڵێی خزمە لەگەڵ غەزەلی پێشووتر. لەلایەکی دیکەشەوە، بەیتی دوای ئەم بەیتەش، لەگەڵ عومر خەریکە، بەڵام تا بڵێی مەیدانیان جودایە و تابشڵێی لەلایەن هونەر و چەژ و داڕشتنەوە لێك دوورن.

بەیتی دوومی هەمان لاپەڕە:

عومرێکی درێژە بە خەیاڵی سەری زوڵفت

سەودا وو پەرێشانم و سەودایەکی خاوە

هەندێ لایەنی وردەکاری هەیە، لە بەیتەکەدا شەرحەکە خۆی تێ نەگەیاندووە: عومرێکی درێژ بە خەیاڵی «سەری زوڵف»، طیباقی تێدایە و دەلالەتی هەیە لەسەر زێدە خەریك بوونی بە خەیاڵیەوە. هەروەها دەلالەتی درێژیی زوڵفەکە بەدەستەوە دەدات؛ چونکە عومرێکی درێژ بۆ تەنها «سەری زوڵف» بێ دەبێ، هەموو زوڵفەکە چ عومرێکی بەدەمەوە بێت. نالی بە خەیاڵ... سەودایە، پەرێشانیشە، وەك زوڵفەکە، سەودایەکەش بۆ زوڵفی خاوە، وەك کە زوڵفەکە وێڕای پەرێشانی خاویشە.

عومری درێژ و خەیاڵ و سەودا و پەرێشان و خاو، هەمووی وجوودی مەعنەوییان هەیە، تەنها سەری زوڵف ماددەیە... لێرە مناسب دەبینم بڵێم: مەرحووم «نیهانی»، شێخ محی الدین کوڕی شێخ کەریمی بەرزنجی لە کۆیە، ئەم غەزەلەی تەخمیس کردبوو، تەخمیسی دوو بەیتیم لەبیر ماوە، یەکەمیان ئەمەیە:

بێزار مەبە لێم من سوپەری تیری عەدووتم

بۆ شەمعی جەمالت وەکو پەروانە لە دووتم

بۆ ئاتەشی سەرگۆنە بە صەد گۆنە دەسووتم

هەرچەند کە ڕووتم بە خوا... هتد

دووەمیان ئەمەیە:

ڕۆژێ نەبوو صەد دەفعە یەخەت هەڵنەتەکێنی

زنجیری وەفا و عەهدی قەدیمت نەپسێنی

بۆ فەرقی یەتیمی دڵەکەم سەنگ نەوەشێنی

بۆچی نەگریم صەد کەرەتم دڵ دەشکێنی...

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٣٦:

هەر جۆگە وو جێگێکی کەوا سوور و سوێر بێ

جێی جۆششی گریانی منه و خوێنه ڕژاوه

دەبوو قافیەکەی «خوێ نەڕژاوه» بنووسرێ، نەك «خوێنه ڕژاوه»؛ چونکه قافیەی بەیتی پێش خۆی «ئاوه ڕژاوه» هاتووه، جۆره هەژارییەك بە مل بەیتەکەدا دەدا.

بەیتی یەکەمی لاپەڕه ٥٣٧:

سۆزی دڵمه باعیثی تاو و کوڵی گریان

مەعلوومه که ئاگر سەبەبی جۆششی ئاوه

شەرحەکه دەڵێ: نالی مەبەسیەتی بڵێ، سۆزی دڵم به تینتره بۆ گریان لە گەرمایی ئاگر بۆ کوڵانی ئاو. به ڕێکەوت، دەبینم بەر لە ساڵەها ئەم چەند ڕستەیەم نووسیوه لە پەراوێزی دەوری بەیتەکە: باعیث لەبارە بۆ ئەوەی سۆزی دڵ، کوڵی گریان پەیدا بکات. هەرچی «سبب»ـە دەشێ یەکسەر بەرهەمهێن بێ وەك که ئاگرەکه و جۆششی ئاوەکه، یەك شت بن. باعیث هاندەره خالق نییه وەك سەبەب.

بەیتی لاپەڕه ٥٣٩:

ماهی من تەنها مەهێکه صەد نوجوومی مەحو کرد

یاری من تەنها گوڵێکه صەد هەزاری گرتووه

شەرحەکه لێرەشدا «هوزار» دادەنێ بە بولبول و دەڵێ نالی «هزار»ی نووسیوه، بۆ ژماره هەزار و بۆ «هوزار»ی بولبولیش دەست دەدا. لێره به پێشەوه، دەمێکیشه گوتوومه «هەزار» بولبوله، لە هەزار ئاهەنگەوه هاتووه، فارسەکان وەهایان ناوناوه. بەو پێیه گوڵەکەی نالی که تاکه گوڵه صەد بولبولی گرتووه یاخود هەزار گوڵی ژێرخستووه.

لەطافەتێکی دیکەش هەیه، لە وشەی »محو، مەحو«ەوه دێت. لە قورئاندا ئایەت هەیه: «وَمَحَونا آيَةَ اللّيْل...»، لێرەدا نالی ماهی ڕووی یاری لە شەودا کردووەته جێگری ڕۆژ و ئەستێرەی پێ مەحو کردووەتەوه. دیاره بەلای بەیتەکەی نالییەوه، شەوی بێ مانگ، ئیتر مانگ لە محاقدا بێ یان زوو ئاوا بووبێ، یاخود درەنگ هەڵێ، دادەنێ بە مەبەسی ئایەتەکە.

بەیتی سەرووی لاپەڕه ٥٤٠:

دامەنی پاکی مەداری دائیرەی خامەك نییە

خوێنی مەقتوولانە وا دامێنی یاری گرتووە

شەرحەکە، وادیارە، قوماشی خامەکی زانیوە کە ڕەنگی شینە. ڕەنگەکەی وەك ڕەنگی ولاغە بەرزەی کوێتی مەیلەو کراوەیە، بەلای سووریدا دەشکێتەوە، بە پێی داخوازیی جێگە. «مەداری دائیرەی خامەك» دوو شوێن دەگرێتەوە لە پۆشاکی ئافرەتی ئەو سەردەمە و بەشێکی ئەم سەردەمەش، یەکیان پەراوێزی دامەنی کەوا. ئەوی تریان دوو دەلینگی دەرپێی ئافرەت. عادەت بوو ئەم دوو شوێنە بە قوماشی خامەك دەدوورا، هەردووشیان دائیرەیین. لە خەستیی واتای «دامەنی پاکی» کە بۆ ڕووسووریی ئافرەت دەچێتەوە، بەیتەکە پتر بەلای دەلینگدا [دەرلینگ ڕاستە، کورتکراوەتەوە] دێتەوە.

لە بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٥٤٠، وشەی «ڕاستە»، لە نیوە بەیتی دووەمدا: «سەروی قەددت ڕاستە ئەنواعی ثیماری گرتووە». جگە لەوەی کە تەصدیقی قسەیەك دەکات، ئەوەش دەگەیەنێ کە سەرووی قەدی یار خوارایی تێدا نییە، ڕاست هەڵچووە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٤١، نیوەی یەکەمی: «لەعلی شەککەرباری تۆ تێراوە، شەککەر باریە»، دووجاران «شەککەربار»ی تێدا هاتووە، بەپێی شەرحەکەش یەك واتا دەبەخشن، وەك ئەوەیە بڵێی: چاوی جوانت جوانە. من لە کۆنەوە دەمبیست [ناشزانم لە نوسخەی عەلی موقبیل چۆن نووسراوە] دەگوترا و دەمگوتەوە: «لەعلی شەککەر باری تۆ تێراوە «شکری باری»یە»، واتە شوکری خوایە، یاخود شەکرێکی خوداییە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٥٤٢:

شەمعی بەزمی من کەوا سووتاوە، زەرد و ئەشك ڕێژ

قەت نییە فەردێك نەڵێ ڕەنگی مەزاری گرتووە

شەرحەکە شەمعەکەی داناوە بە چاوی خۆی کە سووتاوە و زەرد هەڵگەڕاوە، وەکوو مۆم و کەس نییە نەڵێ ڕەنگی گۆڕستانی لێ نیشتووە.

ئەم لێکدانەوەیە دوورە لە موفرەداتی بەیتەکە، چاویش ناسووتێ بە فرمێسك و ناشبێتە شەمعی بەزم. وەك من بۆی دەچم، نالی وا دادەنێ کە مۆمی بەزمی ئەو زەرد بووە و فرمێسك دەڕێژێ، تەعبیر لە حاڵی بێحاڵی نالی دەداتەوە، تا ئەوەی کەس نییە نەڵێ، «ئەو بەزمە» ڕەنگی گۆڕستانی گرتووە. لە وشەی «فەردێك»ـەوە، مانایەکی

دیکەش هەڵدەستێ، بەوەدا کە واتای تاکە بەیتی شیعر ڕادەگەیەنێ. لەمەوە مانای بەیتەکە وای لێ دێت: تاکە فەردێکی شیعرم نییە وەصفی بەزمەکەم بکات و بە گۆڕستانی دانەنێ. دەشێ بۆ ئەم مەعنایە بەزمەکە دیوانی شیعری بێ کە شەوانە لەبەر شەمعی زەرد و فرمیسکڕێژ موتاڵای دەکاتەوە یان لێی زیاد دەکات، هەمووی وەك گۆڕستانە دەلاڵێتەوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٤٣:

نالی وا دائیم کە مشغوولی فوغان و ناڵەیە

باعیثی هیجرانی یارە دڵ شەراری گرتووە

زۆر لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٣٧ دەچێت، لە ڕووی واتاوە. هەرچەند بەیتەکە عەیبی لێ ناگیرێ؛ بەڵام ئەو بەیتە شەرحەکە ڕەفزی کردووە و ئەمە دەقیەتی:

چاوی نالی دائیمەن فرمێسکی لێ دەڕژێتە خوار

وادەزانم هەر کە شێوەی سەرچناری گرتووە

ئەویش بێعەیبە، لە دیوانی گیودا، هەردوو بەیت بە ڕێنووسی نیوداشتی سەردەم پێکەڵپێکی ڕێنووسی شەرحەکە، یەك لە دوای یەك بوونەتە کۆتاییی غەزەلەکە. بەلای منەوە، ئەم بەیتەی کە شەرحەکە پێی ڕازی نییە، پوختەترە لە بەیتی «کانی دمدم و مێگور» و پتر لە چەژی شیعری نالییەوە نزیکە. بەهەمەحاڵ، بەیتە ڕەفزکراوەکە هیچی کەمتر نییە لە بەیتی کۆتاییی غەزەلەکە، گوناهێکیشی نییە لەوەدا بەیتێکی دیکەی وەك ئەو هەیە نازناوی نالیی پێوەیە. هەرچۆنێك بێ، بەوەدا کە بەیتەکە بە ڕەفزکراوی چووەتە ناو شەرحەکە، زەرەر لە نیوەی گەڕاوەتەوە، ئەگەر نەڵێم زەرەرێك ڕووی نەداوە.

وشەی «فغان» کە نالی لە بەیتێکی تردا بە «ئەفغان»ی نووسیوە، «فیغان»ـە نەك «فوغان»، ئەویش بە باوەڕی خۆم.

غەزەلی «گوڵبنی قەددت...» لە لاپەڕە ٥٤٤ تا ٥٤٧، جەنجاڵێکی زۆری بەدمەوەیە، لێی دەوەشێتەوە گوتارێکی لەسەر بنووسرێت، لێرەدا جێی نابێتەوە.

بەیتی لاپەڕە ٥٥٠:

فەصڵێ کە هەر لە فەرقی بەشەر تا ڕەگی شەجەر

وشکیی بە غەیری صۆفی یو عاصای نەمایەوە

لەجیاتی «عاصای» دەبوو «عاصی – بە واتای شوێنی عاسێ» بنووسرایە.

شەرحەکە ڕاستەواتای وشەکانی داوەتەوە. نوکتەیەك هەیە لە بەیتەکەدا، نەختێك وردە، بریتییە لەمە: فەرقی «بەشەر» بە واتای سەرەکەی، لە هەمان کاتدا پیتی یەکەمی وشەکە دەگرێتەوە کە پیتی «ب»ـە. ڕەگی «شەجەر»یش بە هەمان ڕێگەدا پیتی «ر» دەگرێتەوە، بە هەردوویان «بر» واتە «بەڕ» زەوی پێك دەهێنن. ئائەم زەویە، هەر صۆفی و سووری ماهی تێدا بە وشکی ماوەتەوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٥٣:

غەیری تەڕیی عیشقی حەرارەت نوما نەما

بەفریش لە سەرد و گەرمی خەجاڵەت توایەوە

وشەی «تەڕیی» زۆر ناقوڵایە، «تەڕایی» لە تەبیاتی نالی دەوەشێتەوە و مۆسیقا و کێشی شیعریش پێی ڕازییە. «حەرارەت نوما»ش هەڵە پەرەسەندووەکەی زۆربەی فارسیی ئاشنای کوردە: «حەرارەت نەما» وەك «قیبلە نەما» ڕاستە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٥٤:

صاف و ڕەوان و نەرمە وەکو زەمزەم و فورات

نەك ڕەنگی نیلە یەعنی کە هات و گەڕایەوە

شەرحەکە بۆ ئەوە نەچووە کە «فورات» بە ئاوی بەهەشت حیساب کراوە، زەمزەم لە تەکیدا قودسییەتی خۆی دەنوێنێ. «نەك ڕەنگی نیلە»، واتە «نەك چەشنی نیلە»، یاخود ڕەنگی خمە بە خۆی و خڵتەیەوە. لە «هات و گەڕایەوە»دا، مەهارەتێکی سەیر هەیە: «هات»، فیعلێکی موبادەرەیە وەك دەڵێی: هات بدرکێنێ، هات دەربازبێ... بە ڕواڵەت «گەڕایەوە» دژی «هات»ـە، لە حەقیقەتیشدا «گەڕایەوە» حاڵەتێکە بەسەر هێندێ شتدا دێت وەك کە ترشیاتی ئاوی ترێ «دەگەڕێتەوە» و دەبێتە شەراب لە جیاتی ئەوەی وەکوو خۆی بە ترشیات بمێنێتەوە. خمیش، دیارە، ئەو حاڵەتەی هەیە. لە بەرانبەر «گەڕایەوە» دا «ڕەوان»ی میصرەعی یەکەم هەیە کە دژی گەڕانەوەیە. «نیل»یش جگە لە خم، واتای ڕووباری نیلی هەیە کە مناسبی فراتە. لە نێوان «صاف» و «ڕەوان» و «نیل» و «گەڕایەوە» دا طیباق هەیە.

بەیتی لاپەڕە ٥٥٥:

نالـی بە داوە شەعری دەقیقی خەیاڵـی شیعر
بۆ ئەو کەسەی کە شاعیرە صەد داوی نایەوە

ئەم بەیتە هەڵدەگرێ «بە داوە شیعری خەیاڵـی شەعر»یش بڕوات. لێرەدا ڕەوا دەبینم کە شتێکـی بە دوا ئەو بەیتەدا هاتووە لە کتێبـی **چەپکێك لە گوڵزاری نالـی** بۆ شەرحـی بەیتەکە ڕاگوێزم تا خوێنەر باشتر لە بەیتەکە و مەبەستـی من لێـی، ئاشنابێ. یەکسەر دوای نووسینـی بەیتەکە ئەم دێڕانە دێن:

«ئێمە کە بزانین نالـی داوی بۆ ناوینەتەوە، چۆن ڕەوایە سووك بەسەر شیعرەکانیدا تێپەڕین، ئەم سووك تێپەڕینەمان یەکسەر پابەندی داوەکانمان دەکات چ عوزرێکیشمان بە دەستەوە نابێ؛ چونکە وەك گوتم «لقد أعذر من أنذر». بێگومان دەبێ هەر ئەم بەیتە خۆی داوی وەهای تێدابێ کە ئەگەر ورد نەڕۆین، پێیەوە بین. من یەك دوو داوم لێ هەڵگرتووەتەوە، هونەرەکەش بۆ نالـی دەگەڕێتەوە؛ چونکە خەبەرداری کردمەوە لە داوەکان. یەکێك لەوان ئەمەیە کە شیعرەکە بە شێوەیەکـی تر بخوێنرێتەوە؛ چونکە لە ڕێنووسـی کوردیـی کۆندا هەردوو خوێندنەوە جایەزە: «نالـی بە داوە شیعری خەیاڵـی شەعر» بەمەدا خەیاڵـی داوە مووە باریکەکانـی یار بووەتەوە داوە شیعری غەزەلەکە، وەصفـی «دقیق»یش، دەشێ بۆ شیعرەکە و بۆ شەعرەکە بگەڕێتەوە و هەردووکیان ببنە ئەو داوە کە بۆ شاعیرانـی ناوەتەوە. «خەیاڵـی شەعر» [شەعرێك کە خەیاڵە، خەیاڵێك کە شەعرە]یش هەڵدەگرێ «اضافەی بەیانـی»، بێ نەك «اضافەی حەقیقـی» ئەوساش واتاکەی ئەمە دەبێ «ئەو خەیاڵەی وەك شەعر باریکە». ئەمیان داوێك.

داوی دووەم لە کۆتاییـی بەیتەکەدایە: کە دەڵێ، «صەد داو». لە نووسیندا دوو پیتـی «د» دەنووسرێ؛ بەڵام لە گوتنەوەدا یەك «د»ی گوشراو دەدرکێنێت. نەختێك زمان ڕەها بکە لە گوشینـی «د»ەکە وشەکان دەبنە «صەداو – صەد ئاو»، مصرەعەکەش ئەمەی لێ دێتەوە «بۆ ئەو کەسەی کە شاعیرە صەد ئاوی نایەوە». چاوێك بە غەزەلەکەدا بگێڕەوە، دەبینـی دەیان وشەی وەهای تێدایە کە هەمووی واتای «ئاو» ڕادەگەیەنن چ بە حەقیقەت بێ و چ بە مەجاز وەیا تەئویل وەك وشەکانـی «تەڕی – بەهار – پشکۆکوژانەوە – گوڵ گەشانەوە – خەڵووز کوژانەوە – گوڵ زار [گوڵزار] – دەم و پێکەنین – غونچە گەشانەوە – ڕەگـی شەجەر – فیض – نار مردن – خاك ژیانەوە – هەنجیر – شیر – صاف – طیفلـی عینەب – ڕشانەوە – سونبول – شمشادی تازە –

خضرا – برد العجوز – تەڕایی عیشق – بەفر – سارد و گەرمی خەجاڵەت – توانەوە – چاوە – زانەوە – ڕەوان – زەمزەم – فرات – نیل...». لەبەر تیشکی فنونی شیعردا هەموو ئەو وشانەی دژی ئاو و تەڕایین وەك «پشكۆ، مەحجەر، خەڵووز، وشكی، عاصی، نار، خاك...»، لە ڕێی «مفهوم المخالفه»وە، ئەوانیش واتای ئاو و تەڕایی دەبەخشن وەیا تارماییان دەخەنە ناو بەیتەکانەوە. نالی زۆر ڕاستی کردووە کە دەڵێ «بە داوە شەعری خەیاڵی شیعر». صەد ئاوی نایەوە؛ چونکە سەرلەبەری بەیتەکانی بە «ئاو» ئاوسن، من و تۆش لەسەر وردبینی و خورد کردنەوە و بۆچوونی شاعیرانە پەکمان کەوتووە بۆ دیتنی ئەم هەموو ئاو و تەڕاییەی کە خەریکە دامەنی خەیاڵی شیکەرەوە تەڕ دەکاتەوە».

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٥٦:

سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری خضرە، نیوە هەودایە

چ هەودایە؟ کە هەر حەلقەی دو صەد زەنجیری سەودایە

تێکست هەیە لە شەرحەکەدا «عومری خضری» نووسیوە، گیویش هەروەها. ئەگەر «خضرە» بنووسین، موبتەدا و خەبەر، دروست دەبێ و «نیوە هەودایە»، دەبێتە موبتەدا و خەبەرێکی بێ مەرجەع، واتە نازانین «نیوە هەودا»، بۆچی دەچێتەوە. لەو دەقەی دیکە «ی»ی دوای «خضر»، دەبێتە ضەمیر بۆ «سەری زوڵف» دەچێتەوە و دەشێ بەیتەکە بەم جۆرە بنووسرێ [بێ چاوەدێری کێش و قافیە]: «سەری زوڵف... عومری خضر نیوە هەودایەتی». وەك کە پرس بکەیت: کێ براتە؟ یەکێك بلێ: منی برام، دارای برایە، دارا برایەتی.

لە سەرەتای دێڕی دووەمدا وا پەسەندە بنووسرێ: «چ هەودایێ؟» نەك «چ هەودایە؟» وشەی «سەودا»ش لە کۆتایی بەیتەکەدا جگە لە دڵداری و عیشق ڕەنگی ڕەشیش دەگەیەنێ کە مووی یاری پێ تەشبیه دەکات. ئنجا «زنجیری سەودا»، ڕادەگەیەنێ کە مرۆی سەودا زەدەی پێ دەبەسترێتەوە: بە موبالەغەی یەك حەلقە بۆ دوو صەد سەودا.

ئەم غەزەلە بە پێی بۆچوونی خۆم و بە بڕیاری سەرلەبەری بەیتەکانی شتێکە، کەممانەند، بگرە لەوانەیە بێمانەند بێ، لە مەڵبەندی هەڵبەستی کوردی کە پارێز بردنی شەوەکیی شاعیرە بۆ سەر بالینی یارەکەی. ئەو شەوە مەشوورەی «ئەدەب»، عەبدوڵلابەگی میصباحوددیوان کە بە ئیقراری خۆی دەڵێ:

هەرچەندە کە هەڵدەگریٚ خەیاڵاتی چتی دی

ئەمما بە خودا غەیری تەصەووڕ نییە چی دی

وەك ئاشکرا دیارە شوێن پیٚ هەڵگرتنەوەی نالییە لە حیکایەتی:

مەستوورە کە حەسنا وو ئەدیبە بە حیسابیٚ

هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابیٚ

وا لێرەدا، چی نووسیومە دەربارەی ئەم غەزەلە لە **چەپکێك لە گوڵزاری نالی** ڕایدەگوێزم، بۆ بەرچاوی خوێنەر:

«زۆر شیعردۆستی نالیدۆستم دیوە، وای زانیوە بەیتەکان هەر یەکە بۆ خۆی لە واتادا سەربەخۆیە و پێوەندیی بەوانی ترەوە نییە؛ بەڵام ئەم هەڵبەستەیان وەك چەندێکی تر لە دیوانەکەدا «وحدە»ی تێدایە و تەجرەبەیەکی سەردەمی گەنجایەتیی نالی دەگێڕێتەوە کە گومان نییە لە ڕوودانی. فڕکەی دەمار و گەرمیی نەفەسی نالی لە هەڵبەستەکەدا ئەو ئیحتیماڵە پاشگەز دەکەنەوە کە زادەی خەیاڵ بیٚ. با شیعرەکان خۆیان بێن و پەیامی ڕاست بوونی ڕووداوەکە ڕاگەیەنن:

سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری خضری نیوە هەودایە

چ هەودایێ کە هەر حەلقێکی صەد زنجیری سەودایە

بروٚت تیغێکە وەسمەی «صیقل»ی مەسلوول و مووکارە

کە عیشوەی جەوهەرە، ڕەمز و ئیشارەی ئاو و مەودایە

بە نەشئەی سستی و مەستی وەها مەستوور و مەخموورە

نەزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە

لە سایەی کوفری زوڵفت دڵ «فنا فی النور»ی ئیمانە

مەڵێن ظوڵمەت خراپە وەصلی پەروانە لە شەودایە

هەناسەم زوڵفەکەی لادا و مەیلێکی نەکرد چاوی

نەسیم ئەنگووت و شەو ڕابورد و نەرگس هەر لە خەودایە

لە «دوری» تۆیە ئەی خورشیدی پرتەو بەخشی شەوگەردان

کە نالی وا لە حاڵاتی مەحاقی ماهی نەودایە

نالی لەم هەڵبەستەدا، پاتەوپات، بزۆزییێکی دڵدارانەی کاتی گەنجایەتیی خۆیمان بۆ دەگێڕێتەوە: لە تاریکیی شەودا پاڕێزی بردووە بۆ بالینی خۆشەویستەکەی و گەیشتووەتە تەنیشت و ڕۆخی تا ئەو ڕادەیە هەناسەی زولفەکەی لاداوە لە سەر ڕووی، نەك هەر لەرزاندوەتیەوە؛ بەڵام نەوێراوە، یاخود لە دەرفەتی ڕانەدیوە، ئەوەندە لەو وەزعەدا دەوام بکا یارەکەی بەخەبەر بێنێ. دزانە چووە و دزانە هاتووەتەوە، هێندەش تینوو و کەسەر لە دڵ بووە، دوا دڵۆپی لەززەتی لەم چەند لەحزە کورتیلەیە هەڵگوشیوە و پڕ بە دڵ دەمی بردووە بۆ زولف و ڕوومەتی و تێروپڕ سەیری ئەو ڕوخسارە پەرستراوەی کردووە و وێنەی هەڵگرتووە. لە سەرپاکی بەیتەکاندا تارماییی نالی بە دەوری یارە نووستوەکەیەوە هەندێ دیمەنی شەوەکە ئاشکرایە: گرنگیی موناسەبەکەش، بەلا باوەڕی منەوە، هۆی ئەو هەموو ئیعجازەیە کەوا لە سەرانسەری بەیتەکانەوە هەڵدەڕژێن. کە بە تەواوی لێیان وردبینەوە بەسەر وشەی وەهادا دەکەوین لە بەیتەکاندا بە تەنها خۆی بەسە پێی بگوترێ «معجزه». گڕ و سۆزی عاشق و تام و لەززەتی هەڵوەستەکەش وایان کردووە «اعجاز» و فسوون و وردەکاریی ناو بەیتەکان، وەك ئاو ڕەوان بن، بێ قۆرت و گرفت: لە هەندێ شوێندا ڕەوانیی ئەو فەندانە گەیوەتە پلەیەك، هەست و زیهنی مرۆڤ لێیان هەڵدەزەلێ و بەسەریاندا تێپەڕ دەبێ. خوێنەر دەبێ لەگەڵ من و بەیتەکانیشدا باخەڵ فرەوان بێ و پەلەم لێ نەکا، سەرەڕای پەلە نەکردن، دەبێ لەلای خۆیەوە یارمەتیشم بدا لە تەواو کردنی ئەو واتایانەی بۆم تەواو نەکراون وەیاخود ترسی درێژەکێشان هەندێکی پێ بەجێ هێشتووم.

با بەیتەکان بەدەنگ بهێنین و من لە گوتەی خۆم بوەستم:

سەری زولفت کە ڕشتەی عومری «خضر»ی نیوە هەودایە

چ هەودایێ کە هەر حەلقێکی دوصەد زنجیری سەودایە

[نۆ دێڕی دوای ئەم بەیتە بۆ ئێرە بێلزوم بوون، نەمنووسین].

هەودا – موو. خضر – خدری زیندە وەیا نالی کە ناوی «خضر»ە. سەودا – شێتی، شەیدایی عیشق [ئێستە دەڵێم: ڕەنگی ڕەش، کە مناسبی ڕەنگی زولفەکەیە].

واتە سەرەتای زولفت، کەوا کەمێکی یەکجار کەمە لە تێکڕای زولفەکە، نیوە هەودایێکی [نەك هەودای تەواو] بەقەدەر ڕشتە عومری خضر درێژە، ئەو خضرە، دەکرێ خدری زیندە بێ کە مەشوورە، لە «ئاوی حەیات»ی خواردووەتەوە و قەت نامرێ، یاخود

«خصرەکە» نالی خۆی بێ. دیارە کە مەبەس خدری زیندە، بێ ئیشارەتی بەهێز بۆ درێژیی داوە مووەکەیە، کە مەبەسیش نالی بێ، خۆ بە قوربانی زولف کردن و عومر بەهیچ دەرچواندنە لە تەك ئەو داوە مووەدا. هەردوو مەبەسیش بە جووت لە بەیتەکەدا کۆبوونەتەوە؛ چونکە وشەکانی هەردوو واتا ڕادەگەیەنن.

هەودایەکەش چۆن هەودایەکە؟ هەر ئاڵقێکی صەد زنجیری سەودایە، واتە هەر یەك لەو ئاڵقانەی نیوە هەودای سەری زولفی یار بەستوونی، بەرانبەر صەد زنجیری سەودایە: دەزانین زنجیر بۆ خۆی سەراپا ئاڵقەیە، کەچی تاکە ئاڵقەیەکی سەری زولفی کاری صەد زنجیر دەکات.

زنجیری سەودا مومکینە «زنجیری سوداء» بێ، واتە زنجیری ڕەش کە مناسبی ڕەنگی زولفەکەیە... مومکینیشە «زنجیری سەودا» بێ کە دەکا ئەو زنجیرەی شێت و شەیدای پێ دەبەستنەوە. کەواتە لە جوانیدا ئاڵقەی نیوە هەودایێکی زولفەکە ئەوەندە کاریگەرە، بەقەدەر صەد زنجیر عاشق و شەیدایان دەبەستێتەوە.

بڕۆت تیغێکە وەسمەی «صیقل»ی مەسلوول و مووکارە

کە عیشوەی جەوهەرە ڕەمز و ئیشارەی ئاو و مەودایە

نالی لە تێوەڕامانی ڕووی یارەکەی بەدوا وەصفیدا دێتە سەر وەصفی برۆی. وەسمە - دەرمانێکی ڕەشە بۆ ڕەنگ کردنی موو... صیقل - تیژکەرەوە [فەرهەنگی المنجد]. مسلول - دەرکێشراو لە کالان... عیشوە - نەشوەی برۆ. جەوهەر - نەقشی سروشتی لە تیغدا. ئاو - زێدە صافیی و ڕوونیی تیغ. مەودا - خەنجەر، تیغ، شمشیر.

وەسمەی تیغی برۆت بووەتە تیژکەرەوەی شمشیرێکی دەرکێشکراو و «مووکار». برۆکەی قەوسە وەك شمشێر و تیغ چونکە لە ژێر پەردە و لەناو کالاندا نییە. برۆ بە لای نالییەوە لە تیژیدا وەك تیغ وایە، چونکە هێندەی تیغ؛ جەرگبڕە.

وشەیەکی قرتاو هەیە لەپێش دوو وشەی «مەسلوول و مووکار» کە دەبێتە موصوف بۆیان: وەسمەی تیغی برۆت صەیقەلی شمشیرێکی مەسلوول و مووکارە.

نەشوە و عیشوەی برۆکەی وەك جەوهەری تیغ وایە کە شەپۆڵ بدا لەسەر ڕووی تیغەکە - هێما و ئیشارەی برۆکان هێندە بڕندەن کاری «ئاو»ی شمشیر و خەنجەر دەکەن... تیغ کە زۆر ساغ و پەسند بوو پێی دەڵێن ئاودار.

ڕەمز و ئیشارەکە لە «ئاوی تیغ»یش زیاترن، هەر خۆیان وا دەبڕن دەڵێی «مەودا -

تیغ»ن. وشەی «صیقل» واتای تریشی هەیە جگە لە تیژکەرەوە، بەڵام نەکرا بە تەواوی ساغی بکەمەوە، واتاکەی تری بهێنمە ئەم شیکردنەوەیە [لە شەرحەکەدا «زاخاودەرەوە»ی داناوە] تۆ سەیری، چۆناوچۆنی ناو و نیشانی تیغ و هەموو سەروبەرێکی پەسەندی و بڕندەییی لەو بەیتەدا کۆمەڵ کردووە کە هەمووشی خزمەتکاری برۆکانن. لە بەیتەکە، تاکە وشە پەیدا نابێ کە خزمی برۆ و تیغ نەبێ. برۆ، تیغ، وەسمە، صیقل، مەسلوول، مووکار، عیشوە، جەوهەر، ڕەمز، ئیشارە، ئاو، مەودا. کە بڵێین «بەیتەکە» «ظرف»ـە و «برۆ» کە «مظروف»ـە هەردوویان مشتی یەکترن. کەم وا هەیە قاڵب و واتای بەیتی شیعر تا ئەم ڕادەیە بەبەر یەکتر گیرابن و یەکیان لەوی تردا غەرق بووبێ.

بە نەشئە سستی و مەستی وەها «مستور» و «مخمور»ە

نەزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە

ئەم بەیتە لە برۆ دەمانگەیەنێ بە چاو...

مستور – داپۆشراو، پەنهان بە عەرەبی.

مستور – زۆر مەست، مەند و مەستوور بە کوردی.

مخمور – سەرخۆش کە لە «خمر»ەوە وەرگیرابێ.

مخمور – داپۆشراو کە لە «خمار»ەوە وەرگیرابێ بە واتای ڕووپۆش.

چاوەکان «نووستوون» لە نووستندا شرایەوەن.

سست و مەستن... چاو کە زۆر جوان و فرشتەیی و پەریکار بوو، پێی دەڵێن سست، نەخۆش، بیمار. ئەم تەشبیهەی چاوی زۆر جوان و فتنەجۆ لە ناو ئەدیبانی هەموو ڕۆژهەڵاتی ئیسلامدا باوە. نالی خۆی لە چەند شوێنی تردا، چاوی یاری بە نەخۆش داناوە [نموونەکانم نەنووسین] جگە لە سستی بە هۆی «نەخۆشییەوە»، چاوەکان لێرەدا لەبەر خەویش سست بوون. چاوەکان نەك هەر سستن، مەستیشن: چاو لە خۆوە مەست بوو، دەگاتە ئەوپەڕی جوانی.

نالی چەند جاران لە وشەی «مەست» سوودی وەرگرتووە بۆ بەیتەکەی: دوای ڕاگەیاندنی «جوانی»، پاریدەیەکی سستییەکەش دەدات؛ چونکە لە مەستیدا سستی پەیدا دەبێ. لە نیوەی دووەمی بەیتەکە مەعلووم دەکرێ، چەندمان کار بە سستی و

بێهێزی هەیە. جگە لەمانە، وشەی «مەست» بە لەفز و واتاوە خزمی «مەستور»ە و لەگەڵ «مخمور»یش هاوواتایە. بە نەشئەی ئەم سستی و مەستییە چاوەکە «مستور و مخمور» بووە.

وشەی «مستور» کە عەرەبی بێ، بە واتای داپۆشراو دێت و لە «ستر»ەوە هاتووە. کە «مستور»ی کوردیش بێ [مەستوور] بە واتای زێدە مەست دێت. مەستوور وشەیەکە لە مەست وەردەگیرێ، وەك ڕەنج، ڕەنجوور – گەنج، گەنجوور. دەگوترێ مەند و مەستوور.

وشەی «مەخمور» ئەویش دوو واتای هەیە یەکیان «سەرخۆش» کە لە «خمر، شەراب»ـەوە وەرگێرابێ، ئەوی تریشیان «ڕۆپۆشکراو» کە لە «خمار – خیمار»ەوە هاتبێ، لەمەڕا جارێکیان دەبێتە خزم و هاودەنگی «مەست» و جارێکیشیان هی «مەستوور».

واتە: مەستیی چاوەکان لەگەڵ سستیی نەخۆشییان و هی خەو لێ کەوتن و وەزعی کەوتنە سەر یەکتری برژۆڵە و پێڵوەکانیان، وەها پەنهان و ژێر پەردەی کردوون هەر دەڵێی «ستار و خمار» یان بەسەردا هاتووە... چاوە پەنهانە، سستە، مەستە... بەرەو ئەوە دەچێ وەك خەوی لێ بەسەر بێ کە ئەویش پنهانە لە چاوەکەدا. خەو بۆخۆیشی «سستی موطلەق»ـە.

کە ئەم هەموو سستی و مەستی و پەنهانییە لەو چاوە خەو لێ کەوتووانەدا کۆبووەوە، نالی حەقیەتی بشێوێ و بڵێ: نەزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە.

لەم نیوە بەیتەدا نالی گەیشتووەتە پایەیەك لە هونەر و هەستیاریدا کە بەڕاستی پێی دەگوترێ: «إعجاز». بە تین و هۆندنەوەیەکی ساحیرانە، وشەی «مادی و مەعنەوی»، وەها تێك هەڵکێشاون و تێکەڵ بە یەکتری کردوون کە خەوی «موهوم» لەگەڵ چاوی «موجود»، وەك ئەصل و وێنەیان لێ هاتووە... لە یەکتر جودا ناکرێنەوە و نازاندرێ کامیان لە کامیاندایە.

لە سایەی کفری زولفت دڵ «فنا فی النور»ی ئیمانە

مەڵێن «ظلمە» خراپە وەصلی پەروانە لە شەودایە

لە سایە: لەبەر خاتر – لە سایە: لە سێبەردا – کفر: پێچەوانەی ئیمان. شاردنەوەی حەقیقەت – فنا «فناء» فی النور: نەمان و توانەوە لە ڕووناکاییدا، وەك «فناء فی اللە»،

بە مەزهەبی صۆفییان - پەروانە: ئەو پەپوولەیەی شەو بە دەوری ڕووناکیدا دەخولێتەوە.

لەم نیمچە ڕستەیە «لە سایەی کفری زولفت»، نالی چوار تاریکایی کۆکردووەتەوە: ١- سایە: بە واتە سێبەر. ٢- کفر: کە داپۆشینی ڕاستییە و بەلای موسڵمانەوە شەوەزەنگ خۆیەتی. ٣- زولف: کە ڕەنگەکەی ڕەشە وەك شەو و بەسەر ڕۆناکایی ڕوویدا هاتووە. ٤- شەوەکە خۆی لە تێکڕای بەیتەکاندا. لە سایەی کفری زولفت، دەشێ «بەهۆی کفری زولفت وەیا لە سێبەری کفری زولفت»ـەوە بێ. زولفەکەی داناوە بە «کفر» لەبەر سەختی و خەستیی ڕەشایی ڕەنگەکەی. کفریش «شاردنەوەی» ڕاستییە. لەوەڕا زولفەکە و کفر هەردوویان وەك یەکترن؛ چونکە زولفەکەش ڕووناکیی ڕووی داپۆشیوە. ڕووەکەش وەك «نوری ئیمان» وایە لەبەر زێدە پاکی و سپیەتی و بێگەردی.

دڵەکەی «فنا فی النور» بووە، لەناو ڕووناکایی «فانی» بووە و تواوەتەوە. لە سایەی کفری زولفت یاخود لەبن سێبەری کفری زولفتدا، کەوا ڕەش ڕەش کەوتووەتە سەر سپیەتیی ڕوخسارت وەك کفر بەسەر ئیماندا بێ، دڵەکەم فانی بووە لەو نوورەدا کەوا لەبن سایەی کفری زولفتەوەیە... یاخود شیددەتی کفری زولفت هێندەی لە جوانیی ڕووی تۆ زیاد کردووە، دڵم بۆی فانی بووە... تاریکی و کفر و سێبەر، دەوری ئەو نووری ئیمانەیان داوە کە ڕووی تۆیە. نالی هەرچەند ناوی «ڕوو» ناهێنێ؛ بەڵام بەهۆی تێکڕای مانای بەیتەکە، بە تایبەتی لە وشەی زولفەوە: لزوم بەوە نەماوە ناوی بهێنێ.

مەڵێن «ظلمە - ظولمەت» خراپە، وەصلی پەراونە لە شەودایە، تازە کێ ڕێی هەیە باسی تاریکایی بکا بە خراپە. ئەو شەوەی کۆتاییی بەیتەکە چ شەوی ڕاستەقینە بێ کە نالی تێیدا چووە بۆ پارێزی یارەکەی، چ سێبەر و کفری زولف بێ کە ڕووی یاریان لەناو خۆیاندا گرتووە و بە ناو ئەواندا نالی لێوی بۆ دێنێ، لە هەردوو حاڵدا، نالی وەك ئەو پەروانەیەیە کە لە تاریکاییی شەودا، دەوری شەوقی مۆم یان ئاگر هەڵدێ و بە وەصلی دەگات، هەرچەند لەو وەصلەشدا دەسووتێ: دڵی نالیش کە «فنا فی النور» بووە، پەروانەیە و بە ئاوری وەصل سووتاوە لە شەودا، کە شەوی ڕاستەقینەیان مووی زولف بێ.

هەناسەم زولفەکەی لادا و مەیلێکی نەکرد چاوی

نەسیم ئەنگووت و شەو ڕابورد و نەرگس هەر لە خەودایە

ئەم بەیتەیان هەم لەبەر ئاشکراییی واتاکەی، هەم لەبەر ناوبانگی زۆری، لەوە

دەرچووە پێویستی بە شیکردنەوە هەبێت، هێندەش نازکە لە ڕووی دارشتن و واتا و وێنەکێشان و تەشبیهەوە، دەستی لێ نەدرێ چاکترە: وەك بەلورێکی پاك و ساف و بێگەرد وایە هەموو شوێن پەنجەیێکی لێ دەبێتە عەیب. لەمەوپێش بۆ زمانی بێگانەش تەرجەمەکراوە.

برا نالی ئەگەر ڕاستت کردبێ کە دەڵێی «نەرگس هەر لە خەودایە»، سوێند بە شاعیریی و خوولیا و دڵداریت دەخۆم، نەتوێراوە هێندە لێو لە لێو و ڕوومەتی توند کەیت، بەخەبەری بێنیت.

من کاری زۆرم بە بەیتی کۆتاییی غەزەلەکەوە هەیە:

لە «دوری» تۆیە ئەی خورشیدی پرتەو بەخشی شەوگەردان

کە نالی وا لە حاڵەتی محاقی ماهی نەودایە

ئەوەندە گوێم لێ بووبێ، یەکێك ئەم بەیتەی خوێندبێتەوە یاخود واتاکەی لێکدابێتەوە، وشەی «دور»ی سەرەتای بەیتەکەی بە «دوور، بعید» خوێندووتەوە. بەو پێیە، دەبێ لە نووسیندا بەم شێوەیە بنووسرێ «لە دووری تۆیە». لە نوسخەی دیوانەکانیشدا چ دەسخەت چ چاپکراو، هەر وەها نووسراوە و واتاکەی وەك ڕواڵەتی وشەکان ڕای دەگەیەنن وەها دەبێ: لە دووریی تۆیە ئەی ڕۆژی ڕووناکایی بەخش بۆ ئەوانەی بە شەو دەگەڕێن کەوا نالی کەوتووەتە حاڵەتی هیلالی نوێ لە محاقدا. واتە بەهۆی دوورییەوە لە تۆ، نالی وەك هیلالی نوێ کەوتووەتە حاڵەتی محاق و نەمانەوە...

ئەم واتایە کە هەموو ئەو ئەدیبانەی من دیتوومن پێی ڕازین تەڵەیێکە و نالی بۆی ناوەتەوە: نالی لە هەر پێنج بەیتی پێشوودا باسی نێزیکیی خۆی دەکا لە یارەکەی تا دیتمان لێوی گەیاندە دەم و لێوی، ئەم دوورکەوتنەوە لە کوێوە هەڵقوڵیوە؟

ئەوەی ڕاستی بێ کە بێیت و لە تەڵەکە ڕەها بیت، دەبینیت هەرچی دوورییە لە بەیتەکەدا نییە، بە پێچەوانە، ئەنجامێکی ئاسایی و یەکجار شاعیرانە و دڵدارانەی هەر پێنج بەیتی خۆیەتی. ئەم بەیتەیان لە هەمووان پتر نێزیکیی نالی لە یارەکەی نیشان دەدا تاکو دەتوانین بڵێین غەزەلەکە مشت بووە لە وەصل و نێزیکی. بابزانین چۆن.

وشەی «دور» لە نووسینی کۆندا دوو جۆر خوێندنەوە هەڵدەگرێ، یەکێکیان ئەو تەڵەیە بوو باسمان کرد «دوور - بە واتای (بعید)ی عەرەبی» جۆری دووەمی

«دەور»ە بە واتای ڕۆخ – تەنیشت. واتە: ئەی خۆرشیدی ڕووناکی بەخش بۆ ئەوانەی بە شەو دەگەڕێن، کە نالی خۆی یەکێکە لەوان و بە شەو چووەتە بالینی یارەکەی، لەبەر نێزیکی لە تەنیشت و دەوری تۆدا، نالی کەوتووەتە حاڵەتی محاقی مانگی نوێ. مانگ کاتێك دەکەوێتە حاڵەتی «محاق» کە یەکجار لە ڕۆژەوە نێزیك بێ نەك دوور بێ... کە لێی دوور کەوتەوە دەبێتە «بدر – بەدر». مانگ هەتا لە ڕۆژەوە نێزیك بێ جورمی نامێنێ. بەو پێیە، هەرچەند لە ڕواڵەتدا محاق نەمان و فۆتان رادەگەیەنێ لە ڕاستیدا ئەوپەڕی نێزیکی و گەیشتن بە یار لە محاقدایە. نالی هەرگیز لەو حاڵەی خۆشتر نەبووە و نابێ کە هێندە لە یاری نێزیك بووەتەوە وەك هیلالی کاتی محاقی لێ هاتووە و لەگەڵ ڕۆژدا جووت بووە. نالی ڕێی هەیە خۆی بە هیلالی حاڵەتی محاق دابنێ چونکە یارەکەی دانا بە خورشید و خۆیشی لە نووری ئەودا غەرق بووبوو.

سرنجێکی ورد بگرە لە «ماهی نەو»: ئەم وشەیەی «نەو» پێویستی قافیە داخوازیی نەکردووە، واتای شیعر و هەڵوەستی نالی خۆی، بە «ماهی نەو» نەبێ ڕاست نایێ، بابڵێم، زێدە جوانیی بەیتەکە بەهۆی ئەم وشەیەی «نەو» پەیدا بووە.

هیلال لە دوو حاڵدا خۆی لە محاقدا دەبینێ: یەکەمیان لە کۆتاییی مانگ، واتە ڕۆژی ٢٩ وەیا ٣٠ی مانگی عەرەبی. لەم حاڵەدا هەڵاتنی لەگەڵ ڕۆژ لە سبەینەدا دەبێ. دووەمیان ئەو محاقەیە کەوا بەر سەرەتای مانگ دەکەوێ، واتە هیلالەکە لە محاقی سبەینەوە کەمکەمە دوای قورصی ڕۆژ دەبێتەوە تا وای لێ دێ ئاوا بوونی مانگەکە لە ئێوارەدا، دەکەوێتە سەر حیسابی شەو.

لەمەڕا مەعلووم دەکەیت، هیلالی محاقی مانگی کۆن بەسەر ڕۆژی ڕووندا دێت کە ئەمە هیچ لەگەڵ وەزعی نالیدا ڕێك ناکەوێت، بەڵام محاقی «ماهی نەو» ئەو محاقەیە کە هیلالەکە تێیدا بەرەو شەو دەبێتەوە، کە ئەمەیش حاڵی ڕاستەقینەی نالییە. کە دەشڵێ «حاڵاتی محاقی ماهی نەو» هەموو سەروبەرێکی ئەو محاقە و ئەنجامەکەی دەگرێتەوە چونکە «حالات» کە جەمعە بە بەریەوە هەیە حاڵی ئێستاکە و دواییش ڕاگەیەنێ لەو ڕووەوە کەوا هیلالەکە وردە وردە لە محاق دەردەچێت و دەبێتە یەك شەوە و دوو شەوە... هتد. نالیش وەك ئەو هیلالەیە لە کۆتاییی شەودا لە یارەکەی دوور دەکەوێتەوە و «وجود» پەیدا دەکاتەوە... چ سەیر نییە دوای ئەو خۆشییە زلەی گەیشتن بە یار و وەدەستهێنانی پیرۆزی و سەرکەوتنی وەها گەورە، نالی وەك مانگ لە زیاد کردندا بێ».

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٥٦١:

بیستم لە هەموو لایە مەیلی شەڕ و دەعوایە
سەودا لە سەرمدایە، باکم چ لە غەوغایە

شەرحەکە، وا دیارە، لە واتای «غەوغا – غوغاء» هەر ئاپۆرەی خەڵقێکی ئاژاوەچیی پەسەند کردووە، گۆیا نالی دەڵێ: چش با خەڵکی یەکتر ببڕنەوە، من هەرای عیشق لە کەللەمدایە. بەلای کوردەوە «غەوغا» هەرا و هوریاکەیە نەك خەڵکەکە، نالیش نەیگوتووە پەکم بە بڕانەوەی خەڵك نەکەوتووە، مەبەستی تێك هاویشتنەکەیە کە لە تەك سەودای سەری، خۆ نانوێنێ. مەرجیش نییە هەرای ڕاستەقینە لە بەیندا بێ؛ چونکە کەم شاعیر هەیە ئەم لایەنەی نەخستبێتە ناو شیعریەوە، بێ ئەوەی هەرا و مەزاد هەبووبێ. حافظی شیرازی قەصیدەیەکی سەرلەبەری لەم مەعنایەدا هەڵبەستووە: این چ شور ست کەدر دور قمر می بینم...

چەندێکی دەکەم ناچێتە دڵمەوە بەیتی کۆتاییی غەزەلەکە هی نالی بێ، نە واتاکەی نە داڕشتنەکەی لە نالی ناوەشێنەوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٦٣ و هی یەکەمی لاپەڕە ٥٦٤:

سەرمایەیی سەودا کە دەڵێن زوڵفی دو تایە
هەر پێچشی تایێکی صەد ئاشووبی تیایە
بیدە بە دڵم شیفتە بۆ شیفتە چاکە
بیخە ملم، ئەم قەیدە بە دێوانە ڕەوایە

شەرحەکە لایەنێکی بەرچاوی وێنە و واتای ئەم دوو بەیتەی پشتگوێ خستووە. لە وشەی «سەرمایە»وە کە «راس المال»ـە بە ناچاری بیر بۆ لای مامڵەت کردن دەچێتەوە هەر چەند وەك سێبەرێکی تۆخی ئەصلە واتاکە بێت. سەودا خۆی بریتییە لە مامەڵە، «زولفی دو تا» بە زەقی، دوو تای تەرازوو دەهێنێتەوە یاد. «بیدە بە دڵم» ئەویش زاراوەیەکی فرۆشتن و کڕینە. «بیخە ملم»، ئەویش کە تەرازوو زۆر قورس بوو داری تەرازووەکە دەخەنە سەر مل لە جیاتی ئەوەی بە دەست هەڵیکێشن.

بەیتی دووەم و سێیەمی ئەم غەزەلە بە جۆرێکی باوەڕ پێ نەکراو دەم هەژێنێ، بەڵام لە دێر زەمانێکەوە ئەم بەیتی سێیەمەم وەها گوتووەتەوە: خاکی دەرەکەت... نەك

ئەو خاكی دەرە. بێگومان من لەخۆوە وەهام نەگوتووە، دیارە نوسخەی ئەو بەیتەی لێ نووسراوە بە من گەیشتووە، وا بزانم لەفزی «عوذار» لە بەیتی چوارەم و «ویقار» لە پێنجەمدا، «عیذار» و «وەقار»ە.

بەیتی لاپەڕە ٥٧١:

دڵڕفێنێکە لە بۆ مەدحی، سەراپایی ئەوێ

واجبە مەدحی بکا هەرچی کەماڵێکی هەیە

تێکستەکانی «چر، عم، گم»، لە شەرحەکەدا، «سەراپای قەدی ئەو» یان نووسیوە، ئەمیشیان شیاوترە لە «...ئەوێ». شەرحەکە «هەرچی کەماڵێکی» لێك داوەتەوە بە «دەسمایە». ڕاستیی وشەکە «کەمال»ـە بە واتای تەواوی و بێنوقسانی، جگە لە لایەنی ماڵ و دەسمایە. هەر ئەم «کەماڵ»ـەیشە لەگەڵ «مەدحی سەراپای قەدی ئەو» بەرانبەر دەوەستێ، چونکە «سەراپا»ش تەواوی دەبەخشێ.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٧٢:

خەطی سەبزی لە کە ناری لەبی «نالی»! هەروەك

«خضری زیندە» لەسەر چاهە، زولالێکی هەیە

واتای بنەڕەتی ئەم بەیتە بریتییە لەمە: لێوی نالی لە کەناری خەطی سەبزی یار وەك خضری زیندەیە بەسەر چاهی ئاوی حەیاتەوە. تەشبیهەکە لە وانەیە پێی دەڵێن: «تشبیه بدیع» کە لەسەر جوملەی عیبارەت وەردەگیرێ، نەك تاکتاکی وشەکانی. ئەگەر بەپێی بۆچوونی شەرحەکە، کە دەڵێ: «چن» لە پەراوێزی ئەم بەیتەدا، نووسیوەتی ″«نالی» منادی، لا مضاف الیه″ ئەوسا، خەطی سەبزی کەناری لێوی یار، دەبێتە خضری زیندە، بە سەر زولالی کانیاوی ئاوی حەیات. چی شەرحەکە دەڵێ: لێرەدا مەبەس «نال»ـە کە بە قامیشی باریك و ناوبۆش ئەڵێن و لێوی یار بەو قامیشەی باریك و بۆش شوبهێندراوە، دوورە لە دەقی وشەکان و بە دوا یەکتردا هاتنیان، جگە لەوە کە هیچ پێوەندیی نییە بە مەدحەوە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٥٧٢:

عاشقی بێ دڵ دەناڵێ مەیلی گریانی هەیە

بێ شکە هەورە تریشقە تاوی بارانی هەیە

وەك من بۆی دەچم، نالی لە پەنا واتا ئاشكراكانی موفرەداتی بەیتەكە، لە «بێ دڵ و بێ شكە»، هێمای نیازێكی تەماوی و سەرپۆش كراویشی ڕاگەیاندووە: وشەی «بێ دڵ» كەم هۆشی و كەم بڕشتیی هەست و زانین ڕادەگەیەنێ كە ڕێك دێت لەگەڵ ئەوەی بگوترێ ئەو تەرزە عاشقەی بێ دڵی وەك منداڵ، «بێ شكە، شك ناكات». لە هەمان كاتدا دەشێ «بێ شكە»، بخوێندرێتەوە ،«بێشكە»ی منالی ساوا. هەڵبەت منداڵیش پیشەی گریانە. نالی ئەم وێنەیە بە ئارایشتێكی هونەری هەڵدەنێ و هیچی زیادیشی تێ ناچی... بابڵێین، وەك قازانجی سەرمایە بۆ واتا بنەڕەتییەكەی، چونكە باوەڕ ناكەم نالی بێ ئاگا و بە ڕێكەوت، بێ دڵ و بێ شكە و بێشكە كۆ بكاتەوە.

لە بەیتی سێیەمی غەزەلەكە، لاپەڕە ٥٧٣ وشەی «شەبوستان» دەبێ «شەبستان» بنووسرێ.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٧٤:

ئاسمانی حوسنی مەحبووبەم لە ئەبرۆ و زوڵف و ڕوو

دوو هیلال و دوو شەو و دوو ماهی تابانی هەیە

لە شەرحەكە دەڵێ: نالی ڕووی جوانی یاری شوبهاندووە بە ئاسمان، ڕاستییەكەی نالی «حوسنی مەحبووبە»ی شوبهاندووە بە ئاسمان كە دەزانین «حسن، حوسن» ڕەنگ هەڵناگرێ؛ چونكی شتێكی ماددی نییە، ئەگەر «ڕوو» مەبەست بێ ڕەنگەكەی شین دەردەچێت. خۆ ئەگەر بگوترێ ئاسمانەكە هی شەوە، شەویش تاریكە، ڕەشە، ئەوسا ڕووەكە خۆی تاریك و ڕەش دەبێ.

بەیتی یەكەمی لاپەڕە ٥٧٥:

هەر لەبت یا سینەشت هەردوو بەدەرخە، دا بڵێن:

لەعلی ڕوممانیی هەیە، یا لەعل و ڕوممانی هەیە

هەرچەند ئەم دەقە مەقبوولە؛ بەڵام مادەم سەرەتاكەی بۆ «مخاطب»ـە شیاوتر ئەوەیە نیوەی دووەمیشی بۆ «مخاطب» بێ كە دەزانین ئەمە مومكین نییە، هەر نەبێ لەبەر قافیە. كەواتە وا چاكە سەرەتاكەش بۆ «غائب» بێ. بەو پێیە دەبوو تێكستی «ت، ك، اح، خا» پەسەند بكرێ كە دەڵێ: «هەر لەبی یا سینەشی هەردوو بەدەرخا».

بەیتی یەكەمی لاپەڕە ٥٧٧:

تۆ ئەگەر هەستی، لەجێ ڕاوەستی، دێو و کافریش

دێن دەڵێن: بە خودا قیامەت ڕاستە هەستانی هەیە

ڕاستەواتای شەرحەکە، پێکەڵپێکە لەگەڵ ڕاگەیاندنی وشەکانی ئەم بەیتە، بەڵام کە دێتە سەر «بە دەرکەوتنی تۆ شۆر و فیغانێك پەیدا ئەبێ... وەك قیامەت دەچێ» لە سنووری مەبەستی نالی تێپەڕیوە. نالی دەیەوێ تەنها «قیام» و هەڵستانی یارەکە ببێتە دەلیلی ڕاستبوونی هەڵستانی قیامەت. نالی لە وشەی «قیامە - قیامەت - قیامت» و «هەستی، ڕاوەستی» وێنەی ئەفسووناویی قەد و قامەت و دیمەنی یارەکەی دەکاتە بەڵگەی ڕاست بوونی قیامەت: وشەی «هەستی» واتای «لە خەو هەستان»یش دەگەیەنێ. «لە جێ»، بە واتای «لە نوێن»یش دێت. ئنجا «قیامەت» بە «قیامت» دەخوێندرێتەوە، بە دوا ئەودا «ڕاستە» بۆ «تصدیق» یشە و بۆ دروست کردنی وشەیەکی وەصفیی لێکدراویش دەڕوات و دەبێتە «ڕاستە هەستان»، واتە هەستانێکی ڕاست و بێ کووڕی و خواری، واتە «قیامی تۆ ڕاستە هەستانی هەیە»، نەك خوارە هەستان: تۆ ئەی یار ئەگەر لە خەوی سبەینان هەڵستیت و لە نوێن دەرچیت و ڕاوەستیت، دێو و کافریش سوێند بە خوا دەخۆن [کە کافر بڕوای بە خوا نییە] قیامەت «قیامت» هەڵستانی شتێکی ڕاستە. وشەی «دێن» بە ڕێنووسی کۆن «دین - بە مەعنای ئایین» دێت کە مناسبی بەیتەکەیە هەرچەند تێکەڵ بە تەرکیبی بەیتەکەوە نەبووە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٨١:

فەرقی کۆساران لە پاساران دەفەرمووی وەك چییە

وەك عەزیزیی باز و وەك بێ حورمەتیی پاسارییە

شەرحەکە وەهای بۆچووە کە باز بەدەرەوەیە و خۆ لە شتی پیس و ناشیرن ناگەیەنێ، گۆشتی مەلی ڕاوکردووی خۆی ئەخوا، باز هی کۆسارانە، پاساریش هی پەنە گوێسەوانەیە و حەیا و حورمەتی نییە و تاوناتاو نێرو مێیەی لێك دەپەڕن...

نالی لە قەصیدەکەیدا ژیانی سادە و دەشت و دەر و کۆسار هەڵداوێرێ بەسەر هی ئاوەدانی، نموومەش لە عەزیزیی باز و بێ حورمەتیی پاساری دەهێنێتەوە لە نەظەر خەڵقدا، بەوەدا باز لە کۆسار و شوێنی سەخت و بەرز دەژیت، پاساریش لە کونی گوێسوانە هێلانە دەکات. مەسەلەی نێر و مێی پاساریی لێکتر پەڕین، شتێك نییە هەمیشەیی بێ وەك شەرحەکە بۆی چووە، لای بەهار ئەو پێدافسینە دەبێ، چ بۆ پاساری و چ بۆ باز...

نیوە بەیتی دووەمی بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٨٠ [کە دەبوو زووتر باسی بکەم] دیتوومە و بیستوومە وەها تۆمار کراوە: «جووتی سەر کێوان گەلێ چاتر لە تاقی شارییە».

بە باوەڕی من لە کۆتاییی قەصیدەکە «نەظمی نالی» لەبارترە تا «نوصحی نالی»: «نەظمی» نیوە دێڕی یەکەم بۆ شیعرەکەیە، «نەظمی» دووەم بۆ هۆندنەوەی مروارییە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٥٨٥:

بیدی مەجنوونە وجوودم لە هەموو بەر بەرییە

نە کەسێ مونتەفیعی یەك بەری یا سێبەرییە

شەرحەکە «بیدی مەجنوون»ی هەر بە شۆڕەبی لێك داوەتەوە. ڕاستییەکەی، وشەی «بید» هەر وەك لە فارسی بە واتای «بی» دێت، لە عەرەبیدا بە جەمعی «بیداء، بەیداء» دێت کە بریتییە لە صەحرا، مەجنوونیش قەیسی عاشقی لەیلایە. صەحرای قەیسیش وەکوو شۆڕەبی نە بەری هەیە نە سێبەر. ڕێنووسی کۆن «بەر»ی بە «بر» دەنووسی. لەوانەیە «بر» بە «بر، بیڕ» بخوێندرێتەوە بەواتای چاکە. دیسانەوە «بر» بە «بر، بورر» دەخوێندرێتەوە بە مەعنای گەنم کە ئەویش بژێوە و لە صەحرا شین نابێ.

لە نیوە بەیتی یەکەمی بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٨٥، دەبوو «موویی میانت» بێ نەك «موویی میانی»؛ چونکە ڕووی قسە لە یار بێ، نەك لە خەڵقی لاوەکی مناسبترە لەگەڵ مەبەسی بەیتەکە:

چیت لە کاکۆڵی سەر و موویی میانت داوە

هەمو هەر هەمم و پەرێشانی یو دەردی سەرییە

وشەی «داوە» لە کۆتایی نیوەی یەکەمی بەیتەکەدا، یەك لە واتاکانی ئەوەیە کە بڵێ چ ڕەنگێك، بۆنێکت لە کاکۆڵی سەر و مووی کەمەرت داوە؟ ئەم پرسیارە هەر بۆ دڵدارەکە دەچێتەوە، خۆ نالی نابێ لە هەموو کەسێك بپرسێ: چیت لە مووی سمێڵت یان داوی کەمەرت داوە؟ کەی نالی خەریك دەبێ کەمەری پوور فاتم یان صۆفی ڕەشید تەشبیه بکا بە موو؟ دەردی سەری تووش دێ نایێ چش!

واتای دووەمی «داوە» ئەوەیە کە بڵێ: چیت بەسەر کاکۆڵی سەر و مووی

کەمەرەوەیە؟ واتای سێیەمی داوە موو، داوە دەزوو دەگەیەنێ بە پێی جێگەی وشەکە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٥٨٦:

بە ڕیا باری تەکالیفی ڕوسوومی بۆ خەڵق

چ دەکێشی؟ ئەمە حومقێکە عەلاوەی کەرییە

من لە کۆنەوە خوێندوومەوە: بەریا باری. تەکالیف و ڕوسوومی خەلقی. لە جیاتی «ئەمە حومقێکە» «ئەمە بارێکە»م دیتووە و بیستووە.

لە دەقی ناو شەرحەکە زانیمان، «تکالیف» ئیضافە کراوە بۆ «ڕوسوومی»، ئەدی «ڕوسوومی» بەو «ی» "مضاف الیە" بۆ کێ دەچێتەوە؟ ضەمیرەکە «ی - کەسی سێیەمی تاک» بێ، مەرجەع دەمێنێتەوە. حومقیش هەر بریتییە لە «کەری». هەرچی «بار»ی نیوە بەیتی دووەمە لە مەعنادا «سەربار»ە؛ چونکە «عەلاوە»ی کەرییە، بەمەدا کەرایەتی دەبێتە باری تەکالیف...

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٨٦ دەبوو شەرحەکە لە ئاست «نەفسی ئەممارە»دا، بڵێ کە ئەمە ئیشارەتە بۆ ئایەتی «ان النفس لأمارە بالسوء».

بەیتی لاپەڕە ٥٨٧:

لۆمەیی «نالی»یی دێوانە مەکەن ئەی عوقەلا

ئەمە موددەیێکە زەدەی لەطمەیی دەستی پەرییە

لەم بەیتەدا نالی کە خۆی بە دێوانە «شێت» داناوە، هۆیەکەی درکاندووە، ئەویش «لەطمەی پەری»یە کە مەشوورە پەری، جنۆکە دەست لە خەڵق دەوەشێنن و شێتیان دەکەن. ڕووی قسەشی لە «عوقەلا» هەم جۆرێکە لە توانجی داپۆشراو کە دڵیان لە عیشق بەتاڵە و هەم ڕووبەڕوو کردنی عەقڵ و دێوانەییە کە دەبوو جێگۆڕکێ بکەن؛ چونکە لە حەقیقەتدا، بەلای نالییەوە، دێوانە عاقڵە، ئەگینا چۆن عاقڵ لۆمەی عاشق دەکات!

لە تەک «پەری» دا وشەی «دێوانە»، «دێوئاسا»ش، جۆرێکە لە مەخلووقاتی نەدیتراو.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٨٨:

شەرحەکە «خرخاڵ»ی بە «بازنگەکانی قۆڵی یار» لێکداوەتەوە. «خرخاڵ»

[خلخال ڕاسته – له بەیتی نالیدا «مخلخل» هاتووه به واتای خڵخاڵدار] له گۆزنگی پێ دەکرێ، هەر ئەمیش خزمی «سۆل» و «ژێر پێ»یه.

بەیتی سەرەتای لاپەڕه ٥٨٩:

دڵ کەوا هەم قاسییه، هەم عاصییه، دووره له تۆ

مونزەجیر نابێ، که حوببی تۆ له قاصی دانییه

ئەم بەیته زۆر ئاوخوازه. شەرحەکه ماوەی یاشی بڕیوه؛ بەڵام وادەزانم ورده حیسابی تێدا هەیه، بەر شەرحەکه نەکەوتووه: وشەی «قاسی» بنەمای «مقاساه»ـه، ڕەنگه «قاسی» خۆی به واتای «مقاسی» ڕۆیشتبێت، بەداخەوه قامووسم لا نییه بۆی بگەڕێم. نالی خۆی ئەم لایەنەی چاره کردووه به جیرانەتیی «هەم» لەگەڵ «قاسی» که بەسەریەکەوه بخوێندرێتەوه «هەمقاسییه»ی لێ دێتەوه و «مقاسی» پەیدا دەبی. «موقاسی» به واتای عەزابچێژ دێت. به زۆری، ئێستا، خەلق «معانی، معاناه، موعانات» بەکار دەهێنن – نالی که «مقاسی» یه، لەبەر دوورییه له یار. که «عاصی – نافەرمان»ـه لەوەوەیه، وەك شەرحەکەش دەڵێ، که «منزجر» نابێ و کۆڵ نادات، سەبەبیش ئەوەیه که عیشقی مەعشووقه له «قاصی – دوور» «دانی – نزیك»ـه چ جاییی ئەوەی لێی نزیکه.

وشەی «قاصی» له خوێندنەوەی کوردانه دەبێته «قاسی»، به واتای ڕەق و توندوتیژ. لەوەی گوتمان «هەمقاسی» وشەی «قاسی» پەیدایه که «قاصی، قاسی» دەنگ دەرەوەیەتی. لەمەوه که «قاسی»ی یەکەممان سڕیەوه «قاسی»ی دووەم هەم دەسڕێتەوه و هەم «قاصی» به زەقی دیاره. بەو پێیه، نالی دوای پاکانه له «عصیان» و له «قسوەت»، حەقیەتی بڵێ حوببی له قاسیدا نییه «حوببی تۆ له قاصی دانییه»، نزیکه بەڵام له قاسیدا نییه.

بەیتی یەکەمی لاپەڕه ٥٩٠:

گوێت له ئاوازی سوروشکی من گرانی گوارەیه

غافڵی لەم دوڕڕی بەحرەین و عەقیقی کانییه

شەرحەکه باشی بۆچووه. یەك نوکته هەیه، بەلای بینینی منەوه، وەها دەکا «دوڕڕی بەحرەین و عەقیقی کانی»ی فرمێسکەکانی نالی بۆ گوارەی گوێی یاریش ماڵ بن. وا دەزانم لەفظی «کانی» له فیعلی «کنی، یکنی» وەرگیراوه و دەبێته «اسم فاعل»،

بە واتای «کینایە ساز» واتە بە کینایەی گران بوونی گوێ لەبەر دوڕڕ و عەقیقێکی بە گوارەکەوەیە، ئاوازی سروشکی نالی نابیسێ... دەڵێم، ئەگەر کینایە لە بەیندا نەبێ گوارە لە خۆوە دوڕڕ و عەقیقی پێوە هەڵناواسرێ، گوارە گوێی گران کردووە بەو دوڕڕ و عەقیقی فرمێسکان کە لە ڕێی کینایەوە بۆی بووەتە ماڵ.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٥٩١:

خوێنی صیرفە پێی سەر و دەستت حەنایی کردووە

ڕەنگی دەست و سەر نییە، ڕەنگی سەری دەستانییە

شەرحەکە ناحەقی نییە کە دەڵێ: «... ئەمە ئەو ئەندازەیە کە ئێمە لەم بەیتە بۆمان هەڵکرێنراوە. لاشمان وایە، نیوەی دووهەمی بەیتەکە، بەتایبەتی دوا برگەی، شتی تری تیایە».

وەك من بۆی دەچم «دەست و سەر»، لە نیوە بەیتی دووەمدا «دەستەسر» مەبەستە لێی، کە یار ئالوودەی خوێنی عاشقانی کردووە و دەست و سەری پێ سڕیوەتەوە. ئەو دەستەسرە، جاران، «چەورە»ی پێ دەگوترا، ڕەنگیشی سوورێکی خەنەیی بوو، نالی، بێگومان نووسیوەتی «سری دستیانیە» لە کۆتاییی نیوەبەیتی دووەمدا. هەروەك شەرحەکە وشەی «دستانیە»ی کردووە بە «داستانییە»، دەشێ بشبێتە «دُستانییە» بە دانانی «ضمە» لەسەر دالەکە و بخوێندرێتەوە «دوستانییە»، بە واتای عاشقان... خەیاڵێکی زێدە بەربڵاوی وەك زرەخەون بە وەهممدا تێدەپەڕێ و بەند نابێ، لەوەدا کە «سەری دەستانییە» ئیشارەت بێ بۆ «سەری دەشتانییە»، واتە سەرەتای حاڵەتی عوزری مانگانەی ئافرەتانیەتی. بێگومان نالی ئەم وێنەیەی بە دڵدا هاتووە.

بەیتی دووەم لاپەڕە ٥٩١:

دوور لە تۆ نالی سەگێکە، بێ وەفایە، هەرزە گۆ

بۆچی بانگی ناکەی ئەم کەلبەی کە نانی نانییە؟

شەرحەکە «دوور لە تو»ی هەر بە «عەیب نەبێ لە ڕووتدا»ی لێکداوەتەوە، سەرەڕای ئەمە و لەمەش بەهێزتر ئەوەیە کە نالی دوور کەوتەوە لێت، سەگێکە بێوەفا و قسەپووچ [هەڵەوەڕ]. کەواتە بانگی بکە لای خۆت ئەم سەگەی «نانی نانی» کە بحورمەتترین سەگە کە دەڵێن «کوچ کوچ نانی نانی»، بۆی دەجمێ. صەگی بەوەفا گوێ ناداتە ئەو جۆرە بانگهێشتنە. دەشێ «نانی نانی» بکرێتە «نانی نانییە» واتە

تاکە یەك نان بەسیەتی بۆ بەدووکەوتن.

لە بەیتی سەرووی لاپەڕە ٥٩٢: «پەیوەندی نییە» هەر وەك «سەر و ساختی لەگەڵمان نییە» ڕادەگەیەنێ، وەك کە شەرحەکە دەڵێ، ئەو مەعنایەشی هەیە کە موتربە کردن هەڵناگرێ تا بشێ بەری هەبێ.

بەیتی لاپەڕە ٥٩٣:

دەرحـــەقی مـــن زەهـــر و سرکـــە فـــرۆشە بـــە بـــرۆ

دەرحەقی غەیری ئەمن غەیری شەکەر خەندی نییە

نیوەی یەکەمی بەیتەکە ئەگەر «هـ»ی وشەی «زەهر» قورس نەکرێ، واتە ئەگەر «کسرە مختلسە»ی نەدرێتێ کێشی تێك دەچێ. پێنج تێکست نووسیویانە: «دائیمەن دەرحەقی من سرکە فرۆشە..» هەر ئەم دەقەش دەست دەدا چونکە: ١- سرکە ترشە دژی شەکەر خەندە کە شیرنە. ٢- زەهر هی فرۆشتن نییە. وشەی «برۆ» کە بە ڕێنووسی کۆن دەنووسرا «برو» بەمەدا «بڕو»ش دەخوێندرێتەوە کە هی دەرکردن و قاودانە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٥٩٣:

دولبـەرێکم هـەیـە مـەشهـوورە بـە بـێ مـانـەندی

بێ شك و شوبهە، خودا شاهیدە، مانەندی نییە

لە هەر شوێنێك نووسرا «دولبەر» دەبێ «دلبەر» بخوێندرێتەوە: خۆشەویست «دل» دەبات نەك «دول». نالی سوێندی هەرە زلی خواردووە لەسەر «بێ مانەندی» و دەستی خۆش بێ. لەگەڵ ئەمەشدا کە شك و شوبهە دەبڕێت و خوا بە شاهید دادەنێ، ئنجا دەشێ مەبەسی بێ مانەندیی زاتی خوا بێ کە شاهیدی ئەحواڵ و هەموو شتێکە.

بەیتی لاپەڕە ٥٩٤:

خانەقاش هەر وەکو مەیخانە، کە هەر ئاوا بێ

مەجلیسێکی هەیە، ئەمما گەپ و گۆبەندی نییە

شەرحــەکـە دەڵـێ: خـانـەقـاش وەك مـەیـخـانـەیـە، خـوا ئـاوەدانـی کـا، خـەڵـکی تـیـا کۆئەبنەوە، بەڵام بێ تام و خوێن.. ئەشگونجێ «خوا ئاوای کا» بە «خوا ئاوای کا» بخوێنینەوە، واتە: وای لێ بکا.

ڕاستییەکەی «ئاوا بی» سێ مەعنا هەڵدەگرێ: ١- بە واتای «ئاوەدان بی»، دوعای

چاکە بۆ مەیخانە دەچێتەوە. ٢- بە واتای «بزر بوون بێ»، دوعای خراپە، تووکە بۆ خانەقا دەچێتەوە. ٣- «ئاوابێ»، بە واتای «ئەوهایی بێ»، دیسان بۆ خانەقا دەچێتەوە بە توانج و طەعنە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٩٥: دڵم پێی ئارام نییە، چونکە سەبەبەکەی عەیبدارە و یەکسەریش بە دوا بەیتەکەدا دێت کە دژی خانەقایە کەچی لەمیاندا مەدحی زەمزەمەی دەکات... ئنجا بەیتی دواوەیشی هەر طەعنەیە لە مەدرەسەی مەحبەسە و مەبحەث و وەسوەسە... لە هی نالی ناچێ.

بەیتی لاپەڕە ٥٩٦:

شیعرەکانم، کە جگەرگۆشی منن، دەربەدەرن

دڵی «نالی» چ ڕەقە قەط غەمی فرزەندی نییە

شیعرەکە ڕواڵەتی «دەربەدەری» بە مەبەست گرتووە لە بەیتەکە، کەچی نالی لە بن پەردەوە پێمان دەڵێ: شیعرەکانم بە دنیادا بڵاوبوونەتەوە. بە شۆخییەوە خۆی «دڵ ڕەق» داناوە؛ چونکە فرزەندێك کە شیعر بێ، هەتا دەربەدەر بێ بە برەوترە. گۆیا ئەگەر هەر لە دەفتەرێکی لای خۆیەوە مابانەوە چ نرخێکیان دەبوو!

بەیتی لاپەڕە ٥٩٧:

حەریقی ضیقی زیندانم نەسیمی صوبحدەم با بێ

ئەگەر ڕۆحی منت باقی دەوێ، ساقی! مەیی نابێ

شەرحەکە وای داناوە نالی سووتاوە لە تەنگژەی زیندان: چەژی بەیتەکە و داخوازیی شەرابی ناب لەگەڵ زیندان ڕێك ناکەوێ. نالی حاڵی ناسازی خۆی داناوە بە زیندان و ئاگر، هەر ئەم وەزعەیشە وا دەکا داوای بای صوبحدەم بکات کە بە زاهیر بایەکە لە ئاگرەکە زیاد دەکات لە حەقیقەتیشدا دەرووی تەسکینی پێ دەکرێتەوە. لە ساقیش، مەبەسی مەیگێڕە، نەك یار، چونکە یار بۆخۆی دە جاران لە شەراب مەبەستترە. «مەیی ناب»یش شەرابی ئەوتۆیە نە ئاو نە هیچ شتێکی دیکەی تێکەڵ بووبێ، تاکوو باشتر پێی مەست بێ. چ ڕێکەوت و چ ئانقەست بێ، بەیتی دواتر کە دەڵێ: «لە وەصلی تۆ زیاتر خەوفناکم، نەك لە هیجرانت»، بە بەڵگەی ئەو واتایە دێت کە من بۆی دەچم.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٥٩٨:

نییە دەخلم لە شانامە و مەصافی، غەیری ئەم نوکتە:

کە کوشتەی بەندی تۆیە هەر کەسێ ئازاد و ئازا بێ

من بەلای مەعنایەکەوە دەچم لە شەرحەکەدا نییە:

نالی ناودارانی مەیدانی عیشقی کردووە بە سێ دەستە: یەکیان، ئەو ئازادەیە کە گرفتاری بەندی یارە. دووەمیان، ئەو ئازایەیە کە کوژراوی یارە. سێیەمیان، ئەوەیە کە ئەسیری بەند و کوژراوی یارە واتە هەم ئازادە و هەم ئازایە.

بەیتی لاپەڕە ٥٩٩:

فیدای تەشریفی ڕێگەت بێ خەراجات و خەزێنەی دڵ

نیثاری تۆزی پێت بێ گەر لە چاودا قەطرەیێ مابێ

شەرحەکە «خەراجات» و «خەزێنەی دڵ»ی داناوە بە «هەرچی خۆشەویستییەك لە دڵدا بێ، هەمووی بە قوربانی ئەوە بێ کە ڕێگا پیرۆز ئەکەی و دێی بۆ لام.. هەر دڵۆپە فرمێسکیش لە چاوما مابێ، ببێ بە شاباشی تۆزی بەری پێت و ڕێگەتی پێ ئاوڕشێن بکری».

لە پێشەوە دەڵێم: دەقی نیوەی دووەمی بەیتەکە، بە ڕێنموونی هەندێ لە تێکستەکان و بەو ڕیوایەتی دەماودەم کە لە کۆنەوە گوێ بیستی بووم، بەم جۆرەیە: «نیثاری تۆزی بەر پێت بێ لە چاوا قەطرەیێ مابێ».

لە بارەی شەرحی نیوەی یەکەمی بەیتەکەوە: ناشێ عاشقی عیشقی خۆی بکاتە قوربانی لە پێناو هاتنی یار بۆلای، کە عیشق نەما هاتن و نەهاتن هەر باس ناکرێت.

نالی «خراجات و خزینی دڵ»ی نووسیوە «خراج» کە «خوڕڕاج» دەخوێندرێتەوە، بەڵام لەبەر کێشی شیعر «خوراج» دەخوێندرێتەوە، بریتییە لەو هەڵامسان و هەوا دەرکردنەی لە برینی تەشەنە کردوو پەیدا دەبێ. «خزین»یش هەر خەزنە کردنی برینە، بەڵام بە «استخدام» لەگەڵ «خەراجات و خەزێنە» یەك دەگرنەوە. فیدا کردنەکە، جگە لە تەئویلی «خراج و خزین»، بە گەنج ونەقدینە، برین و ئێش و ئازاری دڵەکە دەگرێتەوە. لە هەمان کاتدا دەشێ خەراج و خەزینە، بەتایبەتی «خزین»، شیعرەکانی شاعیر بێت وێڕای بیرکردنەوە و خولیا و حاڵەتی عاشقانەی پڕ سەودا.

بە عادەت «نثار» بۆ شتی وەك پارە و بەردی بەقیمەت دەچێتەوە، بەڵام نالی ئاوپڕژێنی چاوەکانی لێ گرتووە بە مەبەست بۆ مراندنی تۆزی بەر پێی یار. لە

گۆرانیـی بـەغدایـی هـاتووە «خَزَّنْ جرح قلبـی من عذابك».

بـەیتـی یـەکـەمـی لاپـەڕە ٦٠٠:

لـە عـەکسـی ذاتـی بێڕەنگت هـەتا کـەی دیدە ڕەنگین بێ
جونوونـی لـەیل و مـەیلـی نـەقشبـەندی عـەکسـی ئـەسما بێ؟!

ئـەم بـەیتە تـا بڵێـی ئـاوخوازە، گاڵتە هـەڵنـاگرێ: «ذاتـی بێ ڕەنگ» جـارێکیان «بێ مانـەند» و جـارێکیشیان «بێ ڕەنگ، بێ لـەون» ڕادەگـەیـەنێ. «ذات»یش کە «بێ لـەون» بوو دەچێتـەوە بۆ دەروون، نـەفس، کـەسایـەتـی. کە «بێ مانـەند» بوو، مـەبـەس لـە لـەش و جوانیـی بـەرچاو دەبێت کە پـەیکـەرەکـەیـەتـی.

عـەکسبوونـەوەی «ذاتـی بێ مانـەند»، واتە جوانیـی یـار، لـە چاوی عـاشقدا وەهـا دەکا، چاوەکە ڕەنگین بێ بـە فرمێسك، دیارە فرمێسك بێڕەنگە، بـەڵام کە چاوی ڕەنگین کرد بووەتە خوێن، خوێن دەگریێ، نـەك ئـاو. هـەڵبـەت سۆزی عیشق و دووری لـە یـار، ئـەم گریـانـە سوورڕەنگە دەزێتـەوە.

عـەکسبوونـەوەی «ذاتـی بێ ڕەنگ»، لـە ڕێـی دەلالـەتـی وشـەی «عـەکس»ــەوە کە پێچـەوانـە و دژ بـە دەستـەوە دەدات، «بێ ڕەنگ»ــەکە دەبێتـە «بـە ڕەنگ، ڕەنگدار»، لـە چاوی عـاشقدا و هـەمیسان فرمێسکـی خوێنین ڕادەگـەیـەنێ.

جنوونـی لـەیل [کە دەکاتـەوە جنوونـی قـەیس، مـەجنوون] و مـەیلـی نـەقشبـەندیش هـەردوویـان عـەکسـی دەلالـەتـی وشە بـەدەستـەوە دەدەن: جنوونـەکە بـە هۆشیـاری و مـەیلـەکـەش بـە ڕاستڕۆیـی لێك دەدرێتـەوە.

وشـەی «میل، مـەیل» لێرەدا بۆ نـەقشبـەندی، مـەدح هـەڵدەگرێ و دژی مـەدحیش هـەڵدەگرێ: کە بڵێین نـەقشبـەندی لـە ڕاستـەڕێـی شـەرعـی ظاهیرییـان لاداوە [مـەیل: لادان، لاربوونـەوەیـە]، بۆیـان دەبێتـە عـەیب. کە بشڵێین مـەیلـەکـەیـان لـە ظاهیرەوە بۆ بـاطین، دۆزینـەوەی «حـەقیقـەتـی موطڵـەق»ــە، بۆیـان دەبێ بـە مـەدح.

نـالـی لـە بـەیتـی دواتردا بـازێکـی دیکە دەهـاوێت بۆ پتر چـەسپـاندنـی عیشقـی یـار لـە دەروونیدا کە دەڵێ: هـەر یـاری نـەقشینم، زێدە جوان و ڕەنگینم، دەشێ ببێتـە نـەقشێك کە چـەسپـە لـە دڵدا، هـەرچـی نـەقشێکـی غـەیری ئـەو هـەیـە هـەمووی بـە ئـاوی چاو شۆراوەتـەوە. داڕشتنـی ڕستـەکـان بـە بـەریـانـەوە هـەیـە نـەقشـی یـار وەهـا چـەسپ بکـەن لـە دڵ، کە دڵـەکە خۆی ببێتـە «نـەقشبـەندی» بۆ یـارەکـەی.

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٠١:

ثوبووتت باعیثی نەفیی منە، وەك لامی زولفەینت

لە هەر دوو لا قەدت بگرێتە ناو، وەك «لامەلفلا» بێ

شەرحەکە وەهای دادەنێ کە دوو زولفەکەی یار یەك «لا»ی نەفیان پێك هێناوە و دەوری باڵاتیان داوە و شاردوویانەتەوە.. گۆیا، بەپێی شەرحەکە بوونی یار بووەتە هۆی «لا» یەتیی نالی وەك کە جووتە زوڵفەکەی بە هەر دووکیان «لا» یەکیان پێك هێناوە بوون بە «لا» یەتیی باڵای یار. ئەم بۆچوونە لە هەموو ڕوویەکەوە دژی واتای بەیتەکەیە.

نالی دەڵێ: بەرقەراری و ثابیت بوونی تۆ، ئەی یار، سەبەبە بۆ نەفی و ئینکاری وجوودم [بەو نەفییە نالی دەشبێتە فنا فی المعشوق]. لێرەدا باسێکی نەحوی عەرەبییش هەڵدەستێ بەوەدا کە حەرفی ئەلف لە حروفی «علە»ـە و لە زۆر باردا تێدەچێت کەچی ئەلفی قەدی یاری نالی ثابیتە. ثبوتەکەشی بەو دوو «لا» یەیە کە دوو زولفەکەی بە دەوری قەدیەوە پێکیان هێناوە. قەدەکە بووەتە ئەلف لە نێوان هەردوو زوڵفدا کە هەر یەکە شکڵی «ل»ی هەیە، بەو شێوەیەی کە لە سەرەوە بە باڵایدا ڕژاونەتە بەر پێی، ئەلفەکەش بۆ هەردوویان بەکارە، کردوونی بە «لا» وەك ئەم شکڵە «ل ا ما»: کە لە پێشەوە سەیری بکەیت «ل»ی دەستە چەپی یار لەگەڵ قەدەکەی دەبنە «لا». لامی زوڵفی دەستی ڕاست، دەبێتە «لا»یەکی مەعکووس، وەك لە ئاوێنە عەکس کرابێتەوە. کە لە پشتەوە سەیری یار بکەیت، ئەوسا «ل»ی زولفی دەستە ڕاست دەبێتە «لا» و هی دەستی چەپ دەبێتە عەکسی ئەو. بەم جۆرە ئەلفی قەدی یار نەك هەر تێ نەچووە، دوو هێندەی زولفەکان مەوجوودە و دوو هێندەی تاکە «لا»یەکی، نەهی وجودی نالی نەفی دەکا. سەیریش لەوەدایە، ئەلف بە ئەداتی نەهی دەسرێتەوە. وەك کە فیعلی «ینال»، نەهی بێتە سەر، دەبێتە «لا ینل».

ئەم بەیتە یەکێکە لە هەرە هەرە هەرە دەگمەنەکانی هەڵبەستی عالەمی ئیسلام.ماڵم حەقە، بەیتێکە چەندین غەزەل و قەصیدە دەهێنێ.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٠٢:

گەهێ ئاهوو ڕەوش شاهی، گەهێ گەوهەر مەنیش ماهی

بەڵا با سینە صەحرا بێ، بەڵا با دیدە دەریا بێ

شەرحەکە هەر واتای وشەکانی لێکداوەتەوە، دەبوو بڵێ، نالی سینەی خۆی دانا بە صەحرا تاکوو ئاهوو، مامز [کە یارە] بێتە ناوی. چاوی خۆشی دانا بە دەریا تاکوو یار وەك ماسی مەلەی تێدا بکات... لەمە زیاتر، من بۆ تارماییی مەبەستێکی زێدە شرایەوەی نالی دەچم، لە دەلالەتی «شاه» و «سینە» وە: دەزانین «سینە صەحرا بی» بە ظاهیر شتێکی ئەوتۆی تێدا نییە، زێدە خەیاڵدۆزیی پێوە بکرێت، بەڵام صەحرایەك هەیە پێی دەڵێن صەحرای «سینا»، پاشایەك «شاه»یش هەبوو فیرعەونی میصر بوو، لە بەحردا غەرق بوو کە بەرەو صەحرای سینا بە دوا مووسا پێغەمبەر و قەومەکەی کەوتبوو. دەستەواژەی «مەنش ماهی»ش دەشێ بەپێی رێنووسی کۆن «منش...» نووسراوە بخوێندرێتەوە «منیش ماهی» تا ئەو گەوهەرە، کە یارە، لە بەحردا بچێتە دەروونی نالییەوە. نالی ئەمەی رێك خستووە، تا ئەگەر بۆی بچێت زێدە تەرەدەماغییەکت پێ دەگات، خۆ ئەگەر رەفزیشی بکەیت، هیچت نەدۆڕاندووە. من رەفزی ناکەم و لە نالیی بە زیاد نازانم.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٦٠٢:

لە ئالیی ئەشکی نالی بێ کەسە، غەلطانی نێو خاکە
مەگەر سەمعی قەبووڵت موشتەریی لوولوویی لالا بێ

«لوولوویی لالا» ئەو لوولوویەیە کە لە صەدەفێکدا تەنهایە و درشت و قیمەتدارە. کە دوو یان سێ لوولوو لە صەدەفێکدا بوون ورد و کەمقیمەت دەبن پێیان دەگوترێ «لیلی». نالی کە دەڵێ «سەمع»ت و نەیگوت «چاو»ت قبوڵی بکات، لەوەوەیە کە دانە لوولووەکە ببێتە گەوهەری گوارەی گوێی یار.

لە بەیتی لاپەڕە ٦٠٥ لە جیاتی «هاتووم» «هات و» ڕاستە. «هیی تۆم» لە نیوە بەیتی دووەمدا بە زەقی دژی دەموراوێژی بەیتەکانە کە زۆر بە زەحمەت کەلێنی دەسبازی دەدەن چ جایی خۆ دۆڕاندن. «هەر تو» جێی خۆیەتی.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٠٦: «ڕەنگ نوما»، دەکرێتە «ڕەنگ نەما - ڕەنگ نوێن»، وەك «قیبلە نەما».

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٠٧: وشەی «نوکتە»، جگە لەوەی شەرحەکە بە «قسە یان بابەتی خۆش»ی لێکداوەتەوە، لایەنی بچووکی و تەسکیی شتە باس لێکراوەکەش ڕادەگەیەنێ.

وشەی «سوها» لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٠٧ لە ڕێنووسی کۆندا «سها» نووسراوە. شاعیری عەرەب گوتوەتی: «ومن بات طول الليل يرعى السُها سَها»، «سها، سەها»ش فیعلی ڕابوردووە، بە واتای «سەهووی کرد». ئەمە دەڵێم لە گۆشە نیگای ڕاپەڕموونم بە نالیدا کەوا بێگومان بیری لەو سوها و سەهایە کردووەتەوە، چونکە دەشێ لە ڕووی سەهووەوە «سوها» بکرێتە «سوا» و کارەکە دەئاڵۆزکێ.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٤١:

هەرچەندە دەکەن قەطعی سەرت دێیەوە ئەی خەط

وەك هیندووەی سەححاری مەجووسی چ لەجووجی

مووی خەطی مەدحکراوی چوواندووە بە سێ بابەت: ١- هیندوو، کە ڕەشە وەك مووەکە. ٢- سەححار: کە سەری دەبڕن و هەر دێتەوە. ٣- مەجووسی: ئاگرپەرست، کە شین بووە لە سەر ڕوویەکی وەك ئاگر گەش.

بەیتی دووەمی ٦٤٢:

گەر بازی نەظەر بازی، لەم دەست و نیگارەت چی

بۆ یاری یو دەسبازی، لەم ڕاو و دیارەت چی

وەك بۆی دەچم، نالی دەڵێ لەگەڵ خۆیدا: تۆ ئەگەر بازی چاوکراوە و [چاوبڕکێیت] ئەم دەست و نەقشەت لەچییە؟ مەبەستی شیعردانانە کە زینەتی دەست و قەڵەمە. خۆ ئەگەر مەیلی گەپ و دەسبازی [هەرزەکارانە]ت هەیە، چیت لەم ڕاو و «دیارە»ت دایە. وشەی «دیارە» لێرەدا سووککراوەی «دیاردە»یە کە نەریتێکی ڕاوکەرانە، وەختێك کە کەروێشك دەدۆزنەوە «دیاردی» لێ دەکێشن و پێوەی هەڵدەڵێن و «...خولامی سەری سوارانم پێ دەڵێن...» و چشتی ئەوتۆیی دەچڕن. هەڵبەت لێرەدا نالی ئیشارەتیش دەکا بۆ «بازی نەظەرباز» کە تەیری ڕاو پێکردنە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٤٣:

ئەو چاوە کە هەڵدێنی، صەد عەربەدە دەنوێنی

هەر ڕۆحە کە بستێنی، لەم غەمزە دوبارەت چی

تێکستەکانی ناو شەرحەکە تێیاندایە لە جیاتی «هەڵدێنی»، «دەنوێنی»یان نووسیوە، لە جیاتی «غەمزە»ش «عومری» یان نووسیوە، شەرحەکە بەسادەیی

دەڵێ: ئەی یار بە چاو هەڵهێنانت ڕۆحمت سەندووە، ئیتر غەمزەی دوبارەت بۆ چییە؟

وەك من بۆی دەچم، کلیلی یەکالا کردنی بەیتەکە لە وشەی «دەنوێنی»ی کۆتاییی نیوە بەیتی یەکەمە: ئەم وشەیە دوو واتای هەیە، یەکیان خەواندن، ئەوی دیکەیان دیارخستن، ئەگەر «هەڵدێنی» قبووڵ بکەین، واتای بەیتەکە ئەمە دەردەچێت: ئەو چاوەی دەیکەیتەوە سەد هەرا و بەدمەستی بەرپا دەکەیت یاخود هەرا و مەستی کپ دەکەیت و لە هەردوو حاڵدا ڕۆحم دەستێنی. کەواتە چ لزووم هەیە بە غەمزەی دووبارە یا عومری دووبارە کە دێیت لە حاڵی خەواندنی عەربەدەدا، هەر لە وشەی نواندنەوە کە دیار خستنە، عەربەدەکە بەرپا دەکەیتەوە و دەبێتە بەخەبەر هێنانی ڕۆحەکە یاخود ژیاندنەوەی ڕۆحەکە.

ئەگەر لە جیاتی «هەڵدێنی»، «دەنوێنی» قبووڵ بکەین، بەیتەکە وەها ڕادەگەیەنێ: ئەو چاوەی دەیخەوێنی صەد عەربەدە بەرپا دەکات وەیا دەخەوێنێ، و لەمەشدا ڕۆحمت ستاندووە چ بەکپ کردنی عەربەدە و چ بە بەرپا کردنی. ئیتر ئەگەر کپت کردووە بۆ بەرپای دەکەیتەوە، ئەگەر بەرپات کردووە بۆ دەیخەوێنییەوە کە لە هەر دوو حاڵدا ڕۆحی دووبارەم پێ دەدەیتەوە... ئەگەر لە «دەنوێنی» یەکەم دیارخستن مەبەست بێ دیسانەوە نواندن و دەرخستنی عەربەدە بەهەمان ڕێی باس کراودا دێنە ناوەوە و عومری دووبارە دەسگیر دەبێ.

بێگومان ناشێ نالی هەردوو تێکستی مەبەس بێ: چونکە «هەڵدێنی» و «دەنوێنی» و «عومر» و «غەمزە» لە ڕێنووسی کۆن و نوێدا یەکتر ناگرنەوە، هەرچەند غەمزە تاڕادەیەك لەگەڵ عومر بۆرە خزمە.

بەیتی سەرووی لاپەڕە ٦٤٤:

گەنجینەیی نێو سینە، ڕەنگینە بە صەد کینە

ئەی لەککەیی ئایینە، یاڕەببی بە غارەت چی

شەرحەکە وەهای دانـاوە: دڵی یار بە صەد کین ڕەنگ دراوە، نالیش لە خوا دەپاڕێتەوە ئەو ڕەنگە کە وەك لەککەی ئاوێنەیە بە تاڵان بڕوات...

ئەم بەیتە سێ لایەن هەڵدەگرێ: یەکیان، ئەوەیە کە قسە لەگەڵ یار بێ، وەك شەرحەکە گوتی. دووەم ئەوەیە نالی دڵی خۆی مەبەست بێ. سێیەم ئەوەیە هەر دڵێکی بووبێت ئیتر هەر کەسێك بێت. من پتر مەیلم بۆ دڵی نالی دەچێت، بەڵام قسەکە لەوەندەدا

ناوەستێ. «یارەببی» بە ڕێنووسی سەردەمی نالی، «یا ربی» نووسراوە. دەکرێ «یاربی بە غارەت چی»، ببێتە «یار بێ بە غارەتچی»، واتە یار ببێتە تالآنکەری لەککەی ئاوێنەی دڵ، دڵەکە بشواتەوە لە لەککەی کین هەڵگرتن لە ڕەقیب و بەدکار. لێرەدا چاوەدێریی کێشی شیعر ناکرێ؛ چونکە مەعنای پشت پەردەی ڕاستە مەعنای وشەکانە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٤٤:

موژدەی قەدەمی سەر بوو، دڵ هات و لە ڕێدا چوو

جان ماوە لە بۆ وەصلی، بدرێ بە بە شارەت چی؟

شەرحەکە واتای «دڵ هات و لە ڕێدا چوو»ی بە ڕاستە ڕاگەیاندنی دەقەکە لێکداوەتەوە، حەقیشیەتی و جێی خۆیەتی، بەڵام نالییە و یەك دوو دەنکە چەرەسی شاردووەتەوە لێمان. دەتوانین بڵێین: دڵ لە ڕێدا هات و چوو، واتە میانجی بووە دڵەکە [هەرچەند بێگومان تێشدا چووە]. لەو بوارەوە دەکرێ «موژدەی قەدەمی سەربوو» کە وەك شەرحەکە دەڵێ لە پێناوی هاتنە لای بوو بە قوربانی، بەم جۆرە بنووسرێ: «موژدەی قەدەم هی سەر بوو، کە خۆی لە مزگێنی کرد بە قوربانی». بە دوا سەردا دڵ کەوتە ڕێ... هتد.

لە بارەی بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٤٥، ئەوەندە دەڵێم وشەی «کەنارە» بە واتای بەری درەختی «سدر، سیدر» دێت.

بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە:

بۆچ مایلی تەنهاییی؟ سەودایێکە خۆڕایی

ئەی مەردومی بینایی، لەم کولبەیی تارەت چی!

نالی کە لە نیوە بەیتی یەکەمدا، باسی «سەودا»ی خۆڕایی دەکات، بە عادەتی پڕ مەهارەتی خۆی، وەها ڕادەنوێنێ کە لە سەرەتاوە قسەی لەگەڵ «مەردومی بینایی»یە کەوا لە کولبەی تاریکیدا خۆی مەڵاس داوە. لەمەوە «سەودا» کە بە عیشق و بە ڕەنگی ڕەشیش دەگوترێ، ڕێك دێت لەگەڵ کولبەی تار و تاریك. داڕشتنی بەیتەکە ڕێت دەدا، نیوەی دووەمی بکەیتە یەکەم، بە کەمێك دەسکارییەوە:

ئەی مەردومی بینایی بۆچ مائیلی تەنهایی

سەودایەکە خۆڕایی، لەم کولبەیی تارەت چی؟

شەرحەکە لەسەر جوملەی بەیتەکان بۆ خاڵێك چووە، لە هەر بەیتە حاڵەتێکی دەستنیشان کردووە لە ئەحوالی نالی بەرانبەر عیشقێکی ناکام لەگەڵ کچێکی «عەیار»دا... بەلای منەوە، ئاسانتر ئەوەیە بە هەڵبەستێکی عادەتی دابنرێت کە دەشێ «وحدە»ی نەبێ و ڕەنگیشە هەندێ بەیتی خزم بن لەگەڵ یەکتر. «نەومیدی»یەکی لە کۆتاییی غەزەلەکە دەدیترێت، چ پێوەندیی نییە لەگەڵ سەرەتاکەی «بازی نەظەرباز» و لەگەڵ بەیتی شەشەم بە «نوقڵی دەم و ماچ» یەوە...

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٤٨:

وای فەرموو کە ماچت نەدەمێ ڕووڕەشی تۆ بم

ئەم ساڵە بەجێ دێ ئەثەری وەعدەیی پاری

وشەی «تۆ»، لە نیوە بەیتی یەکەمدا، دەبێ «توو» بنووسرێت کە هەم بە واتای تۆ و هەم بە واتای «تووك، موو» دێت. دیارە لە ماوەی ساڵێکدا تووکی لێ هاتووە و ڕووڕەشییەکە گەیوەتە جێ. ئاشکرایە مەبەس لە بەجێ هاتنی ئەثەری وەعدەی پار، دەرکەوتنی تووکەکەیە، هەرچەند لە مەیدانی مەعنا ئاراییدا دەشێ بگوترێ دوای ساڵێك وەعدی ماچەکە بەجێ هاتووە، بەڵام ئەم ساڵەی وا بێ بەڵگە ئەگەر تووکەکە بەڵگە نەبێ، قسەیەکی خاوو خلیسك دەردەچێ، ئەگەر بیگوتبایە «ئەم مانگە بەجێ دێ»، چ تامی تێدا نەدەبوو؛ چونکە لە مانگێکدا تووك ئەوەندە دەرناکەوێت ڕوو ڕەش بکات. کەم شاعیریش هەیە ناوناوە دەوری کوڕی لووس هەڵنەهاتبێ لە شیعریدا.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٤٩:

مەغشووشی زەڕە، عاجزی زیو، دەرهەمی دیرهەم

بۆچ تێکچووە صۆفی، کەرەبۆز بۆ غەمی باری

شەرحەکە لە کۆتاییی لێکدانەوەی بەیتەکە دەڵێ: «... بەڵام بۆ خەمی ئەم بارە بێ سوودەی دەخوا؟ بۆ ڕێگای دڵدارانی ڕاستی ناگرێتە بەر...». ئەم بۆچوونە لە دەقی بەیتەکەدا ئەسەرێکی نییە، باریش صۆفی هەڵی نەگرتووە، غەمی کەرەبۆزە.

وشەی «زەڕە» جگە لە زێڕ، بۆ زەڕەی کەریش مناسبە. وەك بۆی دەچم، صۆفی لەبەر دەست نەکەوتنی زێڕ و زیو و دیرهەم تێکچووە نەك بە عەکسەوە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٤٩، لەجیاتی «ماڵان گەڕ و بێگانە» کە دەست نادا لەگەڵ

مەفهوومـی تێکڕای بـەیتەکە، دەبێ «ماڵان گەڕی بێگانە» بێ، مەگەر وشەی «بێگانە» هەڵوەشێت و ببێتە «بێ گانە»: ئەوسا ماڵانگەڕی شار و دێ بێ و «بێ گان»ــەی دۆست بێ کە ئەمەش بە سێبەری، یاخود شێوە سێبەری کۆمەڵەی وشەکان حیساب دەکرێ.

بـەیتـی دووەمـی لاپـەڕە ٦٥١:

زوڵــفـی دوو تــایـی تــەرازوو مــەشــەلـی دڵــکـێشت

ڕوح دەکێشن بە دوو سەر ئەم بە سەرێ ئەو بە سەرێ

لێرەدا بە چاك دەزانم، چـی لـە شەرحـی ئەم بـەیتـەدا هاتووە لـە **چەپکێك لـە گوڵزاری نالـی** بۆ ئێرەی ڕاگوێزم؛ چونکە مافـی تـەواوی خۆی پێ داوە. ئەمە دەقـی شەرحـەکەیە:

«زوڵفەکان دووتـان، واتـە هـەریـەکەیـان بـە قـەدەر تـایێکن لـە زۆریدا.

وشەی «تـا» بـە واتـای «تـای موو» دێت کە زوڵف خۆی مووە. زوڵفەکان دووتـان، وەك یـەکترن. کە دووتـان، وەك تـەرازوون؛ چونکە زوڵف و تـەرازوو هـەردوویـان دووتـان و هـەر تـایـەیـان بـە قەدەری ئـەوەی ترە و هـاوکێشـی یـەکترن. هـەردوو زوڵفەکەش تـەرازووی یـەکترن. زوڵفەکان کە تـەرازوو مەسەلن، وشەی «کێش» خزمـی تـەرازووە و جێـی خۆیـەتـی دڵ بکێشن؛ چونکە تـەرازوو ئـالـەتـی کێشانە.

بـابزانین بـەولای کێشانەوە ئەم تـەرازووە زوڵفانە چ دەکێشن؟ ڕوح دەکێشن! تـەرازووی عـادەتـی لـەوە تێناپـەڕێنێ زێڕو ئـەڵماس و گـەوهـەری پێ بکێشرێت، کەچـی تـەرازووی زوڵفـی یـار، ڕوح دەکێشن. ڕوح کێشان هـەر لـە ڕووی وشەوە خزمە لـەگەڵ تـەرازوو، ڕاستـە حیسابـەکەی لـە شوێنێکـی ترە:

تـەرازوو کە بـابـەتـی کڕین و فرۆشتنـی پێ هـەڵکێشرێ، تـەنها یـەك دەستـەی تـەرازووەکە ماڵە نرخدارەکەی تێ دەکرێ، دەستەکەی تری پـارسەنگێکـی تێ داوێژرێ، هـەر کاتێك ماڵە نرخدارەکە گەیشتە سەنگـی ئـەو پـارسەنگە و لـەگەڵـی جووت بوو، مامڵەتـەکە کۆتـایـی دێ.

بـەڵام تـەرازووی دووتـای زوڵفـی ئـەو نازدارە بـە هـەردوو سەران ڕوح دەکێشن، واتـە هـەتـا لـە سەرێکیـان وەزنـی ڕوح زیادکەی، دەبێ وەزنـی سەرەکەی تریش زیـاد کرێ، ئیتر ئـەم کارەی ڕوح کێشان لـە دوو سەرەوە کۆتـایـی نـایێ... تـەرازووی زوڵفـی دووتـای یـار، هـەتـا هـەتـایێ بـە دوو سەران، ڕوح دەکێشن... دەستـی خۆش بێ...

جگە لەم کێشانە دوو لانە تەرازووکارانە، ڕستەی «ڕوح دەکێشن بە دوو سەر»، واتاییێکی تریشی هەیە بۆ کوشتنی پاتەوپات کە لە ڕوح کێشان دەفامرێتەوە، بێ «توریە»، بەڵام زوڵفەکان لەو ڕوح کێشانەدا دوو هێندەی فرشتەی مەرگ، «عەزرائیل» چالاك و خێران؛ چونکە کاری عەزرائیل لە سەرێکەوەیە، کەچی زوڵفەکان لە دوو سەرەوە، ڕوح دەکێشن. هەتا یەکێك بە مردنی خۆی دەمرێ دوو عاشق بە دەست زوڵفەکانەوە گیان دەسپێرن».

بەیتی لاپەڕە ٦٥٤"

ڕاستی جەوهەریيە تیغی زوبانی نالی

نەرم و توند، ئاوی گەلووگیرە، قصەی پێ دەبڕێ

دەشێ قافیەی بەیتەکە «پێ دەپەڕێ»ش بخوێندرێتەوە، بەپێی ڕێنووسی کۆن. لەلایەن واتاوەش «پەڕاندن» بەهێزترە لە «بڕین»؛ چونکە ئەوەی «دەپەڕێ» جودا دەبێتەوە لە بنکەی پێیەوە نووسابوو، چاك بوونەوەی نییە. «ئاوی گەلووگیر» لە بەیتەکەیدا، جگە لە واتای ئاوی حەقیقی، ئاوی جەوهەری تیغیش بەدەستەوە دەدات کە زێدە مەدحە بۆی.

«نەرم و توند»، هەر وەك شەرحەکە دەڵێ، لەوانەیە مەبەست لێی نەرمیی تیغی زوبان بێ کە گۆشتە و، ڕەقیی قسەکان بێ کە توێکڵدار و کاریگەرن. لەوانەیشە مەبەستی زێدە بڕندەییی تیغە جەوهەردارە ئاودارەکە بێ، بە نەرمی و بە توندی قسە دەبڕێتەوە. خۆ کە ئاوەکە «گەلووگیر» بوو، واتە تیغەکە گەییشتە گەلوو، نەك قصە بگرە کەللەشی پێ دەپەڕێ.

خوێنەر بمبەخشێ لە هەڵدانەوەی لاپەڕە ٦٥١ ی دیوانەکە، یەکسەر گەیشتمە لاپەڕە ٦٥٤، تومەز لاپەڕەی دواوەی کە ٦٥٢ و ٦٥٣ ی تێدا ڕووبەڕوون، بە لاپەڕەی ٦٥١ ەوە نووسابوو. تێبینییەکی کورتیلەم هەیە لەگەڵ بەیتی سەرووی لاپەڕە ٦٥٣:

وەکو پەروانە بە شەو هێندە بە موشتاقی دێم

بە چرای کوڵمتەوە، ڕەنگە عەسەس لێم بگەڕێ

تێکستی «پەروانەیی شەو» لەبارترە، چونکە حەرفی «بە» لە تێکستی سەروودا، سێ جاران دووپات بووەتەوە، لەمیاندا بووەتە دووجار، عەینی واتای تێکستی سەرووش دەبەخشێ. شەرحەکە لە شیکردنەوەی بەیتەکە دەڵێ: لەوانەیە پاسەوانی

شەویش لە سۆزی دڵم حاڵی ببێ و لێم بگەڕێ بێم بۆ لات... دەبوو شەرحەکە سەبەبی ڕازی بوونی پاسەوان لەوەدا ببینێ کە «بە چرای کولم»ـەوە شوبهە هەڵدەستێ و دز چرا لەگەڵ خۆی ناگێڕێ. لە هەمان کاتدا وا ڕادەگەیەنێ، پاسەوان لەبەر شەوقی چرای کولمت بە دوامدا بگەڕێ بۆ گرتنم... شەرحەکە لە شیکردنەوەی بەیتی دواتردا هەشت دێڕی زێدە کاریگەری فرمێسکاوی، عوزرخوازی بۆ نالی و ئەو شاعیرانەی کورد کە لەبەر ناسازیی ڕێنووسی کۆن، واتای هەڵەیان لە شیعرەکانیان دراوەتەوە، نووسیوە. من هەردوو دەستی منەتباری و ڕێز بۆ خاوەنانی شەرحەکە هەڵدەبڕم.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٥٥:

یەك ڕەنگم و بێ ڕەنگم و ڕەنگین بە هەموو ڕەنگ

بەم ڕەنگە دەبێ ڕەنگ ڕژیی عیشقی حەقیقی

شەرحەکە بە شێوەیەکی مەیلەو درێژەدار شەرحی «ڕەنگ»ـەکانی داوە. بەلای منەوە و بە کورتی ئەمە مەبەستی نالییە و «فی الجملە» لە جغزی شەرحی دیوانەکە نزیکە: یەك ڕەنگم کە ناگۆڕێم و بێ درۆم. بێ ڕەنگم، دەشێ بێوێنەیی بێت و دەشێ سادەیی بێت و دەشێ ئەسەری پارێز و نەفس کوژی بێت کە وەك نەخۆشی دەنوێنێ، لە کوردیشدا «بێ ڕەنگ»، بە کەسێکی بیمار دەگوترێ. ڕەنگین بە هەموو ڕەنگ، ئەو مەعنایە دەگەیەنێ کە جێگەی دەرکەوتنی هەموو جۆرە ئیبداعێکی خالقی جیهان بێت، وەك لە میسالدا، پەلکەڕەنگینە، «قوس القزح» هەموو ڕەنگەکانی تیشکی ڕۆژی تێدایە. نیوەبەیتی دووەم، بەلای منەوە، هەڵدەگرێ لە جیاتی «ڕەنگ ڕژیی»، کە من نەمبیستووە لە فیعلی ڕشتن وشەی «ڕژ» پەیدا بووبێ، مەگەر کورتکراوەی «ڕەنگڕێژی» بێت، دەڵێم «ڕەنگی ڕەزی عیشقی حەقیقی» بێ کە دەزانین «ڕەز» سەرچاوەی شەرابە و لە هەموو جۆرە درەختێکی مێو و ئەو دارانەی تێدایە کە بشێ بەریان ببێتە شەراب.

لە بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٥٦:

مرواریی ئەشکم وەکو یاقووتی ڕەوانە

ساقی! بدە لەو لەعلە شەرابێکی عەقیقی

دەبوو شەرحەکە ئیشارەت بدات بۆ ئەوەی «عقیق، عەقیق»، جگە لە بەردی بەقیمەت بە شوێنێکی پیرۆزی حیجاز دەگوترێ، ئیتر لە مەککە یان لە مەدینە بێ. شاعیری عەرەب دەڵێ:

ان من عق والديه لملعو

ن ومن عق منزلا بالعقيق

بەو پێیە شەرابەکە دەبێتە بەشێکی ئایین.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٥٦:

دائیم لە حەضەردا سەفەری بە، لەوەطەندا

غوربەت کەش و عاجز بە، ئەگەر ئەهلی طەریقی

وشەی «حضر، حەضەر» شارنشینییە، بەرانبەر «بداوە، بەداوەت» کە بادیەنیشینییە. واتە چەندێکی شارنشین بی، خۆت بە سەفەری بدە قەڵەم، چەندێکیش لە نیشتمانت بیت وەك غوربەتکێش [ئەوەی لە غەریبی دەژیت] و ئازوردە دڵ بە، مادەم خۆت بە ئەهلی «طریق - طەریق» دادەنێیت. طەریقیش هەر وەك «تصوف» ڕادەگەیەنێ، واتای دەقاودەقی «ڕێگە»، بەدەستەوە دەدات. ئنجا کەسێکی ڕێبوار بێت هەر دەبێ غوربەتکێش و سەفەری و ئازوردە بێ...

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٥٧:

خەلقی کە هەموو کۆدەکن و بەستەزمانن

با بێن و لە نالی ببیەن شیعری سەلیقی

نالی کە خەلقی دانا بە کوودەك و منداڵ، لە خۆوە دەبنە «بەستەزمان»؛ چونکە منداڵی ساوا قسە نازانێ، لە هەمان کاتدا دەشێ مرۆی عازەبیش بە کوودەك دابنرێ کە فامی شیعر و ئەدەبی نەبێ. نوکتەیەك هەیە لە «کۆدەکن» کە بە ڕێنووسی کۆن «کودکن» بێ و بخوێندرێتەوە «کودەکن»، واتە پارە و سامان کۆ دەکەنەوە؛ ئەمما نەزان و بێ زمانن لە ئاست شیعر و ئەدەب و شوعوورەوە، بەلامەوە تێکستی «کە طوفەیلین و هەموو» لەبارترە تا «کە هەموو کۆدەکن و».

بەیتی لاپەڕە ٦٥٧:

«بَرِقَ البصر» لەبەر بەرق و تەلەئلوئی لەئالی

«خَسِفَ القمر» لە ئیشراقی قیامەتی جەمالی

لە شەرحەکەدا «خَسِفَ» نووسراوە بە سەهوو. ئەم دوو ڕستەیەی عەرەبی لە سورەتی «القیامە» هاتووە: «یسئل أیان یوم القیامە - فاذا برق البصر - وخسف القمر

- يقول الانسان يومئذ أين المفر». نالی جوانیی یاری کردووه به ئافەتێکی وەك قیامەت کە تێیدا مانگ دەگیرێ. لە حەقیقەتیشدا «قیامه» بە واتای هەڵستانە. بریق و باقی لوولووەکانی زینەت یان هی ددانەکانیشی کرد بە هۆی «برق البصر» کە عەلامەتێکی دیکەی قیامەتە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٥٨:

نییە دیدەیی چ مەردم نییە مەردومی چ دیدە

لە فرووغی خەددی فاریغ، لە خەیاڵی خاڵی خاڵی

لە ئاست «فارغ نەبوون و خالی نەبوون»ی چاوی مەردم و مەردم [بیبیلە]ی چاو لە فرووغی ڕوومەت و خەیاڵی خاڵی یار، هەر ئەوەندە دەڵێم کە مەبەست لە «فارغ و خاڵی» پتر بەلای ئەوەدا دەچێتەوە کە چ کەس و چ چاوێك نییە بێ غەم و ئاسوودە بێ لەو فرووغ و خەیاڵە. نەك تەنها بەتاڵ نین لێیان وەك شەرحەکە بۆی چووە.

لە ئاست بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٥٨:

سەری هەردوو کوڵمی داخۆ، گوڵی نەوبەهارە یاخۆ

طەرەفی نەهارە، زولفی «زُلَفٌ من اللیالی».

دەڵێم ڕستەی «طەرەفی نەهارە»، خۆی تەنها بەسە بۆ ئەوەی تێ بگەین زولفەکانی وەکوو دوو شەون، لە ڕۆخی ڕۆژ؛ چونکە «نەهار» لە دوو لاوە بەشەو دەورە دراوە، طەرەفیشی سبەینە و ئێوارە دەگرێتەوە. دەبینی ئەم وشەیەی «طەرەف»، هێندەی بەیتێك ڕاگەیێنە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٥٩:

یەمی دیدە پڕ لە مەرجان، وەك یەشمی ئابدارە

شەبەیە شەبیهی زوڵفی سیاهی وەك زوخاڵی

ئەم دەقەیە بەیتەکە پازدە بڕگەییە، سەر لەبەری بەیتەکان شازدە بڕگەیین، ناشێ ئەم تاکە تێیاندا تار بێ.

لە **چەپکێك لە گوڵزاری نالی** بۆ دەرخستنی مۆسیقا و هەڵپەڕکێی ناو بەیتەکە، چوار بەیتم بەپێی ئەو ئاهەنگە بڕبڕ کرد، وەك:

برق البصر لەبەر بەر ق و تەلەئلوئی لەئالی

خسف القمر لە اشرا قی قیامەتی جەمالی

نییە مەردومی چ دیدە نییە دیدەیی چ مەردوم

لە فروغی خەددی فارغ لە خەیاڵی خاڵی خاڵی

ڕوخی گوڵێکە صەد بەر گ و هەزاری عاشق ئەمما

لە هەموو چەمەن دیارە بە ئوصوولی ناڵە نالی

کە بەیتێك بوو بە پازدە بڕگە، جگە لە تاربوونی، ئاهەنگەکەش دەدۆڕێنێ. بە ناچاری و بە حوکمی زەرووڕەت دەبێ دەقێکی شازدە بڕگەیی بەو بەیتە بدرێت، وەك:

یەمی دیدە پڕ لە مەرجان و لە یەشمی ئابدارە

شەبەیە شەبیهی زوڵفەینی سیاهی وەك زوخاڵی

بێ تەقیە دەڵێم، هەر کەسێکی تەقیە لەم دەقە بکات، وەیا دەقێکی شازدە بڕگەیی وەك ئەم، پێوەندیی بە مەشرەب و میزاحی نالییەوە نامێنێ.

نیوە بەیتی کۆتاییی غەزەلەکە لە لاپەڕە ٦٦١:

ڕوخی تۆ گوڵێکە صەد وەك هوزاری عاشق ئەمما

دوو خلیسکی تێدایە یەکیان عەیبە باسکراوەکەی پازدە بڕگەیی، ئەوی دیکەیان، وشەی «هوزار» کە ئەویش دەمێکە دەڵێم هەڵەیە و «هەزار» ڕاستە. نیوە بەیتەکە ئەمەیە: «ڕوخی تۆ گوڵێکە صەد بەرگ و هەزاری عاشق ئەمما». گوڵی «صەد بەرگ» لە سلێمانی «شەستپەڕ»ی پێ دەڵێن کە بریتییە لەو تەرزە گوڵەی چەندین چینی یەك لەسەر یەکی پەلك دەبن بە شکۆفەی نەك یەك ڕیزە پەلك.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٦١:

نەظەرم پڕە لە نووری شەو و ڕۆژی طەلعەتی تۆ

کە بە ڕوو شوعاعی شەمسی، بە برۆ خەمی هیلالی

مەنتیقی بەیتەکە داخوازی دەکا لە جیاتی «نووری شەو و ڕۆژ» بنووسرێ «زیبی شەو...»؛ چونکە هیلالێکی بە خەمی برۆ تەشبیە بکرێ، مومکین نییە نووری هەبێ. هەرچی زیبە زینەت ڕادەگەیەنێ و دەست دەدا بۆ مەدحی برۆی وەکوو هیلال لە کەوانەییدا. چوار تێکستیش «زیب» یان نووسیوە لە شەرحەکەدا.

بەیتی لاپەڕە ٦٦٢:

بنوارە نەوبەهار و فوتووحاتی گوڵشەنی

گوڵ زاری کردەوە، لە دەمی، غونچە پێکەنی

دەبوو شەرحەکە ئیشارەت بۆ ئەوە بکا کە «فتوحاتی گوڵشەن» لە وشەی «فتوحات» - کە جەمعی فتوح، ئەمیش جەمعی «فتح»ـە - بە واتای «کردنەوە»ش دێت نەك هەر بەرەکەت، ئیتر کرانەوەی زاری گوڵ و پێکەنینی غونچە لەو فتووحاتەن.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٦٣:

لەم پارچەڵۆکە هەورە بە قەد ڕووی هەموو زەمین

بەم ڕایەڵە قەدیفەیی سەوزی عەجەب تەنی

خوێنەر بمبەخشێ لەوەدا کە خۆم پێ نەگیرا شەرحی ئەم بەیتە لە **چەپکێك لە گوڵزاری نالی** ــەوە بۆ ئێرە ڕاگوێزم، هەرچەند درێژەشی هەبێ:

«لە نموونەی دووەمدا [مەبەست ئەم بەیتەیە] نالی شارەزایی بە سروشت و بە کۆمەڵایەتی وێکرا کۆدەکاتەوە و دەستڕەنگینانە تابلۆیەکی هونەریی ئەفسووناویی ئەوتۆ لە کۆکردنەوەی هەردووان پێك دێنێ و بە چەشنێك لە تابلۆکەدا تێکیان هەڵدەکێشێ و دەیان هۆنێتەوە مرۆڤ نازانێ کامیان کامن.

«پارچەلۆکە»ی هەورەکە دەشێ بە واتای پارچە پەمۆ بێ یاخود بە واتای پارچەی بچووك بێ... ئا ئەم پارچە لۆکەیەی هەور، لە بەرزاییی ئاسمانەوە بە ڕایەڵەی داوی باران، دەبێتە قەدیفەی سەوز و ڕووی زەمین دەتەنێ بە سەوزاییی بەهار. چەند سنعەتکارێکی شارەزایە کە دەتوانێ ئەم کارگەی تەنینی قەدیفە لە هەور و باران پێك بێنێ و لە لۆکەی هەور (یاخود لە هەوری کەم) قوماشی سەوزی بەرین، بچنێ بە قەد ڕووی هەموو زەمین. سنعەتکاری و وەستاییی بەهار لەم چنین و تەنینەدا دوو جاران موعجیزە پێك دێنن: یەکەمیان لەوەدا کە هەوری کەم دەکاتە قەدیفەی زۆر، دووەمیان کە ڕەنگی هەورەکە لە سپییەوە دەگۆڕێ بە سەوز چ دەرمانێك و ئەجزاییێکی کیمیاویشی بەکار نەهێناوە. گەلێك جار لە وەسفی ئەم بەیتەدا گوتوومە، کاری تەنینی قەدیفە لە کارگەی ڕاستەقینەدا هەر بە قەد بەیتەکەی نالی ڕێکوپێك و هەر هێندەی ویش زەحمەتی تێدایە؛ چونکە بەڕاستی هونەرەکەی نالی لەم بەیتەدا هەموو سنوورێکی بەرچاوی هونەر و شیرنکاری و شۆخی و دەستڕەنگینی تێپەڕاندووە.

خواجە «کلیم همدانی» لە وەسفێکی بەهاردا ئەم بەیتەی گوتووە کە ئەویش شاکارێکە بۆخۆی:

از بهر سبقت بیرون شدن شکوف و برگ

در تنگنای شاخ درخت می کنند جدال

واتە «بۆ پێشبڕکێی زوو کردن، لە هاتنە دەرەوە، گوڵ و گەڵا لە تەنگژەی لکەداردا زۆرە ملێیانە». بەڵام لەگەڵ ئەو هەموو جوانی و هونەرەشدا بەیتەکەی "خواجە کلیم"، لەتەك هینەکەی نالی، ئەوەندە مەحدوود دێتە بەرچاو دەشێ ببێتە نەقشێکی ئەو قەدیفەیەی ناو بەیتەکەی نالی».

من بەو هێندەی ڕامگوێست لە **چەپکێك لە گوڵزاری نالی** ــەوە واز دەهێنم.

لە شەرحی بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٦٣ کە «بورجی درەختی سەوز»ی شوبهاندووە بە ئاسمان لە بەر بەرزیی درەخت و شکڵی وەك گومەزی، وێڕای شکۆفەکانی وەك ئەستێرە، دەبوو ڕەنگی سەوزی درەختەکەش بهاوێتە پاڵ ئەو لایەنانەوە کە ئاسمانیش شینە و بە عادەت درەختیش سەوزییەکەی بە «شین» ئەدا دەکرێ.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٦٤:

بەزمی هەزارە، قەل فڕی ئەغیارە، دەوری گوڵ

صۆفی! بڕۆ، مەبە بە درك، تۆ لە ئێمەنیی

«دەوری گوڵ» لە ڕێنووسی کۆندا «دوری گل» نووسراوە. وشەی «دور»، دوو جۆر خوێندنەوەی هەیە: ١- دەور ٢- دوور. ئەگەر «دەوری گوڵ» بێ، بۆ «هەزار - بولبول» دەچێتەوە کە بە دەوری گوڵەوەیە. ئەگەر «دوری گوڵ» بێ، مەبەست لێی قەل فڕی ئەغیارە کە دوور کەوتنەوە ڕادەگەیەنێ.

نیوە بەیتی دووەم دەشێ بە پێی هەندێ تێکست و بە بۆچوونی خۆم و ڕێنووسی کۆن، وەها بخوێندرێتەوە: صۆفی! بڕەو مەبە بە دەرەك! توولە ئێمەنی [توولە یەمەنی]. هەڵبەت ئەمەیان وێڕای دەق و شەرحەکەی بەیتەکە... [توولە! ئێمەنی! ش دێت].

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٦٤:

هەر دارە بەرگ و هەر گوڵە ڕەنگی خەڵاتیە

هەر جوودی نەوبەهارە کە عالەم دەکا غەنی

شەرحەکە وای داناوە کە گەڵای دار و ڕەنگی گوڵ خەڵاتی بەهارە بۆیان، لەمەشدا حەقی بەیتەکەی داوە. واتایەکی دیکەش هەڵدەگرێ، کە دار گەڵاکەی و گوڵیش ڕەنگەکەی دەکا بە خەڵات بۆ عالەم لە ڕێی جوودی نەوبەهارەوە... لە میاندا خەڵاتەکە باشترە، دەگات بە عالەم تا ئەوەی خەڵاتی بەهار هەر بۆ درەخت و گوڵ بێ.

تێبینیی ئەوە دەکرێ کە قافیەی بەیتی شەشەم «ڕاچنی» و هی بەیتی سێیەم «ڕۆشنی» تارن لە قافیەی شەش بەیتەکەی دیکەی غەزەلەکە کە هەمووی یەك نەوا: شەنی، کەنی، تەنی، مەنی، غەنی، مەنی، مەنی هاتوون. بێگومان «ڕۆشنی» لە قەڵەمی نالی «ڕەوشەنی» و «ڕاچنی» ش «ڕاچەنی» هاتووە هەر ئەمیش ڕاوێژی زۆربەی هەرە زۆری کوردە، جگە لەوەی کە شاعیرەکان، بەتایبەتی نالی، مەیلی ئاشکرای هەیە بۆ بەکارهێنانی وشە بە دەقی شوعەرای فارس، مادەم وشەکە کوردیش بەکاری بێنێ. سەیری «باغەبان» بکە لە بەیتی شەشەمدا، نەیگوت «باغەوان». بەڵێ نووسیوەتی «روشنی. راچنی»؛ بەڵام نەهاتووە نیشانە لەسەر «و» و «ر» دابنێ کە ئیمە بۆی دادەنێین وەیا نیشانەی فەتحە «ە» بەپێی زاراوەی ناوچەیی وەیا کوردیی بەربڵاو، بخەینە کۆتاییی حەرفێکی فەتحەدار. لەم تەرزە شوێنەدا، حوکمی ڕەفتاری گشتی، بەتایبەت هی ئەدیبەکان، دەکرێتە پێوانە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٦٦٤:

دیسان لە بگرە بەردەیی گوڵچین و باغەبان

بولبول کەناری گرت و دڵی غونچە ڕاچنی

شەرحەکە ڕواڵەتی بەیتەکەی لێکداوەتەوە کە هەڵاتنی بولبول و ترسانی غونچەی بە دەست باغەوانی گوڵچنەوە، واتە هەرە نازدار و گەوهەرینەکەی ئەم بەیتە بە تەواوی و لە هەموو ڕوویێکەوە پێچەوانەی ئەم بۆچوونەیە: سەرنجێك بگرە لە «بگرە و بەردە»ی، سەرەتای بەیتەکە و بیخەرە بەرانبەر «کەناری گرت و دڵ ڕاچەنی». لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٤٩ دیتمان وشەی «کەنار» لێکدراوەتەوە بە «لە باوەش گرتن»، کەواتە بولبول لە ئاست فیعلی ئەمری «بگرە»دا، گوڵی لە باوەش گرتووە. غونچەش لە ئاست «بەردە»دا دڵی ڕاچەنیوە کە دەکاتە پشکووتن. لەم دیدەوە نیوە بەیتی یەکەم دەبێتە عەلامەتێکی عادەتی بۆ هاتنی بەهار نەك تۆقاندن.

وشەی «کەنار لە فارسیدا، «در برگرفتن»» دێت کە لە باوەش گرتنە.

بەیتی لاپەڕە ٦٦٥:

خارایی سەوز و شینی لەبەر کردووە جەبەل

دامێنی وەردی سوورە کە دەستم بە دامەنی

بەیتەکە لە شەرحدا واهاتووە کە جەبەل بە ئافرەتی بالأبەرز لێکدراوەتەوە و لەمەوە «وەردی سوور» و «دەست بە دامەن بوون»، چوونە پاڵ ئافرەت دەگەیەنێ. من لەگەڵ ئەو بۆچوونەم؛ بەڵام نەك لە ڕێی بەرزایی شاخ، بەڵکوو لە ڕێی لەبەر کردنی خارای سەوز و شینەوە کە دەست دەدا بۆ بووکێکی بگوێزرێتەوە... ئیتر دامەنی وەردی سوور هەڵگەڕاو بێ باشتر دەسەپێ.

لە بەیتی کۆتاییی غەزەلەکە، لاپەڕە ٦٦٦ شەرحەکە باشی بۆچووە، تەنها یەك نوکتەی پشتگوێ خستووە کە دەبوو ئیشارەت بدا بۆ ئەو تەناسوبە وشەییە جوانەی نێوان «نعلین، نەعلەین» و «ایمنی، ئەیمەنی»دا هەیە کە ئەمیش جۆرە پێڵاوێکە، بە زۆری، کوردەکە لە پێی دەکرد. بێگومان نالی «ایمنی»ی نووسیوە نەك «ئەیمەنی».

بەیتی سەرەتای ٦٦٧:

قەدری من چەندە لەلای دەوڵەتی دنیایی دەنی

قەدری ئەو کەمترو، هەردوو لە غەمی یەکدی غەنی

شەرحەکە وای داناوە کە نالی مەبەستی لە «دەوڵەتی دنیایی دەنی»، خاوەن دەوڵەتەکەیە کە میرزا صەفای شیزارییە. وەك من دەبینم ئەم تەئویلە لزومی نییە چونکە ڕاناوی «ئەو» لە نیوە بەیتی دووەمدا هەم بۆ دنیای دەنی و هەم بۆ میرزا دەچێتەوە. بەڵکوو بەپێی لە کار هێنانی ڕاناوی نەلکاوی کەسی سێیەم، مەگەر چۆنها دەنا بۆ غەیری بەشەر بەکار نایەت بەتایبەتی لە حاڵەتی کارابیدا وەیا «إضافە...» کە بوو بەکار لەبەرایی ڕستەوە دێت. لەم بەیتەدا «ئەو» بۆ دەوڵەتی دنیا دەست دەدات؛ چونکە وەك مرۆ حیساب کراوە... خوێنەر لێم ببوورێ کە خێرا بەسەر «ڕاناو...»دا تێپەڕیم، ڕەنگە ڕەخنەم لێ بگیرێ لە هەندێ حاڵەتی ئەوتۆ بەر حوکمی بیروڕاکەم نەکەوێت... ببەخشن.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٧٠:

تەنی ڕاضیی بە خەشین پۆشییی وەك شێر و شوتور

بێ نیازە لە بریشم تەنی یو پیلەتەنی

وشەی «پیلەتەنی» جگە لە «پاڵەوانی»- کە لە لێکدانی «پیل» بە واتای فیل و «تەن» بە واتای لەش، پێك هاتووە- قۆزاغەی کرمی ئاوریشمیش ڕادەگەیەنێ کە لەم شوێنەدا مناسبی «بریشم، ئاویشم»ـە. وشەی «تەن»ی سەرەتای بەیتەکە، «تەنی ڕاضی...» لەگەڵ «تەن»ی پیلەیەنی، جیناسی لە فظیان هەیە؛ بەڵام ئەمیان کەرتی «تەنین» بۆ پێکهێنانی «إسم الفاعل»ی لێکدراو هاتووە وەك لە خواردن، نانخۆر پەیدا دەبێ.

لە بەیتی لاپەڕە ٦٧١، سەرەتاکەی، وشەی «لبس» دەشێ بە «لەبس»یش بخوێندرێتەوە، بە واتای گوماناوی بوونی بیروباوەڕ، کە دەزانین میرزا صەفا، بەلای نالییەوە لە شیعەگەریدا بەرەو ئەو لایەنە ڕۆییوە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٧١: وشەی «گوتی» فیعلێکە، پێش فاعیلی کەوتووتەوە، مەبەس لێی: تاجی عەرەب گوتی (کە پێغەمبەرە)، ئالی عەبا فەرموویان (ئەوان کەسانی پێغەمبەر لە یەك عەبای پێچانەوە). بەیتی پاشتریش «ئێمە مەردین و...» درێژەی قسەی پێغەمبەر و ئەهلی عەبایە.

لەسەرەتای بەیتی لاپەڕە ٦٧٢ وشەی «قەز» کە نالی «قز»ی نووسیوە، هەم «قەز» و هەم ناوی ئالەتی ژنیش دەگەیەنێ بەوەدا دوو شت حەرامن نەك هەر قەزی بەواتای ئاوریشم.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٧٢ وشەی «مزخرف»، لە زاراوەی فارسیدا بە قسەی پڕ و پووچ دەگوترێ. «قەڵبە زەن» یش تەقلە لێدانە کە دەکاتەوە ساختەچییەتی.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٧٤:

چونکە «نالی» لەسەر ئەم ئەرضە غەریبی وەطەنی

هەستە باری مەدەنی بە، مەدەنی بە، مە دەنی

لەم بەیتەدا وشەی «هەستە»: بە عادەت دەگوترێ، «هەستە و پیتاك» مەبەست لێی ئازووقە و بژێوە کە مناسبی «بار»ە. «مەدەنی» ش بە واتای «حضری، شارنشین» دێت. «مەدەنی»ی دووەم واتا «مەدیینەیی». «هەستە باری» لەوانەیە «هەستە بارێ» بێ بە دوا «لەسەر ئەرز غەریب بوونی وەطەن» کە دەلالەتی بێ ئۆقرەییی هەیە، جێی خۆیەتی بڵێ: «نالی! هەستە بارێ مەدەنی، شارنشین بە» ئنجا «نیشتەجێی مەدینە بە».

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٧٤:

موساویی وەك یەك و لوولن لە هەردوو لاوە زولفەینی

نموونەی عەکسی حەرفی «میم» و «نوون» و «واو»ە زولفەینی

شەرحەکە بۆ وێنەیەکی زێدە گرنگی ناو بەیتەکە نەچووە، نالی دەڵێ: دوو زولفی لە دوو لاوە چون یەکن و لوولن... لە هەمان کاتدا دوو زولفی موساوین لەگەڵ «وك يك و» و «لول»، چ بە عادەتی بخوێندرێتەوە چ بە عەکسەوە، کە دەزانین نالی نەینووسیوە، «وەك یەك و لوولن»، بەڵکوو بەو شێوەیەی نووسیوە کە من خستمە کەوانەوە، ئیتر هەردوویان لە هەر دوو سەرەوە یەك خوێندنەوەیان هەیە... هەروەها زوڵفەکان نموونەی حەرفی میم و نوون و واون کە ئەم حەرفانەش لە هەر سەرێکەوە بخوێندرێنەوە فەرق ناکەن، وەك کە زوڵفەکان لە دوو لاوە بارتەقای یەکترن. دەمێنێتەوە بڵێین وشەی «نموونە» ش کە «نمون» بنووسرێ، ئەویش لە حەرفی نوون و میم و واو پێکهاتووە. دەبوو شەرحەکە دەقی «نون و میم و واو» هەڵبژێرێ لە جیاتی دەقی سەرەوە، «نمونە» خۆی تەرتیبەی هەیە.

بەیتی یەکەمی لاپەڕە ٦٧٥:

بە داوە، کرژ و خاوە، یەعنی ئاڵۆزاوە زولفەینی

دووتاوە، دوو سیان و شێوەکەی شێواوە زولفەینی

دەبوو شەرحەکە «دو»ی بەرایی وشەی «تاو» بە واوی کورت بنووسێ، لەبەر خاتری کێشی شیعر. لە «دوو سیان» دا، دەبێ واوەکە درێژ بێت، هەر لەبەر خاتری کێش.

گرفتێکی ڕێزمانیی زەق هەیە لە نیوەبەیتی دووەمدا کە جارێکیان «دوتاوە»، ڕستەکە بۆ تاکی کەسی سێیەمە و لە «دوو سیان» دا ڕستەکە بۆ کەسی سێیەمی کۆیە. لەمەوە بێگومان «دووتان و دووسیان» ڕاستە.

دەمێنێتەوە «زولفەین»: لە نیوەبەیتی سەرەوودا مامەڵەتی تاکی لەگەڵدا کراوە، لە نیوەی دووەمدا، هەم بە کۆ و هەم بە تاك حیساب کراوە. نالی بە عادەتی پڕ مەهارەتی خۆی لە ڕێژەی «ثنیە» وەوە کە پترە لە یەك بە کۆی داناوە. چونکە کوردیش کە دەڵێ «زولف» مامەڵەی تاکی لەگەڵدا دەکات، هەرچەند تاکیش نین وەهای داناوە «زولفەین»ی عەرەبیش، هەمان مامەڵەی تاکی لەگەڵدا بکرێت سەرەڕای، مامەڵەی کۆ.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٧٥:

پەرێشان و شکستە و سەرنیگوون داماوە زولفەینی

تومەز بادی صەبای چین و خەطای لێ داوە زولفەینی

نالی لە خۆڕایی بای «چین و خەطا» ناکاتە سەبەبی پەرێشانی و شکستەیی و سەرنیگون داماویی زولفەکان: نالی لە وشەی «چین»، واتاکەی وەرگرتووە بۆ شکستەیی کە چین پەیدا دەکات. سەرنگوونیش کە بەرەواژبوونە، واتای «خەتا» دەبەخشێ. پەرێشانیش لە بایەکەوە پەیدایە.

ئەمە لەوێ بمێنێ: شتێکی سەیرتری کردووە لەوەدا کە دەڵێ «لێ داوە زولفەینی»: ڕاستەواتای ئاشکرایە؛ بەڵام ئەوەی ئاشکرا نییە شتێکی تا بڵێی سیحرکارە. نالی دەڵێ: بای صەبای چین و خەتا لە زولفەکان بووتە داو بە واتای گیرۆدەیی و تێوەگلان. چەند سەیرە با لە زولف ببێتە داو. کە زولف هەمووی هەر داوە و لە عاشقان دەبێتە داو، کەچی قسەکەی نالیش ڕاستە؛ چونکە بایەکە بووتە سەبەبی ئاڵۆزبڵۆزیی زوڵفەکان.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٧٦، لە دەستەواژەی «دوو جادوو ماری...» خوێندنەوەیەك هەڵدەستێ، بەم شکڵە: «دوو جا دوو ماری»، واتە لە دوو جێگە دوو ماری... جۆرێك پێداویستیش هەیە لە درکاندنی ژمارەی دوو کە دەبینین لە بەیتەکەدا «لە سەر شانی»، هاتووە بە تاك. هەرچەند «دوو جادوو مار» بە ژمارە دووانەتی شانەکان ڕادەگەیەنێ؛ بەڵام خۆ بێ ژمارەش دەزانین مرۆ دوو شانی هەیە، نەك ئەمە و بەس، بەڵکوو بە بێ ناوهێنانی ژمارەش دەزانین زولف دوون و شان دوون، لێرەدا مەنتقی پڕی و چڕی و خەستوخۆڵیی وشە و واتا، ئەو خوێندنەوەیە ڕەپێش دەکات، چ زێدە ئەرکیشی لە کەس نەویستووە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٧٨:

شکەنجی تاری پڕ میشکی تەتار و تارە ئەمما ئەو

دوتا و، هەر تایە بارێکی لە عەنبەر ناوە زولفەینی

شەرحەکە ڕاستەواتای بەیتەکەی بە دەستەوە داوە، منیش و تۆیش هەر بۆ ئەوە دەچین، بەڵام دوو نوکتەی وردیلە هەن ئیشارەتی بۆ نەکراوە. «دوتا» جگە لە «دووباد»ی شەرحەکە کە بەرانبەر «هەر تایە بارێکی..» ڕاگرین، دەزانین «تا» یەك لای بارێکە، واتە نیوەیەتی، کەچی هەر تایە لەو دوو تایانە یەك باری سەرلەبەری عەنبەر

تێدایە. نوکتەی دووەم، وشەی «عەنبەر» لە عەرەبیدا- ئەنبار بە کوردی عەمبار دەگرێتەوە- کە جێی داکردنی چشتی ئەوتۆییە کە وردبێتەوە، دەبینی نالی دەڵێ: «...بارێکی لە عەمبار ناوە»، بە واتای داکردن و تێ ئاخنین دێت.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٧٩:

نەفەس بگرە لە هاتووچوویی خۆڕایی هەتا ماوی

کە ئەم بایە هەتا ئێستاکە هەر عومری بە با داوی

ڕستەی «نەفەس بگرە» کە ڕاستەواتای ڕاگرتنی نەفەسە [و سەر بە مردنەوە دەنێ]، مەبەست لێی پشوودانی هاتوچۆی خۆڕاییە چ هاتوچۆی خودی شاعیر بێ و چ هی نەفەسەکە کە هەمووی بە فیڕۆ چووە. لە ڕواڵەتدا «نەفەس بگرە» - ی مردنی پێوەیە - ناگونجێ لەگەڵ «هەتا ماوی». جاری دووەمیش هاتوچۆی بای نەفەسی کردووە بە هۆی بەبادانی عومر کە ئەویش جۆرە مردنێکە. کەچی لە هەمان کاتدا ئەو جووتە مەرگەیە ژیانەکەی دەپارێزن لە بە فیڕۆ چوون.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٨٠، دیار نییە لە کوێوە «ئەم ئاگرە» ی بۆ پەیدایە وەیا لە چییەوە بە فەندی وشەسازی هەڵدەبەسترێ. شەرحەکە دەڵێ: لەسەر ئەم دنیای بێ بەقام داناوی... ئەم تەئویلە هی ناچارییە، مەسەلە لە نێوان جەرگ و دڵە کە دەڵێ: «عەجەب ماوم لە جەرگت، ئەی دڵەی غافڵ،... لە سەر ئەم ئاگرەم داناوی...» بلێی ئاگری جەرگت مەبەست بێ؟

بەیتی سێیەمی ئەم لاپەڕەیە و هی سەرەتای لاپەڕە ٦٨١، سەرشێوێنن کە لە یەکێکیاندا، چەرخی ئاسمان خەڕەکە لەوی دووەمدا زەمانە چەرخە، خەڕەکە، ئاسمانیش چەرخە...

لە بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٨٢ وشەی «کەئسی» دەبێ «کاسی» بێت کە هەر بە واتای «کەئسە»، بەڵام لەگەڵ «کاسی» یەکەمدا، هاوئاهەنگن و جیناسی تەواوە.

لە بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٨٣ شەرحەکە ئیحتیمال دادەنێ، نالی ئەم بەیتەی لە ڕێی حەج و بە ڕێگەی بەحردا گوتبێت. بەلای منەوە ئیحتیمالی ڕێی حەج زێدە بێهێزە. سەفەری بەحری نالیش بە موناجاتەکانی ڕێی حیجازیدا دیارە، صەحرای بڕیوە نەك بەحر.

لە بەیتی لاپەڕە ٦٨٥ وشەی «نەواڵە» دەبێ «نوالە- نووالە» بێ.

لەبەیتی لاپەڕە ٦٨٧ وشەی «عیجز» دەبێ «عەجز» بێ.

بەیتی لاپەڕە ٦٩٠:

مەکە دەعوایی پاکی یی نەسەب بۆ جیفەیی دونیا

کە سەیید بی، چ بەرزنجی، چ پیریایی، چ باراوی

لە نوسخەی گیو یەکێك ئەم بەیتەی بە قەڵەم نووسیوە کە لە نوسخەکەدا نییە:

مەکە دەعوای نەسەب پاکی لە بۆ جیفە و دەنی دونیا

چ سەیید بی لە بەرزنجی چ پیریادی چ پاراوی

ئەم تێکستەش بێقۆرتترە، بە تایبەتی لە وشەی «پاکی یی» کە زۆر ناقۆڵایە. ڕەنگە «جیفەی دەنی» بێ نەك «جیفە و دەنی».

لە بەیتی لاپەڕە ٦٩١: «وا هێنای» جێی خۆی نەگرتووتەوە، «دای هێنا» ڕاستە.

لە بەیتی لاپەڕە ٦٩٢: «ئەرجوو دەکەن» ئەویش «ئەرجوو دەکا»، پەسەندترە لەو.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٩٤:

مەه بە شەو هەڵدێ، پەنا دەگرێت و دەنوێتن بە ڕۆژ

دا بگاتە سیڕڕی پەچچەی پەرچەم و وەصفی برۆی

وا دەزانم لە هەموو حاڵێکدا لە جیاتی «دەنوێتن» «دەنوێنێ» پەسەندترە. نیوەی دووەمی بەیتەکەش بەلامەوە وەهایە: «دا بگاتە سیڕڕی پێچە و پەرچەمی کەتف و برۆی».

مانگ لە شەوی شازدەی مانگەوە «پەنا دەگرێ». نالی بە «خۆدانووساندن» ی داناوە. سبەینەی ئەو شەوانەی مانگ تێیدا پەنا دەگرێ، کە چەند شەوێکە نەك سەرلەبەری نیوەی دووەمی مانگ، بەینێك لە دوای ڕۆژهەڵات، لەلای مەغریبەوە خۆ دەنوێنێ. «پێچە» کە لەسەر ڕووی لادەدرێ دەکەوێتە سەرشان. پەرچەمیش بەسەر بڕۆوەیە. پێچە کە لادەدرێ هێندێکی ڕووی ئافرەتەکە دەشارێتەوە کە بەتەواوی وەك پەنا گرتنی مانگە.

بەیتی لاپەڕە ٦٩٥:

گەر بڵێم: شەمسی، دەڵێ: ئەو خۆش ڕووە بێ پەردەیە

وەرە بڵێم: سەروی، دەڵێ: ئەو ئەحمەقە کوا گفت و گۆی

وا دەزانم لە جیاتی «خۆش ڕووە» باشترە بڵێین «خۆش ڕەوی بێ پەردەیە». لە نوسخەی گیو، نووسراوە «خۆشرووییی» کە بە نووسینی کۆن «خۆشروی» دەنووسرا، بەڵام «خۆش روی»، لێك دەپسانەوە و دەخوێندرایەوە «خۆش ڕەوی» و غەیری ئەمیش، بێ پەردەیی دەکاتەوە بێ شەرمی، خێرا ڕۆیشتنیش جۆرێکە لە تەبیات سووکی. وەهاش دێتە دڵمەوە لە جیاتی «ئەو ئەحمەقە» نالی «ئەی ئەحمەقە» ی نووسیبێ کە لە زاری یارەوە، نالی ، خۆی پێ دەشکێنێتەوە.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٩٦:

دیدە وو دڵ هەردو وا جۆبار و جۆیای قەددی تۆن

سەروی دڵ جۆی عەرعەر و، دڵ جۆی نەمامی دیدە جۆی

شەرحەکە مەعنای لێ داوەتەوە بێ ئەوەی بزانین لە لەفزەکان چۆناوچۆنی کەوتووتەوە...

نیوەی یەکەمی بەیتەکە وەك بۆی دەچم و نزیکیشە لە مەعنای ناو شەرحەکە بەم جۆرەیە: چاوم جۆباری قەدتە. دڵم چۆیای قەدتە، واتە داخوازیکاری قەدتە [لەمەشدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە هەرچەند قەدەکە یەك جار هاتووە، ئەمما واتا داخوازیی دوو لەفز دەکات]. نیوەبەیتی دووەم: تۆ، یان قەدت، سەروێکە عەرعەر دڵخوازیەتی. تۆ، یان قەدت، دڵخوازی نەمامێکیت کە چاو دڵخوازیەتی. یاخود دەشێ بڵێین: تۆ دڵخوازی نەمامێکیت کە چاو بۆی... بۆی بووەتە جۆگە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٩٦:

چونکە باوکی ڕۆمی یو دایکی حەبەش بوو، ما بە بەین

ڕۆژ و شەو، کافوور و میسکی، ڕووگەنم، خاڵ دەنکە جۆی

شەرحەکە دەڵێ یەك تێکست «باوکی ڕۆمی» نووسیوە، ئەوانی دیکە، هەموویان «باوکی میصری»یان نووسیوە، دەشڵێ ئەمەیش دەست دەدات. ئیتر بۆ لە میصرەوە کە جیرانی حەبەشە، بڕۆین بۆ ڕۆم. بەلای منەوە، دەبوو بگوترێ «چونکە دایکی میصری...» کە ئیشارەتی تێدایە بۆ جوانیی ئافرەتی میصر، بە پێی حیکایەتی عیشقی زولەیخا بۆ یووسف کە لە قورئاندا هاتووە. کەچی یەك تێکست بۆ ئەمە نەچووە. سەرم سووڕ دەمێنێ لەوەدا کە بۆچی نالی خۆی بۆ ئەم لایەنە ئاوڕێکی نەداوەتەوە. بە هەمەحاڵ لە نێوان کافوور و میسك و ڕۆژ و شەو و ڕووگەنم و خاڵ دەنکە

جۆ، لەفو نەشری مورەتتەب هەیە. لەبارەی دەنکە جۆ کە بە زاهیر بە ڕەنگی ڕەش ناکەوێ، لە ڕاستیشدا جۆرەشکە هەیە لە گەرمێن دەچێندرێ، تەنانەت جۆسپی کە لە خوارووی عیراق چاندرا، وادەزانم، بە چەند ساڵێك ڕەش دادەگەڕێ.

تێبینییەکی سەر بە ڕێزمانەوە لەوەدا هەڵدەستێ کە نیوەبەیتی یەکەم، ڕووی لە کەسی سێیەمە، لە نیوەبەیتی دووەمدا ڕووی وتووێژ دەکەوێتە لای کەسی دووەم. چ سەرەدەریم لێ نەکرد، مەگەر کە لە عەرەبیدا پێی دەڵێن: «تحول من الغیاب الی الخطاب»، یان لە بارێکی دیکەدا دەڵێن: «تحول من الخطاب الی الغیاب»، وەك لە ئایەتی «رکبتم فی الفلك فجرین بهم» لە خیطابەوە بۆ غیاب ڕۆیی.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە ٦٩٧:

من گوتم سەروی قەدت مەوزوونە، ئەم طەبعەم هەیە

ئەو گوتی: نالی! بە میزابی کینایەتمان دەشۆی

شەرحەکە بۆ وردەکاری ناو بەیتەکە نەچووە. من بە جورئەتێکی زۆرەوە بۆ واتایەك دەچم لە داڕشتن و موفرەداتی بەیتەکەوە خۆی بە فکرمدا دەهێنێت: وا دەزانم لە ڕستەی «سەرووی قەدت مەوزوونە» نالی مەبەستێکی شرایەوەی ئەوەیە بڵێ، وشەی «سەرو»، وشەیەکی هاوکێشی خۆی هەیە. لە هەموو وشەی کە بشێ هاوکێشی «سەرو» بێ، تەنها «دەرو» بە واتای دەرگە بۆ ئەم شوێنە دەست دەدات، جگە لە فەرو کە ئەمیش، وەك دەردەکەوێ، شوێنی هەیە. «دەرو»ش بێ پێچ و پەنائەو جێگەیە دەگرێتەوە کە (میزاب)ی پێدا دێت واتە(میز...) ئیتر مەعلوومە کینایەتەکە لە سەرو و لە «فەرو» [کە مووداره] بۆ کوێ دەچێتەوە.

بەیتی سێیەمی لاپەڕە ٦٩٧:

لەم وەعدە خۆشەدا گوڵ و گوڵ چیهرە تێکەڵن

یەك ڕەنگ و موتتەحید بە دڵ ئەمما بە تەن جوێ

شەرحەکە گەلێك دوورە لە واتای بەیتەکە کە بولبولی هێناوە بە عاشقی گوڵەکان و دڵدارانیش بە عاشقی گوڵچیهرەکان و بەوەدا دڵی بولبول و عاشق«موتتەحید»ن ولەشیان جوێیە.

بەیتەکە دەڵێ گوڵ و گوڵچیهرە تێکەڵن و بە دڵ یەکن و بە لەش جوێ.... بولبول لە

کوێوەدێت!! کلیلی واتای بەیتەکە لە«گوڵ و گوڵچیهرە» دەست دەکەوێ کە وشەی «گوڵ» لەگەڵ «گوڵچیهرە» تێکەڵە کە بەشێکیەتی، بەوەدا موتتەحیدن و لە جوانیشدا یەك ڕەنگن. لەم بەیتەدا، نەك بولبول بەڵکوو عاشقیش لە بەیندا نییە. تێکەڵیی وشەی «گوڵ» لەگەڵ وشەی «گوڵچیهرە»، هانی دام بۆ ئەوەی «گوڵچیهرە»، بەسەر یەکەوە بنووسم نەك «گوڵ چیهرە».

ناڵی «لەم وەعدەخۆشە»، دوو مەبەستی هەیە، یەکێکیان «وەعدە» بە واتای «کژیساڵ» کە بەهارە، ئەوی دیکەیان پەیمان و ژوانە لە نێوان گوڵ و گوڵچیهرەدا کەوا لە ژواندا تێکەڵ بوون.

بەیتی سەرەتای لاپەڕە٦٩٨:

عەرعەر عەدیلی قەددییە، یەعنی بەرابەرن

سونبول شەبهی زولفییە، فەرقی نییە موێ

شەرحەکە لەگەڵ خۆیدا سەهووی کردووە کە دەڵێ تەشبیهی قەد بە عەرعەر و هی زوڵف بە سونبول تەشبیهی مەقلووبە، گۆیا دەبوو عەرعەرەکە قەد بێت و سونبولەکە زولف بێ، کەچی بەیتەکەش هەر وەهای کردووە خۆ نەیگوتووە: عەرعەر عەدیلی زولفییە و سونبول شەبیهی قەددییە. ئەم سەهووە هیچ ئەسەرێکی سەلبی نییە لە توانای شەرحدەرەکان، سەهوویکی سادەیە، وەك لە هەموو کەس ڕوودەدات.

لە بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕەدا لە جیاتی «سەوز بووە»، دەبوو «ڕوایەوە» بێت کە یەکجار مناسبی «ناروێ»ی کۆتاییی بەیتەکەیە. دوو تێکستی «عم و گم» «ڕوایەوە»یان نووسیوە.

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٦٩٩:

دنیا کە گوڵ گوڵی بووە قوربان ئەتۆش وەرە

طالیب بەگوڵ بە قەیدی چیە گوڵ گوڵی بوێ

لەم بەرەو کۆتاییی پێدا چوونەکەدا، ئەم بەیتە و بەیتی «دیدە و دڵ...»ی لاپەرە ٦٩٦، لە لایەن قەشەنگی و ئاوداری و مۆسیقاوە - بەلای مجێزی منەوە -لووتکەی لووتکانن، تا دەگەینە کۆتاییی غەزەلەکە. لەوێدا، خەیاڵ بە تەواوی لە سیحر و شەیدایی و جوانیدا دەخنکێ:

نالـی زوبانەکەی تەڕ و پاراوی سەوسەنت

حەیرانـی چاوی نێرگسە، وەك لاڵە، نادوێ

چ لاڵە و چ لالە دەك ماڵـی نازانم کوێت بشێوێ....! چەندێکـی بەیتی ئەوتۆیـی دەخوێنمەوە بە دەست خۆم نییە سۆزێکی دڵتەزێن سواری هەستم دەبێ کە ڕادەمێنم لە حاڵـی «مرۆ»چۆن بەبەریەوە هەیە ڕووپێوێکـی هێندەبەرین لە کردار و ڕەفتار و گوفتار بگریتەوە لایەکـی سەر بەو جۆرە ڕاوێژی فرشتەکارەوە بگەینێ کە شایەنـی کرداری جانفیدابییە، لایەکەی دیکەشی لە دۆزەخـی ئەهریمەن ڕۆچێت.......

لە تەجرەبەی خۆمدا، چەندین کاری چەپەڵم دیتووە، دژ بە خۆم کراوە، لە لایەن کەسانێکەوە خۆ بە نیمچە پێغەمبەر دادەنێن، هەر ئەوەندەم لە دەست هاتووە بەیتێکـی نالـی بڵێمەوە کە دەفەرموێ:

ناڵـی چییە وا میثلی جوعەل غەرقی شیاکەی

خۆ تۆ بە میثالێ وەکو پەروانە شەمت بوو

بڵێین چـی! ئەمەیە چارە نـووس....!

بەیتـی یەکەمـی لاپەڕە ٧٠٢:

ئاو لە چاوانم بە خوڕ دێ ئاگری دڵ ناکوژێتەوە

وەك جەهەننەم ئەم تەنوورە ئاوی طووفانـی دەوێ

من «طووفان»م نووسی نەك «طۆفان»؛ چونکە بێگومان نالـی وەهای گوتووە.

شەرکەحەکە نوکتەیەکی گرنگی لەبیر چووە، یان بۆی نەچووە، کە دەبوو هێمایەك بکات بۆ ئەوەی کە وشەی «تەنوور-تەننور» و وشەی «طووفان»، ئایەتێکـی قورئان دەهێننەوە یاد، لە بارەی تۆفانەکەی نووح کە دەڵێ: «فار التنور»، گۆیا هەموو ئاوەکە لە تەندوورێکەوە هاتووتە دەر.

بەیتـی سەرەتای لاپەرە ٧٠٣:

دوور لەتۆ دڵ هێندە بێ ئارام و بێ حاڵ کەوتووە

ئەی مەسیحای عەصر! لەو لێوانە دەرمانـی دەوێ

«دوور لە تۆ»، جگەلە دوور بوون لە یار، دوعای چاکەیشە بۆ یار کە لەبێ ئارامـی و بێ حاڵـی بەدوور بێ . شەرحەکە دەرمانـی دەردی عاشقی لەو لێوانە، بە ماچ لێك

داوەتەوە: وا مەعلوومە بە پێی ئایەتی قورئان کە مەسیح، عیسا پێغەمبەر، بە وشەی لێوان نەك ماچی لێوان، دەردی خەڵکی چار کردووە و مردووی زیندوو کردووەتەوە «ابرىء الأكمه والأبرص»، «أحيى الموتى باذن الله». مەسەلەی ماچ دەبێتە سێبەری ئەصلە مەعناکە. [بەدرەنگەوە دیتم شەرحەکەش، دوو واتای هێناوە بۆ «دوور لە تۆ». ببەخشن]

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٧٠٣:

ڕووم ئەوا زەرد بوو وەکوو پایز لە هیجران نالیا

عیشق ئێستاکەش لەمن سەیلی بەهارانی دەوێ

وشەی «عەشق» ی شەرحەکەم کردە «عیشق» کە ڕاستە. ئەم بەیتەم لە زووێکەوە، بابڵێم لەوەتەی بیردەکەمەوە، بیستوومە دەگوترا، «سەیری بەهاران»، نەك «سەیلی بەهاران». هەرچەند ئاسان نییە ئەو هەموو ئەو تێکستانە بە هەڵە دابندرێن، بەڵام لە لایەن واتاوە، «سەیر، سەیران» مناسبترە لەگەڵ دەقی بەیتەکە؛ چونکە زەردبوونی ڕوو، لە واتای پێچەوانەدا، داوای لێزمەی باران ناکات، بەڵکوو داوای سەیرو شادی دەکات.

بەیتی سەرەتای لاپەرە ٧٠٤:

خالی نییە ڕەشماری دو زوڵفت لە بەڵایێ

حەلقەی شەڕییان بەستووە هەرێکە لە لایێ

واتای بەیتەکە ئاشکرایە، بەڵام لە نیوەبەیتی یەکەمدا، ئیشکالێکی دروست کردووە لە نیوەی دووەمدا ڕەواندووەتیەوە. دەڵێ: ڕەشماری دوو زوڵفت خالی نین لە یەك بەڵا «بەڵایێ». دواتر هەر خۆی نوقسانیەکە چار دەکا کە دەڵێ: هەر زوڵفە لە لایەکەوە، حەلقەی شەڕی بەستووە، بەوەشدا بەڵاکە دەبێتە دوو بەڵا.

بەیتی دووەمی هەمان لاپەڕە:

عاشق دڵی نایێ لە دلارامی جودا بێ

ئەڵبەت کە دلارامیی لەوێ بێ، دڵی نایێ

ئەگەر «دلارامی» دووەم «دڵ ئارامی» بێ و «لەوێ» بە «لەوی ـ بە واتای لە ئەو» بخوێندرێتەوە واتای نیوەبەیتی دووەم وەهای لێ دێت: هەڵبەت کە ئارامیی دڵ لە ئەووەوە بێ عاشق دڵی نایێ لێی جودا بێ.

بەیتی سەرەتای لاپەرە ٧٠٥:

بنوارە خۆشیی ڕەقصی لەگەڵ خەرقەیی ئەزرەق

مومکین نییە بەم پاکییە، لەم ئەرضە، سەمایێ

بەیتەکە بەم دەقەی، نیوەی سەرەتای زۆر ناقۆڵایە، بێگومان نالی «خۆشیی ڕەقصی» نەگووتووە و بەدڵیشیدا نەهاتووە، «چ خۆشیی ڕەقصی» نووسیوە، بەپێی ڕێنووسی کۆن.

شەرحەکە وای داناوە زەوی، شین ڕەنگی کژی بەهارە... ڕاستییەکەی ڕەنگی شین هی خەرقەی سەماکەرە، کە یارە، لە تێکهەڵکێشانی واتا و لەفزی وشەکان، نامومکین بووەتە مومکین کە دەبینین ڕەقص، بە واتای سەما (لە هەمان کات سەماـ سما، ئاسمانە) لەگەڵ خەرقەی شین ئاسمانی هێناوەتە سەر ئەرز، کەچی لە هەمان کاتدا سەما «ئاسمان»ی وەها پاك ناشێ و نابێ لەسەر ئەرز پەیدا بێ؛ بەڵام پەیدایە؛ چونکە سەما بریتییە لە ڕەقصی خاوەن خەرقەی شین... سەرت نەیەشێنم، نالی هەموو دەرگەت بۆ دەکاتەوە و هەمووشی دادەخا بە ڕووتدا، چاریشت ناچارە شەیدای ئەفسوونی بەیتەکەی بیت.

بەیتی دووەمی لاپەرە ٧٠٥:

مومکین نییە جەلبی دڵی خووبان بە من و تۆ

نەمبیستووە تەسخیری مەلائیك بە مەلایێ

لە نێوان «جەلبی دڵی خووبان» و «تەسخیری مەلائیك»، لەف و نەشری مورەتتەب هەیە.

نالی ئاگادارە کە «من و تۆ»ی کۆتاییی نیوەبەیتی سەروو کۆیە نەك تاك، «مەلایێ»ی کۆتاییی نیوەبەیتی دووەمیش «مەلایێك» تاکە و لەمەدا ناجۆری هەیە. ناجۆرییەکەی بەوەدا چار کردووە کە وشەی «ملا، مەلا» کورتکراوەی «ملأ ـ مەلەئـ»ـە، بە واتای کۆمەڵەی خەڵق، هەمزەشی پەڕیوە وەك کە «سماء» کورت دەکرێتەوە و دەبێتە «سما». لە سوورەتی یووسف ئایەت هەیە: «یاأیها الملأ أفتونی فی رؤیای». دەشبێ «مەلائیك» کە کۆیە بەرانبەر «خووبان» کەوتووە کە ئەویش کۆیە.

بە یتی لاپەڕە ٧٠٦:

نەقدی دڵ و جان بۆ قەدەمت نیمە بەهایە

غەیری ئەمە قوربان بەخودا نیمە بەهایێ

نالـی بۆ زێدە نرخـی قەدەم ڕەنجە کردنـی یار، نەقدینەی «دڵ و جان» کە دوو شتـی هەرە عەزیزی ئادەمییە، دای نیاو بە نیوە بەهای «قەدەم»ی کە هەرە پایینـی ئادەمییە، قەدەمیش تاکە. لەمەوە بەهای قەدەم دەبێتە دوو دڵ و دوو جان سەرەڕای فەرقـی نێوان عەزیزیـی نرخەکە و قەدەمەکە لـە حیسابـی بەیع و بازاڕدا. نالـی جگە لەم نرخە زۆرەی بە قەدەمـی داوە، خۆیشی بێبەها کردووە لە ئاست گەیشتن بە پێی یار. بەڕاستـی ئەمەیە سوودی تێکهەڵکێشی کە نالـی، یەك بە هەزاری داوەتە یارەکەی. لە

بەیتـی دووەمـی هەمان لاپەڕەدا:

ئەی شەمع! بترسە لـە هەناسەم کە بگاتە

ئەو دوو کەڵـی زوڵفە کە پەرێشانە بەبایێ

نالـی صەنعەتێکی ئەدەبیی سەیری بەکارهێناوە، کە ڕووی قسەی لـە شتێکە دووکەڵـی هەیە، ڕەش وەکوو زوڵف. دەیترسێنـێ بەوەدا کە ئاهەکەی، هەناسەکەی، دووکەڵـی زوڵف بشێوێنێ و بەبەریەوە هەیە مۆمەکە بکوژێنێتەوە نەك هەر دووکەڵەکەی پەرێشان بکات. یار و مۆم لـە وشە و واتا ئاراییدا پێك گەیشتوون، ئەمیان ئەوە... ترسی یار لـە پەرێشانیـی زوڵفە، ترسی مۆم لـە کوژانەوەیە، هۆی ترسیشیان هەناسەیێکە.

بەیتـی سەرەتای غەزەلـی ژمارە ١٩ لە لاپەڕە ٧٠٧، ناجۆرە لەگەڵ شەش بەیتەکەی دیکە، کە هەمووی قافیەیان «کەی» یەو ئەلفیشیان لـە پێشەوەیە. لەو بەینەدا کەلێنێك هەیە دیار نییە پڕبێتەوە، طەبعـی نالیش ئەو کەلێنە قبووڵ ناکات.

لـە ئاست بەیتـی سەرەتای لاپەڕە ٧٠٨:

دەزانـی خــۆ دەچــێــنــە غــەریــبــان

بە مەرگـی خۆت ئەگەر چاوان سیا کەی

شەرحەکە بە پێچەبەدەورە واتایەکـی ساز کردووە لەگەڵ دەقـی بەیتەکە یەکتر ناگرنەوە. «بە مەرگـی خۆت» کە ڕەقترین قسەیە نەشێ ڕووی لە یار بێ، زەق ماوەتەوە وەك کێلە قەبر. لە دیوانـی گیو، نیوەی یەکەمـی بەیتەکە نووسراوە: دەزانم خەو دەچێتە جێـی غەریبان. یەکێکـی بە ڕواڵەت مەیلەو شارەزا دەسکاریـی کردووە و بە قەڵەمـی خۆنووس کردوویەتە «دزانـی خو».

هەتا بنگەیەکـی متمانە بەخش بۆ «بە مەرگـی خۆت»، پەیدا ئەبێ، بەلای بینینـی منەوە، بەیتەکەی بە داخراوی دەمێنێتەوە. پێشتر لە بەیتـی «بە مەرگـی خۆت قەسەم

زاهید...»، گوتم، نالـی سوێند بە مەرگی زاهید دەخوا لە هەمان کاتدا مەرگەکە دەکاتە بەڵگەی ڕاست بوونـی قسەی دواتری کە دەڵێ: هەموو عومرت عبوورێکە... چونکە بە مردنەکە عومر دەبێتە تێپەڕیو... لەم بەیتەی ئێرەکانەدا، دەقەکە پێوەی دیار نییە بنەمای ناوهێنانـی مەرگی یاری تێدابێ.

بەیتـی سەرەتای لاپەڕە ٧٠٩:

گلەی ناکەم ئەوەندی دەنکە جۆیێ

ئەگەر کەللەی سەریشم پڕ لە کا کەی

من «گلە»م بە «گلەی» نووسی بۆ ئارامیی نەفەسی شیعرەکە، لە کۆنیشەوە هەروەهام بیستووە. ڕاستییەکەی. بەیتەکەم نووسی تەنها بۆ یادکردنەوەی ئەو لایەنەی کە باوکم لە ڕووی لەتیفەوە دەیخوێندنەوە: «...ئەگەر سەللەی کەریشم پڕ لە کا کەی» کە دەکاتە «سەبەتەی کەر...».

بەیتـی دووەمـی هەمان لاپەڕە:

هەموو وەقتم دوعایە: داخۆ کەی بێ

بەتیرێکم شەهیدی کەربەلا کەی؟!

شەرحەکە خۆی لە مەسەلەی «شەهیدی کەربەلا»، نەگەیاندووە کە ئەگەر بەڕاستـی «شەهیدی کەربەلا»، مەبەست بێ، «حسین»ی نەوەی پێغەمبەر دەگرێتەوە. نالـی وا بەربەیار و بێبنەما و بێ مەهارەتێکی زمانـی، وشەیـی، واتایـی، دەست بۆ شەهیدی کەربەلا درێژ ناکات. وەك من بۆی دەچم، نالـی خۆ دەشکێنێتەوە بەوەدا کە دەڵێ: «بە تێرێکم شەهیدی کەر بەڵا کەی...»

واتە ببمە شەهید لە بری بەڵای کەرێك. نالـی زۆر جاران خۆی بەرەژێر دەهێنێ وەك کە دەڵێ: دوور لە تۆ نالـی صەگێکە... چ خۆشە من وەکو تازی بنۆڕم... هتد. «شەهیدی کەربەلا»ش، بە دەقی تەئریخـی خۆیەوە وەکوو پاشخانـی وێنەی هونەراوی دێتە ناو خولیای شیعرەوە.

بەیتـی یەکەمـی لاپەڕە ٧١٥:

بڕی پارچەی غەزەل یارم کەوای کرد

بڕی بەندی دڵم یارم کە وای کرد

شەرحەکە نوکتەی بنەڕەتیـی بەیتەکەی نەگوتووە، کە ئەوە دەڵێ کە ڕواڵەتـی بەیتەکە

بێ شەرح ڕای دەگەیەنێ.

نالی لە خۆڕایی «پارچەی غەزەل»ی نەهێناوە. «غەزەل»، هەر وەك قوماشە لە هەمان کاتدا شیعریشە، ئینجا کە غەزەل ببڕدرێت، وەك ئەوەیە غەزەلە شیعری ناو دڵی شاعیر بڕراوە وەیا بەندی دڵی شاعیر بڕاوە. ئەگەر گوتبای «پارچەی حەریر»، بەیتەکە دەبووە قسەیەکی عادەتی بێ پۆرگ.

چوارینەی لاپەڕە ٧١٥ و ٧١٦:

یك نیم رخت: «ألست منکم ببعید؟»
وان نیم دیگر: «ان عذابی لشدید»
برگرد رخت نوشته«یحیی ویمیت»
«من مات من العشق، فقد مات شهید»

من وای بۆ دەچم: نیوەی دیاری ڕووت، بە دەم ئومێد بەخشینەوە، دەڵێ: ئەرێ دوور نیم؟ نیوەی نادیاریشی ڕادەنوێنێ، کە ئازاری پەنهان بوونم کاریگەرە. لەمەوە بە دەوری ڕووتەوە کە نیوەی دیار و نیوەی پەنهانە، نووسراوە: دەژیێنێ و دەمرێنێ، لای دیاری ژیێنەرە و لای پەنهانی مرێنەرە. دێڕی چوارەم، لەوانەیە، بە واتای ئاشکرایەوە وەرگیرێ، لەوانەیشە مەدحی مراندنەکە بێت کە بۆ مردووەکە بە شەهیدیی غەزا، حیساب دەکرێ. لەفزی «شهید»، دەقاو دەق «بینەر» دەگەیەنێ کە دەکێشێتەوە بۆ بۆرە ئومێدی دیتنی دوای «عذابی لشدید».

بەیتی دووەمی لاپەڕە ٧١٧:

بدور دایری فنجان چینی
شکاندی دایری فنجان چینی

شەرحەکە دەڵێ، مەعنای بەیتەکەمان بۆ ڕاست نەکرایەوە. خۆ منیش بە تەواوی، بگرە نیوەچڵیش، بۆی ناچم، مەگەر بڵاچەیەکی «بدور»ی سەرەتای بەیتەکە بەرەو لایەکمەوە ببات بشێ ڕوو لە ئامانجێك بکات. ئەگەر «بدور» بەواتای «جەمعی بدر- بەدر» بێ ڕادەگەیەنێ کە چەندین فنجانی لە وڵاتی چین دروستکراو، بە بازنە و دایرەی کۆمەڵە بەدرەکە، ڕیز بوون، کەچی فنجان چینی ئەو بازنەیە کە دەکاتەوە فنجان ڕێکخەر، دایرەی فنجانە بەدرەکانی شکاند وەك بڵێی لە دەستی بەربووبێتنەوە بەسەر کەشفەوە. والله اعلم.